

Ældre og it – støtte og styrke

En livsformsbaseret undersøgelse af potentialerne i ældres brug af interaktiv teknologi

Projektet er udarbejdet med støtte fra Statens videnskabelige Forskningsråd og indgår som en del af forsknings- og udviklingsprogrammet ”Ældres brug af IT”

Følgende personer har i længere eller kortere perioder medvirket ved gennemførelsen af projektet:

Carlberg, Nicolai, stud.cand.mag., fast projektmedarbejder
Kampskard, Mia, stud.scient.soc., fast projektmedarbejder
Lakáfoss, Kristina Søgaard, cand.mag., fast projektmedarbejder
Sestoft, Kristine cand.mag., fast projektmedarbejder
Østergaard, Lotte Aabel, cand.scient.pol., fast projektleder

Bjulf, Søren, cand.scient.pol.
Christensen, Rasmus, stud.soc.
Jensen, Tine, cand.psyk.
Møller, Niels Birkemose, akad.ing. B, bevillingshaver
Olesen, Axel, cand.polit.
Paludan, Johan Peter, cand.scient.pol., bevillingshaver
Secher, Gry, stud.psyk.
Skak, Kåre, it-supporter
Toke, Karen Nørskov, cand.scient.pol.

Rapporten ligger til grund for bogen *Ung teknologi & Gamle mennesker*, Akademisk Forlag, København, 2002



Kapitel 1 – Introduktion	1
De gamle ældre og den ny teknologi.....	1
Projektets hovedspørgsmål	4
1. De ældre og aldersbrillerne	5
Alderdom som en social kategori.....	6
Fra aldersbriller til livsformer	11
2. Livsformer – projektets teoretiske briller.....	13
Hvad er en livsform?.....	13
Teorier om kulturel mangfoldighed	17
Livsformsanalysen	19
Livsformer, pension og it	21
3. Præsentation af livsformerne.....	24
Lønarbejderlivsformen.....	25
Karrierelivsformen	27
Den selvstændige livsform.....	30
Husmorlivsformen	33
Baglandslivsformen.....	36
Livsformscentrisme – kan livsformerne forstå hinanden?.....	38
At anvende livsformsbegrebet i praksis	40
4. Generelle metodiske overvejelser og valg	44
Den strukturmarxistiske tilgang	44
Ustrukturerede interviews og bevidst naivitet	48
Udvælgelse af informanter	49
Supportfunktion	50
Opgavehæfte og dagbog.....	51
Interviewsituationen.....	52
Registrering af interviews	55
Analytisk fremgangsmåde.....	57
Analysens to hovedspørgsmål.....	59
5. Informanterne – analysens empiriske værktøj	60
Bærere af lønarbejderlivsformen.....	61

Bærere af karrierelivsformen.....	66
Bærere af den selvstændige livsform.....	72
Bærere af husmorlivsformen	76
Bærere af baglandslivsformen	83
Kapitel 2 – Livsformerne og alderdommen.....	90
1. Lønarbejderlivsformen og alderdommen	91
Knud om lønarbejderen som pensionist	91
Karen om lønarbejderen som pensionist	101
2. Karrierelivsformen og alderdommen.....	111
Mogens om karrierepersonen som pensionist	111
Bente om karrierepersonen som pensionist.....	116
3. Den selvstændige livsform og alderdommen	123
Ole om den selvstændige som pensionist.....	123
4. Husmorlivsformen og alderdommen.....	134
Ellen om husmoren som pensionist.....	134
Grith om husmoren som pensionist.....	143
5. Baglandslivsformen og alderdommen.....	151
Esther om baglandslivsformen som pensionist	151
Rikke om baglandslivsformen som pensionist	158
6. Fra alderdom til it	163
Kapitel 3 – livsformerne og it i alderdommen.....	165
1. Lønarbejderlivsformen og it i alderdommen.....	168
Knud om lønarbejderen og IT i alderdommen	168
Karen om lønarbejderen og IT i alderdommen	177
Tanker fra den unge ældre	187
2. Karrierelivsformen og IT i alderdommen.....	191
Mogens om karrierelivsformen og IT i alderdommen.....	191
Bente om karrierelivsformen og IT i alderdommen	196
Tanker fra den unge ældre	201
3. Den selvstændige livsform og IT i alderdommen	205
Ole om den selvstændige livsform og IT i alderdommen	205
Tanker fra den unge ældre	212

4. Husmorlivsformen og IT i alderdommen.....	217
Ellen om husmorlivsformen og IT i alderdommen	217
Grith om husmorlivsformen og IT i alderdommen	225
Tanker fra den unge ældre.....	234
5. Baglandslivsformen og IT i alderdommen.....	239
Esther om baglandslivsformen og IT i alderdommen	239
Rikke om baglandslivsformen og IT i alderdommen.....	244
Tanker fra den unge ældre.....	248
Kapitel 4 – Ældre, it og fremtiden	254
Ældre og it – tilgange og udbytte.....	254
Tilgang til it – lønarbejderlivsformen	255
Udbyttet af it - lønarbejderlivsformen.....	256
Tilgang til it – karrierelivsformen	256
Udbyttet af it – karrierelivsformen.....	258
Tilgangen til it – den selvstændige livsform.....	259
Udbyttet af it – den selvstændige livsform	260
Tilgangen til it - husmorlivsformen	261
Udbyttet af it - husmorlivsformen.....	261
Tilgangen til it - baglandslivsformen	262
Udbyttet af it - baglandslivsformen	263
Ældre og it i fremtiden	264
Fremtidens teknologi.....	264
Livsformerne og fremtidens teknologi.....	272
Fremtidens teknologi - lønarbejderlivsformen.....	272
Fremtidens teknologi - karrierelivsformen.....	275
Fremtidens teknologi - den selvstændige livsform	277
Fremtidens teknologi - husmorlivsformen	281
Fremtidens teknologi - baglandslivsformen.....	282
Ældre og it – et liv med form i fremtiden	284
Ældrebillederne – eller myterne om ”de gamle”.....	285
Konsekvenserne af ældrebilledet	286
Ældre Sagen og myten	287

Forskellige metoder, forskellige resultater	287
Nye perspektiver på ældre og it.....	289
B-holdet redefineret	290
Teknologi er ikke svært!.....	291
Barriererne	291
E-handel.....	292
E-services	293
Ældre, it og arbejdsmarkedet.....	294
Samfundspotentialet i en differentieret tilgang til ældre og it.....	296
Litteratur	299

Kapitel 1 – Introduktion

Projekt Ældre og IT er igangsat med det primære mål, at få flere ældre til at benytte sig af informationsteknologiens interaktive muligheder nu og i fremtiden. Sekundært er ønsket at motivere virksomheder, organisationer og offentlige institutioner til at kommunikere til ældre på en måde, der fremmer det overordnede mål. Forskningen, her iblandt Ældre Sagens Fremtidsstudier (2001) har påpeget, at relativt få ældre har adgang til at bruge en computer – og af dem, er der forsvindende få, som bruger teknologien interaktivt (Leeson 1999). I betragtning af den vægt, som den informationsteknologiske udvikling tillægges i forholdet mellem organisationer og deres kunder, medlemmer og brugere, eksisterer der derfor en reel risiko for en informationsteknologisk udgrænsning af ældregruppen.

De gamle ældre og den ny teknologi

Udgangspunktet for det konkrete arbejde har været en antagelse om, at de ældres vægning ved pc'en skyldes, at de er blevet gamle. At de er en del af et så godt som alment accepteret ældrebillede, der er ensbetydende med en opfattelse af, at ældre er blevet for gamle til den slags nymodens opfindelser.

Antagelsen er endvidere, at denne udgrænsning forstærkes på det informationsteknologiske område, fordi der er tale om et fænomen, der i høj grad synes knyttet til ungdom. It-branchen associeres med ungdom og hastighed. Ikke med alderdom. Og forholdet mellem ældre og it er således ved at udvikle sig til et samfundsproblem.

De områder, hvor it spiller/vil spille en afgørende rolle for samfundsdeltagelsen, vil muligvis opleve et tab af de ældre som ressource. Dette tab forekommer i nogen grad allerede, fordi de ældre melder sig ud af samfundet. Men problemet kan forværres betragteligt ved det forhold, at samfundet som helhed digitaliseres med hastige skridt, imens en stor del af befolkningen – de ældre – ikke ved, hvad www betyder. Den informationsteknologiske udvikling kan således få en forstærkende effekt på et problem, som eksisterer allerede.

Det er på baggrund af dette scenarie, at vi angriber det overordnede problem, at ældre ikke bruger pc'en interaktivt.

Muligheder og forskellighed

De fleste analyser, der beskæftiger sig med problemfeltet ældre og informationsteknologi, tager udgangspunkt i, at ældre mennesker vægrer sig ved informationsteknologien, netop fordi, de er gamle (EU Kommissionen 1997: 44ff). Den gentagne understregning af de ældre som "problemgruppe" i forhold til informationsteknologien kan være medproducent i italesættelsen af de ældre som en udgrænset gruppe for hvem, informationsteknologien forbliver fremmed og utilgængelig.

Man kan sige, at disse analyser er med til at forstærke aldersdiskursen. De skaber ikke nye billeder, der kan vise vejen frem til et samfund, hvor ældre faktisk bruger pc'en, men forstærker i stedet billedet af, at gamle mennesker og ny teknologi er mere eller mindre uforenelige størrelser.

Blandt andet for at undgå at blive en del af denne reproduktion har vi gjort to ting: For det første betragter vi de ældre som forskellige mennesker med praksisser og ideologier (livsformer), som i høj grad er persistente livet igennem. I stedet for at analysere kategorien af ældre mennesker, analyserer vi forskellige mennesker, som er blevet ældre. Vi har valgt at gøre det "akademiske eksperiment" at tage aldersbrillerne af og i stedet udstyre vores begrebsverden med et andet par briller: livsformsbrillerne.

For det andet har vi valgt det udgangspunkt at lade de ældre fortælle, hvad de faktisk kan bruge pc'ens interaktive elementer til, når de udstyres med teknologien og opfordres til at anvende den. Det operationelle mål er at producere viden om, hvorledes ældre mennesker bruger og afviser teknologien, når de indgår i en sammenhæng, hvor teknologien er et let tilgængeligt element i hverdagen. I praksis har dette indebåret, at projektets gruppe af informanter hver har fået tildelt en pc med internetadgang. Efter en kort introduktion af programmerne har de i løbet af et år fortalt os om fordele, ulemper, mu-

ligheder og begrænsninger gennem dybdeinterviews, dagbøger, opgaveløsning og fokusgrupper.

Gennem en kvalitativ analyse af det meningsgivende univers, der ligger til grund for ældre menneskers brug og ikke-brug af forskellige dele af teknologien, ønsker vi overordnet at tilvejebringe en forståelse, som er mere differentieret end aldersperspektivet.

Analytisk har vi således valgt at forholde os blinde over for det forhold, at ældre mennesker generelt vægrer sig ved brugen af interaktiv teknologi – for i stedet at undersøge, hvad der sker, når de bruger den. På denne vis har det været målsætningen at vende billedet fra at være endnu en faktor i udgrænsningen af de ældre til at være en mulighed for en fortsat integration i samfundets udvikling.

Det at være ældre defineres i dette projekt som værende ensbetydende med en indtræden i den virkelighed, hvor man selv eller ægtefællen forlader tilknytningen til arbejdsmarkedet. Hertil kommer naturligvis andre næsten logisk nødvendige hændelser i forbindelse med aldringen – kernefamiliestrukturen bliver løsere, og risikoen for dødsfald, svækkelse og sygdom øges.¹

Projektets gruppe af ældre informanter er altså folk, der som fænomen betragtes som ældre. Men vi ser på, hvad der alligevel adskiller dem i udlevelsen af deres forskellige ideer om det gode liv – og dermed i de muligheder, som informationsteknologien giver. Vi har bedt informanterne forholde sig til analysens genstandsfelt - fænomenet it. Den empiriske analyse i dette projekt er således ikke et forsøg på at bevise, at verden ser ud på en bestemt måde. Vi kan derimod vise, hvordan mødet mellem ældre og it ser anderledes og mere nuanceret ud, når dette betragtes og forstås gennem livsformsbriller frem for aldersbriller.

¹ Projektet er således koncentreret om en aldersgruppe, som hyppigt er overset i debatten om ”fremtidens ældre” – nemlig de ældre, som er ældre i dag og om 10 år. I debatten og forskningen om ”de unge ældre”, ”seniorerne”, ”det grå guld”, ”68’erne” antages fremtidens gruppe af ældre at bestå af den gruppe, som i dag er i midten af 50’erne.

Projektets hovedspørgsmål

Projektets to hovedspørgsmål har været: Hvordan oplever informanterne som talerør for bestemte livsformer det at blive gamle – hvad er tabt, hvad er vundet? Med udgangspunkt i denne kvalificerede livsformsforståelse af alderdommen har vi dernæst placeret en pc i den ældres virkelighed – og det næste spørgsmål har således været, hvorledes informationsteknologien bliver modtaget, når mødet mellem den ældre og informationsteknologien belyses gennem livsformsbriller.

Perspektiv

Projektets teoretiske målsætning er således at nuancere det generelle syn på ældre i forhold til deres nu- og fremtidige brug af it, imens den praktiske målsætning er at kunne give beslutningstagere gode råd om ældre og it.

Når livsformsanalysen er bragt til ende, kan vi igen tage livsformsbrillerne af. Vi er nu blevet så meget klogere, at vi ved, at aldersperspektivet ikke er den eneste måde at betragte mødet mellem alderdommen og informationsteknologien. Med livsformsbrillerne fremkom fem andre logiske måder.

Den debat, som rapporten lægger op til, er rettet imod analysens konklusioner i forhold til konsekvenserne af, at man tænker ældre i et aldersperspektiv og dermed knytter alderdommen til en afslutningsfase af livet, hvor man ikke rigtigt længere tager fuld del i samfundet. Projektet kan ikke dæmme op for det forhold, at ældre bliver svagelige, at familierne opløses/folk dør og nok heller ikke, at arbejdsmarkedet ønsker fuldt funktionsdygtig arbejdskraft samtidig med, at de ældre ønsker at gå på pension. Men det kan måske dæmme op for de negative effekter af det og udbygge de positive ved at uddybe og nuancere forståelsen af, hvorledes de ældre bruger teknologien. På samme måde kan projektet bidrage til forståelsen af, hvordan de ældre via pc'en kan fastholde, fremme og udbygge deres deltagelse i samfundets sfærer.

I dette projekt bliver teknologien således en mulighed – fremfor at udgøre endnu en begrænsning i udlevelsen af ældrelivet. Teknologien bliver endvidere ikke blot et nødvendigt onde, som vi er ”nødt til” at introducere de ældre for (det er det også), den bli-

ver også en måde, hvorpå de ældre kan bremse en del af den udmelding, som aldersstruktureringen fordrer.

Indledningsvis sandsynliggøres den omtalte udgrænsning af ældregruppen fra forskellige sfærer i samfundet, som rapportens angrebsvinkel beror sig på. Herefter introduceres og diskuteres teoretiske og metodiske overvejelser og valg.

1. De ældre og aldersbrillerne

Det er ikke så lige til at definere begreberne ”ældre” og ”alderdom”. Går man i dybden med disse kategoriseringer, viser det sig vanskeligt at opstille enkle, objektive mål for, hvad det vil sige at være ældre, eller hvornår i sit livsforløb man indtræder i alderdommen. At blive ældre er naturligvis forbundet med visse biologiske og fysiologiske forandringer, men ældningsprocessen som sådan er ikke entydig. Kroplige forandringer forbundet med alderdom – så som hårtab, nedsat muskelstyrke samt målbare ændringer i de indre organers funktionsevner – sætter ind på forskellige tidspunkter og på forskellige måder hos hvert enkelt menneske (Ramhøj 1995). På den ene side er det således ikke muligt at fastslå et universelt gældende tidspunkt for alderdommens indtræden i den menneskelige organisme. Men på den anden side er der heller ikke tvivl om, at aldringsprocessen generelt er forbundet med biologisk degeneration og dertil hørende fysiologiske forandringer.

Biologisk alder

Den biologiske nedbrydningsproces dominerer vores alderdomsopfattelse og definerer i høj grad alder i forhold til kropslighed. Ifølge Ramhøj ser vi i vores vestlige kultur ikke mennesket bag kroppen. I stedet ser vi fysisk opløsning og forfald. Dette resulterer i, at ældre kommer til at fremstå som afvigere – mennesker, der ikke er som ”os andre”. Standarden for det normale udgøres af billedet af den unge, potente og funktionsdygtige krop – et billede, som vi bombarderes med i medier og reklamer. Hvis ældre mennesker overhovedet optræder i medierne, er det overvejende i rollen som kønsløs bedstefar eller bedstemor. Ældre, der forelsker sig eller har et sexliv, er for eksempel ikke en del af det fremherskende ældrebillede, som det kommer til udtryk gennem billeder, tekst eller tale.

Livstrappen

Et af de emner, som er blevet berørt i diskussionen af ældrebegreber, er "livstrappen" som billede på livets naturlige forløb. I den forbindelse påpeger etnologen Lene Otto (1998), at livsforløbet siden renæssancen er blevet opfattet som en trappe, hvor kræfter og status kulminerer i 30-40 års alderen. Gennem tiden har alder været et redskab til social kontrol. For eksempel begyndte sognepræsterne i 1700-tallet at føre sognebøger med registre over blandt andet fødselsdatoer og alder. Renæssancens indførelse af den lineære tid betød, at hvor man tidligere havde set alder i forhold til funktion (for eksempel ugift eller moder), begyndte man herefter at se alder i forhold til tid. I middelalderen havde alle – uanset alder – været lige tæt på døden, fordi dødeligheden var stor i alle aldersgrupper. Men i takt med forbedret ernæringstilstand og øget mulighed for medicinsk behandling, blev alderdommen i stigende grad forbundet med døden. Dermed blev alderdommen særlig farlig (Otto 1998). Blandt etnologer, historikere og samfundsforskere, som beskæftiger sig med ældre, er der således bred enighed om, at ældre ikke til alle tider er blevet opfattet som svagelige og tættere på døden. Nutidens ældrebillede må derfor forstås i sammenhæng med den historiske kontekst.

Alderdom som en social kategori

Selvom ældre ikke kan siges at eksistere som en naturlig kategori, er vi alligevel alle sammen klar over, hvad vi mener, når vi bruger ordet "ældre". Ældre mennesker eksisterer jo: Vi ser dem på gaden, i supermarkedet og i medierne. Vi hører dem tale deres sag gennem organisationer som Ældre Sagen og Ældremobiliseringen, og vi støder dagligt på avisartikler eller debatprogrammer i fjernsyn og radio, der drejer sig om "de ældres" forhold.

I vores sprogbrug og sprogforståelse forudsætter vi en vis grad af fælles forståelse af de begreber, vi bruger, når vi kommunikerer med hinanden. Hvis ikke der eksisterede en fælles overordnet samfundsforståelse af, hvad der kendetegner alderdommen, ville det ikke være muligt at bruge begrebet i daglig tale. Man kan derfor sige, at *de ældre* som gruppe eksisterer som en social kategori, som afgrænser sig fra andre begrebsliggjorte befolkningsgrupper.

Aldersbilledets sociale ophav kommer blandt andet til udtryk derved, at definitionen af alderdom varierer fra kultur til kultur. En række sociologiske og socialantropologiske undersøgelser viser, at alderdom i visse præmoderne samfund betragtes som en attraktiv kvalifikation (Bradley 1996). Den fælles forståelsesramme, der danner grundlag for den overordnede opfattelse af alderdom i denne type samfund, definerer ældre som mennesker, der besidder positive værdier i form af indsigt, kundskab og visdom. I den vestlige verden er der derimod en tendens til at opfatte alderdom som en diskvalificering – en negativ tilstand af tab, tilbagegang og forfald (Blaakilde 1999; Featherstone & Hepworth 1995; Hazan 1994; Kirk 1998; Ramhøj 1995; Townsend 1986).

Gennem ældrebilledet behæftes den kronologiske alder med bestemte adfærdsmæssige karakteristika, hvilket på samfundsniveau udmønter sig i, at der trækkes kulturbestemte markeringstråde mellem normal og unormal ældrepraksis. Således kan ældrebilledet siges at effektuere en vis ydre ensretning – og det uanset om ”de ældre” på individniveauet føler et gruppetilhørsforhold til andre ældre eller ej. Princippet gælder for alle samfundskategorier – kvinder, mænd, børn forældre, etc. Til hver socialt defineret kategori, såsom kvinde, mand, barn, ung og ældre hører specifikke forståelser af, hvordan man bør tænke, føle og se ud for ikke at være ”unormal”. Således indretter de fleste ældre mennesker også deres opførsel og fremtoning i overensstemmelse med den gældende norm for, hvad det vil sige at være ældre.

En socialt defineret og kulturelt varierende kategorisering – som for eksempel *de ældre* – realiseres som virkelige samfundsgrupper gennem udlevede relationer mellem socialt definerede grupper. De til enhver tid gældende samfundsbetingede relationer og magtforhold mellem grupperne er således medvirkende til at udforme betydningsindholdet af de forskellige samfundsroller. Dette er med til at skabe en specifik ældregruppe, der på overfladen fremstår i overensstemmelse med det kulturelt dominerende ældrebillede. Man kan derfor sige, at selvom det samfundsdefinerende ældrebillede i lighed med alle andre sociale konstruktioner måske ikke er objektive repræsentationer af virkeligheden, er dets konsekvenser i høj grad virkelige.

Pensionsstrukturen

Forståelsen af de ældre som en social gruppe spiller sammen med – skaber og reproduceres af – den måde, hvorpå samfundet er organiseret, for eksempel pensionssystemets indretning. Pensionssystemet er således med til at påpege og cementere ældre som værende uproductive og afhængige eller fri efter aftjent pligt.² Rørbye (1998) mener endog, at begrebet ældre, som vi bruger det i dag, slet ikke eksisterede før alderdomspensionens indførelse i 1891, hvor Danmark som det første land i verden, gav sine borgere ret til skattefinansieret forsørgelse alene i kraft af deres alder. Historikeren Hareven (1982) påpeger ligeledes, at alderdom – forstået som et bestemt, kronologisk livsafsnit – er et begreb, som især blev stadfæstet med indførelsen af alderspensionen. Hareven påpeger, at selvom individualiseringen på overfladen har frisat mennesker, er vores liv i den moderne, institutionaliserede verden langt mere skemalagt end nogensinde tidligere. Skolegang og uddannelse sætter rammerne for barndommens og ungdommens udstrækning, og pensionsalderen sætter grænsen for overgangen til alderdommen.

Som Voss påpeger (cit. i Ramhøj 1995: 84), er det i høj grad omgivelserne, der med fastlæggelsen af en specifik pensionsalder bestemmer, hvornår man bevæger sig ind i alderdommens virkelighed. Først i det øjeblik, man overtræder den magiske aldersgrænse for pensionering – som er fastsat af staten og dernæst accepteret i befolkningen som en social norm – forsvinder muligheden for at deltage aktivt på arbejdsmarkedet med alt hvad det indebærer af socialt liv og identitetsskabende elementer.

Billeder af alderdom – forfald eller ferie

Stahlschmidt (et al. 1991) har undersøgt børns opfattelse af ældre. Gennem fortolkninger af børns tegninger og stile over emnet alderdom viser Stahlschmidt, hvordan børn fra 2. til 9. klasse betragter samfundets ældre. Ideen om, at ældre mennesker kendetegnes ved fysisk forfald, kommer tydeligt til udtryk i børnenes illustrationer. De bruger

² Institutionaliseringsen af pensionsalderen fremhæves eksempelvis af flere som værende en indirekte medvirkende faktor i forhold til tvungen tilbagetrækning i alderdommen, idet folkepensionens etablering har været medvirkende til at gøre det alment acceptabelt at afskedige ældre medarbejdere på baggrund af kronologisk alder (Townsend 1981; Walker 1981; Phillipson 1982; Minkler og Estes 1984).

næsten uden undtagelse symbolerne *kørestol, stok, briller* og *rynker*, når de gennem tegninger skulle visualisere deres opfattelse af gamle mennesker.

I børnenes stile behandles tillige mere abstrakte temaer som ensomhed, angst og sygdom. Senilitet, hospitalsophold og synsbesvær er ligeledes gennemgående temaer i stile og tegninger. Også kedsomhed og isolation står for børnene som en uundgåelig og lidet attraktiv følge af at blive gammel. En pige fra niende klasse skriver eksempelvis: *"En af grundene til, at jeg tror, det er kedeligt at blive gammel, er, at de sjældent får besøg af deres venner eller af slægtninge"* (op.cit.: 45). Børnene synes desuden, at det er synd for de gamle. Den generelle holdning blandt børnene er, at man skal være sød mod de gamle og tage hensyn til dem. Undersøgelsens forfattere fremhæver flere eksempler på udsagn, der viser, at børnene mener, at gamle mennesker har det svært, og at man derfor ikke må drille dem.

Forestillingen om, at ældre mennesker er svækkede og uformående og derfor ikke kan forventes at præstere det samme som før, hænger ifølge Kirk (1998) sammen med, at vi i vores samfund har svært ved at skelne alderdom fra sygdom. Som studiet af børns ældreopfattelse viser, er det almindeligt at associere ældre mennesker med syge mennesker. Det biologisk baserede elendighedsbillede af alderdom som en kropslig tilstand af forfald har sat sig så stærkt igennem, at alderdommen i sig selv oftest betragtes som en sygdom.

Folkemindeforskeren Anne Leonora Blaakilde har indsamlet *"Den Store Fortælling om Alderdommen"* (Blaakilde 1999) Fortællingerne kan inddeles i tre typer historier: de gode, de grimme og de virkelig grusomme (se boksen nedenfor), men har det tilfælles, at alderdommen opfattes som en lidet attraktiv tilstand. *"Det gælder om at være ungdommelig i en høj alder. Men før eller siden bliver man alligevel ramt af 'dommen'"* (Blaakilde 1999: 64).

De gode historier er dem, der fremhæver ungdommeligheden hos visse ældre. Historier som den om verdens ældste menneske, den franske Jeanne Louise Calment, som døde som 122-årig i 1997. En af historierne om Calment berettede, at hun holdt op med at ryge som 116-årig. Ikke fordi hendes lunger var dårlige, men fordi hun faldt på trappen og brækkede benet, da hun ville tige en cigaret på en anden etage på alderdomshjemmet (Pedersen 2000).

De grimme historier viser, at ordet gammel ikke alene er det modsatte af *ung*, men også af *ny*. De grimme historier handler indirekte om ældres grimhed, gnavenhed og svaghed. Den type historier bliver tit pakket ind som *gode historier*, hvor man eksempelvis priser en bestemt ældres ungdommelighed som noget særligt for en person i den alder.

I *de virkelig grusomme historier* er det grimme ældrebillede slet ikke pakket ind. Ældre beskrives som barnlige, senile, sure, ensomme og i alle henseender stakkels. Disse historier udgrænser de ældre og beskriver dem som værende fundamentalt anderledes end normale, "ikke-ældre" mennesker.

Grundantagelsen for de historier, som både Blaakilde og Stahlscmidt finder, er, at alderen i sig selv sætter naturlige grænser for menneskets formåen. Ældre mennesker forbindes ikke umiddelbart med effektivitet, omstillingsparathed og innovation, som er egenskaber, der er værdsatte i den vestlige kultur. Talemåden "man kan ikke lære en gammel hund nye kunster" illustrerer den almindelige forestilling om, at ældre mennesker ikke er i stand til at tage nye ideer og udviklinger til sig. Det betragtes som en naturgiven sandhed, at mennesker med alderen mister evnen til at omstille sig og derfor ikke kan forventes at deltage i samfundsudviklingen efter en given alder. Denne holdning sætter sig blandt andet igennem i udgrænsningen af de ældre i forhold til den it-udvikling, der i disse år med raket fart har sat sig igennem i samfundet.

Blaakilde mener, at selv tilsyneladende positive historier om velfungerende og succesfulde ældre oftest dækker over negative forventninger, idet den ældres præstationer typisk fremhæves som noget, der er opnået på trods af en høj alder. Gennem analyser af holdninger til ældre, som de kommer sprogligt til udtryk i de trykte nyhedsmedier, peger Blaakilde på, at såkaldte solstrålehistorier om ældre, der dyrker sport, tager på eksotiske rejser eller blot fortsætter med deres erhvervsarbejde ud over pensionsalderen, bygger på en underliggende negativ forestilling om, at ældre mennesker generelt er fysisk og mentalt mindreformede på grund af deres alder.

Når der i disse år fokuseres mere på de mange selvstændige, aktive og handlekraftige ældre, kunne det dog tyde på, at der trods alt er mulighed for at sætte sig ud over den passive ældreforståelse og skabe en mere aktiv ældreidentitet. I den forbindelse tales der om den enkeltes mulighed for at mobilisere såkaldte "kontrastrategier" som modvægt eller modbillede til den dominerende opfattelse (Blaakilde 1999). Ofte er de såkaldte "modfortællinger" udformet som forskellige former for forsvar mod den lidet attraktive ældrerolle.

Modfortællingerne bekræfter så at sige hovedfortællingen – men kan måske vinde styrke over tid. Med udgangspunkt i en case-analyse af det kommercielle ældrelevsstilmagasin Choice beskriver Featherstone & Hepworth (1995), hvordan der i de sidste årtier har udviklet sig en såkaldt moddiskurs til det, som de kalder elendighedsdiskursen. Moddiskursen er karakteriseret ved et opgør med elendighedsdiskursens negative normativitet. Bladet henvender sig til den mere velstillede del af ældrebefolkningen med artikler og reklamer, hvor pensionering fremstilles som et aktivt fravalg af arbejdsmarkedet til fordel for en velfortjent, afslappende selvrealiseringsperiode uden stress og jag. Ved at præsentere pensionisttilværelsen som en selvvalgt livsstil gøres der samtidig op med associationen mellem alderdom og sygdom.

Om end ældrelevsfasen her fremstilles som en specifik livsstil, der går ud på at udleve sine interesser og ”være god ved sig selv” – og fokus drejes væk fra kropsligheden hen imod en ny forståelse af alderdommen, er der stadig tale om en fortælling, der udgrænser ældregruppen fra resten af samfundet. Pensioneringen som realisering af en positiv beslutning om ”at trække sig tilbage” og overlade ansvaret for samfundsudviklingen til de yngre generationer giver ikke de ældre umiddelbar anledning til at deltage på lige fod med samfundets øvrige borgere.

Fra aldersbriller til livsformer

De ”historier”, som fortælles om de ældre og alderdom, virker på denne måde totaliserende – og får dermed virkelige sociale konsekvenser. Dels på det individuelle plan i form af de snærende begrænsninger, som ældrebillederne lægger på handlerummet for de mennesker, som kategoriseres som ældre – mennesker hvis selvforståelse og forestillinger om det gode liv ofte er ganske forskellige fra det ældrelev, ældrebillederne åbner for. Dels på det kollektive samfundsmæssige plan, idet ældres udmeldelse udgør såvel et demokratisk problem som et markant samfundsmæssigt erfarings- og ressourcetab.

Projektets teoretiske udgangspunkt er dobbelt. For det første er udgangspunktet, at de måder, hvorpå der tales om alderdom og it, spiller en væsentlig rolle for produktionen og reproduktionen af aldersspecifikke forventninger til it-anvendelse og tilbagetrækning

fra arbejdsmarkedet. Disse forventninger kan i sig selv virke demotiverende for at søge it-kendskab og forlænge opholdet på arbejdsmarkedet. For det andet betragter vi de samvirkende forventninger, som ældrebillederne etablerer, som reduktionistiske i forhold til den eksisterende mangfoldighed af forestillinger om det gode ældre liv og de måder, hvorpå it rent faktisk virker og kan virke understøttende for et mangefold af ældre identiteter i dagens og morgendagens Danmark.

Vi taler derfor ikke om “de ældre” som en samlet kategori, men mener tværtimod, at denne med fordel kan begribes analytisk som bestående af flere væsensforskellige kulturelle grupper, der hver for sig er kendetegnet ved en egen livsverden, levemåde og et grundlæggende ønske om at opretholde eksistensbetingelserne for denne levemåde – også ind i den tredje alder.

Dermed ønsker vi at skrive os op imod en gængs forestilling om, at pensionisttilværelsen med fordel kan begribes analytisk og håndteres som én særlig livsstil eller levemåde. I den her valgte optik skal den kulturelle differentiering derfor primært søges på tværs af ældregruppen snarere end mellem generationerne. På den baggrund er det blandt projektets målsætninger at udfordre og nuancere det generelle ældrebillede ved at skrive nogle empirisk underbyggede historier om ældres forskellighed frem.

Projektets primære målsætning ligger i direkte forlængelse af ovenstående. Således er ambitionen at afsøge, hvordan it nu og i fremtiden kan styrke og støtte forskellige ældre i deres forskellige ønsker om at fortsætte et godt og aktivt liv og dermed bidrage til at fastholde de ældre som samfundsmæssig ressource som privatpersoner, som forbrugere og som politiske aktører.

Projektets erkendelsesledende interesse er således overordnet et ønske om social forandring. Vi har hermed en målsætning om at tilvejebringe en viden, som kan medvirke til at skabe muligheder for, at it – frem for at bidrage yderligere til ældres udmeldelse af samfundet – kan styrke og støtte forskellige ældres identiteter, levemåder og samfundsdeltagelse.

2. Livsformer – projektets teoretiske briller

I dette afsnit præsenteres det alternativ til aldersbrillerne, som vi har valgt at basere projektets analyse af problemstillingen ”ældres brug af it” på – nemlig livsformsanalysen.

Livsformsanalysen er udviklet af Thomas Højrup m.fl. i henholdsvis "Det Glemte Folk - livsformer og centraldirigering" (1989) og i "Omkring Livsformsanalysens Udvikling" (1996). I livsformsteorien argumenteres der for, at ethvert samfund rummer en række principielt forskellige opfattelser af 'det gode liv'. En sådan ide om 'det gode liv' kaldes en livsform og er udtryk for en logisk sammenhængende måde at indgå i samfundets strukturer på. Livsformsbegreberne beskriver derfor ikke grupper af mennesker, men det man kunne kalde en række kulturelle logikker.

Empirisk forskning har vist relevansen af i første omgang tre livsformsbegreber, som siden hen er blevet suppleret med yderligere to. Sidsnævnte kaldes populært kvindelivsformerne (Lone Rahbek Christensen 1997). Livsformsbegreberne kaldes i overskrifter³:

Lønarbejderlivsformen

Karrierelivsformen

Den selvstændige livsform

Husmorlivsformen

Baglandslivsformen

Hvad er en livsform?

Livsformsbegreberne rummer hver især en logisk relation mellem et mål (eksempelvis fritid) og midlet til at opnå målet (eksempelvis salg af arbejdstid). Forudsætningen for denne mål-middel-relation er produktionsmåden. Thomas Højrup argumenter for, at det i det danske industrisamfund er meningsfuldt at tale om to sameksisterende produktionsmåder. 'Den kapitalistiske produktionsmåde' og 'den enkle vareproduktion'. Som andre produktionsmåder rummer også disse produktionsmåder mulighedsbetingelserne

³ For yderligere indsigt i livsformerne henviser vi til Thomas Højrup's "Det Glemte Folk - livsformer og centraldirigering" (1989). Se i øvrigt gennemgang af de fem livsformer senere i denne rapport.

for en lang række livsformer. I analyser af samfundet vil det så vise sig, hvilke af disse mulige livsformer, som rent faktisk bliver realiseret. Her har forskningen vist, at det er relevant at arbejde med ovennævnte 5 livsformer i det danske industrisamfund.

I livsformsanalysen er produktionsmådebegrebet altså determinerende for, hvilke livsformer der kan eksistere. Livsformen er dermed en nødvendig del af produktionsmåden samtidig med, at den i sig selv er en konsistent måde at leve på. Eksempelvis besidder den kapitalistiske produktionsmåde træk, der gør, at lønarbejderlivsformen kan opfylde sit mål om fritid ved at benytte sig af salg af arbejdstid som middel. Realiseringen af denne mål-middel-relation understøttes af de mere generelle eksistensbetingelser af juridisk, ideologisk og økonomisk karakter, som er til stede i samfundsformationen – eksempelvis en struktur, som fastsætter løntariffen. Samlet fremkommer en særlig praksis ('livsform'), som yder noget i forhold til andre praksisser i produktionsmåden, og samtidig er i stand til at indhente sine egne eksistensbetingelser fra de andre. Så længe en praksis er i stand til at reproducere sin egen mål-middel-relation, er der tale om en mulig livsform (Højrup 1989: 54f).

Livsformernes mål-middel-relationer er kort skitseret som følger:

- Lønarbejderlivsformen: Målet er selvrealisering i fritiden, midlet er salg af arbejdstid.
- Karrierelivsformen: Målet er dispositionsfrihed, midlet er en stadig optimering af faglige og sociale kompetencer.
- Den selvstændige livsform: Målet er en fortsat reproduktion af den selvstændige virksomhed, midlet er reproduktionen af den selvstændige virksomhed.
- Husmorlivsformen: Målet er det velfungerende hjem og familieliv, midlet er ressourcer hentet via lønarbejderlivsformen.
- Baglandslivsformen: Målet er at optimere betingelserne for karrierelivsformen, midlet er ressourcer hentet i karrierelivsformen.

For lønarbejderen er der tale om relationen mellem fritid og salg af arbejdstid. For andre livsformer gælder andre mål-middel relationer. For karrierelivsformen gælder, at målet

ligger i den dispositionsfrihed, som det er muligt at opnå via karrieren, og at midlet her- til er en stadig optimering af faglige og sociale kvalifikationer. Karrierelivsformen rummer slet ikke den skelnen mellem arbejde og fritid, som ses i lønarbejderlivsformen. Netop fordi livsformernes mål-middelrelationer på denne vis er grundlæggende forskel- lige, taler vi om, at livsformerne er udtryk for principielt forskellige opfattelser af det gode liv.

Det er væsentligt at understrege, at livsformerne ikke er begreber, som henter deres ind- hold i et empirisk baggrundsmateriale. Derimod kan de alene forstås som teoretisk ud- ledte begreber, som er determineret af de mere almene produktionsmådebegreber. Der- for findes livsformer ikke som observerbare størrelser i virkelighedens verden. Teore- tisk kan der udledes livsformer, hvis træk slet ikke er genkendelige i den empiriske ver- den, og der er omvendt livsformer, hvis træk er ganske dominerende i vort samfund. Det er derfor kun, såfremt de teoretisk udledte livsformsbegreber med udbytte kan anvendes på empirien, at de er interessante i et analysearbejde. Der er altså tale om et nødvendigt samspil mellem teori og empiri, men på ingen måde om sammensmeltning. Livsformer- ne er dermed ikke en beskrivelse af, hvordan samfundet er delt op i 5 grupper, men der- imod et nyttigt filter at betragte det levede liv igennem. Et filter, hvis stærkeste side er dets insistensen på, at der eksisterer principielt forskellige måder at realisere et godt liv på.⁴

Det livsformsteoretiske standpunkt skriver sig op mod mere gængse opfattelser af sam- fundets kulturelle mangfoldighed som værende bestemt af forskelle i uddannelse og

⁴ Livsformsteorien skelner mellem et ekstensionalt og et intensionalt perspektiv på begreber. Det eksten- sionale er det mest almindelige og udtrykker en kategorisering, som omfatter et fænomens udbredelse i empirisk forstand. Eksempelvis er *lønarbejdere* et ekstensionalt begreb, som omfatter alle de mennesker, som har lønarbejde. Det intensionale perspektiv på begreber er udtryk for, at et begreb er en konsekvens af sammenhængen med andre begreber. Talsystemet er godt eksempel. Tallet 4 er den logiske følge af 2 plus 2 og af 5 minus 1 osv. Begrebet 4 kan altså udledes som en følge af forholdet mellem andre begre- ber, men beskriver ikke hvor mange 4'ere, der findes ude i virkeligheden. Ligeledes er lønarbejderlivs- formen et begreb, der kan udtrykkes gennem de begreber, som det indeholder – her en bestemt relation mellem et mål og et middel. Det intensionale aspekt ved livsformsbegreberne gør, at de ikke er udtryk for typologier – grupper af mennesker i samfundet, men det vi kalder kulturelle logikker. (Højrup 1996: 34f)

social baggrund⁵. Livsformsteorien rummer ingen form for rangordning eller hierakisering mellem de enkelte livsformer, og dermed heller ikke aspekter af social udbytning mellem samfundsgrupper.

Kvindelivsformerne

Thomas Højrup udarbejdede i *Det glemte Folk* (1989), som omtalt, først tre livsformer i tilknytning til de to eksisterende produktionsmåder – den enkle vareproduktion og den kapitalistiske produktionsmåde. Senere blev de såkaldte kvindelivsformer udviklet af Lone Rahbæk Christensen (1997).⁶ Baggrunden for, at Christensen definerede 'husmorlivsformen' og 'baglandslivsformen' var, at man empirisk måtte konstatere, at der eksisterede nogle væsentlige praksisser, som ikke blev dækket af de hidtil udviklede livsformer.⁷ De tre første livsformer er udlæst på baggrund af deres direkte relation til produktionsmåden. Højrup's teori giver ikke umiddelbart mulighed for at forstå de eventuelle livsformer, der kun har en indirekte tilknytning til denne. Det er dette problem, som Rahbæks kvindelivsformer søger at løse.⁸

Kvindelivsformerne adskiller sig således fra de tre andre livsformer ved, at de hverken har mål eller middel i det formelle arbejdsbegreb. For husmorlivsformen gælder det eksempelvis, at målet er den nære omsorg for den velfungerende familie, og at midlerne hertil hentes via de ressourcer som lønarbejdet producerer. Derfor gælder det i praksis

⁵ Blandt andre den franske sociolog Pierre Bourdieu arbejder med begreberne kulturel, økonomisk og social kapital. Disse kapitaler, mener Bourdieu, fungerer som kulturelle grænser og manipulation og diskriminering af de - bredt forstået - mindrebemidlede borgere i samfundet (1996). Se i øvrigt senere.

⁶ Rahbæk er blevet kritiseret for, at kvindelivsformerne er fundet i empirien og ikke udledt af teorien. De to nye livsformer er, ifølge for eksempel Anders Linde-Lauersen (1989), ikke nødvendige for produktionsmåden.

⁷ Udviklingen af livsformsteorien beskriver en kumulativ proces, der fordrer en stadig dialektisk spejling mellem begreber og empiri. Uledningen af kvindelivsformerne har qua deres mangel på direkte tilknytning til produktionsmåden, været medvirkende til, at dreje livsformsteorien fra et snævert fokus på produktionsmåder mod et fokus på logisk sammenhængende praksisformer (Højrup 1989: 103).

⁸ Endvidere er baggrundshypotesen skabt i opposition til den anskuelse, at man kan anskue kvinder under et, som havende én særlig praksis, qua deres køn. Kvindelivsformerne er således også et forsøg på at uddifferentiere de forskellige måder, hvorpå man kan være kvinde.

for bæreren af husmorlivsformen, at enten må vedkommende selv påtage sig lønarbejde eller også må denne forlade sig på at leve sammen med en anden, som oppebærer en lønindkomst. Man kan for eksempel godt være fraskilt mor og arbejde på fabrik og dermed reelt være lønmodtager, men alligevel udleve væsentlige træk ved husmorlivsformen. At husmorlivsformen og baglandslivsformen således ikke er selvreproducerende, fordi de finder deres eksistensbetingelser – en vis økonomisk indkomst – i realiseringen af en anden livsform, adskiller dem grundlæggende fra de tre andre livsformer.

Kvindelivsformerne optræder derfor ofte som en del af en sammenhængende familiepraksis: Baglandslivsformen sammen med en karrierelivsform og husmorlivsformen sammen med en lønarbejderlivsform.

Empirisk ser man, at baglandslivsformen og husmorlivsformen ofte realiseres af kvinder, men det skal understreges, at det selvfølgelig lige så godt kan være mænd, der er bærere af disse livsformer.

Teorier om kulturel mangfoldighed

Udledningen af de 5 livsformsbegreber giver os et redskab til at forstå, hvordan mennesker i deres daglige praksis realiserer vidt forskellige opfattelser af det gode liv. Dette - forudsætter vi - gælder også for 'de ældre'. Livsformsteorien hjælper os derfor med at forblive følsomme over for, at 'de ældre' ikke eksisterer som en samlet homogen kategori, og dermed overfor, at 'det gode ældreliv' heller ikke er et entydigt begreb.

Inden for social- og kulturvidenskaberne er der naturligvis stor uenighed om, hvilken strukturel tilgang til den kulturelle segmentering, som rummer den største forklaringskraft. Men fælles for disse tilgange er en symptomal figur: Menneskets værdier, syn på sig selv, på dets omverden og på det gode liv forklares via dets placering i samfundsmæssige strukturer. Variationer over denne figur kan genfindes i megen samfundsvidenskab. Fælles for teoretiseringerne er, at strukturer indlejret i mennesket begribes som en slags mellemliggende variabel mellem stimulus og respons. Strukturerne benyttes således både til forklaring af specifikke handlinger og til at lede variationer i menneskers handlinger tilbage til de overordnede strukturer. Ved at lade strukturerne finde bo

eller flytte inden for i menneskene sikres reproduktionen af strukturerne, og dermed er cirklen mellem de samfundsmæssige strukturer (den sociale differentiering) og de mønstre, som genfindes i mangfoldigheden og variationen af menneskelig praksis (den kulturelle differentiering), sluttet.

For at få et billede af karakteren af den anvendte livsformsteori kan det være frugtbart at spejle den i en anden tilgang til kulturel segmentering, som den eksempelvis præsenteres af den franske sociolog Pierre Bourdieu. Bourdieu har med sit værk “Distinction: a social critique of the judgement of taste” (1996), dannet skole inden for kvantitative kulturstudier. Både livsformteorien og Bourdieu tager udgangspunkt i samfundsstrukturens sociale differentiering. Og de deler i høj grad ovenstående symptomale figur, men, som vi skal se, er de foretrukne veje til et strukturelt kulturanalytisk redskab diametralt forskellige.

Bourdieu baserer sin tilgang til samfundets kulturelle segmentering på udarbejdelsen af kvantitative surveys. Målet for sådanne surveys er statistisk at blotlægge mønstre og variationer i vore kulturelle præferencer, livsstile, forbrug etc.. Disse mønstre og variationer opfattes som en konsekvens af nogle bagvedliggende strukturer i den sociale differentiering. Og omvendt kan man sige, at den sociale differentiering – i form af forskelle i uddannelseslængde, økonomiske ressourcer, arbejdsforhold, alder med videre – operationaliseres som de strukturer, der medfører den kulturelle differentiering.

Klasser på papiret

Bourdieu har på baggrund af statistiske analyser gjort sig til talsmand for, at man empirisk kan konstruere kulturelle “klasser på papiret” (Bourdieu 1989). En klasse på papiret er kendetegnet ved, at de individer, som udgør klassen, har relativt ens livsbetingelser forstået som samme økonomiske og uddannelsesmæssige ressourcer. Disse strukturelle fællesstræk udgør baggrunden for konstaterbare mønstre i forbrugsvalg og fritidspraktikker. Bourdieu understreger, at klasser på papiret er “virtuelle klasser”, altså ikke mobiliserede eller bevidstgjorte klasser.

De virtuelle klasser kan kun siges at eksistere som sandsynligheder for, at en bestemt sammensætning af økonomiske og uddannelsesmæssige ressourcer vil afføde bestemte valg af forbrugsgoder eller fritidspraksisser: altså som empirisk funderede analytiske konstruktioner. Konstruktionen af virtuelle klasser bliver med andre ord til gennem en statistisk eftervisning af, at mennesker med relativt ens resourcesammensætning og ressourcevolumen har relativt ens sandsynlighed for at indgå i bestemte praksisser.

Pierre Bourdieus analyser af det klassesdelte franske samfund i midten af halvfjerdserne understøttede således en forestilling om, at kultur, betydningstilskrivning og dispositioner er direkte afhængige af uddannelse og social baggrund. Bourdieu mente på denne baggrund at have afdækket et usynligt kulturelt system, der relaterede sig til den sociale differentiering. Han skriver selv om den empiriske konstruktion af virtuelle klasser:

"The task of science is to construct the space which allows us to explain and to predict the largest possible number of differences observed between individuals, or, what is the same, to determine the main principles of differentiation necessary or sufficient to explain or predict the totality of the characteristics observed in given individuals... The ambition is to describe and classify agents and their conditions of existence in such a way that the cutting-up of social space into classes might account for variations in practices" (Bourdieu 1989: 6).

På trods af forskelle i volumen og sammensætningen af individernes ressourcer, tænkes disse inden for den samme overordnede kulturelle ramme. Alle individer stræber i sidste ende efter social status inden for den samme ramme, men har forskellige midler og dermed forskellige strategier for at nå så højt som muligt. Hos Bourdieu er der derfor tale om variationer inden for én og samme kultur og ikke om principielt forskellige former for livsudfoldelse eller kulturer, som det er tilfældet hos Højrup.

Livsformsanalysen

I sit forsøg på at begribe den kulturelle differentiering begynder den danske etnolog Thomas Højrup et helt andet sted end Bourdieu. I bogen "Det glemte folk" (1989) udleder han – i et opgør med den traditionelle danske levkårsforskning – et strukturelt kul-

turanalytisk differentieringsredskab, der har til formål at muliggøre en nuanceret forståelse af principielt forskellige kulturelle livsmåder i Danmark.⁹

Den grundlæggende forskel mellem den ovenfor beskrevne tilgang og livsformsteorien er, at Højrup ikke forsøger at kategorisere den observerbare virkelighed, men i stedet forsøger at udvikle en kulturteori baseret på en indre logisk nødvendighed mellem begreber. Der er altså tale om et stykke teoretisk udledningsarbejde, hvor udgangspunktet ikke er en kompleks virkelighed, men i stedet almene begreber, som specificeres ud i stadig flere logisk mulige underbegreber.

Med udgangspunkt i produktionsmådebegrebet og mere specifikt i en sammentænkning af produktionsmådebegreberne ”enkel vareproduktion” og ”den kapitalistiske produktionsmåde” udspecificerer han et katalog af mulige livsformer, som har relevans for nutidens danske samfund.¹⁰

I Bourdieus tilgang forudsættes det, at folk dybest set stræber efter samme overordnede mål – det samme ’gode liv’ – men at deres midler hertil er forskellige. Hvis en sådan tilgang operationaliseres realpolitisk, resulterer det ofte i en forestilling om, at det er muligt at planlægge for alle på samme vis. Livsformsanalysen adskiller sig markant, hvad dette angår. Den opererer ikke med glidende overgange, men med væsensforskellige livsformer. Dermed insisterer den i sit teoretiske udgangspunkt på en differentieret planlægning.

Derudover gør livsformsteorien os opmærksomme på den blindhed eller centrisme, som karakteriserer forholdet mellem livsformerne. Når en bærer af lønarbejderlivsformen

⁹ Den kvantitativt orienterede danske levekårsforskning, som især er blevet udført på Socialforskningsinstituttet under ledelse af Erik Jørgen Hansen (Se fx Hansen, Erik Jørgen 1988), arbejder ligeledes udfra en præmis om, at befolkningsgrupper efterstræber de samme levekår og stiller samme krav til og har samme opfattelse af de ideelle eksistensbetingelser.

¹⁰ Den teoretiske udspecificering og korrektion af de intensionallogiske begreber i Højrups teori, undergår en fortløbende udvikling, og livs- og statsformsteorien har i dag praksisbegrebet som udgangspunkt. Se Højrup 1996.

betragter en bærer af eksempelvis karrierelivsformen, vil denne blot fremstå som en underlig afart af lønarbejderlivsformen. Den principielle forskellighed, der karakteriserer livsformerne og deres iboende verdensanskuelser gør, at en livsform ikke kan forstå en anden livsform på dennes præmisser, men udelukkende anskuer verden gennem sine egne briller (Højrup 1996: 3f).

Ved at have blik for den principielle forskellighed og den deraf følgende blindhed, hvormed livsformerne omgår hinanden, har vi mulighed for at udvikle svar på de rejste forskningsspørgsmål, som tager differentieringen blandt ældre i samfundet alvorligt. Livsformsanalysen bliver dermed et redskab til at påpege, hvordan en differentieret indsats vil kunne støtte og styrke udfoldelsen af ældres forskellige ideer om 'det gode liv'.

Hvor megen samfundstænkning er baseret på en kategorisering i aldre eller livsfaser, så er livsformsteorien et redskab til at tænke i kulturelle logikker, som går på tværs af disse.

Dermed er livsformsteorien det filter, hvormed vi er i stand til at nuancere de generelle og dagligdags opfattelser, vi har af fænomenerne ældre og it. Derigennem bliver vi i stand til at forstå, hvordan ældre og it i fremtiden kan integreres i overensstemmelse med de ældres forskellige opfattelser af det gode liv.

Livsformer, pension og it

Det fremgår af ovenstående, at livsformerne er udledt i henhold til deres indplacering i produktionsmåden. I analysen af mennesker, som er pensionerede, eksisterer denne grundlæggende relation mellem samfundsproduktionen og individets praksis ikke. Alligevel har forskningen vist, at ældre efter pensioneringen fortsætter med at realisere livsformsspecifikke ideologier (Ramhøj 1995). Det vil sige, at de ældre på trods af udtrædelsen af produktionsmåden fastholder en konsistent ideologisk forestilling om det gode liv. De forandringer, der nødvendigvis må forekomme i overgangen fra erhvervsaktiv til pensionist, er ikke generelle, men livsformsspecifikke. Det er netop spørgsmålet om, hvordan forskellige livsformer møder denne aldersspecifikke udfordring, som kan have

væsentlige konsekvenser for, hvordan it kan udgøre en positiv ressource i forhold til fastholdelsen af den enkelte ældres livsformsspecifikke praksis.

Det er væsentligt at understrege, at livsformsperspektivet i sin yderste konsekvens gør det umuligt samtidigt at tale om tværkulturelle fænomener eller almene begreber. Det skyldes, at den principielle kulturelle segmentering, som livsformsteorien argumenterer for, også afspejles i det semiotiske univers. Det betyder med andre ord, at de enkelte livsformer anlægger en livsformsspecifik forståelse af sproglige begreber – tydeligt illustreret ved begrebet arbejde. I sin yderste logiske konsekvens vil det umuliggøre udarbejdelsen af forskningsprojekter som det nærværende. Det er en metodisk problematik, som der ikke findes en elegant løsning på. Men det påpeger nødvendigheden af skarpt at skelne mellem livsformsanalyse og mere generelle diskussioner af perspektiver og tilgange. Eksempelvis kan diskussionen af fænomener som arbejdsmarked, socialt liv, forbrug og politisk deltagelse som almene sfærer i samfundet kun foregå uafhængigt at livsformsperspektivet. Så længe man har livsformsbrillerne på, så vil disse fænomener være livsformsspecifikke og dermed ikke tilhøre en almen erkendelse.

Denne problematik viser sig allerede i specificationen af projektets empiri. For at kunne belyse spørgsmålet om, hvorledes alderdommen opleves gennem livsformsbriller, har det været nødvendigt at operationalisere begrebet ”alderdom”. Hvad er det med andre ord for en empirisk virkelighed, vi er i færd med at analysere gennem livsformsbriller? Den empiriske virkelighed er i projektet defineret ved, at man selv eller ægtefællen forlader tilknytningen til arbejdsmarkedet, kernefamiliestrukturen bliver løsere, og risikoen for dødsfald, svækkelse og sygdom øges. Denne operationalisering er strengt nødvendig for, at vi ikke bruger livsformsperspektivet til at belyse hændelser i informanternes liv, men, i overensstemmelse med forskningsspørgsmålene, til at belyse hændelser, der forekommer i alle ældres empiriske verden – empiriske tilstande, som er kendt af alle mennesker i samfundet som værende en del af ældretilværelsen.

Ligeledes har det været nødvendigt at kvalificere mere præcist, hvad vi mener med informationsteknologi. I dag associeres informationsteknologi med en grå firkantet computer eller en sort, flad bærbar pc. Vi har valgt at præcisere objektet i to henseender:

For det første viser empirien, at en relativ stor del af de ældre faktisk har en computer i hjemmet eller har adgang til en (jf. Nielsen og Holst 1998: kap. 4), men at de ikke bruger den interaktivt. Derfor opfatter vi det overordnede problem at ældre ikke er med i it-samfundet som et spørgsmål om, at ældre ikke er med i den interaktive del af teknologien. Mere end 65 procent af de ældre brugte faktisk pc'en til tekstbehandling mv. i 1998 (Ibid: p. 16).

Det andet aspekt er, at vi har ønsket at betragte informationsteknologi ud fra dens potentielle fremtidige funktion snarere end ud fra dens nutidige funktion. Den teknologi, der i dag kendes af hverdagsmennesker fra pc'en, vil om få år indgå i en lang række andre funktioner i hverdagslivet. Derfor mener vi, at den teknologiske nyskabelse er mere interessant i et fremtidigt perspektiv end pc'en per se.

Interaktiv teknologi

Med it forstår vi altså primært den interaktive teknologi. Interaktivitet er et begreb fra medieverdenen. Den er med medieforskeren Jens F. Jensens ord "et mål for mediets potentielle muligheder for at lade brugeren øve indflydelse på den medieformildede kommunikations indhold og/eller form" (Jensen (red.) 1998). Computere er i kraft af deres egenskab som universelle symbolbehandlere særdeles velegnede til at skabe interaktive grænseflader, som kan reagere på en i princippet uendelig mængde input.

Interaktivitet er ikke en dikotom variabel, men udtryk for et kontinuum, idet et medie kan være mere eller mindre interaktivt og kan rumme forskellige former for interaktivitet. Den indflydelse brugere udøver, sker i form af afsendelse af information til mediet. Mediet registrerer informationen og tilpasser indholdet og/eller formen til brugeren. Den mest rudimentære form for interaktivitet findes, når brugeren kan vælge mellem flere på forhånd fastlagte indholdsspor eller kanaler, som så udspiller sig for den passive modtager. Mere grundlæggende interaktivitet sætter brugeren i en handlende position, hvor vedkommende gennem sin mere eller mindre bevidste adfærd løbende kan påvirke flowet af modtaget information. Simulationer og computerspil rummer således meget interaktivitet.

Jo stærkere computerkraft der er tale om og jo flere inputkanaler et system har, desto flere frihedsgrader er det muligt at sætte op. Derfor er det ikke underligt, at nyere teknologi ofte virke mere interaktiv end ældre. Handlingsrummet for brugere er ganske enkelt blevet større.

Handlingsrummets objektive størrelse gør det imidlertid ikke alene. Programmering i ren maskinkode er i princippet det mest frie man kan foretage sig på en computer, men virker nærmest handlingslammende på de fleste IT-brugere. Et handlingsrum har nemlig også en subjektiv side, et forståelsesaspekt. Forstår eller opfatter en person ikke de givne objektive muligheder for handling, så ligger de uden for vedkommendes praktiske handlingsrum. Det er derfor, at viden giver magt. For med viden kan man udvide den subjektive side af handlingsrummet. Tager man den subjektive side i betragtning, så indebærer interaktivitet også god formidling af handlerum og dermed design af brugergrænseflader, som kan forstås umiddelbart af forskellige typer modtagere.

Via livformsanalysen opnår vi fem forskellige forståelser af ældrelivet og er alene derfor langt mere nuancerede end aldersperspektivet alene. Det at blive gammel forstås ikke længere rigtigt som enten, at man er en jammerlig, udkældt krøbling – eller man er en heldig kartoffel, der endelig er sluppet ud af arbejdslivet. Det er derfor ikke længere mødet mellem den empiriske ældre og pc'en, vi analyserer – men mødet mellem den livsformsspecifikke forholden sig til alderdommen og informationsteknologien.

Det skal understreges, at projektets informanter derfor ikke repræsenterer en empirisk virkelighed, som en hypotese testes i forhold til. Informanterne fungerer i analysen som redskaber, der kan tilføje livsformsforståelsen to nye elementer: Livsformens møde med alderdom samt mødet mellem den livsformsspecifikke alderdom og it.

3. Præsentation af livsformerne

På de følgende sider bliver de fem livsformer introduceret. Beskrivelsen tjener to formål: dels at introducere livsformerne, dels at tydeliggøre de krav, der har været stillet til udvælgelsen af vores livsformsspecifikke informanter.

Der redegøres for, hvorledes livsformerne begrebslogisk hænger sammen, samt hvilke træk der karakteriserer dem. Denne fremstilling skal fungere som en grov skitse i forhold til de kvalificerede (empiri-beskrevne) livsformer, som præsenteres senere.

Lønarbejderlivsformen¹¹

For lønarbejderen er arbejdet en nødvendig betingelse for at kunne holde fri. Arbejdet anses først og fremmest som middel til noget andet. Dette andet er fritiden – det er i fritiden, at lønarbejderlivsformen realiserer sig selv og ideen om det gode liv. Kendetegnende for lønarbejderlivsformen er således, at den inden for sin egen begrebsverden har en klar kontrast mellem arbejdstid og fritid.

Arbejde og fritid – to uforenelige modsætninger

Kontrasten ”arbejdstid-fritid” udgør ligeledes en mål-middel relation, hvor arbejdet er midlet til at opnå et meningsfyldt indhold i tilværelsen – et indhold, som udfyldes i den tid, der er defineret som ikke-arbejde, og i kraft af de økonomiske midler, man sikrer sig via sit arbejde. Den meningsfulde tid – ikke-arbejdet – forudsætter altså pligt-tiden, arbejdet, for at kunne lade sig realisere.

Begreberne arbejde og fritid kan hverken undvære hinanden eller smelte sammen i lønarbejderlivsformens ideologiske univers. Man kunne sige, at de to begreber er hinandens omvendte spejlinger. Det betyder imidlertid ikke, at arbejde og fritid nødvendigvis står i en positiv-negativ kontrast til hinanden. Det betyder blot, at arbejdets særlige karakter har konsekvenser for fritidens tilsvarende særlige karakter – og omvendt. Det indebærer for eksempel, at jo mere arbejdet føles som en plage, jo mere vil ikke-arbejdet – fritiden – føles som afkobling og frihed, fordi det forstås som plagens fravær. En lønarbejder, der selv synes, at arbejdet er hårdt og trivielt, har for eksempel mere travlt med at komme hjem og beskæftige sig med noget, som han/hun finder meningsfuldt, end én, der faktisk synes, at arbejdet er spændende og tilfredsstillende. Selvom begge disse persontyper har et skarpt skel mellem arbejde og fritid og anser arbejdet som midlet til at kunne gøre det, som virkelig giver livet værdi, er der alligevel en for-

¹¹ Følgende beskrivelser af livsformsspecifikke universer er til dels baseret på Højrup 1984

skel i graden af trivsel i jobbet og dermed også i følelsen af frihed i den tid, der er ikke-arbejde.

Fritiden – lystpræget og identitetsskabende

Det sociale liv foregår primært i fritiden og hører dermed til den tid, der er præget af lyst. Det er her, man udfolder sig selv og foretager sig de ting, som man brænder for. Derfor er det sociale liv også i høj grad identitetsdannende for lønarbejderlivsformen. En lønarbejder vil typisk føle, at det er de beskæftigelser, der udfoldes i fritiden, der er udtryk for hans/hendes "egentlige person". På spørgsmålet "hvad laver du?" vil vægten på arbejdslivet ofte være minimal i forhold til, hvad man vælger at fortælle om familie, interesser osv.

Fagforeningen

Lønarbejderen sælger sin tid, og for den tid, han stiller til rådighed for arbejdsgiveren, må han/hun kræve en løn til at leve for. Niveauet for lønnen kan gå op til det lønningsniveau, som andre virksomheder udbetaler til deres ansatte. Den eneste mulighed, man som lønarbejder har for at gennemtrumfe sit krav om en rimelig løn, er truslen om at tilbageholde sin arbejdskraft og eventuelt sælge den til andre. Et sådant pressionsmiddel fungerer kun, hvis man ikke står alene om det, for så kan arbejdsgiveren bare købe en andens arbejdstid/-kraft. Via organisering i fagforeninger kan lønarbejderen sikre sig en minimumsløn og dermed opretholde mulighedsbetingelserne for udlevelsen af sin livsform.

Arbejdet – pligt og social funktion

Arbejdstiden fremstår som pligt-tid for lønarbejderlivsformen. Det er karakteristisk, at der er en vis form for rutinepræg over lønarbejdet, fordi det ofte består af specialiserede funktioner, der ikke kræver nogle særlige kundskaber eller noget egentligt engagement. Lønarbejderlivsformen har ingen ambitioner om advancement. Man sælger sin arbejdskraft, fordi man er afhængig af det. Det betyder ikke, at man ikke ind imellem kan gøre en særlig indsats, man vil bare have in mente, at arbejdspladsen skylder - enten økonomisk kompensation eller ekstra fritid for det ekstra arbejde. Inden for denne tankegang er der ingen mening i at yde mere end det absolutte minimum. Med mindre man afløn-

nes som akkordarbejder, er der kun mening i at knokle, hvis det betyder, at man kan gå tidligere hjem. Det er kun arbejdsgiverens tvang og kontrol eller alternativt akkordarbejde, der sikrer en bestemt arbejdsintensitet. For lønarbejderen fremstår kollegaer, der er stræbsomme og stiler mod forfremmelse (bærere af karrierelivsformen), som morakere, der sætter lønarbejdernes arbejdsindsats og holdning til arbejdet i et dårligt lys.

Arbejdspladsen har en funktion, der rækker ud over at være den fysiske lokalitet, hvor indtjeningen af penge forgår. Det er også her, man møder ligesindede, stifter venskaber og får dækket et socialt behov. Netop fordi arbejdets indhold i sig selv langt fra altid er meningsfyldt, er det sociale liv på arbejdspladsen ofte altafgørende for denne livsform. I og med at der ikke er nogle planer om advancement eller nogen særlig interesse for det konkrete arbejdsområde, og fordi man kan få en tilsvarende løn et andet sted, vil et skift af arbejdsplads være en mulig løsning på et dårligt socialt arbejdsmiljø for bærere af lønarbejderlivsformen.

Opsummering af nøglebegreber for lønarbejderlivsformen
Målet er selvudfoldelse i fritiden
Midlet er salg af arbejdstid
Arbejde og fritid er skarpt adskilte sfærer, som gensidigt betinger hinanden
Friheden er bevidstheden om det regelfaste forhold mellem arbejde og fritid
Familien og det sociale liv reproduceres ved hjælp af midlerne fra lønarbejdet

Karrierelivsformen

Kernebegreberne for bærere af den karrierebundne livsform er kompetence og advancement. Disse ting opnås via en stadig fokusering på personlig og faglig udvikling samt selvudfoldelse. Alt dette tager tid, men det betyder ikke noget, for i karrierelivsformens univers, er arbejdet ikke noget, der skal overstås - det er ikke et middel til noget andet - men selve meningen med livet.

Karrieren er livet

Hos bærere af den karrierebundne livsform forstås arbejdet som meningsfuld selvudfoldelse, og ideen om egentlig fritid er derfor i realiteten absurd. De beskæftigelser, der

henlægges uden for den konkrete arbejdstid, og som derfor ikke direkte indeholder indkomstkilder, har fritidskarakter, men forstås ikke som mål i forhold til arbejdstiden, som hos lønarbejderlivsformen. Fritidsbeskæftigelserne har for karrierelivsformen en funktion i forhold til karrieren. Det sociale liv anskues derfor som en meningsfuld selvudfoldelse på linie med arbejdet – blot på en anden måde.

I fritiden udfoldes en række aktiviteter der, udover at fremstå som meningsfyldte i sig selv, også er velegnede i forbindelse med at fremme karrieren. Hvad disse aktiviteter kan bestå i, varierer alt efter, hvilket fag eller hvilken branche den pågældende person arbejder i. Et eksempel kunne være deltagelse i forskellige offentlige organisationer i lokalområdet, i branchen eller i den forretningsverden, man arbejder i. Der kan også være tale om udøvelse af sportsgrene, der svarer til ens position eller om at gå til forskellige kulturelle arrangementer.

Altid ansvarlig

Det forhold, at det sociale liv ikke er klart adskilt fra arbejdslivet, betyder, at bærere af den karrierebundne livsform så vidt muligt tænker over, hvordan de opfører sig i det offentlige rum. Til diverse sammenkomster vil karrierepersonen typisk sørge for at tale med de rigtige mennesker, udbygge mulige forbindelser og netværk samt sørge for at gøre opmærksom på sine egne kompetencer. Det er et udtryk for, at også "fritiden" er med til at opbygge den profil, man har og lever af i den karrierebundne livsform.

De materielle omgivelser

Folk med vellykkede karrierer opnår bedre indkomst end de fleste lønarbejdere, og det giver mulighed for større eksklusivitet i valg af bolig og udøvelse af interesser. Den vellykkede karriere lader sig derfor ofte aflæse i en persons/families komfort. Det konkrete forbrug er afhængigt af, hvilken type arbejde karrierelivsformen har. Intentionen med forbruget er imidlertid det samme, idet forbruget relaterer sig til karrierelivsformens arbejdsliv og - fordi der som nævnt ikke er noget reelt skel - også til hans/hendes sociale liv. Det gælder i høj grad om at være på niveau med kollegaernes familier, hvad angår beklædning, bolig, smag, gastronomi, møblement osv. Disse materielle krav nød-

vendiggor, at karrierelivsformen kan opretholde en vis indkomst, hvilket betyder, at der i realiteten ofte er en gensidig mål-middel relation mellem det sociale liv og karrieren.

Udover at være i overensstemmelse med den konkrete position, som karrierepersonen er i, skal forbruget også være karriereunderbyggende. Det indebærer dels en vis stil, dels en vis komfort, således at hjemmelivet er let og behageligt og under ingen omstændigheder bliver en unødigt belastning for det centrale – vedligeholdelse af muligheden for advancement inden for karrieren.

Generelt kan forbruget, fordi det har så mange elementer i sig og stiller krav til smag og stil, godt være en yderst tidskrævende opgave. I tilfælde af, at den karrierebundne person lever i parforhold, og partneren ikke selv gør karriere, er det ofte denne person, der varetager forbruget. Det er her baglandskvinden, som vi vender tilbage til nedenfor, kommer ind i billedet.

Arbejdet som selvrealisering

Grundlæggende er den karrierebundne livsform – i lighed med lønarbejderlivsformen – afhængig af at sælge sin arbejdskraft, blot er det en anden type arbejdskraft, der sælges. Man kan sige, at han/hun i stedet for at sælge tid, snarere sælger et produkt, som består af kvalifikationer, loyalitet, faglig indsats, respektabilitet og repræsentation.

Den karrierebundnes perspektiv er konstant rettet opad, hvilket indebærer, at det er helt centralt at opretholde konkurrenceevnen ved at lægge al sin energi og engagement i arbejdet. Arbejdets karakter er præget af relationen mellem disposition og administration. For hver gang, man overtager dispositionen over det, man før administrerede, opnår man mulighed for at udfolde sig bedre i sit arbejde. I et vellykket karriereforløb tildeles man stadig mere ansvar og større dispositionsfrihed. Den hierarkiske struktur inden for virksomheder og organisationer er mulighedsbetingelsen for advancement. Hvis de store organisationer med ansvars- og arbejdsdeling ikke eksisterede, ville der heller ikke være brug for den karrierebundne livsforms særlige kvalifikationer som leder eller ekspert på et givet område.

Opsummering af nøglebegreber for karrierelivsformen

Målet er en stigende grad af dispositionsfrihed over processer og planlægning
Midlet er en fortsat optimering af kompetence og kvalifikationer
Arbejde og fritid smelter sammen og udgør et uadskilleligt hele
Friheden består af at føle sig kompetent og kvalificeret
Karrierelivsformen stræber mod toppen af hierarkiet
Karrierelivsformen belønnes individuelt for kvalifikationer, loyalitet og engagement
Status og kvalifikationer opnås via både sociale og formelle aktiviteter.

Den selvstændige livsform

Kernebegreberne i den selvstændige livsforms meningsunivers er frihed og uafhængighed. I denne livsform prioriteres muligheden for at bestemme over sig selv og sit dagsværk meget højt. Livet fremstår både i form og indhold som et sammenhængende hele, hvor der ikke skelnes grundlæggende mellem de forskellige aktiviteter – de er alle sammen både mål og middel til opretholdelsen af det gode liv.

Arbejde og fritid – to sider af samme sag

Det absolut mest markante træk ved den selvstændige livsform er, at det sociale liv og arbejdslivet opfattes som to uadskillelige størrelser. Begreberne ”arbejde” og ”fritid” forekommer følgelig meningsløse i den selvstændiges ideologiske univers, og man definerer i stedet sine daglige gøremål som et sammenhængende dagsværk. Den selvstændige livsforms mål er at holde virksomheden i gang og at sikre eventuelle efterkommeres fremtid som selvstændige, hvis det er muligt.

De mest rammende empiriske eksempler på den selvstændige livsform er familielandbruget, den selvstændige håndværker eller de småhandlende, hvor virksomheden går i arv fra generation til generation inden for familien. Man arbejder ikke udelukkende for sig selv, men fører gerne en virksomhed eller (fag-)tradition videre.

Fritidsinteresser – en del af dagsværket

Til trods for sammensmeltningen af arbejde og fritid er det ikke udelukket, at bærere af den selvstændige livsform dyrker en interesse, der ikke knytter sig direkte til dagsværket. Men i et sådant tilfælde må der, rent teoretisk, stilles nogle ganske særlige krav til den pågældende fritidsinteresse. Det primære kriterium er, at der ikke kan være tale om en mål-middel relation, hvor den indtægtsgivende del af dagsværket ansues som en nødvendig betingelse for at kunne dyrke en fritidsinteresse. I et sådant tilfælde vil der være tale om en lønarbejderlogik. Ideen med dagsværket er netop, at man ikke arbejder for at kunne udfolde sig på en mere meningsfuld måde, når man har fri – dagsværket er et integreret hele, hvor alle elementer forekommer lige vigtige og meningsfulde.

Den selvstændige og skattefar

Et kendetegn ved de enkelte vareproducenter er, at de (ideelt set) besidder både virksomheden som deres ejendom og de kvalifikationer, som den samlede arbejdsproces kræver. Derved adskiller deres ejerforhold sig fra dem, der er fremherskende under den egentlige kapitalistiske produktionsmåde. Denne stilling som selvejer har en central plads i den selvstændige livsforms selvforståelse, og den medfører ofte et ønske om at få lov til at forvalte sine sager selv. Derfor er der en tendens til, at statens indblanding anses som utidig og begrænsende for virksomhedens udfoldelse. Positionen som selvstændig lægger op til muligheden for at være ”sin egen lykkes smed”. Derfor er det også oplagt, at man irriteres over høje skatter og afgifter, for man har jo altid klaret skærene alene – hvorfor kan andre så ikke?

Tæring efter næring

I og med at det er selve det at være selvstændig, der er centralt for den selvstændige livsform, er forbruget helt afhængigt af, hvordan forretningen kører. Man er indstillet på at ”snøre livremmen ind” og gøre en ekstra indsats i perioder, hvor forretningen går dårligt. Man tænker ikke i timeløn, hvad angår ens egen virksomhed, og derfor vil det at yde en ekstra indsats ikke blive betragtet som en lønnedgang, men nærmere som ”dårlige tider”. Den selvstændiges indstilling til arbejdet, herunder viljen til at regulere forbruget i forhold til, hvordan virksomheden går, er en af grundene til, at de små selv-

stændige virksomheder har vist sig at være enormt konkurrencedygtige og konjunkturresistente.

Forbrug er i øvrigt primært knyttet til investeringer for at vedligeholde, konsolidere og forbedre familievirksomheden. Det ”nødvendige” forbrug så som tøj, mad, møbler med videre, indrettes fuldstændigt efter, hvilke muligheder indtjeningen giver. Konsekvensen er, at den selvstændige livsform er det, man kunne kalde dårlige forbrugere i dårlige tider, fordi de altid vil bestræbe sig på at betale kontant og have penge stående i banken med henblik på at have noget på kistebunden. Til gengæld er de gode forbrugere i gode tider, for kapitalen bliver oftest i familien i den ene eller anden form.

Den samvittighedsfulde ”lønarbejder”

At være ”herre i eget hus” og ”sin egen chef” er helt centralt for den selvstændige livsform. Der er knyttet en følelse af stolthed til at kunne klare sig selv. Bærere af denne livsform tænker i relationen afhængighed - uafhængighed og bestemmer dagsværket som uafhængigt. Det er den livsform, der i mest ekstrem grad hylder den frihed, som selvstændigheden giver, samt betoner idealerne om godt, hårdt og flittigt udført arbejde.

Selvom en person, der er bærer af den selvstændige livsform, har et lønarbejde, vil vedkommende alligevel agere som selvstændig. For eksempel vil han/hun lægge mere vægt på at færdiggøre en arbejdsopgave, end at insistere på gå hjem på slaget fire. Omvendt vil han eller hun, i tilfælde af, at der må hyres arbejdskraft til den egne virksomhed, forvente, at disse personer vil have den samme indstilling til arbejdet. En arbejder, der står stejlt på sin ret til at gå hjem på et bestemt tidspunkt, vil typisk blive oplevet som arbejdssky og uengageret.

Ideologi: sammenfald mellem mål og middel

Udover at den er en forudsætning for at overleve, drives virksomheden altså først og fremmest med henblik på at opretholde muligheden for fortsat at være selvstændig. Virksomheden er et middel, der er sit eget mål. Følgelig er denne type virksomhed principielt forskellig fra den kapitalistiske virksomhed, der har profit som mål. Det er karakteristisk for de små selvstændige virksomheder, at der ikke er nogen garanti for, at de

producerer økonomisk optimalt. Det er nemlig overlevelse i erhvervet, der er det vigtigste – ikke profitten. Det udelukker imidlertid ikke muligheden for, at der er tale om en profitvirksomhed, eller at der indtjenes mere end nødvendigt for at holde virksomheden i gang. Men det er utænkeligt, at den selvstændige knokler løs med henblik på at blive så stor, at man kan åbne flere forretninger, eventuelt lave et franchise koncept og få mulighed for at ansætte så mange medarbejdere, at man selv kan koncentrere sig om at varetage ledelsesfunktioner. En sådan ekspansiv praksis hører snarere ind under den karrierebundnes ideologi, hvor livet som selvstændig blot anses som et springbræt i forhold til den videre karriere.

Opsummering nøglebegreber for den selvstændige livsform
Målet er at kunne reproducere sin selvstændighed – at forblive uafhængig
Midlet hertil er konstant at kunne investere den nødvendige arbejdskraft
Tid, familie og privatøkonomi udgør produktionens manipulerbare ressourcer
Et samlet dagsværk erstatter arbejde og fritid – den selvstændige er selvstændig hele døgnet
Friheden består i selv at stå med ansvaret for virksomheden
Interessebetingede aktiviteter må ikke have konsekvenser for reproduktionen af selvstændigheden

Husmorlivsformen

Husmoren udlever ideelt set sin ideologi i lønarbejderfamilien, hvor hun varetager omsorgen for familien og de huslige opgaver. I husmorens univers er det gode familieliv det meningsskabende element. Hun har ansvaret for resten af familiens trivsel og velbefindende – både på det praktiske og det følelsesmæssige plan.

Husmoren som familiens ramme

Hos bærere af husmorlivsformen er det daglige virke i familien helt sammensmeltet, sådan at det både opfattes som mål og middel. Udlevelsen af husmorlivsformen er betinget af en familie, hvor kun den ene ægtefælle er nødsaget til at have et lønarbejde. Det er den, fordi bæreren af denne livsform i overvejende grad henter sine eksistensbe-

tingelser inden for familiens rammer - i sin mands lønindkomst og i de arbejdsopgaver, der findes i hjemmet - og dermed ikke nødvendigvis er direkte tilknyttet produktionen/erhvervslivet. Denne strukturering medfører, at kvinden for at kunne opretholde sin ideologibærende praksis må skabe og opretholde en institution, der er attraktiv for andre, således at de er villige til at indgå i den og finansiere den. I princippet kunne husmorlivsformen lige så godt tage et lønarbejde og dermed bidrage til en ekstra indtægt til familien, men i denne type familier forekommer det meningsfuldt, at kvinden tager sig af nogle andre opgaver.

Ansvarlig for en sund og glad familie

I og med at det i en lønarbejderfamilie primært er husmorlivsformen, der tager sig af husarbejdet, er det også oftest hende, der står for de daglige indkøb. Prioriteringerne er vidt forskellige afhængigt af, hvilken type familie der er tale om. Dog vil det være karakteristisk, at der i familier, der omfatter en bærer af husmorlivsformen, bruges mere tid på at indhente gode tilbud og købe stort ind for at spare penge. Desuden vil syltning, bagning og dyrkning af egne grøntsager være oplagt, når den ene part går hjemme. Der vil således typisk være en vis grad af selvforsyningsøkonomi i den slags familier.

Fordi husmoren henter sin identitet inden for familiens rammer, ser hun det også typisk som sin opgave at sørge for familiemedlemmernes velfærd. Det gælder både økonomisk, socialt og sundhedsmæssigt. Hun gør en dyd ud af at få mest muligt ud af husholdningspengene, af at sørge for hyggelige omgivelser i hjemmet og af at familien får god og nærende kost.

Husmorens arbejde

I og med at kvinden har både mål og middel i hjemmet, betragtes det som nødvendigt at udføre hjemmets opgaver på bedste vis. Det anses for eksempel for at være en vigtig opgave at lave ordentlig mad til resten af familien, fordi sammensætningen af kosten er central for trivsel og sundhed. Færdigretter er således ikke noget, man gerne sætter på bordet – det er tegn på, at man ikke har udfyldt sit arbejde. I reglen er det ikke surt pligt for husmoren at udføre sit arbejde – kun hvis familien og omgivelserne ikke sætter til-

strækkelig pris på det. Det er nemlig meget vigtigt, at de andre familiemedlemmer anerkender husmorens evne til at varetage arbejdsopgaverne på ordentlig vis.

Med mål og middel i hjem og familie er det endvidere, for at det skal føles meningsfuldt for husmorlivsformen, centralt, at familiemedlemmerne kan lide at være hjemme, og at de gider sidde sammen og se fjernsyn, spille spil, snakke osv. om aftenen. Det er netop dette samvær, der er målet for hende. Hvis de andre familiemedlemmer dagligt kommer hjem for at smide deres tasker, for derefter hurtigt at spise og igen forlade hjemmet til fordel for diverse fritidsinteresser, vil det opfattes som utilfredsstillende for husmorlivsformen. Hun vil føle det som om, hendes arbejde ikke påskønnes, at hun har en tjenerrolle, og hun vil savne den sociale funktion som et familieliv kan have.

Det skal pointeres, at det at være bærer af husmorlivsformen ikke nødvendigvis er ensbetydende med, at man ikke deltager på arbejdsmarkedet, men deres indstilling til jobbet fortæller, at de ikke har en lønarbejder livsform. Argumentet for at tage job som husmor kan være, at det er vigtigt at komme ud og møde nogle andre mennesker – måske hvis børnene er flyttet hjemmefra, og manden sjældent er hjemme. Ofte vil bærere af husmorlivsformen have den samme omsorgsfulde tilgang til deres arbejde, som de har til deres familie, sådan at de bliver opfattet som ”den rare dame” på kontoret eller i kantinen. Det er hende, man kan komme og spørge om forskellige ting uden, at hun bliver irriteret. Hun ønsker at hjælpe, fordi hun kan lide det, og ikke primært fordi det er hendes arbejde.

Opsummering af nøglebegreber for husmorlivsformen
Målet er omsorg for familien og varetagelse af hjemmet
Midlet er omsorg og pleje af sociale relationer
Husmorlivsformens arbejdsbegreb eksisterer indenfor familien
Friheden er at kunne nyde frugten af familiens velbefindende

Baglandslivsformen

Det gode liv indebærer for baglandslivsformen muligheden for at gøre sine personlige interesser og evner til et aktiv og en væsentlig understøttelse af mandens karriere. I og med at hun rent økonomisk opretholder sine eksistensbetingelser via sin partners løn, er det centralt, at hun indtager en funktion i forhold til hans karriere.

Bag enhver stærk mand...

For baglandslivsformen er det sociale liv på den ene side i overensstemmelse med karrierelivsformens, fordi det kræver, at man er indstillet på at ledsage sin partner til middagsselskaber med forretningsforbindelser, i teatret, på repræsentationsrejser og så videre. Denne del af det sociale liv er altså i teorien et middel til at kunne fastholde sin mand og understøtte ham i hans karriere, således at mulighedsbetingelserne for baglandslivsformen – karrierelivsformens indkomst – fortsat kan bestå.

På den anden side er det sociale liv også et mål i sig selv. Når man har baglandslivsformen som ideologibærende praksis, indebærer det en interesse for at tage sig af baglandet, og det er i høj grad det, hendes tid går med. Når mand og børn ikke er hjemme, kan baglandskvinden, udover at ordne de praktiske ting, også mødes med veninder, dyrke sin interesse for sport, keramik, eller hvad det nu kunne være. Baglandslivsformen indebærer ikke en ekstravagant og afslappende tilværelse, hvor kvinden går og hygger sig derhjemme og dyrker sine hobbys, mens manden slider og slæber for at tjene pengene. De to livsformer understøtter hinandens praksis.

For det første har baglandslivsformen en vigtig plads i opretholdelsen af karrierelivsformen, forstået på den måde, at hvis hun ikke var der til at varetage opgaver som rengøring, oprydning, madlavning, indretning, børnepasning/-opdragelse osv., ville karrieremanden være nødt til at betale andre for at gøre det, fordi han ikke selv har tid. For det andet er hendes evne til at skabe og vedligeholde sociale og forretningsmæssige netværk helt central.

Endvidere må hun være indstillet på at indrette sig på de betingelser, som en karrierelivsform stiller. Det kunne for eksempel være at give afkald på den ene venskabskreds

efter den anden, fordi manden sidder i et job, der kræver hyppige flytninger, evne til at omstille sig og sætte sig ind i det nye lands skikke og regler, finde ud af at koordinere børnenes skolegang under de nye forhold osv.

Baglandskvindens arbejde

Baglandskvindens livsopgaver og –ideologi kan sammenlignes med en balletdansers: Det er først rigtig godt, når det ser let ud for lægmand, og man er først ”dygtig”, når man ved, hvor meget arbejde der ligger bag de lette trin. For baglandskvinden kommer denne levemåde til udtryk ved, at de ting, der skal gøres i hjemmet, bliver gjort på et niveau, der langt overstiger ”det nødvendige”. Hvad der er nødvendigt, er sat i anførselstegn, fordi der naturligvis ikke er noget objektivt mål for, hvad der er absolut nødvendigt. Men det kunne for eksempel være at lagenerne bliver lagt sammen på en særlig måde i skabet, at sukkeret og melet bliver hældt over i flotte glasbeholdere i stedet for at stå i den indpakning, de købes i, og at maden, der serveres, ikke bare smager godt, men også har et æstetisk udtryk. Ovenstående er alt sammen eksempler på gøremål, der ikke er strengt nødvendige for at få husholdningen til at fungere, det er ligeså meget lystarbejde som pligtarbejde.

Den professionelle æstetiker

Forbruget er en form for profession for baglandskvinden. Som ansvarlig for baglandet er det hende der står for boligindretning, sammensætning af middage, mandens og børnenes beklædning samt stil og smag i det hele taget. Derfor er det vigtigt, at hun er klar over, hvilke ting der er passende.

Da baglandskvindens opgave er at underbygge og støtte sin mands karriere, er det vigtigt, at hun er klar over, hvilke materielle goder der bedst repræsenterer familiens status. Der kan være tale om at vælge den rigtige kunst til væggene, at være i stand til at sammensætte en passende menu, når forretningsforbindelserne er på besøg, at vide hvilke designere, møbler og tøj der bedst understøtter karrieremandens profil. Mange af baglandslivsformens arbejdsopgaver er tidskrævende, og derfor er det ikke sikkert, at hun selv står for alt i hjemmet. Måske benytter hun sig af forskellige serviceydelser for at få

tid til at koncentrere sig om det, hun helst selv vil lave. Hun kan for eksempel vælge at uddelegere visse arbejdsopgaver som vinduespudsning, rengøring, børnepasning.

Baglands(re)produktion

Arbejdsmarkedets sammensætning er en mulighedsbetingelse for baglandskvindens livsform. Hvis ikke den kapitalistiske produktionsmåde muliggjorde en karrierelivsform med en relativ høj løn, ville det ikke kunne lade sig gøre, at den ene part i et ægteskab går hjemme uden at producere noget, der kan afsættes på et varemærked.

Selvom baglandskvindens livsform ikke relaterer sig direkte til arbejdsmarkedet, kan man alligevel godt tale om, at baglandslivsformen producerer noget. Den repræsentation og respektabilitet, som er en del af det produkt, karrierelivsformen lever af at sælge, produceres af baglandskvinden. Via hjemmet, tøjet og familiemedlemmernes manerer er hun med til at opbygge nogle forudsætninger for mandens karriere. Det vil sige, at det er svært at adskille produktion og reproduktion i denne type familie, fordi hele familien er inddraget i produktionen af det produkt, manden sælger.

Opsummering af nøglebegreber for baglandslivsformen
Målet er en praksis som kan anvendes som middel i karrierelivsformen
Midlet er åbenhed og situationsbevidsthed
Baglandslivsformen producerer det repræsentative hjem, den repræsentative ægtefælle og varetager praktiske gøremål omkring børn, flytninger og sociale aktiviteter.
Baglandslivsformens æstetiske, kulturelle og sociale konsumtion følger karrierelivsformen
Friheden består i den værdsættelse og anerkendelse karrierelivsformen tildeler baglandslivsformen

Livsformscentrisme – kan livsformerne forstå hinanden?

Ifølge Højrup (1983) er en livsform udtryk for en praksis, der udfolder sig omkring et mål – en særlig idé om det gode liv, og en række midler, der kan gøres brug af for at

opnå målet. Mål og midler varierer som bekendt fra livsform til livsform og derved er de principielt forskellige og indbyrdes uforenelige. Men livsformerne er ikke blot uforenelige; når de realiseres i praksis har de også svært ved at forstå hinanden og det er dette faktum, som indeholdes i begrebet livsformscentrisme. Det betyder med andre ord, at man som bærer af én livsform ofte vil opfatte bærere af andre livsformer som mere eller mindre mislykkede afarter af ens egen.

Det er væsentligt at være opmærksom på dette forhold – både i analysen af og i arbejdet med menneskelige relationer. Er socialarbejderen eksempelvis bærer af væsentlige træk fra husmorlivsformen, kan det tænkes at præge hans eller hendes billede af de muligheder og begrænsninger, der gør sig gældende i forhold til klienten. Nedenfor er nævnt nogle eksempler på, hvorledes centrismen i forhold til begrebet arbejde kan udforme sig.

Lønarbejderlivsformens arbejdsbegreb eksisterer inden for rammerne af et formelt arbejdsmarked, hvor løn, timeantal med videre er reguleret af arbejdsmarkedets parter, og hvor lønarbejderens arbejdstid gives i bytte for en indkomst, der kan omsættes i fritiden. Sat lidt på spidsen så er lønarbejdet set fra den selvstændige livsforms perspektiv tæt på en form for lønslave-tilværelse. De mange lovgivningsmæssige reguleringer opfattes som mangel på autonomi og frihedsberøvende kontrol. Lønarbejderen er unødigt afhængig af en arbejdsgiver, og lønarbejderen mangler, set fra den selvstændiges perspektiv, stoltheden ved at kunne klare sig selv. Omvendt opfattes selvstændigheden i lønarbejderlivsformens perspektiv som værende ensbetydende med alt for meget arbejde og ingen fritid og ferier. Lønnen står heller ikke mål med al den tid, der skal investeres i den selvstændige virksomhed.

Fra den karrierebundne livsform anskues lønarbejde højst som indholdsløst rutinearbejde – noget man måske har været nødsaget til at udføre en kortere overgang på vejen mod toppen af karrieren. Karrierelivsformens arbejdsbegreb kan umiddelbart minde om den selvstændige livsforms arbejdsbegreb, men forskellen er, at de selvstændige, set fra den karrierebundne livsforms perspektiv, står i stampe. For karrierelivsformen fremstår

de som mennesker, der ikke har nogen visioner om at komme videre og udvikle sig selv; de selvstændige er alt for bundne og afhængige af deres virksomhed.

Set fra andre livsformer fremstår baglandslivsformen som udtryk for et privilegeret liv, hvor man bliver forkælet og lader sig forsørge. Baglandslivsformens arbejde er vanskeligt at få øje på for andre livsformer og anses måske mest af alt som luksuriøs hygge. Der er måske endda "folk til det grove". Kun i karrierelivsformens perspektiv står det mere klart, hvor vigtig hun er i forhold til at skabe de optimale rammer og problemfrie relationer, der kræves i et karriereliv. Andre livsformer fremstår måske højst lidt kedelige, uskønne og tilfældige set i baglandslivsformens perspektiv.

Set fra andre livsformers perspektiv fremstår husmorlivsformen nok som forståelig - og måske ligefrem som nødvendig for sammenhængen mellem familieliv og arbejdsliv. Dog har de vanskeligt ved at se husmorlivsformens praksis som andet end et udslag af interesse og moderlig omsorg og i hvert fald ikke som arbejde. Fra husmorlivsformens perspektiv kan det opfattes som manglende respekt – "tror du det er for sjov, jeg vasker tøj?".

At anvende livsformsbegrebet i praksis

En af de problematikker, der har påkaldt sig stor opmærksomhed i forbindelse med realiseringen af dette projekt, er spørgsmålet om, hvorledes livsformsteorien kan operationaliseres i en empirisk analyse. Dette er i sagens natur en væsentlig problematik, som implicerer spørgsmål som: Findes livsformerne som rigtige, empiriske mennesker, hvis livsverden vi kan udforske og forstå? Eller er livsformerne en teoretisk abstraktion, der alene forklarer strukturelle forhold, men som ikke kan gøres til genstand for en empirisk eftervisning?

I forhold til sådanne spørgsmål er livsformsanalysen gennem årene ofte blevet kritiseret for, at den ikke "holder" i den empiriske verden. Steen Busck (Fortid og Nutid 1984) er en af dem, der har fremsat denne kritik af livsformsanalysen. Busck mener, at der empirisk kan observeres en række eksistensmåder, der, qua deres arbejde – og dermed deres indplacering i produktionsmåden - burde være bærere af en given livsform, men som i

Buscks øjne ikke har den indstilling - eller rettere den ideologi, som i følge teorien burde knytte sig hertil. Med udgangspunkt i sin egen barber stiller han sig eksempelvis tvivlende overfor, om sammensmeltningen mellem arbejde og fritid hos den selvstændige livsform virkelig er så karakteristisk, som der argumenteres for i teorien.

En vis genkendelighed og intersubjektiv overførbarehed mellem forskerne i forhold til genkendelsen af den enkelte livsform må selvfølgelig siges at være ønskelig. Men Buscks kritik er ikke en kritik af teorien på dens egne præmisser. Livsformsanalysen er en strukturelt funderet teori, hvis elementer er udledt med logisk nødvendighed. Det betyder ikke at 'virkelighedens verden' er ligegyldig for teorien, for det er jo i sagens natur denne, som en kulturteori forsøger at gøre begribelig. Men livsformer og mennesker har som fænomener betragtet intet med hinanden at gøre. De tilhører to forskellige verdener – en teoretisk abstrakt og en empirisk konkret. Livsformerne kan derfor ikke, som Busck forsøger, eftervises i det enkelte menneske.

Men Buscks kritik peger på en anden og beslægtet problemstilling. Nemlig det forhold at empiriske mennesker sjældent viser sig at passe på bare én, men ofte flere af livsformerne. Det er en problematik, som er relevant i forholdt til analysens brug af informanter. Her argumenterer Højrup (1989: 121) for, at vi må forstå livsformsbegreberne som konsistente og menneskene som inkonsistente. Med andre ord, når en livsform beskrives som en kultur i sig selv, så kan mennesket godt være bærer af træk fra flere kulturer eller livsformer. At det så alligevel ofte forholder sig sådan, at et menneske overvejende er bærer af træk fra én livsform mere end andre, skyldes det forhold, at der til enhver livsform eller kultur, knytter sig et samlet semantisk univers eller en ideologi, hvorigennem livet får mening. Højrup skriver,

”Når en livsform er et i praksis forankret og i sig selv struktureret begrebsunivers, der er helt uafhængigt af ethvert individbegreb og menneskesyn, så er der intet, der forhindrer, at et konkret menneskes begrebsverden indeholder semantiske træk fra forskellige livsformer. Snarere vil det være det mest almindelige, at menneskets ordbrug kan være flertydig, fordi den indeholder flere modsatte betydninger – om end ét meningsindhold of-

test vil være dominerende, fordi enhver ideologi fordrer konsistens for overhovedet at give mening.” (Ibid).

Den empiriske livsformsforskning understreger ligeledes, at individer oftest realiserer træk fra flere livsformer samtidigt (Christensen 1997, Højrup 1989, Ramhøj 1995). Når vi anvender informanter i livsformsanalysen, er det derfor ud fra den forudsætning, at informanterne vil være i stand til at tale igennem den livsform, som de hovedsageligt er bærere af. At vi benytter individet som overordnet dataenhed i analysen skal altså ikke tages som udtryk for, at den danske befolkning kan inddeles i 5 grupper svarende til de 5 livsformer. De udvalgte informanter giver os blot et billede af, hvorledes mennesker, der overvejende realiserer væsentlige træk fra de enkelte livsformer, forholder sig til analysens genstandsfelter – alderdom og it-anvendelse.

Højrup definerer ’livsform’ som kultur og understreger, at en livsform er defineret ved, at den er betinget af ydre vilkår samtidig med, at disse vilkår betinges af livsformen. Når eksistensbetingelserne er tilstede, er livsformen det også. Omvendt er livsformen først tilstede, når eksistensbetingelserne er det. Vi har således taget udgangspunkt i, at eksistensbetingelserne er betingende for, hvilken livsform der er den dominerende hos den enkelte. I afsnittet om projektets metodiske overvejelser og valg er udvælgelsen af informanter nærmere forklaret og diskuteret.

Alligevel har det været meget vigtigt at sikre, at vi faktisk anvendte informanterne som ”talende strukturer” og ikke som individer, hvis hele samlede empiriske liv var interessant. Derfor har vi også valgt kun at fokusere på informanternes livsformsspecifikke ytringer. Såfremt en informant, som overvejende realiserer en lønarbejderlivsform, kommer med ytringer, der med større udbytte kan forstås ved en spejling i husmorlivsformens begreber, har vi af hensyn til analysens klarhed valgt at se bort fra disse. Det husmorspecifikke dækkes ind af de informanter, som overvejende realiserer denne livsform.

Problematikken kan også belyses ved at drage en parallel til eksempelvis strukturelle teorier om køn i samfundet. Havde vi ønsket at interviewe om disse spørgsmål, havde vi

naturligvis valgt en kvinde til at fortælle om den struktur, som kvinder er indlejret i. Kvinder er naturligvis mange andre ting end kvinder (for eksempel karrierepersoner, venner, cyklister eller parcelhusejere), men det ville alligevel give mening for enhver, at en kvinde måtte optræde som informant om – som talende struktur for – kvindestrukturen.

At det forholder sig således, skyldes overvejende, at kønnene – til forskel fra livsformanalysens forskellige livsformer – findes som objektivt observerbare størrelser i samfundet. Vi kan bedre acceptere en strukturel teori, hvis dens elementer er genkendelige fra den empiriske/biologiske verden. Dette kan også være en af årsagerne til den umiddelbare appel, som aldersstruktureringen har i ældreforskningen. En strukturel teori om alderdom kan måske umiddelbart lettere godtages, fordi alderdom materialiserer sig i rynker, briller og stok.

Den empiriske genkendelighed, som for eksempel Busck savner, er ikke et udtryk for teoriens sandhedsværdi. Muligheden for at søge forståelse af livsformernes meningsgivende brug af it, når alderdommen indtræffer, er derimod givet af, hvorvidt vi stoler på den logiske udledning, som teorien beror på, og ikke af, om vi kan observere og genkende livsformerne i enkeltindivider.

Tilbage står stadig spørgsmålet om koblingen mellem de logiske begreber og den empiriske virkelighed i praksis. Da der, som påpeget, på ingen måde er tale om en sammen-smeltning mellem livsformerne og den empiriske verden, kan man ikke opstille en form for 'tjekliste' og dernæst krydse af og se, hvorvidt empirien lever op til begreberne eller omvendt. I stedet har vi udviklet en række nøglebegreber, der tjener som det filter eller spejl, hvormed vi angriber empirien. Nøglebegreberne beskriver derfor de grundlæggende eksistensbetingelser og den indre logik, som er omdrejningspunktet for hver enkelt livsform. Her er den enkelte livsforms relation mellem mål og midler af central betydning. Dermed tjener de til løbende at skærpe vores opmærksomhed mod livsformsspecifikke ytringer og problematikker, og de har således en både guidende og styrende funktion i alt fra interview over læsning til udarbejdelsen af de endelige analyser. Dette er ikke mindst væsentligt set i lyset af livsformsteoriens påpegning af den blind-

hed, hvormed livsformer forholder sig til hinanden. Det skal understreges, at nøglebegreberne på ingen måde er udtømmende beskrivelser af livsformsbegreberne, men blot vejledende i forhold til at fastholde opmærksomheden på hver enkelt livsforms grundlæggende problematik.

4. Generelle metodiske overvejelser og valg

Projektets design bryder med den traditionelle opsplitning af teori og empiri, idet empiri og teori under hele den empiriske fase indgår i et dialektisk samspil.

Vi har således ikke forud for det empiriske arbejde opereret med fasttømrede hypoteser om, hvorledes panelets ældre kunne forventes at bruge den interaktive teknologi. Med dette udgangspunkt lægger vi os op ad Grounded Theory-metodologiens kritik af såkaldte teori-test designede undersøgelser, hvor begrebskonstruktionen og teoriopbygningen er udviklet uafhængigt af den efterfølgende empirigenererende fase (Glaser og Strauss, 1967). Vi mener – som Glaser og Strauss – at undersøgelser, der sigter på at hæve sig udover en simpel afprøvning af eksisterende teori, bør frembringes i en flerfaset dialektisk vekselvirkning mellem teori og empiri for på den måde at skabe fortløbende, empirisk grundfæstede indsigter.

Nedenfor diskuteres de metodiske problemstillinger, som denne tilgang har genereret. Der redegøres og argumenteres også for de valg, der er truffet i processen.

Den strukturmarxistiske tilgang

Projektet er, som nævnt, opbygget som et eksplorativt studie – ikke hypoteseafprøven-
de. Tilgangens umiddelbare forudsætningsfrihed indebærer imidlertid ikke et ideal om, at den viden, som projektet generer, kommer ”ud af den blå luft”.¹² Vi udgår således fra

¹² Udover, at det rent praktisk er umuligt at igangsætte en undersøgelse som vores uden en vis grad af forudgående begrebsliggørelse, kan der også være god grund til helt at afvise, at det overhovedet skulle være hensigtsmæssigt at forsøge at være forudsætningsfri. Som kritikken af ideen om ”den forudsætningsfri forsker” har vist (Kvale 1994, Hammersley & Atkinson 1995), er det under alle omstændigheder en illusion at forestille sig, at man som forsker kan arbejde helt uafhængigt af de ontologiske forestillinger – det verdenssyn – som alle mennesker bærer rundt på i en eller anden form. Alle mennesker – og

en teoretisk forforståelse hentet fra livsformsteorien. Udgangspunktet i livsformsteorien er afgørende for projektets design – det bringer nogle bestemte ontologiske og epistemologiske grundantagelser med sig. Disse grundantagelser har orienteret hele det empiriske arbejde, fra design over gennemførelse til analyse. Dette uddybes nedenfor.

Ved at ekspliciteres vores begrebsapparat forud for empiriindsamlingsfasen har vi skabt rum for en vis grad af refleksivitet i forskningsprocessen vedrørende måden, hvorpå vores anskuelsesvinkel påvirker de tolkninger, vi foretager. I overbevisning om, at bevidstliggørelse om egne forforståelser er en forudsætning for at kunne vurdere validiteten af de tolkninger, vi har foretaget, har vi i nedenstående afsnit kort skitseret vores teoretiske indfaldsvinkel til undersøgelsen.

Ontologisk udgangspunkt

Højrup's livsformsanalyse er beslægtet med den strukturmarxistiske tilgang ved, at den antager, at der findes objektive strukturer i samfundet. Disse strukturer tildeles abstrakte navne, eksempelvis ”den kapitalistisk produktionsmåde”.¹³ Strukturernes kan ikke observeres, og de kan ikke be- eller afvises. Derved adskiller den strukturmarxistiske tilgang sig fra den klassiske positivisme, hvor kun en observerbar og operationaliserbar hypotese i princippet kan have fuld gyldighed i videnskaben. Højrup's livsformer udgør strukturer i samfundet – og den deraf følgende strukturering af menneskers tankesæt og værdier er givet, inden det empiriske arbejde går på.

I forhold til den stringente hermeneutiske forståelse har denne strukturelle tilgang det tilfælles med positivismen, at der findes en faktisk virkelighed, som det empiriske arbejde baserer sig på. Videnskabsteoretisk bekender strukturmarxismen sig således til realismen – den sociale verden er struktureret og indeholder fænomener, som eksisterer

dermed alle forskere – er orienteret af deres udsyn. I forskningssammenhænge står valget således ikke mellem at være helt forudsætningsfri eller ej, men om hvorvidt man vælger at gøre sin teoretiske forforståelse eksplicit eller implicit.

¹³ Imens Højrup's beskrivelse af dynamikkerne i samfundet har udgangspunkt i den kapitalistiske produktionsmåde tilfælles med den klassiske marxisme, adskiller den sig fra samme ved det forhold, at ”klasserne” eller livsformerne ikke antages at eksistere i et udbytningsforhold. I Højrup's optik er livsformerne interdependente og eksisterer med hinanden som nødvendige forudsætninger (Højrup 1994: 197).

uafhængigt af vores erkendelse af dem. Der eksisterer en verden uafhængigt af tanken – de sociale fænomener har en selvstændig egeneksistens, som ikke står i noget direkte modsætningsforhold til den konceptuelle verden. Den reale verden har sine egne udviklingsammenhænge, uanset om de er erkendte af videnskaben eller ej (Bhaskar 1978; Outwaite1987).

Der er således ikke tale om, at projektets nye forståelser udgår alene fra analysefasens samspil mellem informanter, pc og forsker. Analysefeltet ældre og informationsteknologi er allerede struktureret af den livsformsbestemte forforståelse. Den reale verden er struktureret. Den er intransitiv og forandrer sig således ikke direkte gennem videnskabelig erkendelsesproduktion. Af strukturmarxismens videnskabsforankring følger derfor, at livsformernes handlemønstre og hverdagsideologier er determineret af deres placering i samfundsstrukturen. De indsigter, som projektet tilvejebringer, skabes således ikke i selve research-processen, men eksisterer allerede og skal blot forstås og anvendes til at skabe nye forståelser.

Projektets erkendelsesforståelse

Udgangspunktet i realismen betyder, at ”viden om sociale fænomener” i denne sammenhæng bliver et spørgsmål om at afdække de ofte underliggende og ikke-observerbare mekanismer, som forbinder fænomenerne kausalt. Som nævnt ovenfor adskiller den realistiske ontologi sig her fra den positivisme, hvor erkendelsesobjekter udelukkende består af observerbare fænomener. Da projektets forklaringer således baserer sig på ikke-observerbare mekanismer, bryder vi med det positivistisk orienterede perspektiv, idet vores teori/konklusioner ikke er åbne for empirisk testning.

Ifølge den strukturmarxistiske tilgang kan sociale fænomener forklares ud fra den kapitalistiske produktionsmådes mekanismer, som netop ikke kan observeres direkte. Samfundsmæssige egenskaber og/eller værensformer såsom ideologisk bevidsthed og politisk interesse bliver på den måde at betragte som et udslag af dybereliggende strukturelle lag (Thomsen 1991).

Hvordan opnås erkendelsen?

Deltagerne i projektet optræder som informanter – bærere af samfundets strukturer. Når vi har valgt at betragte deltagerne som informanter og ikke respondenter skyldes det, at vi tager afstand fra den stimulus-respons forståelse af social handlen, som er indbygget i den positivistiske metodologi. Vi udgår i stedet fra et menneskesyn, der fastholder, at menneskers sociale handlen har udspring i deres fortolkninger af de stimuli, som omverdenen præsenterer. Menneskelig handlen er baseret på social mening i form af værdier, motiver, intentioner, regler og tro (Hammersley & Atkinson 1995). Snarere end en utopisk jagt på universelle lovmæssigheder bør undersøgelser af sociale fænomener derfor tage udgangspunkt i beskrivelser af, hvordan sociale aktører i en given kontekst forstår egne og andres handlinger.

Da vores udgangspunktet for undersøgelsen af spændingsfeltet alderdom og it-brug som sagt har været at uddrage kontekstspecifikke meningsforståelser, har vi benyttet os af redskaber hentet fra den kvalitative forskningstradition. Den primære kilde er her en længere serie af dybdeinterviews, men også fokusgrupper, informanternes dagbøger, beskrivelser af den konkrete opgaveløsning foran pc-skærmen samt informanternes beskrivelser af en typisk dag som arbejdsmarkedsaktiv og én som pensioneret.

Den nye forståelse, som projektet udvikler, nemlig den livsformsspecifikke forståelse af ældres brug af informationsteknologi, fremkommer således i tråd med den hermeneutiske tilgang, hvor forskeren og det forskede ikke kan adskilles i analysefasen. Intervieweren har ikke ”observeret informanten” og heraf noteret, hvorledes for eksempel en lønarbejder bruger pc’en. Lønarbejderen i projektet er kun en lønarbejder som en realisering af et livsformsbegreb, og målet har været at trække så megen lønarbejderspecifik information ud af ham eller hende, som det lod sig gøre. Derfor har interviewerens opgave været så vidt muligt at træde ind i det lønarbejder’ske univers sammen med informanten – for på denne vis at mindske grænserne mellem forskeren og det forskede.

Formålet med at gennemføre den lange række af interviews har således været at indhente beskrivelser af den livsverden, som livsformerne indgår i med henblik på fortolkninger af meningen med de beskrevne fænomener. Genstanden for interviewene er i denne

sammenhæng den interviewedes daglige livsverden og hans eller hendes forhold hertil. Men nærværende interviewproces adskiller sig, som nævnt, fra andre ved, at det kun er de livsformsspecifikke forklaringer, der tilkendes af informanten, som intervieweren elaborerer på. Det er altså ikke informantens liv per se, der er interessant her, men informanten som talende struktur.

Intervieweren registrerer og fortolker, hvad der siges, og hvordan det siges, med henblik på at kunne forstå og formidle den mening, som forskellige hverdagspraksisser repræsenterer for informanten. Den opnåede indsigt i ældres forhold til it er således delvist tilvejebragt gennem den mellem menneskelige interaktion, der kan siges at karakterisere interviewsituationen (Kvale 1994).

Ustrukturerede interviews og bevidst naivitet

I en eksplorativ analyse er det væsentligt, at der ikke lukkes af for det uforudsete. Blandt andet derfor har de gennemførte interviews været næsten ustrukturerede. Den ustrukturerede interviewform bliver yderligere nødvendig ved det, at vi har ledt efter subjektive forståelser og derfor har måttet være meget varsomme med at lægge meningskategorier i munden på informanten.

Vi har vidst, at vi gerne ville opnå en forståelse af den livsformsspecifikke deltagelse i samfundet efter pensioneringen. Derfor har vi struktureret interviewguiden efter deltagelse i forskellige sfærer i samfundet. Intervieweren har imidlertid kun brugt ord som ”arbejdsmarked” eller ”det sociale liv” som (så vidt overhovedet muligt) indholdsløse kategorier, som informanten selv kunne fylde ud. Vi har været interesseret i det subjektive meningsunivers, der knytter sig til den enkelte livsforms deltagelse i samfundet. Ikke i informanternes forhold til sig til ”objektivt definerede kategorier” som for eksempel arbejdsmarkedet som en lønrelation eller forbruget som en betalingsrelation. Det ligger implicit i det livsformsteoretiske fundament, at definitionen af disse sfærer og deres meningsbærende betydning kun kan være subjektivt bestemt af den enkelte livsforms perspektiv.

Endelig giver det ustrukturerede interview efter vores vurdering et bedre flow i interviewsituationen. Informantens mulighed for selv at kontrollere samtaleforløbet giver mulighed for et mere ligeværdigt forhold mellem interviewer og informant og dermed en højere grad af samhørighed og trykthed i interviewsituationen. Det har været vores vurdering, at denne form var det bedste middel til at honorere målsætningen om at komme længere ind i det livsformsspecifikke meningsunivers.

Udvælgelse af informanter

Det første skridt i projektets empiriske fase var selvsagt at udpege de femten informanter. Fem arbejdsmarkedstilknyttede og ti pensionerede. Udover økonomiske og praktiske betragtninger har valget af informantgruppens størrelse beroet på to forhold: Den måtte ikke blive så stor, at vi ikke kunne komme helt ind til den enkelte, og den måtte ikke blive så lille, at vi risikerede at miste forståelse af en livsform. Denne prioritering har ført til, at vi har valgt at inddrage to repræsentanter for hver livsform i ældregruppen og kun en i gruppen af unge ældre.

Repræsentativitet i forhold til den empiriske verden er ikke relevant i dette studie, og vi har derfor valgt at rekruttere alle informanter i Storkøbenhavn. Projektet har været bemandede med en fast it-supporter, som tog ud og hjalp de ældre i deres hjem, når der opstod problemer. Denne foranstaltning havde ikke været praktisk mulig, hvis informanterne havde boet spredt.

I den opsøgende fase har vi benyttet os af den såkaldte snowballing-metode, hvor man begynder med at finde en enkelt repræsentant for den gruppe, man er interesseret i at vide noget om, for dernæst at spørge denne repræsentant, om han eller hun kender nogen "som sig selv" (Arber i Gilber ed. 1993). Processen kan i princippet fortsættes i det uendelige. Denne metode er meget nyttig, når den population, man ønsker at udvælge fra, enten er meget lille eller meget lukket. (Metoden har da også især været brugt til undersøgelser i kriminelle miljøer og andre subkulturer.) I nærværende undersøgelse har snowballing-metoden været et essentielt værktøj i rekrutteringen af vores baglandskvinderepræsentanter, som viste sig at være en forholdsvis svært tilgængelig gruppe.

Da vi vidste, at vi ønskede at finde informanter, som i høj grad var bærere af én af de fem livsformer, har vi – ud over at spørge os for i privat- og arbejdslivet – opsøgt steder, hvor vi gættede på, at disse mennesker kunne findes. I jagten på karrieremennesker og baglandskvinder har vi således for eksempel besøgt Rotary-klubber og Illums cafeteria. De selvstændige har vi ganske enkelt opdaget i deres egne forretninger. Endelig har vi fundet repræsentanter for flere livsformer i ældrecentrene.

Der er gennemført omtrent 50 interviews. Mange potentielle informanter er blevet afvist, fordi de ikke i tilstrækkeligt omfang fortalte om deres liv i det meningsunivers, som kunne give en dybere forståelse af en bestemt livsform. Andre har selv afvist at deltage. Selvom livsformerne ikke eksisterer som empiriske typer, mener vi at have fundet nogle mennesker, som i høj grad realiserer en praksis i overensstemmelse med de enkelte livsformer.

Supportfunktion

Fra det tidspunkt, hvor projektets informanter var udvalgt, til den empiriske fase udløb har der været tilknyttet en it-ekspert til varetagelse af samtlige projektets tekniske opgaver. Supporten har forestået vurderingen af de tekniske behov hos hver enkelt informant, indkøb af teknik og opsætning af samme i informanternes hjem.

Målet med supportfunktionen har været i videst mulige omfang at eliminere tekniske vanskeligheder hos projektets informanter. Supportfunktionen har således dannet baggrunden for, at projektmedarbejderne kunne observere panelets brug af interaktive medier upåagtet de tekniske begyndervanskeligheder, der typisk vil opstå.

Udover denne tekniske funktion har supportpersonen i vidt omfang fungeret som bindeled imellem informanterne og projektets øvrige medarbejdere. Supporteren har haft hyppig kontakt til alle informanter og har således været med til at gøre arbejdet mere smidigt.

Supporteren har herudover foretaget en registrering af samtlige henvendelser fra informanterne med henblik på at fastslå karakteren af de problemer, som de ældre har. Den-

ne registrering har dannet en del af grundlaget for kommunikationen mellem interviewere og informant. Registreringen er valgt som alternativ til en egentlig overvågning af de ældres adfærd på nettet. Selvom en fuldkommen viden om informanternes adfærd på nettet ville have givet et godt grundlag for interviewene, valgte vi af etiske grunde at undlade det.

Arbejdet som supporter for panelet har krævet stor tålmodighed og pædagogiske evner. Derfor har vi været omhyggelige med valget af supportperson, således at denne ikke virkede bremsende for informanternes it-brug og for projektets målsætninger i øvrigt, men i stedet virkede som en fremmede og projektintegrerende faktor.

Opgavehæfte og dagbog

Der er udarbejdet et opgavehæfte med præcise trin-for-trin beskrivelser af, hvorledes man for eksempel åbner en hjemmeside, sender en vedhæftet fil, sender et link etc.. Herudover er informanterne blevet bedt om at besøge forskellige hjemmesider og for eksempel bestille en bog på biblioteket. Opgavehæftet er udarbejdet med henblik på, at det for det første bliver gradvist mere kompliceret at løse opgaverne, det vil sige som en egentlig introduktion til e-mail og internetprogrammerne. For det andet med mulighed for at informanterne kom rundt om alle de fire sfærer. Sidstnævnte er sket implicit – det vil sige uden angivelse af de enkelte sfærer. Informanterne er endelig blevet bedt om at beskrive og forklare deres oplevelser i forbindelse med opgaveløsningen, og disse beskrivelser er således indgået som et vigtigt supplement til interviewene. For det første har de givet interviewereren en anledning til at stille åbne spørgsmål om informantens oplevelse på et givet sted på nettet. For det andet har informanternes forklaringer af, hvorledes den enkelte adfærd gav mening for dem, kunnet indgå direkte i det empiriske materiale.

Sammen med opgavehæftet er der udleveret en bog, hvori informanterne har ført deres dagbog. Ud over beskrivelser og forklaringer af den konkrete opgaveløsning har informanterne således ført generel dagbog under hele projektfasen. Dagbogen er så vidt muligt givet fri for informanterne – de vælger selv, hvad de skriver. Til at begynde med

blev dagbogen ført i hånden. Informanterne har senere fået den tilsendt elektronisk – og flere begyndte dernæst at føre elektronisk dagbog.

Dagbogen indgår (ligesom opgavekommentarerne) som et supplement til de undersøgelsesspørgsmål, der er opsat for interviewene. Dagbogen er udarbejdet med henblik på at give informanterne mulighed for at udtrykke sig med anden kommunikation end den, der er mulig i interviewsituationen. Dagbogen adskiller sig således for det første fra interviewene ved, at den er skrevet og ikke talt. Vi har på den måde søgt at give informanterne lejlighed til at udtrykke sig med mere end en enkelt kommunikationsform. For det andet har informanten kunnet udtrykke sig uden et umiddelbart pres fra en interviewer, der venter på et svar. Informanten har for det tredje haft mulighed for at udtrykke sig i sine helt egne meningskategorier. Fortolkninger af informanternes dagbog havde ikke kunnet stå alene i denne projektsammenhæng, men som hjælp til fortolkningen af interviewene har de spillet en stor rolle.

Interviewsituationen

Da den primære kilde til forståelse af den livsformsspecifikke tilgang til samfundsdeltagelse via brugen af it er interviews, tildeles de metodiske overvejelser og valg i denne sammenhæng et selvstændigt afsnit. Interviewene er, som ovenfor nævnt, suppleret med flere andre redskaber. Disse diskuteres nedenfor.

Relationen mellem interviewer og informant

Det ligger implicit i den hermeneutiske tilgang, at interviewerens personlige udtryk, forforståelse mv. spiller en rolle for resultatet af den kvalitative analyse. Målet er, som nævnt ovenfor, så vidt muligt at fjerne skellet mellem intervieweren og den interviewede i selve interviewsituationen, uden at intervieweren af den grund mister den nødvendige grad af objektivt analytisk overblik. Dette har i hver enkelt situation været en balancegang, som er lykkedes med overvejende succes.

I livsformsteorien er denne problemstilling helt evident, eftersom en væsentlig pointe i teorien er, at bærere af én livsform misforstår motivationerne hos bærere af en anden. I nærværende projekt er det således oplagt at diskutere det forhold, at en stor del af pro-

jektets medarbejdere er nedsænket i en kultur, som er præget af den karriereorienterede livsform. Hvordan kan projektets medarbejdere undgå denne "livsformscentrisme"?¹⁴ For at mindske dette potentielle problem har vi for det første haft gentagne og lange diskussioner af vores forståelser af og sympatier for den enkelte livsform. Argumenterne, holdningerne og forståelserne har fået lov til at brydes. Var karrierepersonen en overfladisk eller en dygtig netværker? Var husmoren patetisk eller hjertelig? Var baglandskvinden undertrykt eller frigjort? Var den selvstændige selvtilstrækkelig eller uafhængig? Var lønarbejderen banal eller afslappet? Målet har været at komme til at elske alle livsformerne – ved at forstå dem. Vi mener, at dette i vidt omfang er lykkedes.

For det andet har vi fem "unge ældre" i gruppen af informanter, én repræsentant for hver livsform. Disse har endnu ikke forladt arbejdsmarkedet – og har således stadig både de materielle og de ideologiske mulighedsbetingelser for fastholdelsen af deres livsform. Som det fremgår af nedenstående gennemgang af den empiriske fase, er de unge ældres opgave således at fungere som "forskernes forlængede hjerne" – som bærer af en bestemt livsform træder den enkelte unge ældre ind i den ældres univers med samme livsforms forståelse og tager stilling til de ældres muligheder for udlevelsen af det gode liv via brugen af it. Antagelsen er således, at den intersubjektive overførbarhed mellem en yngre bærer af eksempelvis husmorlivsformen og en ældre bærer af samme livsform er større end den intersubjektive overførbarhed mellem den ældre bærer af husmorlivsformen og en forsker, som – måske – er bærer af en anden livsform. Denne fremgangsmåde har ydermere været understøttende for projektets orientering mod informanterne som medforskere, idet de yngre ældre på den måde har været aktive i fortolkningen og bearbejdningen af denne del af interviewmaterialet.

Fra informanternes side ligger der imidlertid også en risiko for misforståelser. Fremstår interviewerens som en person, han eller hun kan tale med? Kan de sammen træde ind i det livsformsspecifikke univers, der er emnet for interviewet? En del af denne problematik er naturligvis løst ved ovenstående proces, og i den konkrete situation har inter-

¹⁴ Vi er ikke blinde for, at den analytiske distance til informanten hos projektmedarbejderne omvendt også er væsentlig at bevare. Projektet opererer med fem forskellige livsformer, og da alle medarbejdere har været involveret i dem alle, har der ikke været umiddelbar risiko for at "go native".

vieweren været bevidst om at tale sproget i den struktur, som vi har ønsket en dybere forståelse af. Sat meget på spidsen har interviewereren sagt ja tak til en bajer hos lønarbejderen og nydt den smukke indretning hos baglandskvinden.

I visse situationer har vi alligevel haft problemer i empiriindsamlingsfasen. Dette har især været i forbindelse med den yngre baglandskvinde. Intervieweren havde svært ved at få hende til at tale i en baglandskvindes logik. Tilbage stod naturligvis muligheden for, at vi havde lavet en dårlig udvælgelse af netop denne informant – at hun ikke i tilstrækkeligt omfang var bærer af baglandskvindelivsformen. En anden mulighed var imidlertid, at interviewereren var en ”forkert” person. Det utilfredsstillende interview var gennemført af en yngre kvinde, der i sit udtryk ligner en bærer af karrierelivsformen. Vi vurderede derfor, at der i den givne situation forelå en risiko for, at den unge ældre baglandskvinde ikke havde tillid til, at den yngre karrierekvindes ville have forståelse for en anden kvindes valg om at danne bagland for sin mand og hans karriere. Vi lod derfor en mandlig kollega gennemføre interviewet på ny, hvilket viste sig at fungere langt bedre.

Etiske overvejelser og valg

Relationen mellem interviewer og informant vil i et vist omfang altid være asymmetrisk: Det er interviewereren, der har en defineret interesse i at få information ud af den interviewede. I modsætning til den gensidige dialog i dagligdagens samtaler er det i et interview den professionelle, der ensidigt udspørger informanten. For at opnå dybe forståelser har vi været nødt til at spørge ind til informanternes meningsunivers. Dette indebærer en potentiel risiko for, at informanterne føler sig ”klædt af” – hvilket også blev udtrykt af en enkelt informants beskrivelse af det indledende interview om hendes livsværdier. I interviews som disse, hvor analysen af informantens fortællinger involverer en høj grad af fortolkning, bliver beskyttelsen af informantens integritet meget vigtig.

Vi har gjort flere tiltag for at overkomme dette problem. For det første har vi lovet informanterne fuld anonymitet. Det betyder, at vi har sløret genkendelige træk som navn, beskæftigelse, antal af børn, bopæl etc. Det har været af største vigtighed for både os og informanterne, at de somme tider meget personlige overvejelser kommer analysen til-

gode, uden at det intimiderer informanten. De observerbare træk, som er slørede, er ikke direkte interessante i analysen (højst som indikationer i udvælgelsesfasen), og vi har derfor valgt at fjerne dem helt fra den endelige fremstilling. Informanterne kender heller ikke hinanden som ”alias-figurer”, men vil nok kunne genkende sig selv.

For det andet har vi givet informanterne gratis adgang til brugen af pc og internetadgang i projektperioden. Dette har virket motiverende for flere, idet informanterne på den måde får noget igen. For det tredje er der i den samlede projektperiode afholdt tre ”informationsmøder”. Møderne har naturligvis haft til formål at informere, men målet har også været at give informanterne en identitet i forhold til projektet.¹⁵ At give dem en følelse af, at deres deltagelse er vigtig og nødvendig. Vi mener, at dette er lykkedes meget tilfredsstillende – måske med en enkelt undtagelse.

Endelig har interviewereren sommetider valgt at beskytte informantens integritet i selve interviewsituationen frem for at fremme interviewets egentlige mål om at opnå en dybere forståelse af informantens meningsunivers. Rækkefølgen af spørgekategorier er blevet håndteret som vejledende for at give informanten størst mulig kontrol over samtalsforløbet. Det er yderligere ofte sket, at informanten har taget emner op, der klart lå uden for det egentlige interessefelt. I disse situationer har interviewereren været meget opmærksom på ikke at afbryde med det samme. Omvendt har interviewereren også valgt at undlade at forfølge et spor yderligere, hvis interviewereren skønnede, at informanten oplevede det som svært og følsomt at tale om. Vi har således i videst muligt omfang søgt at lade give informanterne mulighed for at komme til orde på deres egne vilkår.

Registrering af interviews

Næsten alle de gennemførte interviews er optaget på bånd og senere transskriberet. Der knytter sig bestemte metodiske overvejelser til denne måde at omforme interviews til analyserbart materiale.

¹⁵ Med samme udgangspunkt er der oprettet en chat-side. Denne side indgår ikke som en eksplicit del af empiriindsamlingen. Chat-siden er snarere oprettet for at give informanterne ejerskab over projektet. Det er meget varierende, om informanterne kan lide at bruge siden.

Når båndoptagelsen er valgt som registreringsmetode, er det fordi, interviewerens her har den umiddelbare fordel at kunne koncentrere sig fuldt i interviewsituationen uden at skulle fortage en struktureret registrering af interviewet. Herudover ligger båndet der stadig efter interviewet, og det har således været muligt at vende tilbage til bestemte passager i interviewet med henblik på at lave en præcis fortolkning. Båndoptagelserne har imidlertid den ulempe, at de udelader de visuelle aspekter af interviewet – interviewerens og informantens mimik og gestus. Når interviewene ikke er optaget på video, skyldes det udover de økonomiske og praktiske aspekter risikoen for, at interviewsituation blev ubehagelig og intimiderende for informanterne.

Interviewet er også registreret gennem interviewerens reflekterede anvendelse af sin subjektivitet og erindring på grundlag af empati og hukommelse. Hukommelsen har dog sine umiddelbare begrænsninger som registreringsredskab og har således ikke stået alene. Den har imidlertid den fordel, at den også indbefatter interviewsituationens visuelle information og den sociale atmosfære og interaktion, som i vidt omfang går tabt i båndoptagelsen.

Det er en forudsætning for en god transskribering, at båndoptagelsen er klar og tydelig. Denne betragtning er også årsagen til, at vi har valgt ikke at båndoptage fokusgruppeinterviewene i empirifasens sidste del. Med tre informanter og tre projektmedarbejdere var risikoen for en uklar båndoptagelse for stor. Derfor valgte vi i stedet at sætte to mennesker til at notere med hvert sit fokus undervejs i processen. Den samlede registrering bestod således her af interviewernes hukommelse og af disse notater.

Transskribering

Som berørt ovenfor, har vi været meget bevidste om, at den skriftlige transskribering af interviewsituationen er en kunstig konstruktion. Transskriberingerne har derfor ikke kunnet optræde som selve analysens grunddata.

Transskribering vil altid indebære en vis usikkerhed om reliabiliteten, fordi to transskriberers fortolkning af for eksempel, hvornår en sætning afsluttes kan være forskellige. Ideelt set burde interviewerens måske selv transskribere det enkelte interview. Dette er af

økonomiske og praktiske grunde ikke sket. I stedet har interviewereren gennemlæst transskriberingen med henblik på, om interviewerens og transskribentens fortolkninger er ens.

Da transskriberingen er foregået uden for projektets ankerpunkt på Institutet for Fremtidsforskning, er der ikke lagt fortolkninger ind. Transskriberingen indeholder for eksempel ikke emotionelle aspekter af samtalen som ”suk” eller ”usikker latter”. Transskriberingen fungerer som en måde at huske detaljer i interviewet – ikke som empirisk materiale og fortolkning i sig selv. Transskriberingen er således en direkte afskrift af det sagte – med fejl, gentagelser, ”host”, ”hm” osv.

For at skabe det rette grundlag for fortolkning har det således været væsentligt at fastholde et nært samarbejde mellem projektets medarbejdere. Transskriberingen udelader for det første sociale og psykologiske elementer fra interviewsituationen. For det andet kan den få udsagn, som i det talte sprog har været henkastede og måske tvivlende, til at lyde kategoriske og gennemtænkte.

I dette projekt er overgangen mellem transskribering og analyse glidende. Analysen og fremstillingen af det gennemførte interview foregår på én og samme tid, og analyseafsnittene – der, hvor interviewsituationen formidles – vil i et vist omfang have karakter af prosa. På denne måde formidles meningen i informanternes historier bedst til læseren.

Analytisk fremgangsmåde

I udarbejdelsen af analysen har vi fulgt følgende retningslinier:

Det helt overordnede formål med vores interviews har som sagt været at få afdækket, hvorledes en ældre bærer af en given livsform forholder sig til henholdsvis at være blevet gammel og til at – som ældre repræsentant for en bestemt livsform – bruge computeren som støtte og styrke. Derfor har det centrale i fortolkningen af interviewmaterialet været at finde frem til de områder, hvor det fremgår, at informanten tænker, taler og handler livsformsspecifikt.

For at kunne finde frem til dette på en systematisk og konsistent måde har vi, før vi gik i gang med analysen, defineret en række nøglebegreber, som vi har brugt som ledetråde i bearbejdningen af tekstmaterialet. Med udgangspunkt i Højrupps livsformsanalyse har vi således ekstraheret de centrale karakteristika for hver enkelt livsform og formuleret dem som en række nøglebegreber. Det er med udgangspunkt i disse nøglebegreber, at interviewteksten er blevet læst og analyseret.

Også her skal det understreges, at der i vores analyse ikke er tale om et forsøg på at gøre livsformer til typologier med et givet antal karakteristika, som informanten må leve op til, men udelukkende som en specificering af væsentlige logiske sammenhænge inden for det enkelte livsformsbegreb. Da livsformerne ikke er typologier, og informanterne dermed må tænkes at være bærere af træk fra andre end deres primære livsform, har det været nødvendigt at selekttere informationen i empirien. Analyseteksten fremstår følgelig ikke som en gengivelse af og refleksion over hele interviewet. Det er kun de livsformsspecifikke træk, der er repræsenteret i analyseteksten.

Hver gang informanten udtaler sig om noget, er det således blevet filtreret gennem vores nøglebegreber, og hvis det ikke har været direkte relevant i livsformssammenhæng, er det blevet filtreret fra. For eksempel fortæller vores informant Karen i interview 2 om, hvorledes hun har valgt muligheden for et kærlighedsforhold til en mand fra, selvom hun egentlig savner en følgesvend i livet. Hendes begrundelse for fravalget er, at hun ikke orker at sætte sig ind i en ny persons familie og vennekreds – hun synes ganske enkelt, at hun er blevet for gammel, og hun vil hellere bruge sin energi på de mennesker, som hun har omkring sig nu. Selvom dette ræsonnement kan siges at være væsentligt for at forstå Karen som person, er det ikke interessant i denne sammenhæng, fordi det ikke er et udsagn, der referer tilbage til, hvordan det er at blive gammel for netop den livsform, som Karen er repræsentant for. Der er ikke nogen relation til de nøglebegreber, der er karakteristiske for lønarbejderlivsformen, og refleksionen er derfor ikke taget med i analysen.

Der er medtaget relativt mange citater i analysen. Citaterne er først og fremmest væsentlige i kraft af deres evne til at fastholde nærheden til empirien og dermed insistere på skellet mellem logiske begreber og empiriske informanter. Citaterne er ikke tænkt som banale verificeringer af analysens konklusioner, men som løbende illustrationer af livsforms-specifikke tænkemåder. Da livsformsanalysens kvalitet netop er at gøre opmærksom på kulturelle centrismer, er det afgørende i et vist omfang at gengive tanker og holdninger, som de udtrykkes af informanterne.

Mængden af citater varierer fra interview til interview. Grunden hertil er, at der er forskel på, hvorledes informanterne formulerer sig mundtligt. Nogle taler i lange sammenhængende passager, mens andre i højere grad skal sættes i gang af interviewerens. I det sidstnævnte tilfælde er det sværere at finde sammenhængende og meningsgivende udsagn, der er velegnede til at citere.

Samtlige citater i analysen står med kursiv og er sat i anførselstegn. Enkelte steder har vi valgt at bortredigere nogle af de ord, der ofte optræder i talesprog, men som kan virke meget klodsede, når de indgår i skriftligt materiale (for eksempel øh, æh, ik', jamen osv.). Det er et valg, vi har truffet dels af hensyn til læsevenligheden, og dels for at undgå at informanternes formuleringer kommer til at fremstå som unødvendigt rodede. Det skal imidlertid understreges, at der ikke er fjernet noget meningsgivende indhold i citaterne. I visse tilfælde er der herudover tilføjet meningsopklarende indskud i citaterne. Dette er tydeligt markeret med en klamme.

For både it-dagbøgerne og tidsskemaerne gælder det, at de er inddraget i analysen i det omfang, vi har skønnet, at det har været relevant. På samme måde som citaterne, er deres funktion at illustrere de pointer der gøres undervejs i analysen.

Analysens to hovedspørgsmål

For at kunne honorere projektets målsætning om at bidrage til forståelsen af ældres livsforms-specifikke deltagelse i samfundet via it har vi, som beskrevet andetsteds, opdelt analysen i to hovedspørgsmål. Disse opridses kort nedenfor, mens den egentlige redegørelse og diskussion kommer indledningsvis i kapitel to, tre og fire.

Det ene hovedspørgsmål handler om, hvorledes det at træde ud af arbejdsmarkedet opleves set gennem livsformsbriller. Dette spørgsmål er belyst gennem dybdeinterviews med fokus på forandringen fra arbejdsmarkedsaktiv til pensioneret. Hvad er tabt, hvad er vundet, og hvad er uforandret? Forholdet er yderligere belyst ved, at de ældre har lavet et dagsskema time for time over, hvad de laver på en almindelig hhv. hverdag og lørdag i dag – og hvad de tilsvarende lavede for 30 år siden.

Det andet spørgsmål ligger i forlængelse af det første og handler om, hvorledes it kan fremme udlevelsen af den enkeltes livsform i alderdommen – med de givne økonomiske, sociale og teknologiske rammer? De unge ældre interviewes om, hvorledes de bruger it til at opnå den mening, som de almindeligvis opnår ved at deltage i samfundet. På denne baggrund er der udarbejdet et nyt opgavehæfte og en guide med forslag til sites, til den ældre del af informanterne. Endvidere er de unge ældre blevet bedt om at gennemlæse to cases, der er skrevet på baggrund af interviews med de ældre, der har samme livsform som dem selv. I et antal uger skal de unge ældre leve sig ind i de ældres hverdag og overveje, hvorledes den ældre kunne få en bedre tilværelse via brugen af it. Endelig er de ældre blevet interwiewet om deres brug af it.

Begge disse spørgsmål er blevet belyst igen i et fremtidsperspektiv, hvor informanterne i livsformsspecifikke fokusgrupper har forholdt sig til den sandsynlige teknologiske udvikling på 5-10 års sigt.

5. Informanterne – analysens empiriske værktøj

Det indledende interview med informanterne har været livsformsbestemmende. I dette afsnit præsenteres således kort de informanter, som danner grundlaget for det dialektiske samspil mellem empiri og teori i projektet.

Panelet af informanter består af fem ”unge ældre” (én repræsentant for hver livsform) og 10 ældre (to repræsentanter for hver livsform). Som det er beskrevet i afsnittet for

metodiske valg og overvejelser, optræder de unge ældre informanter som fortolkere af de ældre – snarere end som informanter for projektets problemstillinger.

Indledningsvis gentages nøglebegreberne for hver enkelt livsform (se kapitel 1, afsnit 3), som har været styrende for udvælgelsen af informanterne som repræsentanter for livsformerne.

I det følgende præsenteres projektets endelige informanter enkeltvis. Afsnittet er struktureret efter livsformer og inden for hver livsform gengives først nøglebegreberne (se opsummeringerne i kapitel 1, afsnit 3), som har været styrende for udvælgelsen af informanterne som repræsentanter for livsformerne. Dernæst beskrives først livsformens yngre ældre og dernæst ældre informanter. Formålet er at tilvejebringe en forståelse for informanternes praksis og ideologi, når de anskues som empiriske realiseringer af livsformsbegreberne.

Bærere af lønarbejderlivsformen

Nøglebegreber for lønarbejderlivsformen

- Målet er selvudfoldelse i fritiden -
- Midlet er salg af arbejdstid -
- Arbejde og fritid er skarpt adskilte sfærer, som gensidigt betinger hinanden -
- Friheden er bevidstheden om det regelfaste forhold mellem arbejde og fritid -
- Familien og det sociale liv reproduceres ved hjælp af midlerne fra lønarbejdet -

Annelise

(den unge ældre informant – lønarbejderlivsformen)

I Annelises liv ligger hverdagen i meget faste rammer. Men det er også nødvendigt, for udover sit job som sygeplejerske, dyrker Annelise en omfattende rejseaktivitet til fjerne

destinationer som Afrika og Bhutan samtidig med, at hun også følger et studie i kinesisk sprog og kultur på universitetet. Da både studiet og de mange rejser er dyre fritidsbeskæftigelser, har Annelise to jobs – det ene på et hospital i Danmark og det andet på et hospital i Norge, hvor hun tager op en uge én gang om måneden for at tjene nogle ekstra penge.

Annelise er ikke ked af sit job, men hun fortæller samtidig, at hun hovedsageligt går på arbejde for pengenes skyld – så hun kan få råd til at tage på eksotiske rejser og læse på universitetet. Bijobbet i Norge er ifølge Annelise “ren business”. Her tager hun op for at tjene penge og intet andet. Annelise har desuden valgt udelukkende at arbejde i nattevagter – på den måde arbejder hun færre timer og tjener flere penge, end hun ville have gjort i et almindeligt dagjob. Når Annelise kommer hjem fra en nattevagt, tager hun sig en kort lur og går derefter på universitetet, hvor hun tilbringer eftermiddagen med at studere kinesisk, indtil hun skal på arbejde igen. Lektier er der ikke tid til i Annelises travle hverdag, så de henlægges til weekenderne.

Arbejdet skal helst ikke kræve for meget personligt engagement – energien gemmes til fritiden, hvor Annelise udlever sine personlige ambitioner. Annelise kan bedst lide, når jobbet bare “kører på skinner”, og hun ikke behøver at tænke for meget over det. Det passer hende derfor godt, at hendes arbejde hovedsageligt er teknisk – såsom justering af medicindoseringer og indstilling af forskelligt apparatur. Jobbet involverer i sagens natur oftest mennesker, der er alvorligt syge, og det er derfor umuligt at undgå at involvere sig overhovedet, forklarer Annelise. Men hun er heldigvis god til “at hænge sin kittel, når arbejdsdagen er slut”, som hun selv udtrykker det. Det er sjældent, at hun går og ruger over oplevelser på sit arbejde, når hun har fri.

Fritiden er hellig for Annelise. Derfor er hun heller ikke interesseret i at få en ledende stilling inden for sygeplejefaget, selvom hun har stor erfaring og anciennitet. Hun er ikke interesseret i det ansvar og den øgede arbejdsindsats, der følger med et lederjob. Når de yngre kolleger udtrykker lettelse ved at skulle dele nattevagt med hende, er det, ifølge Annelise, en langt større tilfredsstillelse end alverdens lederposter.

Karen

(ældre informant – lønarbejderlivsformen)

Selvom Karen har været gift og har født og opfostret to børn, kan hun i dag, hvor hun er 80 år og for længst pensioneret, se tilbage på et langt og varieret arbejdsliv. Karen er oprindeligt butiksuddannet. Som ung arbejdede hun først som medhjælpende hustru i sin mands forretning og siden i en skotøjsbutik. Senere tog hun en kontoruddannelse og fik ansættelse som sekretær på en offentlig institution. Karen trivedes med kollegerne og arbejdet og blev der i 14 år, til hun gik på efterløn i 1980.

Arbejde og fritid – to adskilte sfærer

Karen har først og fremmest arbejdet af nødvendighed – der skulle tjenes penge til livets opretholdelse og til forsørgelsen af børnene. Men et arbejde skal også have indhold, mener Karen. Kundekontakten og det at beskæftige sig med mennesker, var derfor det, der i første omgang tiltrak Karen ved butiksfaget. Problemet var blot, at de skæve arbejdstider forhindrede hende i at være sammen med sine venner i fritiden. Som butiksansat var hun nødt til at arbejde om lørdagen, og havde derfor ikke mulighed for at tage på landet i weekenden sammen med sine venner. Når de andre havde fri, var Karen på arbejde, og omvendt. Det sociale samvær med omgangskredsen var umuligt at forene med arbejdstiderne i butikken, syntes Karen.

Som Karen siger, var det udelukkende arbejdstidernes skyld, at hun tog imod et omskolingstilbud til kontorassistent. Jobbet i skotøjsbutikken var på mange måder udemærket, men et arbejde skal ikke fylde mere end, at der er plads til også at have et liv i fritiden. Vennerne og det sociale liv uden for arbejdet var og er vigtige prioriteter for Karen.

Én stor familie

Karens arbejdsplads var karakteriseret ved venskabelige omgangsformer. Det var et lille kontor med tre sekretærer og en kontorleder, som alle kom godt ud af det med hinanden. Faktisk så godt, at Karen ser to af dem privat stadigvæk. Karen fortæller, at det uformelle forhold til ledelsen bidrog betydeligt til at skabe sammenhold og god stemning på kontoret. Alle ansatte kendte deres opgave- og ansvarsområde, og selvom kontorlederen

havde en overordnet stilling i sekretærgruppen, så var hun efter Karens udsagn “en del af dem”.

Overskuelighed og faste rammer

Følelsen af at indgå i et meningsfuldt arbejdsfælleskab med andre mennesker var en vigtig motivationsfaktor for Karen, da hun søgte ud på arbejdsmarkedet. Og på kontoret fandt hun en arbejdsplads, der opfyldte alle hendes forventninger om et godt arbejde med kollegialt fællesskab og normale otte til fire arbejdstider. Samtidig var arbejdet i sig selv overskueligt og opgaverne klart definerede, og det var et arbejde, som hun trivedes virkelig godt med.

At arbejdet ligger i faste rammer er vigtigt, når man som Karen prioriterer arbejdets sociale og menneskelige aspekter, snarere end medindflydelse og advancementsmuligheder. Det er derfor også med beklagelse, at Karen ser tilbage på tiden umiddelbart før hun gik på efterløn, hvor kontoret samtidig med overgangen til nye edb systemer også fik en ny kontorleder. Karen forklarer, hvordan den nye “ikke var ledertypen”, men overlod det til de ansatte selv at hitte rundt i de nye arbejdsgange.

Eftersom Karen havde været vant til at udføre sine arbejdsopgaver på rutinen og nærmest kunne det i søvne, som hun siger, virkede det uoverkommeligt for hende pludselig at skulle lære et helt nyt system. Det hele fungerede udmærket før, og Karen var derfor ikke helt overbevist om fornuften i, lige med ét at lade “alting foregå pr. det moderne”. Karen forklarer sine forbehold med den usikkerhed, hun følte ved de nye arbejdsganges indtog. En usikkerhed, der blev forstærket ved den nye kontorleders uvildighed til at udstikke klare retningslinjer for arbejdsopgavernes udførelse.

It kræver overskud

Karen er ikke egentligt negativt indstillet over for den informationsteknologiske udvikling. Men på hendes arbejde i sekretariatet betød de nye arbejdsgange, at Karen og de andre sekretærer pludselig fik pålagt et ansvar, der før havde påhvilet ledelsen. Karen fortæller, at hun egentlig følte behov for, at der fra ledelsens side var mere styring med processen, således at de ansatte ikke på egen hånd skulle tage initiativ til at lære de nye arbejdsgange. Det burde have været ledelsens ansvar at tilrettelægge arbejdet og sørge

for, at arbejdsopgaverne var forståelige og gennemskuelige, mener Karen. Da det nu ikke blev sådan, valgte Karen i stedet at sige farvel til kontorjobbet for at gå på efterløn.

Karen understreger, at hun syntes it er en udvikling, som er så omsiggribende, at den er svær at komme udenom. Ind til videre har Karen dog ikke ment, at det var tvingende nødvendigt for hende at investere i en pc.

Knud

(ældre informant – lønarbejderlivsformen)

Knud er udlært metalarbejder og har arbejdet i maskinværkstedet på den samme fabrik i 24 år, indtil han gik på efterløn for syv år siden. På fabrikken herskede der en traditionel hierarkisk arbejdsdeling mellem arbejdsmænd, maskinmestre – folkene “på gulvet” med Knuds ord – og funktionærerne og ledelsen. Arbejdet i sig selv bestod mest af, hvad Knud beskriver som “rutinearbejde” dvs. småreparationer af fabrikkens mange produktionsmaskiner ofte under larmende og beskidte forhold.

Men når Knud fortæller om sit arbejde på fabrikken, er det alligevel med glæde i stemmen. For kammeratskabet kollegerne imellem var der ikke noget at udsætte på – tværtimod. Knud beskriver, hvordan samværet med kollegerne strakte sig til også at gælde i fritiden, hvor de mødtes i skydeklubben og på skovture med koner og børn. På Knuds arbejdsplads kunne man tale med hinanden om glæder og sorger, stort og småt. Sådan skal det være, hvis man skal have det godt på sit arbejde, mener Knud.

For Knud lå arbejdsglæden hovedsageligt i den gode tone og kammeratskabet med de andre maskinarbejdere. Omgangen med mestrene og den øvrige ledelse foregik også under afslappede former, hvilket bidrog yderligere til den gode stemning. Således beskriver Knud den administrerende direktør som en helt igennem behagelig mand, der insisterede på, at alle skulle være dus og ikke var for fin til at “spise håndmadder” ved siden af Knud og hans kolleger i kantinen.

Knuds primære formål med at gå på arbejde i det hele taget, var dog først og fremmest lønnen. Lønnen bragte med sig muligheden for at opretholde en vis levestandard som kunne "forsøde den daglige tilværelse". Men Knud ville dog ikke have undværet et arbejde, selvom han havde haft råd. Knud mener, at "lediggang er roden til alt ondt", og han giver sit arbejdsliv en del af æren for, at han var og er en glad, tilfreds og velafbalanceret person.

Familien har en væsentlig rolle i Knuds liv. Han syntes selv, at han har været god til at tage sig tid til at være sammen med sine børn. Da børnene var små, brugte Knud hovedsageligt sin fritid sammen med dem. Han tog dem med ud at fiske, gik ture med dem og var aktiv i deres spejderklub. Man skal have tid til at være der for sin familie, lytte til dem og deltage i deres liv, siger Knud, der ikke mener, at den moderne ide om at tage arbejde med sig hjem om aftenen er særlig befordrende for et godt familieliv. I følge Knud bør arbejdet maksimalt fylde otte timer om dagen. Ellers går det ud over fritidslivet og familien.

Bærere af karrierelivsformen

Nøglebegreber for karrierelivsformen

- Målet er en stigende grad af dispositionsfrihed over processer og planlægning -
- Midlet er en fortsat optimering af kompetence og kvalifikationer -
- Arbejde og fritid smelter sammen og udgør et uadskilleligt hele -
- Friheden består i at føle sig kompetent og kvalificeret -
- Karrierelivsformen stræber mod succes og toppen af hierarkiet -
- Karrierelivsformen belønnes individuelt for kvalifikationer, loyalitet og engagement -
- Status og kvalifikationer opnås via både sociale og formelle aktiviteter -

Søren

(den unge ældre informant – karrierelivsformen)

Søren er ansat som områdedirektør i en stor virksomhed, og hans arbejde består således hovedsageligt i generel ledelse. Det er ham, der har det overordnede ansvar for, at hans

del af virksomheden kører – han bærer både det organisatoriske og det forretningsmæssige ansvar for et område med omtrent 500 medarbejdere.

Søren har arbejdet sig op gennem hierarkiet, siden han var en 17-årig vandkæmmet dreng. Han husker stadig den første arbejdsdag. Efter en læretid på tre år i virksomheden er det gået fremad skridt for skridt. Han er flyttet rundt i forskellige afdelinger og er hele tiden blevet tildelt mere og mere ansvar i stadigt højere stillinger. Søren betegner ikke sin karriere som en “hård” vej op gennem systemet – han understreger derimod, at sådan er vejen nu engang, og at han har udviklet sig meget gennem årene. Mange spændende mennesker og rejser til udlandet har gjort det værd at gå den lange vej.

Arbejde og fritid kan ikke adskilles i Søren's liv. Faktisk kan det være svært at tale om en egentlig arbejdstid, for arbejde og fritid tilsammen danner en sammenhæng i Søren's liv. Det at gå på arbejde er en del af tilværelsen for Søren – og lønnen er egentlig bare et krydderi. Det vigtige er, at arbejdet er spændende, udfordrende, sjovt og i øvrigt hænger sammen med resten af tilværelsen. Søren og hans kone er ofte ude at spille golf eller tennis med folk, der også er Søren's forretningsforbindelser. Samtidig med, at han og konen hygger sig, skaber samværet det, som Søren selv kalder en “over-organisatorisk sammenhæng” for virksomheden. For Søren er det ikke et problem, at de forskellige sfærer i livet flyder sammen – han kan tværtimod lide det.

Søren er imidlertid ikke venner med de ca. 500 medarbejdere, som han har under sig i virksomheden. Et venskab med underordnede kolleger ville betyde, at Søren ikke var i stand til at træffe objektive beslutninger. Og objektivitet og saglighed er vigtigt i et job som hans. Søren og hans underordnede har en “god tone”, gode relationer og et velfungerende samarbejde, men de er ikke venner.

Venner på arbejdspladsen begrænser sig til de mennesker, der er placeret på nogenlunde samme hierarkiske niveau i organisationen som Søren selv. På det niveau går venskaber og konkurrence hånd i hånd. Søren beskriver det som en kontinuerlig proces, hvor man hele tiden sammenligner sig med de andre. Observerer, hvor godt, de gør det, undersøger hvorfor – for herigennem at bruge dem som springbræt til at komme højere op i hie-

rarkiet. Det drejer sig om at finde et afsæt, der ligger på et højere niveau end én selv, så man selv kan komme højere op. Konkurrence af denne type kan sagtens, ifølge Søren, kombineres med venskab – her er det ikke svært at skille tingene ad.

Det er succes med forretningen, der kan give Søren en god dag på arbejde. At gå hjem fra arbejde og tænke “hold da kæft, nu lavede du en ekstra million eller to til virksomheden”, er noget af det, der kan tænde ham. Give ham et spændende arbejde. Omvendt er det, når medarbejderne svigter hans tillid, at en arbejdsdag kan blive dårlig. I Sørens virksomhed bygger samarbejdet i høj grad på tillid, og det er vigtigt, at han kan stole på sine medarbejdere, så han ikke selv går ud og “jokker ved siden af”, fordi en medarbejder ikke har kunnet løfte opgaven og derfor har givet ham forkert information.

Søren vil gerne deltage som informant i projektet om ældres brug af informationsteknologi, da han har sikret sig, at det ikke kommer til at optage alt for meget tid.

Mogens

(ældre informant – karrierelivsformen)

Lige siden han var barn, har Mogens vidst, at han ville være læge. Han er i dag 85 år og har en lang og imponerende karriere i lægeverdenen bag sig. Mogens’ pionerarbejde gav blandt andet anledning til åbningen af en helt ny afdeling under hans ledelse. Og hans resultater som specialist har indbragt ham et professorat og megen anerkendelse. Mogens kendetegner især sig selv ved sit høje ambitionsniveau samt en altoverskygende professionel interesse for sit speciale. Når man taler med Mogens om hans virke som specialist, er man da heller ikke i tvivl om, at man her står over for en person, der ved, hvad han taler om, og som er stolt af sit livsværk.

Konkurrence på jobbet

Mogens’ vej til specialet gik gennem et ophold i USA, der på det tidspunkt var meget længere fremme på området end Danmark. Oprindeligt var Mogens uddannet i et andet speciale, men efter at have arbejdet som reservelæge i otte år indså han, at perspektiverne for forfremmelse inden for dette felt var for langsigtede til hans temperament. Så han valgte at tage til USA i et år og uddanne sig i et nyt speciale for derefter at vende tilbage

til Danmark til et bedre job på Rigshospitalet. Men også her var konkurrencen hård. Mogens fortæller, hvordan han og en kollega, der begge aspirerede til samme overordnede stilling, indbyrdes var *“nødt til at kæmpe i flere år”*.

Viden og dygtiggørelse er nøgleordene i konkurrencen om at nå toppen inden for lægeprofessionen. Og har man ambitioner om at blive en internationalt anerkendt læge, skal man ikke regne med, at det er et otte-til-fire job. Mogens forklarer, hvordan han ud over sit arbejde på hospitalet var redaktør på en række tidsskrifter og tilmed havde et ekstrajob om lørdagen med at indkøbe litteratur til det lægevidenskabelige bibliotek for på den måde at holde sig ajour med forskningen. At engagere sig i forskning er en forudsætning for at være en dygtig læge, mener Mogens. For Mogens betyder det meget *“at være med på toppen”*, som han siger. Og han tager konkurrencen med som en del af spillet om at komme til tops. At man konkurrerer er nemlig ingen hindring for, at man også kan understøtte hinandens karrierer. Mogens nævner således, hvordan han og en række andre lægevidenskabelige specialister, etablerede et professionelt netværk for erfaringsudveksling til støtte for hinandens arbejde. Eksempelvis var mange af de patienter, han behandlede i sin private praksis, blevet henvist til ham fra andre kolleger. Som Mogens selv udtrykker det, var kollegerne således *“nogen som man både havde glæde med, og som man skulle slås med”*.

Tidskrævende

I Mogens' erhvervsaktive tid havde karrieren en dominerende rolle. Karrieren var en integreret del af Mogens' person, og der var det ikke rigtig plads og tid til meget andet end den. Medicinen var hans altoverskyggende interesse, og han påtog sig derfor med glæde fagligt relaterede aktiviteter som for eksempel at anmelde disputatser i tidsskrifter.

Mogens er, som han selv udtrykker det, *“noget af en fagidiot”*. Han havde både sin private praksis og arbejdet på afdelingen, hvor han som professor også havde til opgave at forberede forelæsninger på medicinstudiet samt vejlede unge stipendiater fra udlandet. Arbejdet og de faglige aktiviteter havde første prioritet i Mogens liv, og fyldte af og til så meget, at der kunne gå en hel uge imellem, at han fik en sammenhængende nats søvn.

Anerkendelse er arbejdets værdi

For Mogens er karrieren et mål i sig selv. Han arbejdede, fordi han fandt tilfredsstillelse i det han lavede og de personlige udfordringer, der mødte ham i den forbindelse. Selvfølgelig synes han, at det var rart at tjene penge, men Mogens arbejdede først og fremmest for at opnå professionel anerkendelse. Når Mogens ser tilbage på sit arbejdsliv, tager han derfor de mange æresmedlemskaber, han har fået tildelt, som udtryk for, at hans arbejde virkelig *“var noget værd”*.

Faktisk betragter Mogens arbejdet som et livsværk. Det betyder meget for ham, at han er kendt for at have udviklet en viden og nogle behandlingsmetoder, der betragtes som epokegørende inden for lægevidenskaben. Mogens føler, at han har bidraget med noget, der har betydning for den bredere menneskehed. Han henviser med stolthed til en bog om lægevidenskabelige landvindinger, hvor hans resultater står beskrevet sammen med andre vigtige opfindelser som for eksempel penicillin.

It – et ukendt land

It er ikke et område, som Mogens har haft lejlighed til at stifte bekendtskab endnu, hverken privat eller professionelt. Muligheden aldrig rigtig vist sig. Som han selv siger, er it en udvikling han *“har ladet passere”*, uden at udvise den store interesse. Grundlæggende mener Mogens, at it er en vigtig udvikling. I nogen tid har han derfor spekuleret på, hvordan han skulle komme i gang med det. Men det er hidtil blevet ved tanken.

Bente

(ældre informant – karrierelivsformen)

Bente er 64 år og oprindeligt uddannet økonom. Bente har altid fundet stor glæde ved at arbejde og har i sit arbejdsliv haft mange topstillinger. Samtidig har hun været involveret i forskelligt arbejde i et utal af bestyrelser. Bente har boet sammen med sin mand i en lang årrække. De to har ingen børn sammen, men hendes ægtefælle har tre fra et tidligere ægteskab. Bente gik på pension for to år siden og er i dag stadig aktivt engageret i den samfundsmæssige udvikling, kultur og politik.

Bente fortæller, at hun gennem hele sit arbejdsliv har haft en lang arbejdsuge. Hun har altid søgt mod og opnået ansvarsfulde ledende stillinger. Og flere gange i sit liv har hun haft flere lederstillinger samtidig.

Bente arbejdede sig op gennem hierarkierne. Hun skiftede arbejdsplads nogle gange for at opnå højere stillinger og endte som administrerende direktør i en interesseorganisation. I disse perioder har hun arbejdet op til 20 timer i døgnet. Om dette siger hun, at det ikke var det store problem, da hun altid har været drevet af et stort engagement i sit arbejde. En hverdag fyldt op med arbejdsopgaver er for Bente "lig med lykken". Og arbejdet i toppen af Danmarks politiske liv medførte et travlt og meget varieret arbejdsliv. Glæden ved arbejdet har for Bente altid været forbundet med succesoplevelser. Herunder ikke mindst oplevelsen af at få noget gennemført, som i første omgang syntes umuligt. At kunne mere, end hun selv troede, og at forandre ting, der synes forstenede – det har altid været vigtigt for Bente. Hun beskriver sin karriere som utrolig udfordrende og tilfredsstillende. Det vigtigste i Bentes arbejdsliv har været, at hun gennem sin indflydelse på den politiske beslutningsproces har kunnet arbejde for de værdier, som hun finder gode og rigtige.

Bentes arbejdsmæssige engagement har betydet, at hun har valgt børnene fra. Endvidere fortæller hun, at hendes ægtefælle har støttet hende fuldt ud i den tid, de har været sammen, samt at dette har være en nødvendig forudsætning for at få det hele til at hænge sammen.

Bentes arbejdspladser har altid været præget af et dynamisk og inspirerende miljø. Hun fortæller, at de ansatte typisk har været meget dedikerede til deres arbejde. Udover at være kollegaer var medarbejderne således typisk også hinandens konkurrenter. På arbejde var der derfor altid fuld knald på, men mange af hendes kollegaer er gennem tiden alligevel blevet hendes venner eller gode bekendte. Uden for arbejdstiden mødtes de, gik i teatret eller på udstilling sammen. Efter hun mødte sin mand, blev han også inddraget i disse uformelle møder og hun fortæller, at det har de begge haft stor glæde af. De ses stadig på venskabelig basis med Bentes tidligere kollegaer. I dag ringer flere af Bentes yngre kolleger stadig jævnligt til Bente for at søge råd i svære situationer, og det

forekommer at være forbundet med en stor glæde for Bente at kunne give sit besyv med og hjælpe og vejlede dem.

Bentes jobs har altid indebåret stor rejseaktivitet og mange møder med udenlandske ledere og administratorer. Hun fortæller, at det har været “fantastisk spændende” at have internationalt arbejde. At få lov til at arbejde sammen med topfolk fra alverdens lande har været en stor oplevelse. Og hun lader forstå, at hendes internationale kontakter er af stor værdi. Også her har hun fået udviklet et godt socialt netværk, som hun og ægtefællen trækker flittigt på i forbindelse med deres rejser.

Bentes kendskab til computere er meget begrænset og hun har aldrig rigtigt kunne se, hvad hun har skullet bruge det til. Hun fortæller, at hun havde en pudsigt samtale med sin mand dagen før interviewet. De var enige om, at skulle man have afgangstiderne for tog, så var det betydeligt nemmere at gå ned på stationen og spørge om tiden end at søge tidspunktet på internettet. Så de synes egentligt ikke, at de har noget at bruge nettet til.

Bærere af den selvstændige livsform¹⁶

Nøglebegreber for den selvstændige livsform

- Målet er at kunne reproducere sin selvstændighed – at forblive uafhængig -
- Midlet hertil er konstant at kunne investere den nødvendige arbejdskraft -
- Tid, familie og privatøkonomi udgør produktionens manipulerbare ressourcer -
- Et samlet dagsværk erstatter arbejde og fritid – den selvstændige er selvstændig hele døgnet -
- Friheden består i selv at stå med ansvaret for virksomheden -
- Interessebetonede aktiviteter må ikke have konsekvenser for reproduktionen af selvstændigheden -

¹⁶ Af fortrolige årsager deltager kun én af de to udvalgte ældre repræsentanter for den selvstændige livsform i projektet.

Niels

(den unge ældre informant – selvstændige livsform)

Siden han blev udlært, har Niels liv og virke været centreret omkring isenkræmmerbutikken på Jagtvej i København, som han startede op sammen med sin nu afdøde far for 35 år siden. Med hjælp fra sin kone kører Niels forretningen på bedste beskub. Selvom forretningen ikke længere er super indbringende, er Niels alligevel glad for sit liv som selvstændig erhvervsdrivende. Han og konen bor til leje i et almennyttigt boligbyggeri ikke langt fra forretningen og har derfor ikke de store udgifter at betale til husleje og transport. De lever ikke over evne og har endda formået at lave en lille opsparing til at forsøde tilværelsen med, når de engang lukker butikken ned og trækker sig tilbage.

Frihed til selv at bestemme

For Niels er det at være selvstændig erhvervsdrivende i lige så høj grad en livsstil som en levevej. Han nyder at være sin egen herre, selvom han ikke kan holde ferie ligeså ofte og længe som almindelige lønmodtagere. Friheden til selv at kunne disponere over sit eget arbejde opvejer langt ulemperne, mener Niels. Han er mere interesseret i at have en forretning, der kører rundt, så han kan "svare enhver sit", end at tjene mange penge og tage lange ferier. Det eneste, der ærgrer Niels er, at der ikke længere er samme respekt for små selvstændiges arbejde, som der var engang. Kunderne i dag regner ikke hans ekspertise for noget – de vil bare have varen så billigt som muligt og gider tit knapt at sige hverken goddag eller farvel, forklarer han.

Når man som Niels sætter en ære i at give en god kvalificeret service, er det nedtrykkende at opleve kundernes ligegyldighed. Også fra myndighedernes side hersker der ligegyldighed, hvad angår de små selvstændiges vilkår, syntes Niels. Han mener, at skattereglerne for hans type virksomhed er uretfærdige – ja, at de faktisk nærmest kan betragtes som tyveri.

Et integreret liv

Niels er dog ikke typen, der bare sætter sig tilbage og tavst lader verden gå sin gang. Når han ikke arbejder i butikken, går tiden med udvalgsarbejde og lobbyvirksomhed for

den lokale handelsstandsforening Her er der mulighed for, at “være med på forlinien” og “sætte sit præg”, som Niels udtrykker det. De sidste 25 år har han yderligere fungeret som ulønnet administrator og kassér i den boligforening, som han bor i. En post, der indebærer ansvar for den daglige drift af bygningens 400 lejemål og tilhørende fællesarealer.

Niels’ liv er ikke skarpt opdelt i forskellige sfærer. Familien, det frivillige engagement, vennerne og forretningen er alt sammen en del af livsværket. Det frivillige arbejde er knyttet til livet som forretningsdrivende. Niels driver forretningen sammen med sin kone, og venner og bekendte slår også tit et smut forbi til en kop kaffe og en sludder. Det er der heldigvis tid til, for Niels er sin egen herre og bestemmer selv, hvor hårdt han arbejder.

Tæring efter næring

Niels er en stolt mand, der sætter en ære i at klare sig selv. At købe ting “på klods” er en dårlig idé. Han bryder sig heller ikke om at stå i gæld til nogen og har derfor altid forsøgt at sætte tæring efter næring. I de første magre år lige efter han og faren købte butikken, var det derfor begrænset, hvad familien brugte af penge på forbrugsgoder og ferierejser. Men som Niels udtrykker det, kom der senere nogle år, hvor der “også var råd til flødeskum”. Han har dog aldrig været fristet til at øge sin indtjening ved at forsøge at udvide forretningen eller starte et kædeforetagende. Niels er ikke typen, der unødigt løber en risiko. Og så længe forretningen giver afkast nok til, at han og familien kan leve af den, er det godt nok for ham.

It – en relativt ukendt verden

Niels er ikke afvisende over for it. Han bruger det dog ikke i dagligdagen og syntes heller ikke umiddelbart, at han har brug for det. I forbindelse med boligforeningsarbejdet har han enkelte gange leget lidt med den opstillede pc, men det har ikke rigtigt fanget hans interesse. Niels understreger, at han syntes, at det er for besværligt og tidskrævende at skulle slå op i en manual hver gang, der opstår et problem. Han mener ikke, at det er muligt at blive bekendt med pc’ens funktioner og virkemåde, med mindre man bruger den jævnligt.

Ole

(ældre informant – selvstændige livsform)

Ole har tilbragt hele sit arbejdsliv i det murermesterfirma, han overtog efter sin far. Både i Oles og i Oles fars tid har firmaet haft ry for stolte håndværkstraditioner og veludført arbejde. Det har derfor været en stor glæde for Ole, der i dag er pensioneret, at se sin svigersøn videreføre livssværket med samme professionelle tilgang til faget, som han altid selv har haft – og hans far før ham.

Det var ikke noget otte-til-fire job at drive murermesterfirmaet. Som mester havde Ole det overordnede ansvar for firmaets drift og for at uddelegere arbejde til de ansatte svende. Forholdet til svendene var godt, selvom det var Oles rolle at give sine medarbejdere besked på, hvad de skulle lave og dernæst efterse, at det blev gjort. Ole forklarer, at han ikke var en af den slags mestre, der bare “svæver let henover det hele” – han tog del i arbejdet på lige fod med de andre og tillod ikke sig selv at hvile, førend dagens opgaver var af vejen. I realiteten betød det, at Ole ofte sad derhjemme og tegnede skitser til langt ud på aftenen. Sådan var det bare. Arbejdet skulle gøres, for der skulle tjenes penge, så det hele kunne løbe rundt, forklarer Ole. Der var ikke meget tid til at slappe af, men Ole syntes nu heller ikke, at livet nødvendigvis skal dreje sig om at slappe af. Selv har han altid været vant til at være i vigør. Ole har blandt andet selv bygget sit hus sten for sten. Han har også i mange år været formand for et håndværksmesterlaug, hvor han havde en ledende rolle i arbejdet vedrørende de tilbagevendende overenskomstforhandlinger med fagets svende.

Selvom Ole ikke har haft tid til ferier og hobbies, har han aldrig haft lyst til at bytte sit arbejdsliv ud med et almindeligt otte-til-fire lønarbejderjob. Han syntes selv, at det har været en stor tilfredsstillelse at opbygge en solid forretning, så han har kunnet forsørge sin familie. Også selvom det har været hårdt. For Ole har arbejdet været et livsværk. Han har derfor aldrig bekymret sig om, hvor meget tid der var tilovers til afslapning.

En sund økonomi er en forudsætning for et godt liv, mener Ole. Indtægt og livsførelse skal helst passe sammen. Således havde Ole og hans kone været gift i femten år, før der var råd til en bil. De har nemlig altid holdt på at betale tingene kontant. De kan se, at det er noget andet i dag, hvor det er helt almindeligt blandt unge mennesker at tage lån og købe på afbetaling.

Ole kan se tilbage på et liv, der i det store og hele har levet op til de forventninger, han har haft om et godt liv. Han har videreført en blomstrende forretning, og har tillige haft den glæde at kunne give den videre til næste led i slægten. Ole tager dog ikke selv hele æren for det vellykkede livsværk. Han tilskriver i høj grad succesen sin kone, der har ordnet firmaets regnskaber samtidig med pasningen af hus, have og børn.

Ole har aldrig haft brug for computere i sit arbejde, og hans kone har altid ført firmaets regnskaber i hånden. Han har klaret sig et helt liv uden en computer og kan egentlig ikke se, hvordan han skulle have brug for eller glæde af informations- og kommunikationsteknologi i sin hverdag.

Bærere af husmorlivsformen

Nøglebegreber for husmorlivsformen

- Målet er omsorg for familien og varetagelse af hjemmet -
- Midlet er omsorg og pleje af sociale relationer -
- Husmorlivsformens arbejdsbegreb eksisterer inden for familien -
- Friheden er at kunne nyde frugten af sit arbejde: familiens velbefindende -

Jette

(den unge ældre informant – husmorlivsformen)

Jette er 56 år. Hun har tre voksne børn, hvis ve og vel altid har betydet meget for hende. Hjemmelivet har i det hele taget altid været det primære for Jette, og hun har indrettet

sit arbejdsliv således, at hun har kunnet være så meget som muligt sammen med sin mand og deres fælles børn. For femten år siden mistede Jette sin mand Arne. Efter børnene fløj fra reden, uddannede hun sig til sekretær. I dag bor hun alene og arbejder som sekretær i en virksomhed i Storkøbenhavn. Selvom hun er glad for sit arbejde, fortæller hun, at hun altid helst har villet være hjemmegående husmor på fuld tid. Hun har således arbejdet mere af “nød” end af lyst.

Jette fortæller med stor glæde om tiden, hvor familien endnu var samlet i Arnes og hendes hus. Dengang arbejdede hun kun hver anden uge. Hun tog aftenvagter på et hospital som sygehjælper, hvilket gav hende mest muligt tid sammen med børnene og til at ordne huset. Om dagen når børnene var i skole eller i børnehave, gjorde hun rent, ryddede op, strøg, købte ind og forberedte dagens madlavning. Jette har altid fundet glæde ved holde hjemmet pænt og ordentligt. Hun synes, at det er hyggeligt at gå og nusse i huset. Som regel sørgede hun for at være færdig med dagens gøremål, når børnene kom hjem. Så havde de nogle timer sammen, indtil Arne kom hjem fra arbejde. Tiden blev brugt til hjemlig hygge og lektiehjælp.

Jette fortæller, at hun altid snakkede meget med børnene om, hvad de havde lavet i løbet af dagen. Når de skulle på tur med skole eller børnehave, tog hun gerne med. Det havde hun stor fornøjelse ud af. Som hun siger, var det “rart, at holde en finger på pulsen med, hvad ens børn gik og lavede”. Jette og Arnes børn var meget aktive i fritiden, og Jette var meget involveret i deres aktiviteter. Hun fulgte med dem til sport og andre aktiviteter, og hun blev helst og så på, indtil de var færdige, også da børnene blev ældre. Det havde både hun og børnene stor glæde af, fortæller hun. Jette har altid været meget kreativ. Om aftenen sad hun og syede eller strikkede, mens hun hyggesnakkede med Arne og børnene.

Gennem tiden har Jette gjort meget for, at familien kunne bruge deres frie tid sammen. I weekenderne arrangerede hun familieture i skoven eller til stranden. Eller hun inviterede nogle af deres fælles venner på besøg. Så lavede hun mad og bagte, hvilket hun havde stor fornøjelse af.

Jette har altid arbejdet for at få økonomien til at hænge sammen. Da hun var sammen med Arne, arbejdede hun halv tid, så de kunne få råd til hus og bil. Hun var imidlertid glad for jobbet som sygehjælper. Jette beskriver sin egen funktion som dels praktisk og dels vejledende. Hun fortæller, at kontakten med patienterne var det vigtigste for hende. Det gjorde hende i godt humør, når hun følte, at hun havde hjulpet en patient til at få det bedre, og når hun fik positive tilbagemeldinger fra de behandlede. Ulempen ved jobbet var, at hun oplevede, at der var for lidt tid til at tale med patienterne. Det gav hende dårlig samvittighed. Jette fortæller, at hun altid har involveret sig meget i patienterne. Derfor var det også svært for hende, at hun ikke kunne følge dem i hele deres sygdomsforløb. Hun fandt det smerteligt, at hun måtte slippe dem, når de blev udskrevet eller overflyttet til en anden afdeling.

For tretten år siden uddannede Jette sig til lægesekretær. Hun arbejder i dag i en stor lægepraksis, og hun fortæller, at hun er glad for sit jobskifte. Arbejdet som lægesekretær er mere afvekslende, og det giver tillige Jette mulighed for at komme tættere på patienterne og følge dem gennem hele deres sygdomsforløb. Specielt muligheden for at udvikle et mere personligt forhold og kendskab til de enkelte patienter og muligheden for en hyggesludder fremhæver Jette som positivt. Herudover fortæller hun, at hendes forhold til kollegaerne er virkeligt godt. De er tre lægesekretærer ansat, og de har indbyrdes et virkeligt godt forhold. De har hinandens fortrolighed, og Jette fortæller, at de snakker og giver hinanden råd om især hjemmelivet og forholdet til familie og venner. Det gode forhold til kollegaerne er vigtigt for Jette. Hun arbejder i dag 30 timer om ugen i lægepraksissen. Herudover har hun nu to aftenvagter om ugen som sygehjælper på hospitalet. Selvom hun er glad for sine jobs, ville Jette helst gå hjemme hele tiden og have mere tid til børn og børnebørn og til at dyrke sine mere kreative sider. Efter Arne er gået bort, bliver hun nødt til at arbejde mere for at få økonomien til at hænge sammen.

Jette har hyppig kontakt med sine børn og børnebørn. Og hun fortæller, at den største glæde ved livet for hende er "at se ens børn vokse op og klare sig godt i livet". Hun bruger meget tid sammen med sine børnebørn, men hun ville ønske, at hun havde mulighed for at springe til, når de blev syge. Det er imidlertid umuligt, sådan som hendes

arbejdsliv ser ud nu. Når Jette bliver pensioneret vil hun gerne tage en studentereksamen, og hun glæder sig til at få mere tid til både børn og børnebørn. Jette har ikke på forhånd noget kendskab til it. Hun synes, at det virker uoverskueligt, og hun ved ikke rigtigt, hvad en computer kan bruges til.

Ellen

(ældre informant – husmorlivsformen)

Ellen er 79 år. Hun er uddannet skolelærer og mor til fire børn. Hun har arbejdet på folkeskoler hele sit arbejdsliv. Ellen blev pensioneret for næsten tyve år siden. Ellens mand var også lærer, men han gik bort som 40-årig. Hun har været enlig lige siden og har opfostret de fire børn alene. Inden hendes mand døde, nåede Ellen at gå ned i tid, men hun måtte gå op igen – og endda tage overarbejdstimer i skolen, da hun blev eneforsørger. Da hendes mand døde, var hendes ældste søn atten år, de næste var femten og fjorten, og så var der en lille efternøler på tre-et-halvt år. Så Ellen havde nok at tage sig til.

Fordi Ellen har været enlig i så mange år, har hun vænnet sig til, at hun har måttet nedprioritere børnene mere, end hun egentlig ønskede. Men hun fortæller, at det gode liv for hende ville have været, hvis hun havde kunnet gå hjemme, passe børn og hus, hygge om familien og male lidt for sjov.

Ellen lægger meget stor vægt på de nære og familiære forhold. Hun synes, at man generelt prioriterer familie og venner for lavt i dagens Danmark. Ellen siger, at vi alle sammen burde tænke mere over, hvad der er vigtigst i vores liv – om det ikke er vigtigere at bruge noget tid på at invitere familie eller venner hjem, end det er at få tjent 2.000 kr. mere om måneden. Hun synes, det skulle være en naturlig ting, at man først og fremmest vælger at tage sig af sin familie.

Ellen har virkelig nydt den korte periode, hvor hun var hjemmegående. Hun nød, at hun havde hus, mand og børn. Ellen forklarer, at det gav hende en ro i sjælen, fordi hun havde god tid derhjemme. Hun fortæller, at det er noget helt andet end et arbejdsliv, hvor man altid må styrte rundt for at nå det hele.

Det har betydet meget for Ellen, at hun har kunnet blive boende i det hus, som hendes mand byggede i sin tid. Det har været familiens trygge ramme og er stadig hendes bastion, hvor hun kan nyde "pausen", som hun siger. Bare sidde i haven og lytte til fuglesang.

Siden hun gik på efterløn, har hun udlejet værelser til turister for at have råd til at blive siddende i huset. Men det generer hende ikke. Hun fortæller, at hun tværtimod har haft mange interessante oplevelser med turisterne. Ellen snakker altid med turisterne den første halve times tid, efter de er ankommet. Hun fortæller om, hvordan tingene fungerer i huset, holder den løftede pegefinger op for dem og indskærper dem at passe godt på huset.

Ellen har været glad for sit arbejde, men hun kunne sagtens have undværet det, og hun skippede det, så hurtigt hun kunne. Hun forklarer, at hun havde lyst til mange andre ting end at arbejde, men at hun var nødt til at holde fast på det faste arbejde, mens der stadigvæk skulle sørges for hendes fire børn.

Ellen synes, det er svært, at hendes børn er blevet voksne. De har fået så forfærdeligt travlt, og de har kun sjældent tid til at mødes alle sammen. Hun synes, det er lidt sørgeligt, men hun er også selv begyndt at vende blikket mere udad. Hun har taget kurser på Lærerhøjskolen i vævning, tegning og maling. Ellen har nu i en del år brugt en stor del af sin tid på at male og væve. Hele hendes hus er fyldt med billeder, som hun selv har malet. Hun sælger af og til malerier og har solgt de fleste af sine omkring hundrede vævede billeder.

Ellen fortæller, at hun tidligere har været meget skeptisk over for computere. Hendes børn bruger imidlertid computeren flittigt til at sende beskeder til hinanden. Ellen fortæller, at børnenes fortællinger om mulighederne for at dele små hverdagsoplevelser med hinanden via e-mail har ændret hendes holdning til teknologien. Selv ville Ellen gerne have bedre kontakt med sin bror i New Zealand, og det tror hun, hun ville få, hvis

hun kunne lære at bruge e-mail. Ellen har et meget snævert forhåndskendskab til computere og har aldrig prøvet kræfter med nettet.

Grith

(ældre informant – husmorlivsformen)

Grith er 65 år og har to børn i 40-års alderen. Hun er blevet skilt fra børnenes far for 25 år siden og bor i dag alene. Mens børnene var små, havde Grith forskellige ufaglærte jobs af kortere varighed, og midt i livet uddannede hun sig til sygehjælper. Grith er et meget socialt og aktivt menneske. Efter skilsmissen har meget af hendes sociale liv foregået i forbindelse med hendes arbejde. Grith kvittede jobbet som sygehjælper på grund af rygproblemer og gik på efterløn i april 2000.

Mens børnene var små, var Grith hjemmegående. Hun stod for at få familien til at fungere i det daglige. Hun stod op med resten af familien og lavede morgenmad og smurte madpakker. Når hun havde sendt familien afsted, læste hun gerne skønlitteratur i et par timer, inden hun tog fat på rengøring og indkøb. Når børnene kom hjem fra skole, sørgede hun for at have lidt frokost klar. Så spiste de sammen og sludrede om løst og fast. Denne seance satte Grith stor pris på. Grith gik videre med sine egne sysler, ind til hendes mand kom hjem, og så fik de gerne en kop te. Højdepunktet på dagen var ved middagsmåltidet, hvor familien var samlet, og snakken gik om løst og fast. Om aftenen sad Grith ofte og læste eller strikkede, mens hendes mand så sport i fjernsynet. De bedste stunder havde familien i Griths øjne, når de var sammen om forskellige gøremål – når de lavede mad sammen, satte ting i stand i hjemmet og tog på rejser sammen.

Da børnene blev teenagere, uddannede Grith sig til sygehjælper. De første år Grith arbejdede, havde hun travlt med at komme ud af døren, når arbejdsdagen var slut. Hun ville gerne hurtigt hjem til familien. Men da hun blev skilt fra sin mand, begyndte hun i højere grad at involvere sig socialt med sine kollegaer og begyndte i det hele taget at leve et mere aktivt og udadvendt fritidsliv. Hun har siden taget kurser i religion, arkitektur, kunst og psykologi på folkeuniversitetet. Grith har haft stor fornøjelse af kurserne, da de har givet hende ny viden og samtidig har givet hende mulighed for at lære nye

mennesker at kende. De senere år har hun også dyrket gymnastik og svømning. I dag har Grith stadig et rigtigt godt forhold til sine børn. De ses ofte, og hun nævner med glæde, at de altid gensidigt har støttet op om hinanden.

Grith læste til sygehjælper, da hun mødte sin mand. Hun gjorde ikke uddannelsen færdig i første omgang men gik hjemme i nogle år, mens børnene var små. Når det blev økonomisk nødvendigt, eller hvis der skulle være til en udlandsrejse, tog Grith forskellige jobs af kortere varighed. Hun gjorde rent eller sad ved kassen i et supermarked. Grith brød sig ikke meget om at sidde ved kassen. Hun oplevede, at relationen mellem kunde og ekspedient var overfladisk, og hun følte sig “nærmest som en maskine”.

Midt i livet gjorde Grith sin uddannelse færdig. Hun var herefter ansat på et hospital som sygehjælper i 25 år. De første år på hospitalet var så afgjort de bedste, for dengang var der tid til at snakke med patienterne og med kollegaerne. Men forholdene ændrede sig. Rationaliseringer inden for pleje- og omsorgssektoren førte til, at der ofte kun lige var tid til at pleje patienterne - “til at tage hånd om det praktiske”, mens den lille sludder med patienter og kollegaer blev rationaliseret bort. Grith syntes, at det var stærkt utilfredsstillende “aldrig at have tid nok, aldrig at føle, at det man gjorde var godt nok”. Som Grith siger, “det kræver tid at finde ud af, på hvilken måde man bedst kan hjælpe et menneske, og den tid var der simpelthen ikke længere”. Grith fortæller, at hun ofte led under en stærk skyldfølelse, når hun tog hjem fra arbejde.

Senere søgte Grith videre til et plejehjem, hvor der var bedre mulighed for at dyrke de nære relationer. Grith oplevede, at dette arbejde var virkelig meningsfyldt. Hun fortæller med varme i stemmen om den positive kontakt, hun oplevede mellem plejere og patienter på plejehjemmet, og på plejehjemmet oplevede hun virkelig, at hun gjorde en forskel til det bedre. Her kunne Grith nemlig gøre en forskel i det, hun kalder “sidste stop, inden de skulle herfra”.

Grith har ingen forhåndskendskab til computere. Hun har før været interesseret i at tage et pc-kørekort, men fortæller, at enten er kurserne meget dyre, eller også er de overtagne. Grith har gennem længere tid været frustreret over ikke at kende til anvendelsen

af internettet. “Man føler sig som en helt lille torsk, når man slet ikke har begreb om internettet. Man ser jo henvisninger til det snart alle vegne”.

Bærere af baglandslivsformen

Nøglebegreber for baglandslivsformen

- Målet er en praksis, som kan anvendes som middel i karrierelivsformen -
- Midlet er åbenhed og situationsbevidsthed -
- Baglandslivsformen producerer det repræsentative hjem, den repræsentative ægtefælle og varetager praktiske gøremål vedrørende børn, flytninger og sociale aktiviteter -
- Baglandslivsformens æstetiske, kulturelle og sociale konsumtion følger karrierelivsformen -
- Friheden består i den værdsættelse og anerkendelse, karrierelivsformen tildeler baglandslivsformen -

Pernille

(den unge ældre informant – baglandslivsformen)

Pernille er 54 år og har været gift med Peter i snart 30 år. Sammen har de to drenge. Den yngste af drengene er 22 år og bor stadig hjemme, den ældste er 23 og bor tæt på Pernille og Peters hjem i Klampenborg. Pernille fortæller, at det altid har været Peters arbejde, som de har prioriteret først. Da børnene var små, var det eksempelvis altid hende, der tog fri, når en af drengene var syg. Peters job har hele vejen igennem været forbundet med lange, meget travle arbejdsdage, og ikke mindst de senere år har han også trukket langt hovedparten af indkomsten hjem til husholdningen. I dag er Peter direktør i et investeringsfirma, som han samtidig er hovedaktionær i. Herudover har han en del bestyrelsesposter.

Pernille er uddannet bankassistent, men hun har aldrig arbejdet i en bank. Da Pernille i 1965 havde færdiggjort sin bankuddannelse, tog hun til London i et par år for at sidde

model for en af Europas store billedkunstnere. Hjemvendt til København mødte hun sin mand Peter, som hun lokkede med til endnu et ophold i London. I London fik Peter et job med store karrieremuligheder, som han passede med stor iver fra 1979 og tre år frem. Peters lange arbejdsdage lod ikke mange vågne timer tilovers til hjemmelivet. Det var derfor Pernille, der stod for at tage sig af børnene og arrangere middagsselskaber, samtidig med at hun igen sad model og havde statistroller i en tv-serie.

Deres to drenge var fire og fem år, da de tog afsted til London, og der var nok at gøre med at holde dem beskæftiget og i ørerne. Efter en tid ansatte Peter en aupair-pige, som hjalp Pernille med rengøring, madlavning og børnepasning. Det var Pernille glad for. Hun fortæller, at det var et fuldtidsarbejde at stå for den hjemlige husholdning alene – ikke mindst fordi deres drenge var nogle “vildbasser”.

Ikke sjældent havde de Peters kollegaer på besøg til middag. Hun fortæller selv om sin funktion: “det var min opgave at holde døren åben, arrangere selskabelighed, være præsentabel og være med til at repræsentere ham.” Pernille hjalp også til i Peters firma med borddækning og sammensætningen af menuer til receptioner. Hun fortæller generelt om tiden i London med glæde. Hun var glad for sine opgaver i huset, men samtidig nød hun i høj grad den større frihed, som de ekstra hænder i huset gav hende. Hun begyndte at spille tennis og bruge mere tid sammen med veninder.

Peter og Pernille har siden 1982 været fast bosat i Danmark. Peter har siden hjemkomsten været direktør i forskellige firmaer, og han går op i sit arbejde med liv og sjæl. Sent i livet har Pernille uddannet sig til diætist. I dag underviser hun i kostvejledning på en lokal aftenskole en gang om ugen og tager enkelte statistjobs ved siden af.

Hun har altid haft korte arbejdstider, hvilket har passet hende rigtigt godt. Pernille står derfor for at få det hjemlige til at fungere. Hun har altid indrettet sit arbejde således, at hun har kunnet holde ferie samtidig med børnene. Det har betydet, at hun har måttet vælge en del jobs og rejser fra. Pernille fortæller, at hun aldrig har betragtet dette fravalg som et offer, da hun altid har holdt meget af at være sammen med børnene. De har

haft førsteprioritet i forhold til såvel jobs som hobbyer. Derfor har hun også valgt ikke at starte egen diætistpraksis og har taget de mere fleksible undervisningsjobs.

Peter og Pernille har en stor smuk have fyldt med blomster og frugttræer, som Pernille har æren for. Hun holder meget af at dyrke haven og bruge havens frugt og grønt til madlavningen. Pernille står også for indretningen af familiens hjem. Det er smukt indrettet med klassiske danske designmøbler. Pernille fortæller, at hun altid har søgt at kombinere æstetik og funktionalitet i indretningen, således at der også har været plads til børnenes aktiviteter indendørs. Den hjemlige hygge er i det hele taget vigtig for hende, for den giver hende en følelse af indre ro.

Pernille fortæller, at Peter er den mest udadvendte af de to. Det er mest hans venner og arbejdskolleger, der gennem tiden er kommet og kommer på besøg i deres hjem. Pernille gør i dag meget for at holde kontakt til sin familie. Familien er vigtig for hende, og hun gør, hvad hun kan, for, at de kan ses så ofte som muligt.

Rikke

(ældre informant – baglandslivsformen)

Rikke er 70 år, hun har to børn med Erik. Hun er uddannet skolelærer og har været ude og inde af arbejdsmarkedet – sommetider på halv og sommetider på kvart tid. Erik har haft en lang og krævende karriere i ledende stillinger inden for dansk erhvervsliv, og Rikke har stået bag ham og “været den, der har fået hjemmet til at fungere”, som hun siger. Rikke og Erik flyttede til Herning i 1974, da Erik fik et godt job. Her boede de indtil 1981, hvor de flyttede tilbage til Hovedstadsområdet. Rikke og Erik er nu begge pensionerede. De bruger en stor del af deres tid i en eksklusiv klub, hvor de begge er æresmedlemmer.

Erik havde en lang arbejdsuge. Han gik tidligt om morgenen og kom sjældent hjem før efter klokken 19. Eriks indkomst har altid været solid, så penge har ikke været det store problem for Rikke og Erik. Imens Erik passede sine mange repræsentationsmiddage og rejser, havde Rikke ansvaret for familiens “daglige drift”. Hun stod for børn, mad og

gæster. For Rikke var det “familien og børnene i første række”, som hun udtrykker det – hun var “familiens klippe og ankerplads”.

Erik havde tit udenlandske forretningsforbindelser med hjem til middag – og det var Rikke, der satte en middag til otte-ti mennesker i scene. Han sætter stor pris på hendes kulinariske kreationer. Og hun har også været glad for disse mere uformelle møder. Forretningsforbindelserne blev også hendes venner, og for hende blev møderne en blandt flere måder at holde sig orienteret på.

Da børnene var små, var Rikke hjemmegående i en periode på ti-tolv år. Rikke har arbejdet som folkeskolelærer på nedsat tid i en årrække. Jobbet passede hende fint, da hun kunne forberede sig og rette opgaver hjemme. Det gav hende flere vågne timer sammen med børnene og mulighed for selv at disponere over sin tid. Alligevel oplever hun det som et privilegium, at hun havde muligheden for at stoppe som lærer inden pensionsalderen.

Rikke arbejdede i en periode som sekretær for en erhvervsklub. I erhvervsklubben lavede hun et stykke frivilligt arbejde, der kun blev aflønnet symbolsk. Rikke stod blandt andet for at arrangere erhvervsture til Østen, som hun koordinerede sammen med Udenrigsministeriet. Rikke var glad for dette arbejde, da det indebar spændende rejser og møder med vidende og indflydelsesrige personer. På samme måde har Rikke arbejdet for den eksklusive klub, som hun og hendes mand er medlemmer af. Her arrangerede hun foredrag for klubbens medlemmer med ledende erhvervsfolk, ministre og kulturpersonligheder. Hun var referent ved disse møder, som hun fandt meget kvalificerede og spændende. Møderne gav hende ny viden og indsigt og var meget lærerige.

Siden børnene fløj fra reden, har hun taget kurser på aftenskole for at dygtiggøre sig. De senere år har hun endvidere været aktivt involveret i at samle penge ind til bevarelsen af et af Danmarks ældste teatre. Rikke har ikke haft svært ved at få tiden til at gå, når Erik har været på forretningsrejse eller er kommet sent hjem. Rikke har nydt at læse skønlitteratur, sy, følge med i dagspressen og holde hjemmet. At Rikkens hjem har været et rart

sted at være, fremgår da også – møblerne er valgt i den klassiske stil og med stor kvalitetsbevidsthed.

Rikke har altid spillet en central rolle i Eriks arbejdsliv. Han søgte ofte råd hos Rikke – og hun både lyttede og svarede med stor interesse. Når hun var med Erik på forretningsrejse nød hun at tage en bytur i dagtimerne, indtil Erik var klar til, at de kunne gå ud at spise. Ofte havde Eriks forretningsforbindelser også deres ægtefæller med, og så kunne hustruerne nyde godt af hinandens selskab, mens mændene snakkede forretning.

Esther

(ældre informant – baglandslivsformen)

Esther er 75 år, hun har tre døtre og har været gift i 49 år med Henrik. Hun har en embedseksamen i jura, men hun har aldrig brugt den erhvervsmæssigt. Esther har ikke været udearbejdende, siden hun har mødt Henrik. Hun og børnene har fulgt Henrik rundt på rejser i hele verden. Han har været ansat både af danske politiske organisationer, på ambassader og i forskellige internationale organisationer i mange forskellige lande. De har været i udlandet i alt 27 år. For ti år siden flyttede de permanent tilbage til Danmark.

Esther er stolt af sin mands karriere. Hans jobs var altid meget tidskrævende – og hun var ansvarlig for at få det hele til at glide. Hun stod for middagsselskaber, receptioner, overnattende gæster og børnepasning. At få disse ting kørt i stilling, koordineret og afviklet på behørig vis beskriver hun som en stor udfordring forbundet med glæde og tilfredsstillelse.

Så godt som hver dag havde de middagsselskaber. Henriks kollegaer fra ind- og udland kom til middag – ofte havde de deres koner med. Ved disse middage drøftede Henrik og hans kollegaer problemer og fremtidige udfordringer i deres arbejde. Ifølge Esther dannede middagsselskaberne en lidt mere uformel ramme om diskussioner, der ligeså godt kunne forekomme i et konferencerum. Esther fortæller, at hun har fået et meget personligt kendskab til historien via de personer, hun har mødt i diplomatiet, og de diskussio-

ner, hun har deltaget i. “Det giver et indblik i historien, hvis man møder de mennesker, der er med til at skabe politikken.”

Esther satte en ære i at være en god vært. Esther og Henrik havde altid både rengøringshjælp og kok i huset, men der var meget at holde styr på. Det var meget vigtigt, at alle blev placeret korrekt ved middagselskaber. Således skulle det par, hvor manden havde størst anciennitet, placeres tættest på værtparret og så fremdeles. At lave bordplan var et stykke udfordrende detektivarbejde. Ikke sjældent måtte hun kontakte for eksempel det stedlige udenrigsministerium for at få oplyst ministres anciennitet.

Borddækning og menuens komposition stod Esther for. Hun valgte menuen under hensyntagen til gæsternes præferencer. Det var vigtigt at undersøge, om der var noget gæsterne ikke måtte eller kunne spise af helbredsmæssige årsager eller på grund af religiøs overbevisning. Samtidig skulle det være “...et lille stykke Danmark”. Og det skulle være værd at vise frem.

Det var vigtigt for Esther, at alle deres gæster følte sig godt tilpas under besøget. Hun gjorde meget for på forhånd at sætte sig ind i de besøgenes interesser og virkefelter – og for generelt at holde sig orienteret. Hun fortæller, at hun oplevede en stor glæde ved at holde sig orienteret om kultur, politik og økonomi. Denne viden muliggjorde, at hun kunne forstå og deltage i dialogen omkring middagselskaberne.

Esther tog sig endvidere af den eller de medfølgende hustruer. Hun orienterede sig om, hvad de interesserede sig for med hensyn til kunst og kultur og arrangerede museumsbesøg og andre kulturelle indslag. Kendskabet til de mange forskellige kulturer, deres kunst og deres historie, som hun har opnået gennem møder med VIP’ere fra hele verden, har gjort hendes liv “utroligt rigt på indhold og uerstattelige oplevelser”.

Esther har altid været meget interesseret i kunst og kultur. Hun overvejede en overgang at læse kunsthistorie – men kom fra det igen. Interessen for kunst og kultur har hun imidlertid haft rig mulighed for at dyrke i diplomatiet. Det har altid været en stor glæde

for hende at iscenesætte og leve i smukke omgivelser. Med stor iver har hun indrettet familiens hjem med nogle af Danmarks bedste bud på nyt og gammelt design og kunst.

Esther passede børnene og stod for tilrettelæggelsen af deres hverdag. Hun hjalp dem med at finde nogle sunde fritidsinteresser, hentede og bragte dem til og fra skole, venner og fritidsaktiviteter. Gennem de andre kvinder i det internationale miljø fik hun informationer om, hvilke skoler der var de bedste. Esther gjorde meget ud af dette opsøgende arbejde, da var vigtigt for hende og Henrik, at deres børn fik den bedst mulige uddannelse.

Kapitel 2 – Livsformerne og alderdommen

I dette kapitel analyseres det, hvorledes overgangen fra arbejdsmarkedsaktiv til pensionist opleves gennem livsformsbriller. Hvad er vundet, tabt og uforandret ved overgangen set i livsformens perspektiv? For at belyse dette spørgsmål er de ældre informanter blevet dybdeinterviewet. Der er lagt vægt på, at informanterne kommer rundt om flere deltagelsessfærer, og interviewereren har således spurgt til forbrug, socialt liv og politisk deltagelse. Den mening, som informanterne lægger i disse udtryk, er meget forskellig og i mange tilfælde livsformsspecifik, og derfor varierer karakteren af svarene – blandt andet med hensyn til vægtningen af sfærerne.

Herudover er de ældre blevet bedt om at udfylde et skema, hvori de har skrevet, hvad de laver på henholdsvis en onsdag og en lørdag for 30 år siden – og tilsvarende for i dag. Målet har været at få informanternes egen opfattelse af, hvad der har forandret sig. Endelig fremgår informanternes hverdagspraksisser og -refleksioner af deres dagbøger.

Interviews, skemaer og dagbøger bidrager på forskellig vis til et samlet, nuanceret billede af informanternes hverdagspraksis, og det er forskelligt fra informant til informant, hvilken kommunikationsform han eller hun anvender bedst. I hver enkelt analyse har vi anvendt de kilder, hvori informanterne på den klareste vis giver indsigt i den livsformspecifikke tilgang til alderdommen. Det empiriske materiale bliver derfor vægtet forskelligt i de forskellige analyser.

Denne første del af analysen skal tjene det formål at klargøre og nuancere, hvorledes alderdommen opleves af de ældre bærere af bestemte livsformer. Målet er at berede en vej for, at teknologien kan blive en støtte på de områder, hvor udlevelsen af den enkelte livsform er blevet sværere, og en styrke der, hvor forholdene er forbedrede eller uforandrede.

Det bør atter understreges, at der i sorteringen og fortolkningen af informanternes oplevelser og fortolkninger af livet er lagt stor vægt på at udtrække de livsformsspecifikke ytringer. Tilstedeværelsen af nøglebegreberne som meningsgivende kategorier for informanterne har været bestemmende for, om en fortælling er medtaget i analysen.

1. Lønarbejderlivsformen og alderdommen

Nøglebegreber for lønarbejderlivsformen

- Målet er selvudfoldelse i fritiden -
- Midlet er salg af arbejdstid -
- Arbejde og fritid er skarpt adskilte sfærer, som gensidigt betinger hinanden -
- Friheden er bevidstheden om det regelfaste forhold mellem arbejde og fritid -
- Familien og det sociale liv reproduceres ved hjælp af midlerne fra lønarbejdet -

Knud om lønarbejderen som pensionist

“Jeg har hørt fra andre [pensionister, red.], der også altid har haft travlt, at de ikke fatter, at de har haft tid til at gå på arbejde (...) og jeg har faktisk troet, at det var lidt af en flokskel. Men efter jeg selv har oplevet det, så siger jeg det samme.”

Knud er tidligere fabriksarbejder. Han er 67 år gammel og gik på efterløn i 1996 i en alder af 63. Knud valgte at trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet, før det egentlig var nødvendigt. Årsagen var ikke, at han følte sig nedslidt, men at han ganske enkelt trængte til at få fri efter at have arbejdet i så mange år. Siden Knud var femten år gammel, har han været på arbejdsmarkedet uafbrudt, bortset fra sammenlagt tre uger, hvor han har været uden arbejde. Der var altså ingen fysiske årsager til, at Knud gik på efterløn:

”Jeg har ikke følt mig nedslidt, jeg har stadigvæk mine kræfter i behold. Jeg har ingen skavanker, andet end (...) at jeg har været på hospitalet og blive opereret for brok (...).”

Da muligheden for efterløn bød sig, syntes han bare, at han gerne ville nyde de sidste tre-fire år før den egentlige pensionsalder, fortæller Knud. Hans pensionisttilværelse er imidlertid ikke ren afslapning. Han er travlt beskæftiget, og nogle gange synes han oven i købet, at han er lidt stresset og af den grund glemmer ting. På spørgsmålet om, hvorvidt der er nogle ting, han er holdt op med at gøre, efter han er gået på efterløn, tænker Knud sig grundigt om. Men han kan ikke rigtig komme på noget – andet end at han er holdt op med at gå på arbejde. Faktisk synes han snarere, at der er flere ting, som han er *begyndt* at gøre. Dette stemmer godt overens med opfattelsen af Knud som en bærer af lønarbejderlivsformen. For Knud har formålet med arbejdet altid været selvfølgelig i fritiden. Arbejdet har ikke haft den helt store værdi i sig selv bortset fra det sociale element, som bestemt har været en værdsat kvalitet.

Generelt er Knud fortsat involveret i en del aktiviteter, som han også dyrkede, før han forlod arbejdsmarkedet. Nu bruger han bare mere tid på dem, fortæller han. Der er også en række nye ting, han er begyndt på, fordi han trods alt har mere tid til rådighed end tidligere. Han siger selv, at han er så aktiv, fordi han vil *”holde pæren i gang”*. Men hovedsagen er, at han altid har været god til at holde sig i gang uafhængigt af arbejdet – hvilket er karakteristisk for bærere af lønarbejderlivsformen – og det kommer ham til gode i pensionisttilværelsen.

Tidligere arbejdsplads og gamle kollegaer

Knud har arbejdet på en produktionsfabrik i 24 år, og alt i alt har Knud arbejdet som reparatør i 45 år. Han gik i lære som femtenårig og blev udlært som svend i 1952, og siden dengang har han været på arbejdsmarkedet uafbrudt, indtil han gik på efterløn. Knud er metalarbejder og hører derfor ind under fagforeningen Metal. Men han føler et større fællesskab med dem, der er i Nærings- og Nydelsesmiddel Forbundet, for det er dem, han har arbejdet sammen med i de sidste mange år, fortæller han. Denne fællesskabsfølelse, der hidrører fra det daglige samarbejde, er typisk for bærere af lønarbejderlivsformen. Det er ikke arbejdets faglige karakter, der binder folk sammen, men snar-

rere det kollegiale samvær. Han har stort set kun kontakt med metalarbejderne til den årlige generalforsamling samt gennem den metalarbejder-efterlønsklub, som Knud er næstformand for, og de betyder derfor ikke så meget for ham.

En gang imellem tager Knud ud og besøger de gamle kollegaer på fabrikken – den savner han nemlig som socialt samlingspunkt. Der er imidlertid kommet mange nye, som ikke kender ham, så det er noget usikkert, hvor længe den praksis fortsætter:

”Ja, hvor tit gør jeg det [besøger den tidligere arbejdsplads, red.] – altså, det er jo ligesom man skal jo også føle sig velkommen, og efter jeg er holdt op, så er der jo kommet andre chefer på værkstedet (...). Det sker måske en gang hvert halve år, jeg tager derud. (...) Blandt dem, der kender mig, af cheferne derude, der er jeg velkommen nok, det er mere, når der er kommet en ny portner, der tænker “hvad fanden vil han, kan jeg tillade mig at lukke ham ind”, og så skal der ringes på afdelingen, ikke. Så er der kommet en ny chef dernede på værkstedet, han skal så spørge en af de andre “hvordan med ham der vil ind, hvem er det,” og “hvad tilknytning har han”...”

Typisk giver arbejdets karakter i sig selv ikke den store mening for bærere af lønarbejderlivsformen, og derfor er det ofte kollegaerne, der er det meningsskabende element i arbejdsdagen. Derfor er det også den sociale del af arbejdet, som bærere af denne livsform savner, når han eller hun går på pension. For Knud har det resulteret i, at han holder kontakten ved lige ved at besøge sin tidligere arbejdsplads. Men efterhånden, som det tynder ud i tidligere kollegaer, og portneren ikke længere genkender ham i døren, forsvinder noget af fornøjelsen. I stedet for at føle sig velkommen, føler han sig en smule fremmed. Det er med andre ord ikke den samme sociale oplevelse for Knud at komme på sin gamle arbejdsplads, som det var tidligere, fordi flere og flere af de gamle kollegaer er væk.

Knud har imidlertid en god kontakt til sine gamle kolleger, idet han jævnligt ses med et par af dem i privat regi. Han bliver også stadig inviteret med til faglige klubmøder to gange om året og til generalforsamlingen, hvor de går ud og spiser bagefter. Knud synes, at det er hyggeligt at have kontakt med de gamle kollegaer, men han savner over-

hovedet ikke at gå på arbejde, fortæller han. Som pensioneret bærer af lønarbejderlivsformen er han meget bevidst om al den dejlige frihed, som han har fået nu, hvor han ikke går på arbejde.

Politisk engagement og frivilligt arbejde

Efter Knud blev pensioneret, begyndte han at lave noget bestyrelsesarbejde i Socialdemokratiet. Han er medlem af en af Socialdemokratiets vælgerforeninger, hvor han også sidder i bestyrelsen. Det indebærer selvfølgelig, at han er med til bestyrelsesmøder på flere niveauer. I forbindelse med kommune- og folketingsvalg hjælper han endvidere med at hænge plakater op og dele roser og pjecer ud. Selvom Knud er engageret i politisk arbejde, er det ikke så seriøst som tidligere:

”(...) jeg har fået det job i kraft af mit medlemskab i vælgerforeningen og bestyrelsesarbejde, og jeg skal repræsentere bestyrelsen i LO, men det er kun som observatør. Jeg skal jo slet ikke blande mig i debatten. Jeg skal bare lige aflevere et referat af hvad der skete på det møde, og det er ikke et skriftligt referat, jeg skal aflevere, det er bare et mundtligt.”

Ligesom Knud tidligere opfattede det gode liv som frihed fra arbejde – nærmere bestemt som en regelfast opdeling mellem arbejde og fritid – oplever Knud nu frihed i det at blive ældre, gå på pension og kunne deltage i det faglige arbejde på en mindre forpligtende måde. Knud deltager også i klubmøder og generalforsamlinger i forbundet. Det kollegiale aspekt ved disse møder betyder meget, ligesom det gjorde i hans arbejdsliv:

”Ja, de [møderne og generalforsamlingerne, red.] er hyggelige på den måde, at der er godt kammeratligt samvær, men det er ligesom de yngre i dag, de lytter ikke så meget efter den ældre generation.”

Af ovenstående citat fremgår det, at bærere af lønarbejderlivsformen også kan opleve tab ved at blive ældre og gå på pension. Alderdommen giver ikke kun *positiv* frihed, for man bliver også sat en smule udenfor. Det positive ved foreningsarbejdet er det gode

kammeratlige samvær – det er hyggeligt på en seriøs måde. Men som ældre er det alligevel anderledes for Knud at være involveret i bestyrelsesarbejdet. Han har ikke den samme indflydelse, som han havde, da han var yngre. Knud synes, at det er forståeligt nok, med det ændrer imidlertid ikke ved, at det godt kan føles lidt utilfredsstillende. Selvom Knud synes det er sjovt og hyggeligt at være med, ærgrer han sig også lidt over at de yngre ikke lytter så meget til den ældre generation, for han ved, at han kan bidrage med en masse erfaring.

”Det er ligesom, vi er sat ude på sidelinien, og det er jo måske naturligt nok. Vi har for eksempel ikke stemmeret til overenskomstforhandlingerne, og det er fair nok, fordi det er jo de unge, der er på arbejdsmarkedet, eller dem, der stadigvæk er på arbejdsmarkedet, der skal bestemme overenskomsten. Det kan ikke nytte noget, at vi gamle vi skal være med til at forkaste eller vedtage noget, når vi ikke er på arbejdsmarkedet mere, så det er fair nok. Men vi har da taleret på generalforsamlingerne. Og til bestyrelsesvalg har vi også stemmeret.”

Udover at være næstformand i efterlønsklubben for tidligere metalarbejdere laver Knud hver tirsdag lidt frivilligt, ulønnet arbejde i Pensionisternes Samvirke. Det drejer sig mest om praktiske ting som småreparationer, indkøb, samling af skabe og lignende. Derudover sidder Knud i bestyrelsen i haveforeningen og i Kolonihaveforbundet. Det er nu ikke noget, der er kommet efter han blev pensioneret – det gjorde han også, mens han stadig var på arbejdsmarkedet, fortæller han.

Som det fremgår, har Knud meget erfaring med bestyrelsesarbejde. Det er nok også derfor, at han fungerer som mødeleder for bestyrelsen, når der er generalforsamling i andelsboligforeningen.

Offentlig debat

Når Knud synes, at det er lidt utilfredsstillende ikke at have den samme indflydelse som tidligere, skyldes det sikkert, at han altid har været meget aktiv inden for det fagpolitiske område. Han har været vant til at have en mening om tingene og sige fra, hvis der var noget, han syntes var for dårligt – blandt andet via læserbreve:

”Jeg har skrevet et par læserbreve til vores fagblad. Jeg har også skrevet til Aktuelt, da der var noget, jeg ikke var enige med dem om i fagbevægelsen. For selvom jeg har bekendt mig til Socialdemokratiet, så er der jo andre partier... dengang var der jo kommunisterne og der var SF’ere, ikke. Jamen, de kunne også komme med nogle gode ting, som kunne tilføres, men der var det ligesom om, at man var på vagt fra de socialdemokratiske klubbers side. At alt det, de [SF og kommunisterne, red.] kom med, det skulle bare stemmes ned, fordi det var dem. Selvom det var godt! Og det har jeg protesteret imod. Og jeg har protesteret på den måde, at jeg har skrevet læserbreve (...).”

Knud har ikke deltaget aktivt i den offentlige debat i lang tid. En af grundene er, at han ikke rigtig synes, at der har været noget, der interesserede ham. Men han følger stadig med, for Knud er en ældre herre, der gerne vil være med, hvor ”det sker”.

Masser af aktivitet

I de unge år gik Knud til forskellige kurser – han har både gået til tysk, matematik, træsløjd og husflid. Han gik også i en skydeklub på et tidspunkt – det var via en idrætsklub på jobbet. Senere, da hans anden kone døde, deltog han i et AOF-kursus om almindelig dagligdags madlavning for mænd. Det var simpelthen nødvendigt, fortæller han, for da han blev alene, anede han ikke, hvordan man lavede mad.

”Ingen af mine koner har givet mig lov til at være med til at lave mad. Jeg har altid fået lov til at tage opvasken. Og så står man der lige pludselig, når man er alene, og har ikke en skid forstand på det...”

Efter Knud er blevet pensioneret, er han startet på et it-kursus i Pensionisternes Samvirke. Der går han én gang om ugen i godt to timer. Han er en af de yngste på holdet og har oven i købet fået en tjans som hjælpelærer på fredagsholdet.

I Knuds efterlønsklub får medlemmerne tilskud af LO i forbindelse med deltagelse i kurser. For Knud er det imidlertid gratis, fordi han er næstformand. Derfor kan han melde sig til rigtig mange af de arrangementer, der afholdes. Knud synes, at arrange-

menterne er gode. Sidste arrangement var for eksempel en sangaften, hvor to AOF-medarbejdere, der havde redigeret Arbejdersangbogen, kom og spillede nogle af de nye arbejdersange af blandt andre Benny Andersen og Bjørn Afzelius. Men der er også mange andre arrangementer:

”Så har vi banko-spil. Det skal vi for øvrigt snart have her i november måned, og så har vi foredrag om, hvad der sker af nyt inden for det sociale for ældre og her på næste mandag, der har vi lavet en tur og skal ind og se Diamanten, og efter Diamanten så skal vi i Rio Bravo og have stegt flæsk og persillesovs. Sådan nogle ture laver vi, og så bliver der for eksempel lavet en tur til Arbejdersmuseet, eller en skovtur.”

Knud deltager også i en del ældrerelaterede og ældrepolitiske arrangementer i efterlønsklubben. Han har blandt andet været på et tredages kursus på Tisvilde Pensionisthøjskole om ”Samspillet mellem frivillige og professionelle i ældrearbejdet”.

Det faglige engagement, som har fulgt Knud livet igennem, er altså fortsat, efter han er gået på pension. Udover det fagpolitiske er nu også det ældrepolitiske område kommet ind i billedet, hvilket tyder på, at Knud involverer sig i de områder, der betyder noget praktisk for hans egen aktuelle situation.

Økonomi som problem

Knud er ikke den, der beklager sig, men han synes dog, at det er lidt svært at få økonomien til at hænge sammen, nu hvor han ikke længere er i arbejde. Indkomsten består af en folkepension på 7.070 kr. om måneden, og han har faste udgifter for 5.500 kr., så der er ikke meget tilbage, når alt er betalt. Det kan altså tydeligt mærkes, at der ikke er lige så mange penge, som før han blev pensioneret. Nu tænker Knud derfor mere over, hvad tingene koster, end han gjorde tidligere, og ofte går han efter tilbud. For eksempel er han begyndt at købe ”discountbajere”, hvilket han aldrig gjorde tidligere. Tøjindkøb foregår nogle gange i Bilka, for den lokale herreekvipering er lidt for dyr, fortæller Knud. Desuden har han et yndlingskomærke, og han holder løbende øje med, hvornår det er på tilbud.

Før økonomien blev så stram, købte Knud kun ind i Super Brugsen og i det lokale BS-supermarked. Nu går han som nævnt efter tilbud eller handler i ALDI, som han synes er meget bedre end Netto. Men han køber stort set de samme ting som før – bare et andet sted, fortæller han: *”Der er visse ting, som er lige så godt i discountforretningen, som de er andre steder. Det er ikke alt, der er lige godt, men der er visse ting, og dem går jeg så efter.”*

Knud kunne godt tænke sig at have råd til at rejse. Når han rejser i dag, er det primært til Jylland, hvor hans søn bor, eller til Sverige, hvor han besøger sin datter. Han kunne imidlertid godt tænke sig at rejse længere væk. For eksempel ville han gerne til Thailand og Italien eller til Alsace, hvor han har været før. Hvis han skulle til Alsace eller Italien, ville han gerne have sin bil med, *“men det skal der jo så være penge til”*. Det er blandt andet derfor, at Knud overvejer at sælge sin kolonihave.

Tid til familien

Knud synes ikke, at livet som pensionist er særligt meget anderledes, end da han gik på arbejde. Det bedste ved at være blevet ældre er, at der er mere tid til at se familien, siger Knud: *”det bedste ved at blive ældre, det er, at man har fået mere tid til at besøge sine børn og børnebørn. Det er en god ting.”*

Når Knud besøger børnene, rejser han med tog, selvom han har bil. Når man kan få et mimrekort, kan det bedre betale sig at tage toget, fortæller han. Selvom det kan være besværligt at have en bil, og selvom han sagtens kan undvære den, nu da han har et mimrekort, vil Knud alligevel beholde den – i hvert fald indtil videre.

Den største forandring

Den største forandring i Knuds tilværelse har ifølge ham selv ikke noget at gøre med, at han er blevet ældre, eller at han er ude af arbejdsmarkedet. Den største forandring kom for tre år siden, da Knuds kone gennem femten år døde af kræft. Det var ikke så længe efter, han var gået på efterløn. Hans kones død fik betydning for både de planer, de sammen havde lagt for fremtiden, og for økonomien.

”Hun [Knuds kone, red.] døde af kræft. Og det har så forandret mit liv væsentligt. Og det er jo derfor, jeg har påtaget mig så mange opgaver, som jeg har gjort. Vi havde jo besluttet, at når jeg gik på efterløn, og når hun gik på efterløn, så skulle vi til at tage på højskole og sådan noget. Og det er så ikke blevet til noget.”

Udover savnet har tabet af hustruen også haft indflydelse på økonomien, for nu er der kun Knuds folkepension at leve for. I stedet for at leve det fritidsprægede liv, som de egentlig havde set frem til, har Knud valgt at udføre en masse arbejdsprægede opgaver og fylde sit liv med mere eller mindre gratis fritidsaktiviteter, som han kan deltage i qua sin næstformandspost i efterlønsklubben. Man kan sige, at næstformandsposten fungerer som det arbejde, der giver ham praktisk økonomisk adgang til at udleve en meningsfuld fritid.

Det er helt bevidst, at Knud fylder tiden ud med en masse ting og har påtaget sig en masse opgaver. Han gør det for ikke at gå i stå, nu hvor hans kone er død, og deres planer gik i vasken. Men som Knud påpeger: *“jeg synes, jeg har fået et godt liv, selvom jeg er blevet alene”*. Samtidig er han dog opmærksom på, at det måske kan forandre sig:

”Jeg har jo tidligere sagt, at jeg er positiv sådan set over for alt, jeg synes ikke, der er noget, der er negativt ved at blive ældre. Jeg har i hvert fald ikke oplevet det. Men det kan da godt være, at når jeg bliver et par år ældre og bliver mere kværlantisk måske, at jeg så synes det, ikke.”

Hverdagen

Hver aften stiller Knud vækkeuret til klokken otte. Det er noget, han har besluttet sig for, at han *skal* gøre, for ellers sover han helt til middag, fortæller han. Og det er unødvendigt, for han har ikke brug for særligt meget søvn. Som det er nu, sover han ikke mere end seks timer hver nat. Man kan sige, at Knud ikke vil spille sin hårdt opsparede fritid/pensionisttilværelse på at sove!

Knud har pålæg i køleskabet, så han kan lave sig noget frokost, hvis han er hjemme på den tid af dagen. Aftensmaden består ofte af færdiglavede middagsretter:

”(...) vi har fået den der store flotte BS-forretning, som har en delikatesse-afdeling, der laver dagens ret hver dag, og den går jeg meget tit op og køber, for det er ikke dyrere... det er næsten billigere, end hvis jeg skal lave maden selv. Den koster mellem 25 og 30 kr. for dagens ret.”

Somme tider laver Knud dog en lørdagskylling eller nogle stegeben, hvis han har lyst til det. *“Jeg er ikke helt lost”*, som han siger, men ofte gider han ikke spise maden, når han endelig har lavet den, fordi han sidder alene. Sommetider, hvis han synes, at han har lavet noget lækker mad, åbner Knud sig en flaske rødvin, som han sidder og *“knalder af på en aften”*, som han selv udtrykker det. På den slags aftener bliver han søvrig og må gå tidligt i seng.

Knud kan godt lide at se nyheder på tv, og han ser den helst både klokken 19, 21 og 22. Men han falder som regel i søvn til udsendelsen klokken 19, fordi han er træt efter dagens beskæftigelser. Knud har ingen hjemmehjælp, han klarer det hele selv og føler ikke, at han har behov for hjælp. Men der er visse ting, som han vælger fra for at gøre det hele lidt nemmere. For eksempel har han ingen blomster i huset bortset fra en enkelt rose, og den er i øvrigt visnet og ryger snart ud, for den står og sviner på bordet, fortæller Knud. Han tager det heller ikke så nøje med, om opvasken står i et par dage. Husholdningen er ingen egentlig belastning, men hvis der er blevet meget rodet, kan det godt være svært at komme i gang med at rydde op, synes Knud.

”Haven”

Knud er meget glad for sin kolonihave – sin *”have”* som han kalder den. Alligevel overvejer han at sælge den for at få råd til at gøre andre ting så som at tage på højskole og rejse. Efter sin kones bortgang har han ligesom mistet lysten til at bruge ret meget tid på haven, fordi det er sjovere, når man er to. Desuden var det først og fremmest Knuds kone, der tog sig af decideret havearbejde, mens Knud mere stod for de praktiske gøremål som for eksempel småreparationer på huset. Det er generelt sådan i haveforeningen, at konerne ordner haven, fortæller Knud. Han har altså ikke fået passet haven, som han gerne ville – grundet manglende tid såvel som manglende lyst. Han synes, det er helt

flovt, at ukrudtet vokser så højt i baghaven, især fordi han sidder i bestyrelsen og burde være et godt eksempel for de andre.

Der er imidlertid meget socialt liv i haveforeningen, og Knud har mange venner derfra. Man fornemmer, at Knud har svært ved at skille sig af med kolonihaven, men at det først og fremmest skyldes, at han ikke ønsker at miste det gode fællesskab, der hører med. Særligt den gruppe, der er medlem af bestyrelsen, har et godt kammeratskab og kommer privat sammen. De holder fester og mødes jævnligt til frokoster. Men det er så tidskrævende at være næstformand i haveforeningen, fortæller Knud. Det er Nordeuropas største haveforening, og der er en del at se til i sommerhalvåret. Heldigvis har han mere tid til sig selv i vinterhalvåret, hvor hans bestyrelsesarbejde kun indebærer kontortid én gang om måneden.

For bærere af lønarbejderlivsformen er overgangen til pensionisttilværelsen at betragte som en tiltrængt og velfortjent ferie. Og ligesom i Knuds tilfælde er der ofte lagt detaljerede planer for alderdommens aktiviteter, ligesom man planlægger en længe ventet ferie. At virkeligheden som pensionist så viser sig at være sværere end beregnet, for eksempel pga. sygdom, død eller dårlig økonomi, er selvfølgelig ærgerligt. Men som Knuds tilfælde viser, har bærere af lønarbejderlivsformen gode muligheder for alligevel at få det bedste ud af pensionisttilværelsen, fordi store dele af samfundet tilbyder alternative fritidstilbud og lignende.

Karen om lønarbejderen som pensionist

Overgangen til pensionisttilværelsen har været uproblematisk for Karen. Hun gik på efterløn for mere end tyve år siden. Dengang var hun 62 år, og muligheden for at sige farvel til arbejdsmarkedet før tid var velkommen. Det var ikke fordi Karen ikke brød sig om sit job som sekretær på en skole, at hun valgte at gå på efterløn – hun havde bare længe gået og drømt om at have mere fri tid til andre ting.

Arbejdet har aldrig spillet en central indholdsmæssig rolle i Karens liv. Når hun taler om sit arbejde, er det primært samværet og relationerne til kollegaerne, der er i centrum.

”Jo, med arbejdskollegerne tror jeg nok, at der var lidt arbejds snak. Vi snakkede om den ny kontorleder, der faktisk... det var en skam, at den gamle var flyttet til en ny skole, for det var da noget værre noget. Jo, jeg tror nok, vi sådan snakkede lidt bagom”.

Selvom visse emner blev diskuteret kollegaerne imellem, var det ikke sådan, at man bare kunne sidde og bruge arbejdstiden på sladder. Der var helt bestemte ting, der skulle nås hver dag, og derfor var der ikke tid til at ”sidde og slappe af og komme med sine meninger”, fortæller Karen. At bidrage med sine meninger har tydeligvis ikke været en del af Karens job – hun har skullet udfylde sin relativt rutineprægede funktion som sekretær, og det var dét. Af tidsskemaet fra 1970 fremgår det, at Karens arbejdsliv var ret nøje fastlagt – hun havde nogle helt bestemte opgaver hver dag, og pauserne lå på bestemte tidspunkter.

Tidsskema for Karen

En onsdag i 1970	En onsdag i 2000
6.00 står op og går i bad	7.00 vækkeuret ringer, da jeg skal med bus kl. 9.00
6.30 smører madpakke, spiser morgenmad	til HK/STAT pensionistklub. Der er foredrag/underholdning hver anden onsdag, det slutter
7.00 tager bussen til arbejde	ca. kl. 12.00.
7.30 sætter protokoller over på lærerværelset, og er parat ved omstillingen til tlf. besked.	Så følges en veninde og jeg til byen, en ”strøgtur”,
8.00 ser gårdsdagens protokoller efter for fravær og kontakter evt. arbejdsgiver. Åbner post, indkalder elever til næste fjorten dages kursus. Forefaldende arbejde.	evt. stormagasin.
11.30-12.00 frokost	Hver anden onsdag er der så tur med rundvisning eller bustur på Sjælland til en eller anden ”seværdighed”, så spisning, og vi er hjemme ca. kl. 17.00
12.00 kontrollerer protokoller om evt. fravær af elever, og skriver til arbejdsgiver.	18.00 som regel hjemme, spiser lidt let.
14.00 kaffepause	19.00 Tv-avis med et strikkesøj i hænderne.
14.15 forefaldende arbejde	20.00 ser eventuelt en udsendelse i tv, ellers sætter jeg mig foran computeren.
15.30 arbejdet slut. på vej hjem, indkøb	23.00 – 24.00 sengetid, der kan skifte
16.30 i køkkenet med madlavning -- spiser	
18.30 ser TV Avisen	
19.00 hver anden onsdag, studiekreds, vi er seks personer der skiftes til at afholde mødet,	
20.15 kaffepause m/hjemmebagt, som vi skiftes til at medbringe.	

22.00-22.30 aftenen slutter	
23.00 sengetid.	

Karen havde forestillet sig, at når hun gik på efterløn, ville der blive meget mere tid tilovers. Det har imidlertid vist sig, at hun har lige så travlt, som mens hun var i arbejde. Selv beskriver hun sin hverdag således:

”Men sådan er der så meget... og så skal man gøres i stand – og det tager sin tid... have sin morgenmad. Så skal man enten i foreningen kl. 9, eller også skal jeg til byen og købe et eller andet, eller også skal jeg rundt med en støvsuger eller i vaskekælder eller til frisør eller noget andet. Der er faktisk noget hele tiden. Og som min forhenværende kollega sagde – jeg beklagede mig lidt – jeg sagde: ”ja, det kan ikke blive i denne og i næste uge, for jeg har mit skema fyldt op, så jeg er nødt til...”. Så sagde hun: ”Jamen, Karen, hvem sætter det skema?”

Karen synes altså, at hendes dagligdag er rigeligt fyldt op. Men hvis hun skulle skære ned på programmet, ville hun ikke vide, hvad hun skulle udelade. Man kan sige, at hun som bærer af lønarbejderlivsformen er rigtig god til at være pensionist – næsten så god at hun har svært ved at få tid til det hele.

Frivilligt arbejde

”Jeg synes ikke, selvom jeg har fået mere fritid, at jeg har fået mere tid alligevel. For der er så meget, man involverer sig i. Nu har jeg været engageret med – det er ubetalt arbejde – frivilligt arbejde med ældre...”

Karen har stadig en meget aktiv tilværelse, selvom hun er pensionist. I første omgang fik hun mere fritid, som hun selv påpeger, men hendes mange engagementer medfører, at den tid, der tidligere blev brugt på at gå på arbejde, nu i stedet bliver brugt på andre ting, der ikke har decideret fritidskarakter. Et eksempel på dette er frivilligt socialt arbejde. Karen overvejede ikke at involvere sig i frivilligt arbejde, mens hun stadig var på arbejdsmarkedet. Dengang havde hun ikke interessen for det, og desuden havde hun heller ikke kontakt til nogen, der på den måde havde brug for hendes indsats, fortæller hun.

Til trods for at hun er trådt ud af arbejdsmarkedet for mange år siden, er det tydeligt, at Karen stadig mentalt inddeler sin tid i ”arbejde” og ”fritid”. Hun stiller stadig væk uret, står tidligt op, og tager ”på arbejde” hver onsdag, som det fremgår af tidsskemaet ovenfor. ”Arbejdstiden” udgøres af enten foredrag og underholdning med pensionistklubben eller frivilligt arbejde. ”Fritiden” er der, hvor hun er sammen med venner og familie, samt kobler af og lader op. Karen kunne sagtens have undladt at påtage sig frivillige arbejdsopgaver, men hun gør det alligevel, idet hun søger at opretholde balancen mellem arbejde og fritid – også i pensionisttilværelsen. Fritid som begreb får kun indhold ved, at der findes en modsætning nemlig arbejde. For Karen har denne opdeling af tiden i pligt og lyst – eller arbejde og fritid – udmøntet sig i, at hun i pensionisttilværelsen har erstattet sit lønarbejde med frivilligt arbejde.

C-holdets oprør var det første, som Karen blev engageret i. En veninde introducerede hende for ideen: *”de manglende nogen på kontoret der i Nansensgade, ...om ikke jeg havde lyst til det? Jo, det ville jeg da godt. (...). De var der gerne en halv dag, enten formiddag eller eftermiddag, og der tog jeg så to dage – mandag og torsdag – og tog derind og hjalp dem, og de var meget, meget glade for det. Fordi det var meget husmødre og der var ingen kontoruddannede, så det var de bare glade for.”*

C-holdet kæmpede blandt andet mod nedlæggelse af Københavns Kommunehospital og forskellige plejehjem, fortæller Karen. I den forbindelse var hendes opgave primært at hjælpe de ældre med ansøgninger, ”tiggerbreve”, som hun kalder det, og forskelligt andet skrivearbejde, som netop var hendes kompetence. Det er således ikke noget helt nyt, Karen har kastet sig ud i. Man kan snarere sige, at hun er fortsat med at være sekretær, blot i en helt anden sammenhæng. Men så en dag holdt hun op – Karen kan egentlig ikke helt huske, hvorfor hun stoppede, men det var samtidig med, at C-holdet fik nye lokaler. I stedet startede hun som frivillig i en anden forening, der hedder Støttekædens Venner, og der er hun stadig. Også hos Støttekædens Venner bidrager Karen med sine sekretærkundskaaber:

”Jeg er den praktiske. Jeg kan alt det der praktiske med at kopiere det og samle det og putte sådan en klemme i og putte det i kuverter og lave labels og sætte på og klistre frimærke på og gå på posthuset. Alt det kan jeg, men det der med at organisere det og... det er ikke mig.”

Støttekædens Venner kæmper blandt andet for den Sociale Pensionsfond, fortæller Karen. Generelt er det noget med at hjælpe, når ældre har besvær med eksempelvis at tale med det offentlige, og de bagefter ikke altid kan huske, hvad der er blevet sagt. De ældre har ofte problemer med at tale deres egen sag, og så hjælper foreningen dem og *”kæmper for dem”*, fortæller Karen. Desuden udgiver foreningen et blad tre gange om året. I det hele taget er Støttekædens Venner opmærksomme på alle former for aldersdiskrimination. De skriver til ministrene og brokker sig, når der er noget, de synes er uretfærdigt i forhold til ældre. Karen er med i styrelsen og har været med inde i Folketinget til møder med de forskellige ministre. Det er nu meget periodisk, hvor ofte hun er derinde, fortæller hun.

Stadig venner, men på en anden måde

Samværet med venner er blevet droslet ned, efterhånden som Karen er blevet ældre. Før Karen gik på pension, var det i høj grad folk fra arbejdet og omgangskredsen, hun kom sammen med. Nu ses hun kun med to venner. Den ene veninde er en gammel kollega – hun er tyve år yngre end Karen og arbejder stadig. Den anden er en veninde fra en astrologikreds, som Karen engang var med i. Når de er sammen, går de typisk på museumsbesøg, tager på skovtur og den slags. Det gjorde de også, før Karen blev pensioneret.

”Jo, vi går på museer, og jeg har også en forhenværende kollega, Sofie, som jeg mailer med, der ringer og siger, nu er der den skønne udstilling oppe mellem Dronningmølle og Gilleleje,(...) det var Scherfig, en udstilling, hvad siger du til, at vi kører derop? Så kommer hun og henter mig. Så kører vi op og ser udstillingen, og så giver jeg et stykke mad eller en kop kaffe et sted og kører hjem sådan en lørdag eller søndag.”

Der er imidlertid også ting, Karen og hendes venner er holdt op med at gøre med tiden. For eksempel tog de i sommerhus sammen i weekenderne. Dengang var det anderledes,

fordi man arbejdede om dagen, havde sit hus, indkøb og børn at tage sig af, fortæller Karen. I weekenderne tog man så i sommerhus, men det gør de ikke mere. Måske især fordi de fleste venner er døde. Tidligere mødtes vennekredsen også ofte og spiste middag, spillede kort og sludrede. Karen lavede kaffebord med lagkage og hjemmebag. Det var noget, de altid skulle have, når de var hos hende. Ristede kastanjer var tradition i december, fortæller Karen, men nu er de holdt op med kastanjerne – hun ved ikke rigtigt hvorfor. ”Sidst, der sad vi bare tre ude på altanen og fik en lille frokost og hyggesludrede om gamle dage, om vores børn og børnebørn, og hvad de laver nu. Det er jo det, der er emnerne.”

Der er også kommet nye venner til, efter Karen er blevet pensioneret. Dem har hun primært lært at kende gennem HK's pensionist- og efterlønsklub. En gang om ugen mødes de til forskellige arrangementer. Hver anden gang er det et møde i Valby Medborgerhus med foredrag, kaffe og ostemad, og hver anden gang tager de ud på en tur og ser et eller andet. De har været mange forskellige steder; for eksempel har de været i Knuthenborg Safaripark, på Kastellet og i Skt. Petri Kirke, og de har også set dronningens gobeliner og Rosenborg Slot. Turen afsluttes altid med en frokost – det kunne for eksempel være på Arbejdermuseet. Men de nye venner er ikke ligefrem nære venner:

”Men det er sådan tre skridt fra livet. Vi ses derinde, og vi mødes. Vi følges på turene, og vi snakker sammen. Men vi kommer ikke sammen privat. Det er ikke hjemmevenner. Det er udevenner. (...) Jeg havde en i telefonen i går. Hun syntes, at det var gevaldigt længe siden, nu måtte vi altså, osv. Om ikke der var en udstilling, vi kunne gå til sammen? Så går vi så til en udstilling og går hen og spiser et eller andet og så hver for sig hjem. Så er det i orden.”

Selvom hun har boet mange år i det samme område, har Karen ingen venner i nabolaget. Hun kan godt tage en lille sludder, når hun møder nogen fra opgangen, og der er beboermøde en gang imellem, hvor hun går med. Men der er ikke de store sammenkomster, og det er heller ikke noget, hun savner. Karen fortæller, at der var mere samkvem i nabolaget tidligere, og at man fulgte med i hinandens liv, selvom man holdt naboerne lidt på afstand.

”Nede på anden sal..., fordi de havde to piger, og jeg havde en dreng og pige..., der kom vi lidt sammen. Og med naboen spillede vi kort om vinteren og samlede til kasse, og så tog vi så på en weekendtur. Vi havde bil dengang, min mand og jeg, så tog vi en weekendtur til Fyn eller sådan noget og brugte pengene der.”

Fritiden – eksempelvis weekendturen til Fyn – er der, hvor bærere af lønarbejderlivsformen lader op, oplever og nyder livet, og dét koster penge. Karen og hendes daværende mand sparede op til den slags ture med et vennepar ved at spille kort og lægge lidt af den optjente løn i en pulje, der var øremærket til fritidsoplevelser.

Fravalg af socialt liv

”(...) når man passerer de 80, så trænger man også til sådan ikke at være alt for aktiv og gå og hygge sig lidt derhjemme.”

Karen springer ikke på alt, hvad der byder sig af sociale sammenkomster, for hun trænger også til en gang i mellem bare at være sig selv. For eksempel har hun fravalgt at deltage i ældreforeningens arrangementer:

”Vi har jo en ældreforening her nedenunder. De har møde tirsdag og torsdag (...) men de ryger. Og sådan nogle ældre damer, de sidder der og sladrer om børn og madopskrifter, det kan jeg altså ikke (...) det er ikke mig, nej det er ikke min mentalitet. (...). Jamen altså, det holder jeg mig fra. Det er ligesom alle de bankospil og sådan noget. Det går jeg ikke til. (...). Næ, der er jo Nørrebrohallen dernede. Der foregår en hel masse. Der er også et center, et ældrecenter med mange faciliteter, der er både bowling og kortspil og syning og emaljemaling, og jeg ved ikke hvad. Der er alle muligheder dernede. Og gymnastik er der jo også. Men nej, det er heller ikke noget for mig. Det er fremmede mennesker. De siger mig ikke noget.”

Det er kun den forhenværende kollega og astrologiveninden, der er ”hjemmevenner” – og så familien selvfølgelig. Omgangskredsen var større, dengang hun var yngre, men det gør ikke noget, for man har ikke behov for det mere, siger Karen. I stedet bruger hun

sin tid på fritidssysler som at læse, eller lave håndarbejde, og nu har hun også en computer.

I nogle år var Karen med i en lille HK-klub, hvor de for en særpris på 60-70 kr. gik til forestillinger i det Kgl. Teater og på de forskellige små scener. Men det har hun heller ikke lyst til mere. *“Jeg er blevet ’fed up’ med det”*, siger hun. På samme måde var hun tidligere medlem af en anden klub, som hun også er holdt op med at komme i. Det var en lille kreds, der gik ind på tjener- og kokkeskolen, hvor de blandt andet fik serveret mad. I det hele taget, siger Karen, er hun måske blevet lidt mere egoistisk med alderen. Hun tager mere hensyn til sig selv og har mere ”lystid” i sit liv nu end tidligere, selvom der stadig er pligter og praktiske ting, der skal ordnes.

Familiesamvær

”Jeg ved ikke, om man bliver sær, når man bliver ældre. Man har nok i sig selv og sin familie. Og så en lille smule underholdning – afveksling en gang imellem.”

Karen bruger en del tid på at være sammen med børnebørn og oldebørn. Tidligere gik de i Tivoli og den slags, men nu hvor børnene er ældre, er de sammen på en anden måde. Nu tager de i byen og køber ind. Forleden var de for eksempel ude for at købe gave til et af hendes oldebørn. Eller de går på café og drikker en kop kaffe og får “en lille hyggesnak”. Karen tager også i biografen og på sightseeing med oldebørn og børnebørn. Oldebørnene er stadig små, så når hun er sammen med dem, er det bedst at tage ud, for der sker for lidt i den lille lejlighed.

Julen plejede familien at holde hjemme hos Karen. Men for tre-fire år siden var Karens mor blevet for gammel til at holde jul ude, og derfor begyndte Karen at være hjemme hos moderen juleaften. Karen syntes, det var synd, at hendes mor skulle sidde alene, så børnebørnene måtte holde jul hos deres mor eller far i stedet. Efterhånden er børnebørnene blevet store, og familieforholdene er anderledes på grund af skilsmisser – der er flere at tage hensyn til, fortæller Karen. Karens mor døde imidlertid for et år siden, så næste jul bliver det anderledes.

Der er ingen tvivl om, at familiesamværet betyder meget for Karen. Et af hendes børnebørn er i gang med at lave et familiealbum, og det er tydeligvis noget, der glæder hende. De er i fællesskab ved at finde billeder frem fra gammel tid og arrangere dem i et smukt gammelt album, som Karens mor efterlod sig, da hun døde.

Fra fagforening til nydelse

Karen har altid været medlem af en fagforening, men hun har aldrig været egentlig involveret i fagforeningsarbejdet. Som hun selv udtrykker det: *”Jeg yder ikke noget i HK. Der nyder jeg kun”*.

Denne nyde-yde modsætning er helt karakteristisk for bærere af lønarbejderlivsformen. Når Karen siger, at hun ikke yder i HK, mener hun, at hun ikke lægger sin arbejdskraft i fagforeningen. Derimod nyder hun – hun deltager i arrangementer, der for hende har fritidskarakter:

”De [HK, red.] har en kursusejendom nede på Klinten ved Rødby, og der kan vi søge og komme ned enten en weekend, eller... altså to dage. Der skal jeg ned i to dage. Og der kommer vi så ned og bliver forkælet. Har eneværelse med bad. Det er en skøn, skøn kursusejendom de har, lige ned til vandet. Og så er der underholdning om aftenen, og næste dag om formiddagen er der bustur rundt til et eller andet sted, vi skal se, opleve og høre om og så hjem til en kæmpefrokost. Og så bliver vi så kørt hjem.”

Køber det samme som før

Karen har efterhånden arvet en del penge, og derfor har hendes status som pensionist ikke betydet, at hun har måttet skrue ned for sit forbrug. Hun køber stort set de samme ting, som hun altid har gjort, og faktisk bruger hun lidt mere om måneden, end hun har i pension, fortæller hun:

”Ja, det gør jeg. Biotherm, dyre cremer og sko og tasker og tøj. Jeg vil hellere vente til næste år og så have råd til det, jeg gerne vil have... nej, der er jeg vist nok en flottenheimer, eller... jeg ved ikke, hvad man skal sige... men altså, der skal være en vis standard. Og den er jeg så heldig at kunne holde.”

Karens forbrug har også forandret sig på den måde, at hun tager mere på ferie, end hun har gjort tidligere. Det har dog ikke noget at gøre med økonomi, det har snarere noget at gøre med tid:

”Ja. Jeg er jo mere fri nu, fordi jeg havde min mor at skulle tage lidt hensyn til. Hun var lidt ked af, hvis jeg rejste for længe væk. Men jeg kan faktisk sige, jeg holder mere ferie nu, end jeg gjorde, da jeg arbejdede. Da jeg arbejdede, havde jeg min søster og min datter i England, som jeg tog over til hver 2. eller 3. år. Men nu kan jeg se dem et par gange eller tre om året.”

Undervisning til praktiske formål

”Jeg gik jo til sprog. Da min søster blev gift i ’49 med en englænder, så var jeg jo nødt til at udvide mit engelske, for det havde jeg jo kun fra skolen. Og det var jo ikke godt nok til mig, når jeg skulle rejse til England og sludre med min svogerfamilie osv., og da gik jeg en halv snes år privat hos en englænder (...). Han havde små hold på fire, hvor vi sad og talte engelsk.”

Karens begrundelse for at gå til sprogundervisning var altså meget praktisk og funktionel. Det var ikke for at opkvalificere sig, men for at kunne kommunikere med svogerens familie. Det er længe siden, hun holdt op med sprogundervisningen, for hun har for længst lært sproget, og engelsk er som hendes andet modersmål. Mens Karen stadig var i arbejde, tog hun endvidere et tre måneders kursus i kontorteknik. Der har imidlertid ikke været så meget af den slags, efter Karen blev pensioneret. Men da hun fik en computer hjemme, startede hun på et grundkursus i it for at lære lidt mere om det. Hendes valg af undervisning og kurser bærer således præg af at være rettet mod praktisk anvendelse. I det hele taget har Karen oftest taget kurser og undervisning i fritidsøjemed – ikke primært for at udvide sit arbejdsområde eller for at blive mere kompetent som sekretær.

2. Karrierelivsformen og alderdommen

Nøglebegreber for karrierelivsformen

- Målet er en stigende grad af dispositionsfrihed over processer og planlægning -
- Midlet er en fortsat optimering af kompetence og kvalifikationer -
- Arbejde og fritid smelter sammen og udgør et uadskilleligt hele -
- Friheden består i at føle sig kompetent og kvalificeret -
- Karrierelivsformen stræber mod succes og toppen af hierarkiet -
- Karrierelivsformen belønnes individuelt for kvalifikationer, loyalitet og engagement -
- Status og kvalifikationer opnås via både sociale og formelle aktiviteter -

Mogens om karrierepersonen som pensionist

”For det første står vi op kl. syv og spiser morgenmad. Og så går vi op igen og læser aviser. Og så ligger jeg som regel til klokken er ti, og så kommer jeg ned og får en kop chokolade, og så er der somme tider, at vi skal købe lidt ind. Og så spiser vi frokost, og så går jeg op, og så sover jeg til middag. Og så har vi været flinke til at gå en tur om eftermiddagen. Det kniber det efterhånden med, for mine ben er ikke gode. Og så sidder man bare sådan og krydser krydsord og hygger sig, og vi går som regel tidligt i seng og ser fjernsyn fra sengen.”

Mogens er blevet gammel, 85 år, og hverdagen er blevet anderledes. Den afgørende forandring kom med overgangen fra erhvervsaktiv til pensionist. Fra at have været en internationalt anerkendt læge og forsker til at lukke døren efter sig og erkende, at det var det. Det var en brat overgang.

”Jeg må sige, at jeg oplevede, at da jeg gik ud af hospitalets port, så var det som om, at det hele smækkede i bag mig.”

Mogens var 69 år gammel, da han gik på pension, og på det tidspunkt drømte han om at fortsætte sin aktive karriere i sin private praksis i nogle år endnu. Men her var han i høj

grad afhængig af sin professionelle omgangskreds. Den bestod overvejende af folk, som var ældre end Mogens, og der gik derfor ikke længe, før de centrale personer blev pensioneret eller døde. Konsekvensen var, at Mogens, før han vidste af det, måtte se sin pensionisttilværelse i øjnene. Når Mogens i dag taler om sit liv, er forskellen mellem hans erhvervsaktive periode og livet som pensionist det centrale tema.

I den forbindelse er det væsentligt at bemærke, at både mål og midler i den karrierebundne livsform er tæt knyttet til det formelle arbejdsliv. Det er i arbejdslivet, at bærere af karrierelivsformen kan opnå dispositionsfrihed – friheden til at disponere over ansvarsfelter ved hjælp af sine kvalifikationer. Og det er gennem dygtiggørelse og socialt samvær med kollegaer og andre arbejdsforbindelser, at man som bærer af karrierelivsformen opnår den nødvendige kompetence og status.

Mogens oplever derfor ikke blot pensionisttilværelsen som tom, han siger ligefrem ”*jeg kan godt sige, jeg føler det personligt som lidt af en falliterklæring. At jeg sådan er gået i stå.*”

Det gælder ikke alene det faglige område, men også den fysiske svækkelse, som følger med alderen. ”... *for eksempel, at jeg ikke kan smage noget mere, og mine ben er dårlige, jeg har øresusen... jamen, det er sgu ikke så morsomt. Ja, man bliver da deprimeret over det. Det vil sige, jeg har jo altså mine perioder med depressioner. Det vil jeg da godt indrømme.*”

Når målet for bærere af karrierelivsformen er at opnå anerkendelse og selvrespekt via sine kvalifikationer og kompetencer, så er det ikke alene en falliterklæring, når man ikke længere føler sig kvalificeret eller kompetent til noget som helst – det er tilmed et frihedstab. Med pensioneringen er hele rammen om karrierelivsformens mål-middel relation forsvundet, og det kan for bæreren af karrierelivsformen opleves, som om man ikke længere kan bidrage med noget. Som Mogens siger: ”*Jeg synes, det er svært at få tappet ret meget mere ud af mig.*”

Dog påskønner Mogens også enkelte sider af alderdommen. Han påpeger, at selvom man mister meget i alderdommen, så opdager man samtidig ting, som kan trøste én – ting man ikke har påskønnet tidligere i livet. ”*Det har været en kæmpe oplevelse for mig at opdage, hvor dejlig Øresund er. Fordi det var jo noget, der var der, når man cyklede, og det var jo ikke noget særligt. Og nu i dag kan man jo nyde og køre op og ned langs Øresund. Og sådan er der mange ting, man lærer at sætte pris på, som man faktisk slet ikke har fæstnet sig ved tidligere.*”

Mogens har uden tvivl udlevet en variation af den karrierebundne livsform, som er meget snævert forbundet med det faglige arbejdsliv. For andre mennesker kunne den ideologi, som karrierelivsformen muliggør – at man nyder den anerkendelse og frihed, som følger med en succesfuld karriere – sagtens gøre sig gældende inden for andre af livets sfærer end lige det formelle arbejdsliv. Eksempelvis at man værdsætter et succesfyldt familieliv eller nyder den status og respekt, man kan opnå ved at være aktiv i foreningslivet eller i den sociale omgangskreds. Men det har ikke været tilfældet for Mogens. Han har primært fokuseret på den verden, som eksisterede inden for hospitalets mure.

Mogens, familien og ægteskabet

Mogens' kone døde forholdsvis kort tid efter, Mogens blev pensioneret. Siden er den nuværende kvinde i Mogens' liv kommet til. Hun er, som Mogens selv, svækket af alderdommen.

En skilsmisse tidligere i livet medførte en familiær konflikt, der gjorde, at Mogens ikke så sine børn i adskillige år. Han fortæller, at ”*det har været sådan lidt svært at lappe op på det igen*”, men på nær en datter, som bor i udlandet, ser Mogens alligevel sine fire børn og syv børnebørn regelmæssigt i dag. ”*Og de er velbegavede alle sammen. Klarer sig godt. Så dem har jeg sådan set kun glæde af. Og så er jeg lige blevet oldefar. Så det er meget hyggeligt.*”

Selvom Mogens værdsætter sin familie, er det alligevel ikke ham, som sætter en ære i at arrangere sammenkomster og være familiens samlingspunkt. Det er blot rart, at familien er der. Anderledes forholder det sig med Mogens' forhold til sin kone: ”*Jeg har baseret*

hele min tilværelse på mit forhold til hende. Og jeg vil ikke lave noget, der kan bringe skår i det.” Selvom der kunne komme nogen og se efter hende, så Mogens fik mulighed for at komme lidt ud – en tur i teateret eller biografen – siger Mogens: *”Ja, men det er jo altså det, at jeg nænner ikke at gå fra hende.”*

Og Mogens har brug for hende. *”Hele min tilværelse i øjeblikket, den er jo baseret på, at hun fungerer. Jeg mener, hun sørger for at vaske mit tøj og sørger for at lave mad til mig osv. Så det er jo... jeg kan slet ikke forestille mig, hvad der egentlig ville ske, hvis det var, at hun ikke kunne klare det.”*

Kollegaer, interesser og foreningsliv

Når arbejde og fritid smelter sammen, er den sociale omgangskreds ofte i vidt omfang defineret inden for arbejdsfæren. Kollegaer får dermed let en dobbelt rolle. På den ene side kan de fungere som både sociale og faglige sparringspartnere, men på den anden side kan de let komme til at stå i vejen for ens personlige stræben mod succes. Mogens fortæller om sine bedste kollegaer, at *”de blev alle sammen noget stort. Og det var et godt hold, og vi havde glæde af hinanden. Kollegaer var jo nogen, som man både havde glæde med, og som man skulle slås med.”*

På grund af den primært faglige indfaldsvinkel til venskabet er de fleste faldet fra med tiden. En enkelt ser han dog stadig hver tirsdag, hvor de sammen deler deres mangeårige interesse for musik.

Tidligere spillede Mogens golf og var ”morgenroer”. I dag er der kun ganske få aktiviteter, der bryder hverdagens rutiner i hjemmet. En af dem er de tilbagevendende møder i Rotary om onsdagen, hvor Mogens, som han siger, *”har en mødeprocent på 100.”*

Derudover er det de små nære ting, som betyder noget i Mogens’ liv. At sidde ved vinduet, kigge på haven og være en god støtte for sin kone. Han har faktisk ikke lyst til andet.

Mogens og alderdommen

Når et menneske som Mogens overvejende realiserer karrierelivsformen, og det endog med et meget snævert fokus på den formelle arbejdsliv, så vil alderdommen først og fremmest medføre en følelse af tomhed.

”Jeg har været fagidiot, og det hævner sig! (...) for så har man ikke andre interesser, når faget holder op. Og det er jo nok det, der har været mit problem.”

Med overgangen til pensionisttilværelsen forsvinder karrieren forstået som det primære livsformsspecifikke mål. Alt for hurtigt er man ikke længere med, hvor det sker. Hvor man selv tidligere havde ansvaret og frit kunne disponere, tager andre over. Den status og faglige respekt, som karrieren baserede sig på, forsvinder. De kompetencer og faglige kvalifikationer, som man har opbygget gennem karrieren, mister betydning. Kollegiale relationer dør ud.

Hvor Mogens i sin erhvervsaktive periode ønskede *”at være med på toppen og vide, hvad der foregik”*, så udtrykker Mogens i dag en altovervejende opgivende livsindstilling. *”Det hele er sådan meget stille. Det eneste, som jeg foretager mig, det kan jeg godt sige, det er, at jeg gætter kryds og tværs’er.”*

Et meningsfuldt liv

Det var det *”at leve op til sit fag”*, der var målet og drivkraften i Mogens’ karriere, og han understreger, at *”det, som jeg har været mest glad for, det er, at det efterhånden er gået op for mig, at jeg har haft en god begavelse”*.

I dag er det ikke længere muligt for Mogens at bruge sin gode begavelse til at leve op til sit fag. I hans nuværende liv er engagementet begrænset til at holde og læse to aviser, stemme når der er valg, følge nyhederne i fjernsynet og en sjælden gang imellem læse højt for sin kone. Flere gange taler Mogens om at være gået i stå, om at være blevet passiv og om manglende lyst. Kun nogle ganske få oplevelser lyser op i tilværelsen og bringer reminiscens om tidligere tiders storhed. Det gælder et besøg fra en engelsk for-

sker og ikke mindst anerkendelsen af Mogens' arbejde i en amerikansk forskningsantologi.

På trods af den overvejende resignerende holdning besidder Mogens alligevel evnen til at reflektere over sit nuværende liv og finde fred og ro i samlivet med sin kone, i naturen og de nære omgivelser.

”Inde ved spisebordet, der er en vindueskarm med nogen figurer, jeg har købt og noget dekorativt noget, og så er der en udsigt til haven og ... jeg sidder næsten der så ofte, og så siger jeg, der var ikke noget sted, jeg hellere ville sidde. Og det er jo en stor tilfredsstillelse. At man ligefrem kan sige på sine gamle dage, der var ikke noget sted, jeg hellere ville være. Jeg kunne ikke forestille mig noget, der ville passe mig bedre. Og det er jo altså det, der er så ejendommelig nu, når man ser tv og ser billeder fra Paris osv., så ... man har ikke spor lyst til at komme derned, hvor man tidligere var helt syg for at komme afsted til. Det er meget mærkeligt. Det hænger vel noget sammen med, at det, man mistede, det var initiativ og aktivitet. Og så også, at man lærer at affinde sig med, hvad man kan være glad for. Og så ikke kan lade være med at være det. Ikke sandt. Det er et udtryk for fred. Og er der noget, man kan lide efterhånden, så er det jo fred. Når man tænker på alt det kiv og spektakel. Der er jo meget, man ikke er med i. Og er glad for, man ikke er det.”

Denne ”alt eller intet logik” er essensen i Mogens' refleksioner om overgangen fra erhvervsaktiv til pensionist. Fra succesombrust international karriere til fred og ro ved vinduet sammen med sin kone. Mogens oplever ikke længere, at der er områder, hvor han kan bruge sine kompetencer til at opnå succes. Gnisten, gejsten og engagementet er blevet hjemløse. Målene mangler.

Bente om karrierepersonen som pensionist

Bente er 64 år og oprindeligt uddannet økonom. Hun har boet sammen med sin mand i en lang årrække, men de to har ingen børn sammen – hendes arbejdsmæssige engagement har betydet, at det er en side af livet, hun har valgt fra. Bente fortæller, at hun gen-

nem hele sit arbejdsliv har haft en lang arbejdsuge, og at hendes ægtefælles fulde støtte har været en nødvendig forudsætning for at få det hele til at hænge sammen.

Selvom det er to år siden, Bente gik på pension, er hun stadig aktivt engageret i den samfundsmæssige udvikling, kultur og politik. Hun har i sit arbejdsliv haft mange topstillinger og har samtidig været involveret i forskelligt arbejde i et utal af bestyrelser. Arbejdet har altid været forbundet med stor glæde for Bente. Hun har altid søgt mod og opnået ansvarsfulde ledende stillinger – flere gange i sit liv har hun endda haft flere lederstillinger samtidig.

Bente arbejdede sig op gennem hierarkierne. Hun skiftede arbejdsplads nogle gange for at opnå højere stillinger og endte som administrerende direktør i en politisk organisation. I disse perioder har hun arbejdet op til 20 timer i døgnet. En hverdag fyldt op med arbejdsopgaver er for Bente “lig med lykken” og arbejdet i toppen af Danmarks politiske liv medførte et travlt og meget varieret arbejdsliv. Glæden ved arbejdet har for Bente altid været forbundet med succesoplevelser. Herunder ikke mindst oplevelsen af at få noget gennemført, som i første omgang syntes umuligt. At kunne mere, end hun selv troede, og at forandre ting, der synes forstenede – det har altid været vigtigt for Bente. Hun beskriver sin karriere som utrolig udfordrende og tilfredsstillende.

Det var først og fremmest forandringerne i det politiske landskab, der gjorde, at Bente måtte lade sig pensionere – selvom hun synes, at det var *”bunduretfærdigt i så ung en alder”*. Overgangen var abrupt, og kontrasten mellem karriere og pensionisttilværelse er markant. Det store ansvar, de mange beslutninger og den store indflydelse er et spørgsmål om enten eller i det politiske liv – eller som Bente udtrykker det: *”... du lever 100 procent i det, eller lever nul procent, og det er så bare med dags varsel. Farvel og tak for sangen. Så derfor er det altså bare om at vænne sig til, fra den første dag, at nu har man altså ikke mere med politik at gøre.”*

Til trods for at hun forstår at fylde sin pensionisttilværelse ud med aktiviteter, var det i begyndelsen vanskeligt for Bente at affinde sig med, at hun ikke længere kunne gøre nytte i forhold til det formelle arbejdsmarked. Hun havde forestillet sig, at hendes særli-

ge ekspertise fortsat ville være efterspurgt. ”...jeg havde måske nok troet, at der så havde været bud efter mig til forskellige ting, fordi jeg havde da både mine åndsevner og min førlighed.”

Når bærere af karrierelivsformen ofte oplever en krise i forbindelse med pensionering, hænger det sammen med, at både mål og midler er tæt knyttet til det formelle arbejdsliv. Det er i arbejdslivet, at bærere af karrierelivsformen kan opnå dispositionsfrihed – friheden til at disponere over ansvarsfelter ved hjælp af sine kvalifikationer. Og det er gennem dygtiggørelse og socialt samvær med kollegaer og andre arbejdsforbindelser, at man som bærer af karrierelivsformen opnår den nødvendige kompetence og status. Idet man presses ud af arbejdsmarkedet, forsvinder karrierelivsformens ramme om mål-middel relationen, og det opleves typisk for bærere af karrierelivsformen, som et voldsomt tab.

Når Bente ikke længere oplever at kunne få succes, gøre sig nyttig og udnytte sine kompetencer på arbejdsmarkedet, bliver det afgørende for videreførelsen af hendes idé om det gode liv, hvorvidt hun er i stand til at opnå denne succes i andre af livets dimensioner. Det være sig igennem frivilligt arbejde eller via sociale relationer.

Bente har erkendt, at det kun er muligt at opnå og fastholde succes på arbejdsmarkedet, så længe man deltager fuldt ud. Hun tror ikke, at det er muligt at bestride en toppost på flekstid eller med nedsat arbejdstid. Hvor Bente på den ene side må erkende at have mistet dispositionsfriheden i de faglige og arbejdsmæssige sammenhænge, så understreger hun på den anden side betydningen af at have opnået ”*friheden til at disponere over egen tid*”. Bente har i kraft af sit erhverv haft held til at oparbejde et solidt fagligt og socialt netværk, der i dag danner basis for en aktiv pensionisttilværelse.

Arbejde og alderdom

Bente fremstiller og ser umiddelbart sig selv som en travl person. Der er imidlertid betydeligt længere mellem arrangementerne nu, hvor hun er pensionist:

”Ja, nu kan du jo se, det tog jo faktisk otte dage omtrent, før vi kunne mødes, ikke [for at gennemføre interviewet, red.]. Så... som sagt i morgen, der er der både bestyrelsesmøde, og så er der de pensioneredes klub, hvor der er frokost på onsdag. Og så har jeg bestyrelsesmøde i den internationale venskabsforening om aftenen, og de to næste dage skal vi til et frokostselskab i Sydsjælland.”

Fra sit erhvervsaktive liv er Bente vant til at sidde i diverse bestyrelser, og hun har indvilget i at være medlem af bestyrelsen i to sociale institutioner. Det fortsatte arbejde i en international venskabsforening baserer sig også på hendes tidligere virke. Ud over disse mere formelle poster har Bente påtaget sig et ulønnet arbejde på et museum, hvor hun fungerer som kustode og ind imellem passer kassen.

Om end der er blevet megen tid tilovers mellem de tre-fire årlige bestyrelsesmøder, så fornemmer man, hvordan disse aktiviteter er med til opretholde et billede af Bente som en aktiv, engageret og betydningsfuld person, der, selvom hendes offentlighedsværdi og status er faldet betragteligt, stadig *”pynter på en gæsteliste”*.

Det selvbillede, som Bente hermed ønsker at præsentere over for sin omverden, hænger og svæver frit mellem savnet af tidligere tiders succesfulde karriereliv og det faktum, at hendes mand har brug for hendes tid og omsorg, og at alderdommen også for hende begynder at sætte sine fysiske spor.

”...man bliver lidt hurtigere træt, og alting går lidt langsommere, og det er ligesom, der er en hel del ting, man ellers sådan bare sprang ud i, hvor man nu siger, ”åh, gider du nu det”, ikke. Og når det ikke er noget, man skal, så kan man jo en gang imellem overbevise sig selv om, at det gider man ikke specielt.”

På den ene side giver alderdommen Bente anledning til at insistere på retten til at gear ned, overlade roret til nogle yngre kræfter og tage den lidt med ro. På den anden side giver Bente flere gange udtryk for, at hun savner nogle mere konkrete arbejdsopgaver, at være med til at løse nogle faglige problemer og indgå i et arbejdsmæssigt fællesskab.

”Jeg har altid været vant til at have et meget aktivt arbejdsliv, og jeg ville gerne have, at det havde været ved lidt længere. Måske ikke så aktivt, som jeg har haft det, 25 timer i døgnet. Men trods alt lidt mere end jeg har nu.”

Denne konflikt er central for den pensionerede bærer af karrierelivsformen. Den fysiske alderssvækkelse og det at være uden for arbejdsmarkedet er de forudsætninger, hvorpå den ældre nødvendigvis må basere sit livsindhold, samtidig med at arbejdslivet i karrierelivsformens logik er og bliver selve omdrejningspunktet for idéen om det gode liv. Den pensionerede karrierelivsform kommer således nemt til af savne sit eksistentielle omdrejningspunkt.

Mere uformelt nyder Bente at mødes med tidligere kollegaer i en selvbestaltet pensionistforening, hvor der arrangeres foredrag af faglig interesse med efterfølgende frokost i dejlige omgivelser. Hvis Bente ikke er til et møde i en kunstforening, så spiller hun tennis eller golf i pensionistforeningen.

Arbejdets sociale dimensioner

I det politiske system spiller de sociale relationer en betydningsfuld rolle. Det er blandt kollegaer, man finder opbakning og støtte til nye initiativer og idéer, og det er blandt kollegaer, man møder modstand og konkurrence. Man taler om det politiske spil, hvor strategi og ideologi til tider driver modsætninger til at mødes og andre gange til at manifestere sig i opposition til hinanden. Det kræver en høj grad af social kompetence og strategisk overblik at begå sig på en politisk toppost, og personlige venskaber er konstant presset af konkurrence og konflikter både internt og eksternt.

Når arbejde og fritid smelter sammen, er den sociale omgangskreds ofte i vidt omfang defineret inden for arbejdssfæren. Kollegaer får dermed let en dobbelt rolle. På den ene side kan de fungere som både sociale og faglige sparringspartnere, men på den anden side kan de let komme til at stå i vejen for ens personlige stræben mod succes. Bente fortæller om sine bedste kollegaer, at *”de blev alle sammen noget stort. Og det var et godt hold, og vi havde glæde af hinanden. Kollegaer var jo nogen, som man både havde glæde med, og som man skulle slås med.”*

Når arbejde og fritid ikke er forbundet som middel og mål, men i stedet smelter sammen til et uklart hele, forekommer det altså ofte, at der heller ikke er nogen klar distinktion mellem kollegaer og venner. Bente understreger, at udgangspunktet for hendes sociale relationer har været arbejdsfællesskabet, og her var der nogle, der forblev kollegaer, med hvem man ofte kæmpede om pladserne i hierarkiet, mens andre med tiden fik karakter af sparringspartnere og venner.

Bente lægger stadig ofte hus til fester og sociale sammenkomster. Mest oplivende har det været at opdage, at kollegaer, som ligeledes endte på topposter, på det seneste er blevet pensioneret. Hun lægger ikke skjul på, at hun mest af alt nyder at omgås ”*ligesindede*”, som hun siger. Ikke mindst fordi de er med til at bekræfte, ”*at jeg dog i det mindste har været et eller andet*”.

Den grundlæggende forskel mellem den erhvervsaktive periode og pensionisttilværelsen er, at de sociale relationer ikke længere udgør et middel i arbejdslivet, men alene er et mål i sig selv. Når Bente giver udtryk for til fulde at få opfyldt sine sociale behov og samtidig savner det kollegiale fællesskab og endda føler, at hun ”*står lidt ene med sig selv*”, er det derfor ikke et udtryk for mangel på sociale relationer, men snarere en følge af, at den meningsfulde kontekst, de indgik i, er forsvundet.

Familien, økonomien, rejserne

Ud over samværet med venner og kollegaer ser Bente meget til familien, som ofte kommer på besøg i hjemmet. Gode pensionsvilkår er ensbetydende med, at Bente kan opretholde stort set samme forbrug som tidligere. Der er stadig råd til at holde hus og sommerhus, at få gjort rent og ordnet haven. Og hvad rejser angår, er det faktisk mest mandens lidt skrantende helbred og det, at ”*eventyrlysten er blevet stillet*”, som sætter hindringer i vejen. Igen understreger Bente, at tidligere tiders store rejseaktivitet var en konsekvens af hendes arbejde og dermed, at den meningsgivende kontekst er forsvundet – også hvad rejserne angår.

Politisk deltagelse

Hvor Bente tidligere, i kraft af sin status som leder i en politisk organisation, var aktør i toppen af det politiske system, ligner hendes politiske deltagelse nu – som pensionist – stort set den deltagelse, som de fleste andre borgere i samfundet kan mønstre. Selv formulerer hun sit nuværende politiske engagement som ikke mere end en ”*venlig interesse*”. Dette bratte skift skal forstås på baggrund af den ”alt eller intet logik”, som er forudsætningen for en succesfuld varetagelse af en toppost. Hun ynder dog stadig at holde sig ajour med, hvad hun kalder ”*de overordnede arrangementer*” i den lokale vælgerforening. Men hun tillægger det ingen større betydning, at hun stadig er æresmedlem i en vælgerforening i hovedstaden. ”*Hvis der er nogen, som spørger mig om et godt råd, så skal de såmænd også nok få et, men jeg vil ikke stå som ansvarlig for det.*” Og Bente understreger, at ”*nu må der være yngre, endnu mere engagerede mennesker end mig, der tager sig af at løse alverdens problemer*”.

Karrierekonflikten

”*Jeg nyder min mand, livet og sådan forskellige små frivillige jobs, sporty opgaver og mit sommerhus og rejser, og hvad vi ellers kan hitte på, (...) men jeg savner egentlig det, at der er nogen opgaver, der venter på mig hver dag, og opgaver, som blev løst sammen med en hel række andre mennesker med samme interesse for de områder, som vi nu også havde tilfælles. Og det kunne nu da egentlig være rart en gang imellem sådan at komme ud og møde dem igen. Ikke lige dem, men altså nogen andre mennesker, som man så samarbejdede med. Nu har jeg som sagt de der små-bestyrelser, men jeg ville nok gerne have haft lidt mere.*”

I Bentes refleksioner over pensionisttilværelsen er der, som flere gange påpeget, en tydelig splittelse. Det er nærliggende at slutte, at der er tale om en indre uoverensstemmelse mellem vilje, kræfter og muligheder. En splittelse mellem på den ene side retten og lysten til at trække sig tilbage og på den anden side følelsen af at være tilsidesat. Hertil bidrager livsformsanalysen med det perspektiv, at splittelsen skal ses som en konsekvens af, at arbejdet – forstået som den ramme, der former relationen mellem livsformens mål og midler – er forsvundet. Hvor rejserne, kunstinteressen, museerne, møderne og i høj grad også det sociale liv tidligere var midler i det succesfulde karriereliv, bliver

de i pensionisttilværelsen til mål i sig selv. Når Bente derfor – på trods af et indholdsrigt og aktivt liv som pensionist – igen og igen vender tilbage til savnet af konkrete arbejdsopgaver og et arbejdsfællesskab, er det ikke nødvendigvis udtryk for, at disse funktioner i sig selv ville give Bentes liv større mening, men overvejende udtryk for, at arbejdslivet savnes som det udgangspunkt, der giver alle andre aktiviteter i livet mening. Derfor denne splittelse og dobbelthed i Bentes refleksioner over sit liv som pensionist.

På trods af splittelsen har Bentes karriere inden for det politiske system fra begyndelsen nødvendiggjort et meget alsidigt og bredt samfundsmæssigt engagement – både i faglige anliggender og i forhold til personlige interesser og sociale relationer. Konsekvensen har været, at Bente har deltaget i en lang række aktiviteter, som det faktisk har været muligt at videreføre, udbygge og have succes med på trods af udtrædelsen fra det formelle arbejdsmarked.

3. Den selvstændige livsform og alderdommen

Nøglebegreber for den selvstændige livsform

- Målet er at kunne reproducere sin selvstændighed – at forblive uafhængig -
- Midlet hertil er konstant at kunne investere den nødvendige arbejdskraft -
- Tid, familie og privatøkonomi udgør produktionens manipulerbare ressourcer -
- Et samlet dagsværk erstatter arbejde og fritid – den selvstændige er selvstændig hele døgnet -
- Friheden består i selv at stå med ansvaret for virksomheden -
- Interessebetonede aktiviteter må ikke have konsekvenser for reproduktionen af selvstændigheden -

Ole om den selvstændige som pensionist

Overgangen fra et travlt arbejdsliv som selvstændig murermester med flere svende ansat i sit firma til en tilværelse som pensionist har medført en række ændringer i Oles liv: ”Ja. Den største forandring er jo, at før mødte man jo på arbejde kl. syv om morgenen,

og så kom man hjem ved 16-16.30 tiden til hverdag. Efterhånden holdt vi op med at arbejde om lørdagen.”

I de erhvervsaktive dage smeltede familien, det sociale samvær og ikke mindst det professionelle engagement i højere grad sammen til ét sammenhængende hele. ”Det var jo ikke noget, man spekulerede på, det var bare at køre derudaf”, fortæller Ole. Efter Ole blev pensioneret, har hverdagen imidlertid fået en helt anden rytme og struktur.

Dengang Ole var mester i sin egen virksomhed, var der ikke så meget tid til fordybelse og refleksion. Ole havde travlt med at passe sin forretning, gå til arrangementer og møder i henholdsvis Murerlauget, Håndværkerforeningen og Lions Club samt til diverse familiesammenkomster. Hverdagen var fuld af beskæftigelse, og Ole fik en masse fra hånden. Det kom ligesom af sig selv at arbejde hårdt – det lå i tiden, mener Ole. Desuden havde han jo en hjemmegående kone, som passede børnene og huset, så dét behøvede han ikke tænke på.

Som det fremgår af tidsskemaerne nedenfor, har Oles liv forandret sig meget, siden han gik på pension.

Tidsskema for Ole

En onsdag i 1970	En lørdag i 1970
06.00 står op, bad m.m. + morgenmad	08.00 står op bad morgenmad
07.00 møder på arbejdet	09.00 læser avis
08.00 udfører forskelligt arbejde som varierer fra dag til dag	10.00 planlægger dagen sammen med pigerne
12.00 spiser den medbragte madpakke	11.00 kører til den ældste af pigernes sommerhus, som er under opførelse
13.00 fortsætter med arbejdsopgaverne	13.00 frokost
15.00 udfylder arbejdssedler	14.00 fortsætter med sommerhuset
16.00 går hjem	16.30 kører hjem
17.30 spiser aftensmad med familien	18.00 spiser aftensmad
19.00 ser tv-avis	19.00 radio eller tv-avis m.m.
20.00 ser et eller andet tv program	20.00 planlægger den kommende uge
21.00 aftenkaffe	22.30 afslapning og sengetid
23.00 går i seng	

En onsdag i 2000	En lørdag i 2000
Jeg er blevet pensionist.	08.00 står op, bad m.m.
08.00 står op, morgenmad, avis	09.00 morgenmad, avis
10.00 vask barbering o.s.v.	10.30 formiddagsdrink
11.00 hvile (86 år)	12.30 frokost
12.00 frokost	13.30 ser lidt til haven
13.00 eftermiddagslur	14.30 luger lidt i ukrudtet
15.00 kaffe	15.00 nødvendig afslapning med hensyn til helbredet
16.00 computer se efter e-mail	17.00 kigger til computeren
17.00 evt. sende e-mail	18.00 aftensmad
18.00 aftensmad	19.00 tv-avis
19.00 tv-avis	20.00 tv's lørdagsprogram
21.00 diverse tv	22.30 sengetid
22.00 går i seng	

”Det er fritid alt sammen...”

Ole opfatter den største forandring ved overgangen til pensionisttilværelsen som det forhold, at man ikke længere arbejder. Som bærer af den selvstændige livsform, har arbejdet altid haft en central plads i Oles liv. Dels har arbejdsophøret medført en helt konkret forandring af, hvad han foretager sig i sin hverdag og dels har det betydet, at han ikke længere diskuterer fagligt relaterede problemstillinger med familie og venner:

”(...) nu snakker man mere om fritid, end man snakker om arbejde. (...) Ferie og sådan noget, det er jo det, man snakker om, ikke. (...) Og man snakker ikke om, hvor mange timer man skal arbejde, men hvor mange timer man skal have fri. (...) altså nu kommer jeg jo helt derfra, hvor vi arbejdede 48 timer om ugen, ikke. (...) Også fuld lørdag. Det var ligesom alle andre dage.”

Når man ikke længere arbejder, har det således også betydning for samværsformer og samtaleemner i forhold til familie og venner, mener Ole. Bærere af den selvstændige livsform opfatter arbejdet – måske livet som sådan – som et dagsværk, hvilket blandt andet indebærer, at arbejdsliv og fritidsliv smelter sammen til et meningsfuldt hele. Det giver således ikke mening at tale om fritid inden for den selvstændige livsforms me-

ningsunivers¹⁷. Ole har oplevet, at pensionisttilværelsen har skabt ubalance i denne helhed. Når arbejdet har været dominerende for ens liv og selvforståelse, som det har været for Ole, kan det være svært at finde et grundlag for socialt samvær, som ikke er arbejdsrelateret. Savnet af det faglige skal således ses i lyset af, at det overvejende har været Oles erhvervsmæssige position som selvstændig muremester, der dannede udgangspunkt for samværet med de mennesker, som han og familien kom sammen med. Når Ole siger, at man pludselig er begyndt at tale mere om fritid end om arbejde, kan det således ses som et udtryk for, at grundlaget for dagsværket – for livet som et integreret hele udgjort af arbejdsliv og fritidsliv – er forsvundet med pensionisttilværelsen, idet arbejdsdimensionen ikke længere er tilstede. Der er med andre ord kommet ubalance i dagsværket, eller som Ole formulerer det, ”*det er fritid alt sammen, på sin vis*”.

De gamle kolleger

Ole har dog stadig kontakt til nogle af sine gamle kollegaer. Når han fortæller om tidligere tiders samvær med kollegaer og fagfæller i lauget, fremgår det, at de har haft meget samvær, og at det har været sjovt og givende:

”Jo, men dengang havde vi jo også fest. Der var altid stiftelsesfest, og der var skovtur, og så havde vi en fest til, hvor damerne var med. Så var vi jo mange, så kunne vi leje en bus og køre et eller andet sted hen og spise frokost der. Det har jo været hyggeligt i sin tid.”

Men samværet har forandret sig meget, efter han er gået på pension – dels er der ikke så mange tilbage, og dels mangler den fælles faglige referenceramme. Et af de fora, hvori Ole stadig møder gamle kollegaer, er laugets sammenkomster. De tager på skovtur en gang om året – det har de altid gjort – men det nye er, at ”*damerne er med*”, fordi de ellers er for få. På den årlige skovtur får de snakket lidt med hinanden, som Ole siger, men ellers laver man ikke rigtigt noget.

¹⁷ Begrebet fritid er et decideret lønarbejderbegreb. Ikke desto mindre er begrebet indarbejdet i vores fælles nationale ordforråd, og man forledes som med begrebet ”arbejde” til at tro, at det har den samme kulturelle betydning for alle mennesker. Denne mekanisme er begrebsliggjort i tankerne om livsformscentrismen.

Umiddelbart ville det være nærliggende at tro, at der var mere at snakke om, jo ældre man blev, og jo rigere man blev på erfaringer og oplevelser. Men sådan forholder det sig tydeligvis ikke for Oles vedkommende. Samværets indhold er ikke længere domineret af faglighed, men af sociale ting som familie og venner. Når Ole førhen mødtes med kollegaer, diskuterede de lønninger, dyrtidstillæg, forholdet til svendene, akkordarbejde og den slags ting. Man informerede hinanden, og som oldermand havde Ole ansvaret for at indsamle information og bringe den videre. Enten fik man en bajer, eller man arrangerede fællesspisning, når man mødtes. ”Så gik vi ud og hyggede os, men det er jo forbi med det”. Der er således en tendens til, at det sociale liv svækkes, når den fælles faglige referenceramme, der er knyttet til beskæftigelsen, forsvinder. Meningen med at mødes forsvinder på en måde.

Ole synes, at de gamle kollegaer mødes lidt for sjældent. I sine yngre dage, da Ole var oldermand i laugget, mødtes man mindst en gang hver anden måned – nu er det ikke meget mere end en gang om året. Somme tider er der et arrangement, hvis der er én, der har rund fødselsdag, men det er altså uformelle sammenkomster, der ikke har noget at gøre med faget. Det, som Ole savner i forbindelse med disse sammenkomster, er et samvær, der er præget af et fagligt islæt. Det er, som nævnt, naturligt for den selvstændige livsform at blande arbejdsliv og socialt liv sammen, men Ole oplever tydeligvis, at når arbejdsdimensionen er væk, er der heller ikke lige så mange samtaleemner tilbage. Det faglige indhold er tømt ud af samværet, og derfor er det ikke længere meningsfuldt i relation til dagsværket. Så selvom Ole stadig har kontakt til venner og bekendte fra Håndværkerforeningen og laugget, har pensioneringen betydet, at det har været nødvendigt for Ole at omdefinere formålet med samværet og dermed også sin egen rolle. Tiden, hvor varetagelsen af firmaets interesser var styrende for hverdagslivets aktiviteter og gøremål, er slut for Ole, hvilket har efterladt et vist tomrum i hans liv.

Foreningsliv – fra Håndværkerforeningen til Ældre Sagen

Ole har været medlem af Håndværkerforeningen hele sit erhvervsaktive liv, og det er han stadig. Men han er ikke medlem på den samme måde, som han har været tidligere. Man kan sige, at han er gået fra at være aktivt til at være passivt medlem. Han synes

efterhånden, at han er blevet for gammel til at deltage i de små klubber, som Håndværkerforeningen har. Tidligere var Ole og hans kone medlem af både en vinklub, en rejseklub og en kunstklub under Håndværkerforeningen, men det er forbi nu. I næsten tyve år har de været medlem af klubber, der arrangerer en hel masse forskellige aktiviteter samt rejser til forskellige steder i Europa, men nu har de valgt at melde sig ud. Ole orker ikke så meget længere. For eksempel synes han, at de lange busture er anstrengende. Også de forskellige rundvisninger er blevet for meget, fordi han har problemer med benene. Som han selv udtrykker det:

”Ja, dels er jeg ikke så godt gående for øjeblikket, og dels er det ikke så sjovt at rende der bagefter... det har hæmmet lidt. Man bliver ældre, det må man indrømme, og det har sin pris”.

Ole fremhæver altså den fysiske svækkelse som årsagen til, at han har valgt at trække sig ud af de klubber, han tidligere var medlem af. Han synes ikke, at det er sjovt at være med, når man ikke kan deltage på samme vilkår som de andre. Inden for den selvstændige livsforms selvforståelse er uafhængighed helt central for idéen om det gode liv. På den baggrund bliver det forståeligt, at netop Ole, som bærer af den selvstændige livsform, reagerer ved at melde sig ud, når han ikke længere kan fungere selvstændigt. Han vil hellere undlade at deltage end at føle, at han ligger nogen til last. I princippet kunne problemet også løses ved at starte en klub, der tager hensyn til dårligt gående, men Ole kan ikke, som bærer af den selvstændige livsform, identificere sig med afhængighed. Hans reaktion kan således betragtes som en livsformsspecifik reaktion på fysisk svækkelse.

Ole har også været medlem af Lions Club i mange år, men også her har han meldt sig ud. Han og nogle andre af de gamle medlemmer meldte sig ud på samme tid. Ole begrundede i første omgang udmeldelsen med, at *”vi blev for gamle alle sammen”*. Han fortæller:

”(...) – jeg ved ikke, hvor meget, du kender til Lions-klubber – men de skal samle penge sammen til velgørende formål, man støtter jo sådan, i bydelen, hvad der nu kan være,

der skal have en hjælp med 5.000 kr. eller 10.000. Det kan også være unge mennesker, der søger om nogle penge til at rejse og sådan noget. Og for at skaffe de penge, var en af opgaverne at lave loppemarked. Og det er jo ud og slæbe gamle møbler og tunge sofaer osv., det gik fint i de unge år, men efterhånden blev vi for gamle til det.”

Ole fortsætter med at fortælle, at der også var lidt uoverensstemmelser i foreningen, fordi nogle af de nye medlemmer begyndte at lave om på forretningspolitikken og lave en, efter hans opfattelse, uansvarlig økonomistyring:

”Og så var der ligesom lidt uro i klubben. Der kom nogle nye ind... så det var ikke, som det havde været fra start af... Ja, de havde andre meninger... sådan er det jo mange gange, der kommer nogle nye ind og skal lave om på det hele og så er der mange, der siger, nej, det gider jeg ikke (...) Det var sådan til at begynde med, der samlede, dem der havde startet det, de samlede selv ind på forskellig vis, en kapital, som de brugte af. Og den prøvede de hele tiden og ved egen hjælp at forøge. Men da de så var ved at blive for gamle, så kom er jo en masse unge til, og de brugte bare alle pengene...”

For den selvstændige livsform er det eneste økonomisk, politisk og socialt ansvarlige at sætte tæring efter næring. Og virksomhedens fortsatte eksistens må i den forbindelse komme før alt andet. Denne ”hvad der er sparet er tjent”- filosofi forstod de nye i klubben øjensynligt ikke, og man fornemmer, at denne uoverensstemmelse mellem de gamle og de unge i klubben måske var den egentlige grund til, at Ole og de andre ældre meldte sig ud: *”Det gik helt galt, syntes vi, og så var vi i den alder, hvor vi syntes, at nu kunne det være nok”*.

I sidste citat fremkommer idéen om, at man godt kan tillade sig at trække sig tilbage, når man er nået en vis alder. I stedet for at tage kampen op og gå i opposition til de unges forandringer, vælger ”de gamle” at resignere og melde sig ud, selvom de faktisk har en erfaringsbaseret mening om, hvordan tingene bør være i foreningen. Desuden er det netværk, som Lions Club utvivlsomt har udgjort i de erhvervsaktive dage, ikke lige så relevant længere, eftersom Ole har opgivet sin virksomhed.

Ole og nogle af dem, han meldte sig ud af Lions Club med, holder dog stadig sammen og mødes to-tre gange om året til frokost. Det med frokost er de først begyndt på, efter de har meldt sig ud. Her er altså et eksempel på, at Ole har forladt en formaliseret forening, der udretter noget samfundsrelevant arbejde, til fordel for et uformelt ældrespecifikt forum. Han har – frivilligt – sat sig selv uden for indflydelse.

Ældre Sagen er imidlertid en forening, som Ole har valgt til, efter at han er blevet gammel. Han har været medlem i cirka ti år, men medlemskabet er ikke primært tegnet for at få del i de mange tilbud om dans, computer og kortspil, billige måltider osv. Han og hans kone meldte sig snarere ind, fordi man får rabat på forsikringer, benzin, rejser, flybilletter, Hamlet mv., og fordi de gerne ville støtte sagen rent symbolsk. I realiteten har det vist sig, at de ikke rigtig får udnyttet de mange rabatter.

Dagligdagen

“Ja, mere tid, det har jeg sådan set på én måde, men på den anden side så går det jo langsommere. Alt det man nåede dengang, det når man kun det halve af i dag.”

Selvom Ole helt konkret har fået mere tid til rådighed, efter han er blevet pensionist, føles det ikke helt sådan, fordi alting tager længere tid, end det gjorde, da han var yngre. Ole og hans hustru klarer sig selv i det daglige og modtager, udover folkepensionen, ingen hjælp fra det offentlige til rengøring og den slags. I stedet kommer deres barnebarn med jævne mellemrum og giver en hånd med støvsugning, græsslåning og rengøring. I den selvstændige livsforms ideologi er selvhjulpenhed som sagt en central betingelse for det gode liv, og derfor er det oplagt, at man så vidt muligt ønsker at kunne klare sig selv – også i pensionisttilværelsen. Selvhjulpenhed fortolkes hovedsageligt i relation til slægten snarere end individet, og Oles forståelse af sig selv som selvhjulpen og uafhængig kan derfor sagtens opretholdes, selvom han modtager hjælp fra sit barnebarn.

Selvom der er mere tid til rådighed efter overgangen til pensionisttilværelsen, er der altså nok at lave til hverdag i det 200 kvadratmeter store hus med tilhørende have. Til trods for deres høje alder lader det ikke til, at Ole og hans hustru har overvejet at sælge deres hus og flytte ind i noget mindre, der er nemmere at holde. Økonomisk har de in-

gen problemer med at sidde i huset, og fordi Ole selv har bygget det, ser de det formentlig som en del af et livsværk, og noget man ikke bare skiller sig af med. Denne prioritering er også i tråd med den selvstændiges ideologi – dagligdagen skal ikke nødvendigvis være så nem som mulig; det primære er at fastholde det livsværk, som man selv har skabt og sætter en ære i at opretholde.

Udover det huslige arbejde går tiden med at være sammen med familien, som de har god kontakt til – de ses flere gange om ugen – og at nyde naturen, ”*så meget kroppen og kræfterne tillader*”. Om formiddagen hører de ofte radio, mens mange aftener går med at se fjernsyn – i det hele taget ser de mere fjernsyn, end før de blev pensioneret. En gang imellem ser Ole også fjernsyn om eftermiddagen, hvis der kommer noget særligt, som han gerne vil se. Alt i alt fører Ole og hans hustru således et mere passivt liv, end før de blev pensionister:

”Vi har tændt for radioen om morgenen, og så kører den til vi evt. går ud i haven, så må vi slukke for den imens. Og fjernsynet... ja, nu har der jo været Olympiade, og det var man jo ’tvunget’ til at se. Så der gik et par uger der. Og det var jo gerne om eftermiddagen.”

Vennerne bliver også gamle

Hvad angår venner, fortæller Ole, har de primært kontakt med de samme venner, som de altid har haft. Overgangen til pensionisttilværelsen har altså ikke haft nogen synderlig betydning for, hvem de omgås. Umiddelbart er det oplagt at antage, at man vil se mere til ens vennekreds, når jobbet ikke længere tager en stor del af ens tid. Men faktisk forholder det sig omvendt for vores selvstændige informant. Forholdet til vennerne har forandret sig både kvantitativt og kvalitativt, siden han er blevet pensionist. For det første ser Ole ikke sine venner så ofte, som han gjorde tidligere, og for det andet laver de andre ting sammen nu.

”Vennerne er der ikke mere. Når først man når 85-90 års alderen, så er de der ikke mere. (...) Ja, de går jo bort. Jeg er 85, ikke, og venner de ligger som regel i samme al-

dersklasse. Så det bliver ikke til så meget mere. Det gør det ikke. Og efterhånden (...) kan man mærke alderen, sådan, man render ikke så meget omkring."

Karakteren af samværet har ændret sig på den måde, at Ole ikke er sammen med sine venner så længe ad gangen, at de ikke tager så meget ud sammen, samt at han ikke er sammen med så mange ad gangen – til fester og større sammenkomster. På spørgsmålet om, hvorfor samværet er blevet anderledes, forklarer Ole, at det skyldes, at man bliver ældre og dermed lidt handicappet og ikke så rørlig. *"det bliver ikke til så meget mere"*, siger han. Man *"kan mærke alderen"*, og derfor *"holder man sig lidt mere hjemme. Det er jo ret begrænset, hvad folk orker"*. Dog viser det sig, at Ole og hans kone er begyndt at ses mere med dem, der bor på vejen – også de nye – og at de er inviteret til 60 års fødselsdag hos én af dem:

"Vi har fundet tid til at invitere dem ind sådan en søndag formiddag på et glas vin eller sådan noget, ikke, og få en sludder".

Når Ole ser sine venner, spiser de som regel sammen. Ole og hans kone har dog skåret ned på de praktiske gøremål, der er forbundet med at få gæster. De inviterer ikke så mange ad gangen, og man får ofte færdiglavet mad fra slagteren, som er lige til at sætte på bordet, *"for 'Mor' er ikke så meget for det [at lave mad, red.] mere"*.

Da Ole og hans hustru var yngre, holdt de ofte større arrangementer – de har en gildesal i kælderen til samme formål. Gildesalen bliver imidlertid ikke rigtig brugt længere. Nu er de oftere gæster hos andre end omvendt. Når de selv skal holde større arrangementer, går de ud og spiser, fortæller de, og hvis børnene kommer på besøg, laver de noget meget enkel mad. Ved nærmere eftertanke viser det sig imidlertid, at de i hvert fald har haft to store arrangementer inden for de sidste fem år; de holdt Oles 80 års fødselsdag med 60 gæster – ganske vist med buffet udefra – og for nylig holdt de hans 85 års fødselsdag for familien. I den seneste tid har det dog primært været familien, de har inviteret hjem:

”Vi har jo haft en del problemer her de senere år med både det ene og det andet, så det bliver hovedsageligt til, at det er børnene, der kommer hjem med familier. Børnebørn og oldebarn og sådan noget”.

De er imidlertid enige om, at de ikke savner at holde de helt store arrangementer – det gør med andre ord ikke noget, at der bliver skruet ned for blusset.

Lagt på hylden

Ole og hans hustru er helt holdt op med at tage på ferie. I deres unge dage rejste de ellers en del i Europa, primært Norden. Ole har sågar periodevis boet i udlandet i forbindelse med sit job – i 1960 var han for eksempel i Oslo i halvandet år for at lave et stort arbejde, og han havde også et mindre fjorten dages job i Finland på et tidspunkt.

Mens Ole har været pensioneret, har han gået til både almindelig og finere madlavning samt til gymnastik. Nu går han ikke til noget længere. Han holdt op med at dyrke gymnastikken, fordi han havde lidt vrøvl med benene. Her er der altså tale om et direkte aldersrelateret stop – men ligesom det er tilfældet med Oles fravalg af klubtilbudene under Håndværkerforeningen, vælger Ole at holde op frem for at begynde at gå til seniorgymnastik eller svømning, der er mere skånsomt for benene. Madlavningsholdet tabte han interessen for, da underviseren i finere madlavning pludselig gik bort. Desuden ville han helst gå om dagen, og de fleste kurser var om aftenen – selvom han i princippet har muligheden, har Ole altså valgt disse aktiviteter fra.

Ole og hans hustru har også afmeldt deres mangeårige abonnement på Det Kgl. Teater. Årsagen er, at de ikke længere magter bilkørsel i byen. Arte-abonnementet er heller ikke blevet fornyet. Desuden mener de, at de har alt, hvad de behøver – de har for eksempel ikke brug for noget til hjemmet. Dog frådser de lidt med rødvinen, fortæller de. Når de køber ind, lægger de vægt på, at det er noget, de kan lide og har lyst til. Økologi går de ikke specielt meget op i, men de køber som regel økologisk mælk og æg. De mener dog, at meget økologi er svindel – man kan ikke stole på, at det er, som det skal være. Generelt har bærere af den selvstændige livsform ikke meget tilovers for offentlige systemer

og instanser, hvilket her kommer til udtryk i Oles manglende tiltro til økologisk produktion.

Positivt og negativt ved at blive gammel

Alt i alt er det positive ved at være trådt ud af arbejdsmarkedet, at der er tid til at hygge sig sammen hele dagen igennem. Det skal understreges, at det er Oles hustru, der fremhæver dette aspekt. Ole giver hende dog ret og supplerer ved at fortælle, at selvom de er så meget sammen, som de er, så skændes de ikke.

Den negative side af alderdommen er ganske enkelt at blive gammel og skrøbelig, synes Ole. Man bliver konfronteret med sygdom og ”*slitage*”, som Ole kalder det. Den frihed og selvhjulpethed, der er så essentiel for bærere af den selvstændige livsform, bliver da også sværere og sværere at opretholde, efterhånden som den fysiske formåen bliver stadig mindre.

4. Husmorlivsformen og alderdommen

Nøglebegreber for husmorlivsformen

- Målet er omsorg for familien og varetagelse af hjemmet -
- Midlet er omsorg og pleje af sociale relationer -
- Husmorlivsformens arbejdsbegreb eksisterer inden for familien -
- Friheden er at kunne nyde frugten af sit arbejde: familiens velbefindende -

Ellen om husmoren som pensionist

Ellen har været pensionist i snart 20 år – siden hun fyldte 60. Hun lod sig førtidspensionere – ikke fordi hun ikke kunne holde til at arbejde længere, snarere fordi hun trængte til en forandring. Det job, hun havde, var anstrengende og opslidende, men mest af alt følte hun sig ikke forpligtet til at blive der længere. Der var så mange andre ting, hun hellere ville have tid til.

Førtidspensioneringen var Ellens 60-års fødselsdagsgave til sig selv, som hun siger. Hendes engagement på arbejdsmarkedet handlede først og fremmest om økonomi, og hun ville gerne have været hjemmegående husmor, hvis kernefamilien havde været intakt og økonomien i orden. Men Ellen var nødt til arbejde, især efter hun som 40-årig mistede sin mand, og familien dermed mistede sin hovedforsørger. Da hendes mand døde, var Ellens ældste søn 18 år, de næste var 15 og 14, og så var der en lille efternøler på 3½ år. Så Ellen havde nok at se til.

Målet for bærere af husmorlivsformen er at varetage omsorgen for familien samt at holde hus. Midlerne hentes ideelt set via ægtefællens lønarbejde, men ofte er det ikke praktisk muligt at undgå lønnet arbejde – som i Ellens tilfælde. Der er dog ingen tvivl om, at Ellen aldrig har følt sig helt hjemme på det traditionelle arbejdsmarked. Det filosoferer hun lidt over en gang i mellem – måske skulle hun have været freelancer i stedet, overvejer hun.

Ellen tabte ikke meget økonomisk, da hun gik på pension. Den lidt lavere indkomst supplerede hun nemlig ved at udleje et værelse i huset. På den måde kunne hun beholde sit hus – sin base. Ellen kunne nu få tid til at dyrke sin familie, sin have og én af sine store passioner: at male og skrive. Lige så langt hun kan huske tilbage, har hun skrevet digte og historier. Hun har aldrig tjent penge på de ting, hun har skrevet, hun har bare skrevet, og Ellen synes ikke, at hendes skrivning har mindre værdi af den grund. Det er nemlig ikke alt, der kan gøres op i penge: ”*Hvor meget koster en solopgang?*”, spørger Ellen retorisk.

Ellen følte, at hun havde gjort sit arbejde, da hun gik på førtidspension. Børnene var fløjet fra reden, og hun vidste, at hun havde gjort, hvad hun kunne, og hvad hun skulle som forsørger for familien og senere for sig selv. Ellen har ikke svært ved at fylde tiden ud, efter hun er blevet pensioneret. Hun fortæller, hvorledes hun altid har været meget opmærksom på, at tingene ikke kommer af sig selv, og hvordan dette pragmatiske livs-syn er kommet hende til gode ved overgangen til pensionisttilværelsen. Man er nødt til at være aktiv og sætte tingene i system, konkluderer Ellen.

Ellen har altid haft mange idéer og opgaver på én gang, og systematik betyder meget for hende. Hun synes at have en dygtig husmors sans for at organisere hverdagens pligter, så man når frem til målet: familiens velbefindende. Systematikken sidder nu så fast på rygmarven, at selv den frie pensionisttilværelse er sat i orden: ”Jeg har et system, et dagsystem, der fungerer meget godt”, fortæller hun. Om sin vane med at systematisere sin hverdag siger Ellen: ”Ja, det lyder lidt kedeligt, men det behøver ikke at være kedeligt”.

Tidsskema for Ellen

En lørdag i 1970	En lørdag i 2000
<p>07.00: Står op sammen med Anne. Vi skal begge møde klokken 8. Jeg har fri klokken 11, så jeg køber ind på vejen hjem.</p> <p>18.30: De kommer – Anne og en veninde, Unni. Varter os op ved bordet. Efter maden hygger vi os sammen. Vi har aftalt, at de skal komme med fotos, brochurer eller andet fra vores sidste sommerferie. Vi kalder aftenen ”Glade sommerminder”.</p>	<p>07.00: Vækket af clock-radionen. Jeg står op, tager et hurtigt bad, gør morgengymnastik for at holde gigten lidt på afstand. Jeg spiser morgenmad og læser avis (Berlingske).</p> <p>09.00: Cykler til Føtex, køber ind, så meget, som jeg nu kan have på min cykel. Inden frokost arbejder jeg med min computer – skriver bl.a. breve, som jeg printer ud. Efter frokost hviler jeg en lille times tid, læser lidt af tiden. Derefter går jeg ud i min have, plukker et par kasser æbler, rydder op omkring huset, river blade sammen.</p> <p>Da jeg kommer ind har jeg fire ret lange telefonsamtaler, så jeg spiser sen middag. Jeg ser lidt fjernsyn og slutter dagen af med at høre lidt musik fra radioen.</p> <p>23.00: Går i seng</p>

Som man kan se, er der ikke den store forskel på en lørdag i dag og én for 30 år siden. I hvert fald ikke som Ellen husker den. Dengang som nu er familie og hjem i fokus:

”Jeg spiser en hurtig frokost og går i gang med middagen: Jeg bager flutes og laver en stor gryde skipperlabskovs. Så arrangerer jeg fad med frugt og Anne hjælper mig med at dække bord til seks gæster.”

På grund af sin status som eneforsørger har Ellens liv ofte været travlt. Hun fortæller, at hun ikke synes, at hun har haft tid nok til at være ordentligt sammen med sine børn for bare pligter. Det har hun imidlertid nu, hvor hun er pensionist. Men nu har børn og børnebørn imidlertid ikke altid tid til hende, og det ærgrer Ellen: *”Ja. Jeg har fire børnebørn, men det er desværre kun Peter, jeg har så nært et forhold til. Jeg har to store piger, som jeg i og for sig aldrig ser. De har slet ikke tid”*.

Ellen og familien

Familien spiller den helt centrale rolle i livet, mener Ellen. Hun nyder, at hun kan genkende træk fra sig selv, fra sin afdøde mand, forældre og svigerforældre i sine egne børn og børnebørn. Det giver tryghed, at én af de små ligner hendes bror i New Zealand. Det er dejligt, synes Ellen, at være sammen med mennesker, som man genkender.

Trygheden ved det systematiserede, genkendelige og overskuelige spiller en meget stor rolle, både for bærere af husmorlivsformen generelt og for Ellen som person. På den måde er det nemlig hende, der skaber samling på flokken og er familiens ”skytsengel” – den der forudser, undgår og løser alskens problemer. Eller rettere, det gjorde hun, før børnene fløj fra reden. Som ældre er det i realiteten ikke længere hende, familien centrerer sig om. Den ældre bærer af husmorlivsformen har tabt terræn, men ikke ideologi. Som sådan bedrøver det Ellen, at hun har så lidt kontakt med og måske også ansvar for eller indsigt i familien. Hun overvejer i forlængelse heraf, om hendes stemme skal gå til Kristeligt Folkeparti ved næste valg, for Jan Sjursen har jo sagt det direkte: Vi skal til at tale noget mere med hinanden.

Ellen taler meget om sine fire børnebørn, som hun holder meget af. Hun fortæller begejstret om den ene af dem, Peter på tretten, som hun ofte ser og har meget glæde af. Han hjælper hende med indkøb, vinduespudsning og andre ting, som er hårde at varetage selv for en dame på næsten 80.

Men Ellens gode forhold til Peter skal ses i lyset af de tre øvrige børnebørn, som hun så godt som ingen kontakt har til. De to af dem, to voksne piger, har slet ikke tid til at hol-

de kontakt med Ellen. ”*De flintrer rundt*”, siger hun. Ifølge sin egen overbevisning eksisterer hun slet ikke for dem. Det fjerde barnebarn har hun lidt mere kontakt med.

Ellen vil helst tale om Peter. Hun understreger, at hun holder forfærdeligt meget af den store dreng, og at hun også forestiller sig, at det gode forhold mellem dem har værdi for ham. Vi har alle sammen brug for omsorg, siger Ellen. Det er en mangelvare i dag. Hun fortæller, hvordan Peter – for øjnene af sine jævnaldrende kammerater – gerne giver sin bedstemor et ordentligt trykkys lige på munden. ”*Det har man også brug for*”, kommenterer Ellen.

Ellen og alderdommen – efter familien

Som antydnet er Ellen lidt ambivalent i forhold til sin position som pensionist, især fordi nogle af hendes forventninger ikke helt harmonerer med hendes reelle forhold til familien. Der er ingen tvivl om, at for Ellen handler hendes forhold til familien først og fremmest om omsorg. Som hun siger, ”*Ja, det er jo det, vi alle sammen trænger til – omsorg!*” Der er heller ikke tvivl om, at hun som erhvervsaktiv indimellem har følt, at hun er gået på kompromis med omsorgen for sin familie på grund af en stram økonomi:

”Det blev jo virkelighed, ikke. At jeg boede alene i huset. Jeg havde tre børn og skulle klare mig for min løn, ikke. Og vi var kommet til det punkt, hvor vi havde fået det så godt økonomisk, at jeg kunne tillade mig at få nedsat timetal, og det var herligt. Nu måtte jeg gå til min overordnede og sige, jeg vil ikke alene gerne have fuld timetal, men hvis du har nogen overtimer til mig, så måtte jeg... så fik jeg dem. Og jeg prøvede så at klare sagen her, ikke.”

Ellen klarede det - selv mener hun at det gik takket være økonomiske sans og jyske opdragelse: ”*Og jeg er udstyret med en økonomisk sans, som i den grad er kommet mig til gode, for jeg har åbenbart kunnet klare situationen med at blive alene med tre børn. Det er min jyske opdragelse, tror jeg. I Jylland sætter man tæring efter næring. Du bruger ikke mere, end du har. For gør du det, så bliver du fattig*”. På grund af de midler og omstændigheder, der er blevet hende tildelt, har Ellen altså langt fra altid kunnet indfri

de forventninger, som hun – som bærer af husmorlivsformen – har til sig selv og sin rolle i det gode liv.

I dag sidder Ellen i det dilemma, at hun altid – som bærer af husmorlivsformen – har haft det bedst som familiens samlende punkt, men at hun reelt ikke er det mere, fordi børnene er blevet voksne, og hun selv er blevet gammel. Ellen filosoferer således selv-kritisk over problematikken. *”Det ville måske være meget godt, hvis man kunne opdrage sig selv til at være lidt afhængig af andre. Det har jeg det nok svært med – der mangler jeg meget. For det ligger i min natur, at hvis for eksempel nogen kommer og giver mig en buket blomster så siger jeg ”nej, det er da alt for meget. Nej, det skulle du da ikke. Nej, det behøver du ikke...”. Jeg er meget hurtig til at sige: ”I behøver ikke at gøre noget for mig...”. Og deri ligger måske en grund til, at mine børn de tænker: ”Jamen mor, hun klarer det jo”.”* Og hun fortsætter, idet hun kommer ind på uligheden mellem hendes forventninger til familien og det, som familien kan give hende. *”Jeg skal lære mig selv at være taknemlig og glad for dem, der kommer, og så tage det som en gave”.*

Ellen er god til at fastholde en aktiv hverdag, også selvom hun er blevet ældre og plaget af sygdom. Den fysiske svækkelse er selvfølgelig belastende og svær at acceptere, men Ellen mener alligevel, at det først og fremmest er de ældres interesser, der holder ”liv i kludene” – snarere end deres fysiske velbefindende. Hun kommer i en kirkekreds, hvor de diskuterer forskellige religiøse emner. Og i stedet for at gå til dans, hvilket sygdommen har sat en stopper for, mødes hun nu med en gruppe af tidligere dansevenner. De tager på ture, spiser noget mad, sludrer og ordner verdenssituationen.

Men som antydnet kommer det sociale liv ikke af sig selv, og Ellen er nødt til at være meget aktiv og opsøgende i bestræbelsen på at holde liv i netværket. Ellen forklarer selv sit sociale engagement med, at hun blev alene tidligt i sit liv. Allerede dengang, og især da børnene fløj fra reden, var hun nødt til at være aktiv, udadvendt og systematisk for at fastholde et socialt netværk. Derfor lærte hun i en tidlig alder at finde andre steder at give og modtage omsorg.

Set fra et analytisk perspektiv kan man sige, at Ellen som bærer af husmorlivsformen overfører begrebet omsorg til mange ikke-familære steder – med skuffelse til følge hvis ikke hendes omsorg påskønnes, og omvendt med glæde hvis det lykkes, som det eksempelvis er tilfældet med naboerne:

”De kender mig utrolig godt, ikke. Så når jeg er ked af det, så kan de sådan fornemme det og spørger lidt til det, og når jeg er glad, så kan de også finde ud af og spørge lidt ind til det. Så vi har det hyggeligt.”

Selv julehyggen har Ellen trukket ud af hjemmet, efter hendes mand gik bort. Hun var en af de allerførste, der lavede julemarkeder. Hun samlede alt, hvad hun havde af julenisser, julekort og dekorationer og fik andre til at gøre det samme. Den første søndag i advent kunne hun så tænde adventslyset og byde velkommen til julemarked. De fremmødte kunne synge lidt julesange og få en lille brunkage.

Deltagelse i malergrupper har også optaget Ellens tid. Hun har været med i flere forskellige grupper og foreninger og pointerer, at det sociale samvær er mindst ligeså vigtigt som det kunstneriske. Det er således mangel på godt socialt samvær, der hver gang har fået Ellen til at skifte gruppe. De grupper, som Ellen fortæller mest begejstret om, er dem, hvor kommunikationen medlemmerne imellem fungerer godt. Specielt henviser hun til en gruppe af pensionerede kvinder – ”gamle koner” som hun kalder dem – som hun har det meget dejligt sammen med. Ellen siger, at de er så utroligt søde mod hinanden, og at de drager omsorg for hinanden.

Når der ikke er aktivitet

På trods af de mange aktiviteter, som Ellen kan fortælle om, svarer hun bekræftende på, at det bliver sværere og sværere at knytte nye sociale kontakter, når man bliver ældre. Man skal gøre meget selv, ellers kan man hurtigt komme ud i kulissen, som hun siger. Det får man blandt andet at føle, hvis man engang imellem er for træt eller sløj til at være udadvendt. Ellen beskriver det således: ”Det kan jeg mærke selv, at jeg har nogen dage, hvor jeg helst ligger på den sofa der, og så synes jeg, jeg er fuldstændig overflødig i verden [...] man kan meget nemt føle sig fortabt, ikke”.

Ellen synes ikke, at hun kan tillade sig at klage, men hun er alligevel blevet mere opmærksom på, hvor mange mennesker hun har set i løbet af dagen. ”Hvem har du snakket med i dag”, tænker hun. Nogle dage har hun slet ikke nogen form for social kontakt. Hun føler det mærkeligt, og hun glæder sig over, at det ikke er sådan hver dag. Men man ved jo ikke, hvad fremtiden bringer, som Ellen siger, idet hun henviser til den ensomhed, som hun mener, at mange andre ældre lever med. Hun understreger, at socialt samvær er nødvendigt, fordi vi opdrager hinanden, og det er det sociale samvær, der giver os muligheden for at gøre noget godt for hinanden. En social kontakt for Ellen kan godt være en tur ud at handle. Hverdagens små tilfældige samtaler er også gode kontakter, mener Ellen, og her kommer systematikken atter ind i billedet, for hendes ræsonnement er, at får man systematiseret hverdagen, så får man sikkert også snakket lidt hver dag, og på den måde kan man holde ensomheden fra livet.

Politisk deltagelse

Ellen har ikke mistet evnen til og behovet for at gøre sin ret gældende i samfundet. I de seneste par år har hun kørt en sag, som hun mener handler om samfundets kirkegårdsetik. Hele miseren begyndte med, at hun fik at vide, at det gravsted, som hendes afdøde mand ligger på, og som hun selv havde forventet at skulle indtage engang, skulle nedlægges. I 1998 fik Ellen således den besked, at hun ikke kunne forvente at blive begravet ved sin mands side, med mindre hun døde inden 1. januar 2000.

Ellen kan i dag fremvise en høj stak af breve, der er sendt mellem hende og de offentlige myndigheder. Indtil videre er det endt med, at myndighederne har givet den indrømmelse, at hun kan blive begravet ved sin mands side, hvis hun dør, inden hun bliver 98 år. Frem til 2020 kan Ellen således disponere over sin mands gravsted. Herefter bliver den lukket ned. I stedet skal der laves temahaver på stedet. Der skal laves krydderhaver med porrer, timian og urter – og Ellen siger tørt, at hun måske kan genopstå som en porre. Men Ellen er ikke færdig med at kæmpe. Når hun har fået samlet kræfter, planlægger hun at fremlægge sagen for Ombudsmanden. Og hun er heller ikke bleg for at tage kontakt til medievanter personer, som kunne have interesse i sagen. Ellen betragter afgørelsen som en indrømmelse, men hun er ikke tilfreds. Hun føler ikke, at hun får lov

til at høste frugten af den omsorg, hun har givet ved at gå og passe og pleje gravstedet, eller 'Mindehaven', som hun kalder det.

Selvom hun ikke umiddelbart er klar over det, er Ellen egentlig et meget politisk menneske. Bærere af husmorlivsformen har fokus på social omsorg og retfærdighed, og i en velfærdsstat som den danske giver denne indgangsvinkel et tydeligt politisk fokus. Men Ellen er også politisk tænkende på en mere traditionel måde. Hun er eksempelvis meget bevidst om, at enhver bør bruge sin stemme, når der er valg. Ved den seneste afstemning – den om ØMU'en – var hun tæt på at stemme blankt. Men hun kunne ikke drømme om at blive væk. I forbindelse med valget skrev hun desuden et læserbrev til Berlingske Tidende, som hun imidlertid ikke fik optaget. Brevet blev heller ikke returneret, hvilket har gjort, at Ellen af principielle grunde har besluttet at opsige sit abonnement på Berlingske Tidende.

Typisk oplever Ellen sit engagement – også i politik – som et udslag af omsorg, og derfor oplever hun det først i anden omgang som værende egentlig politik. Adspurgt om hun generelt er politisk engageret, svarer hun: ”Ja, lad mig nu lige tænke mig om. Det er jeg jo faktisk. For når jeg oplever noget som en uretfærdighed overfor mig som person, men som på en måde også omfatter andre, så tror jeg nok, at jeg er ret effektiv... ikke at jeg sådan altid vil være frontfigur. Slet ikke...” Hendes empatiske tilgang til politik får hende desuden til at synes dårligt om politikere. Ellen ser på politikerne, som hun ser på børn, der slås – som udtryk for dårlige manerer. Hendes holdning kommer til udtryk således: ”Det er jo mærkeligt, at politikerne ikke er så kloge, at de kan finde ud af, at jo mere de står og skælder ud på hinanden og rakker hinanden ned, jo mere tager vi afstand fra dem.”

Ellen har i en periode været medlem af Ældre Sagen, men det var ikke noget, hun brød sig særligt meget om. Hun har gået på et enkelt malerkursus. Det var nogenlunde hyggeligt, men heller ikke mere end det. Hun mener, at Ældre Sagen er meget bureaukratisk. Ellen bryder sig ikke om bureaukrati, og derfor stemte hun også nej til ØMU'en. Hun bryder sig heller ikke om, at medlemskab af Ældre Sagen giver billigere forsikringer. Hun mener, at det er uretfærdigt overfor alle de andre. Ældre Sagen prøver at lokke

folk med økonomiske fordele, siger Ellen, og det billiger hun ikke. Det er således ikke Ældre Sagens arbejde som sådan, der holder Ellen væk, men foreningens organisation og virkemidler, som hun opfatter som ulige og uretfærdige.

Ellen har haft hjemmehjælp på grund af sin sygdom. Det var imidlertid ikke uden problemer. Hun understreger, at hun ikke vil kritisere hjemmehjælperne, som mange andre gør, for hjemmehjælperne gør, hvad de kan. Men hun brød sig ikke om, at der kom en ny hver gang. Ellen mener heller ikke, at hjemmehjælperne kan finde ud af at gøre tingene, som hun gerne vil have dem gjort. For en husmor som Ellen er rengøring ikke bare rengøring, det er en dyd. Denne holdning skyldes hendes livsformsspecifikke arbejdsbegreb, der eksisterer i hjemmet og indenfor familiens rammer. Netop fordi Ellen er bærer af husmorlivsformen, ser hun hjemmehjælperne, som nogen der har fået systematiseret sit rengøringsarbejde så meget, at det er en industri. Og bærere af husmorlivsformen arbejder nok systematisk, men ikke industrielt. Derfor mener hun, at hun næsten har mere arbejde med at have hjemmehjælp, end hun har, hvis hun selv tager sig af rengøringen. I øvrigt har hendes sygdom også godt af, at hun rører sig, som hun siger – så nu klarer hun stort set det hele selv.

På samme måde tager Ellen sig også selv af sin have. Hun har kontakt til en mand fra nabolaget, der kan lave de meget grove ting, men selve opbygningen af haven er Ellens egen. For Ellen er en have ikke bare noget, man kigger på. Ellen elsker havearbejdet, og hun ved præcis, hvordan man gør hvad, og hvordan hun gerne vil have den have, der omslutter hendes hjem.

Grith om husmoren som pensionist

Det er ikke så længe siden, Grith gik på efterløn. Da vi første gang møder hende i projektet, er det faktisk kun godt et halvt år siden. Alligevel har hun allerede mærket, at hendes tilværelse har forandret sig – mest til det bedre, synes hun. Hun mener, at folk, som er gået på pension, kan opdeles i to grupper: Dem der går og savner deres arbejde, og dem der engagerer sig i så meget, at de næsten ikke kan nå det hele. Grith selv er én af de sidste. Men selvom Grith er god til at få tiden til at gå, kan ensomheden ind imel-

lem godt føles lidt tyngende. Specielt fordi familien – især børn og børnebørn – ikke fylder så meget i hendes tilværelse, som hun godt kunne ønske sig.

Måske er ensomhed for voldsomt et udtryk at bruge om Griths alderdom. Selv beskriver hun fænomenet som følger: ”Altså man kan [som ældre] sagtens finde nogle nye søde mennesker, men det er jo ikke nogen, som har kendt en og som kender ens livsforløb, og så videre, vel. Der har man jo selvfølgelig sin familie”.

Gennem et helt liv har Grith arbejdet for familiens ve og vel, og det har så at sige ligget – måske ubevidst – i hendes tro om fremtiden, at i alderdommen skulle hun høste frugten af sit arbejde. Udbyttet står imidlertid ikke helt mål med hendes forventninger, men måske har de været urealistisk høje, nutidens familiemønstre og bedsteforældre-roller taget i betragtning.

Fra omsorgsjob til frivilligt arbejde

Grith savner ikke sit job. Hun arbejdede først og fremmest, fordi det var økonomisk nødvendigt, og det har aldrig været jobbet, hun helst ville bruge sin tid på – det har altid været familien. I sin tid var Grith sygehjælper. Hendes job var for en stor dels vedkommende et spørgsmål om at være god til at give omsorg, fortæller hun. Det var et vedkommende job, og hun kunne lide det – men så heller ikke mere. De sociale kvaliteter, hun tidligere havde kunnet trække ud af jobbet, var med årene kommet ned på et minimum, efterhånden som hendes jævnaldrende kolleger én efter én var blevet udskiftet med betydeligt yngre folk. Op mod pensioneringen lå det kollegiale fællesskab så at sige ikke inden for hendes interessesfære, og det havde negativ betydning for hendes engagement på arbejdspladsen. En husmor på job er nemlig også husmor på jobbet, hvilket betyder, at en bærer af husmorlivsformen først og fremmest har brug for at kunne diskutere familiære og personlige ting. Det behov tilfredsstilles bedst, hvis man arbejder sammen med ligesindede, måske oven i købet folk, der er samme sted i livet, og som eksempelvis har børn på samme alder som ens egne.

Meget indsigtfuldt havde Grith egentlig forventet, at hun ville komme til at savne jobbet mere, end hun rent faktisk gør. Det havde trods alt fyldt en del, om ikke andet havde

det taget en del tid. Men det manglende savn skyldes måske, at Grith har mulighed for at yde omsorg og få husmorlig voksenkontakt andetsteds.

Efter pensioneringen har Grith fået tid til at være besøgsven i en Følge-Ud gruppe, som besøger gamle og ensomme mennesker. Grith er meget glad for denne gruppe. Hun synes, at gruppens arbejde er sympatisk, og så er hun meget glad for det professionelle og seriøse islæt. Blandt andet mødes besøgsvennerne en gang om måneden for at tale om brugerne. Ved disse lejligheder får besøgsvennerne sig en lille frokost – eller i det mindste kaffe og brød. Det hænder også, at de arrangerer en udflugt. Grith nyder disse sammenkomster meget, især fordi de andre i gruppen er nogle meget rare og ligesindede mennesker; mennesker hvis mål i tilværelsen er ansvarsfuld omsorg, hvis ikke for familien så for andre værdigt trængende.

Det at give og modtage menneskelig omsorg er særdeles vigtigt for Grit, som bærer af husmorlivsformen. Faktisk er omsorg det helt centrale i hendes liv. Grith taler om, at hendes tidligere job var meget givende. ”Ja, det var hårdt, men man får også meget igen”, siger hun. På samme måde giver Følge-Ud projektet nu hendes hverdag mening. Nok er Grith ikke en, der sætter spor i historiebøgerne, men hun ved, at hun har gjort en forskel i det små og dermed i det store – og det giver mening med livet. Det springende punkt er imidlertid, at det ikke er nok, at hun selv ved det. Hun har også behov for at andre bekræfter hende i, at hun gør en forskel, og også her spiller voksenkontakten i Følge-Ud gruppen en vigtig rolle.

Grith mener at Følge-Ud projektet er fint for begge parter – både de besøgte og de besøgende. Ved nærmere eftertanke er hun faktisk lige ved at tro, at besøgsvennerne har mere ud af det, end de mennesker der får besøg. Grith nyder også, at der ikke er noget hierarki i organisationen – at der ikke gøres forskel på folk. Det har hun tilsyneladende fået nok af i sin tid som sygehjælper. ”Når man bliver ældre...”, tilføjer hun, ”...så er der ikke længere så megen forskel på folk”. Alle er lige, fordi alle er ældre, og det betyder ikke så meget, hvor og hvad man kommer fra.

Den største forskel blandt ældre mennesker er opdelingen mellem ressourcestærke og ressourcetsvage ældre, mener Grith. Der ser hun en form for hierarki, som hun ikke bryder sig om. De stærke skal nok klare sig, det er også dem, der benytter alle de mange fritidstilbud for ældre. Det er straks værre med de ressourcetsvage ældre. De har det med at være usynlige, fortæller Grith, med henvisning til sine erfaringer fra sit tidligere job og tjansen som besøgsven. Det er dér, man skal sætte ind, synes Grith. Det er dem, der trænger til omsorg, men dermed ikke sagt at de nødvendigvis ved det selv.

At have øje for (mangel på) omsorg og flair for at give den rigtige omsorg er husmordyder, som ikke alle er velsignet med. Set med husmorøjne er det til gengæld dyder, der mangler mange steder i samfundet, steder hvor disse dyder imidlertid burde være til stede – for eksempel i ældre-plejesektoren.

Familien i centrum

Grith og hendes døtre har i fællesskab et gammelt landsted på Falster, og i weekenden mødes de og børnebørnene sommetider dernede. Grith holder meget af disse ture. Til daglig ses de stort set ikke, fortæller Grith. ”De unge har så travlt”, og det har hun en vis forståelse for, ”...det har man i den alder”. Desuden bor Griths børn ikke sådan lige i gå-afstand – det kræver en tur i bil eller S-tog at besøge hinanden.

I og for sig er landstedet et godt sted at holde weekend. Det er stort, og der er oliefyr, men alligevel lykkes det ikke at samle familien på landstedet så ofte, som Grith kunne ønske sig. Grith har ikke bil, og det har hendes døtre heller ikke, så turene står og falder med, om de kan låne døtrenes mænds biler. Døtrenes mænd er imidlertid ikke så meget for Projekt Sommerhus, og de har fra begyndelsen meldt ud, at man ikke skulle forvente, at de ville gå og snedkerere på det 100 år gamle hus. Så turene til sommerhuset kommer til at ligge, når en af mændene er på kursus eller lignende, så en af bilerne er ledig. Men det kan ikke gentages nok: Grith nyder, når familien endelig er samlet hos hende. Så er de ligesom tættere på hinanden, forklarer hun.

Selvom Grith giver udtryk for, at hun ser lidt for lidt til sine børn og børnebørn, og selvom hun i den forbindelse fremhæver sommerhusturene som noget særligt familiært,

betyder det ikke, at Grith reelt ser mindre til børn og børnebørn, end de fleste andre danskere gør. Det kommer frem, at Grith jævnligt går i teatret og i biografen med sine døtre og børnebørn. Det er nok mere den generelle samfundsnorm for, hvor meget man ses og hvornår, som Grith som bærer af husmorlivsformen ikke er helt enig i. Grith ville gerne have et "kigge-ind forhold" til børn og børnebørn, hvor de "faldt forbi" for bare at sige hej. Men sådan er det ikke. Det er tiden ikke til, reflekterer Grith.

Politisk deltagelse

Grith er ikke politisk aktiv i gængs forstand. Men hun har bestemt politiske holdninger, specielt til den omsorg – eller mangel på samme – som samfundet yder til de svage. Hun mener, at samfundet burde sætte meget mere ind over for de svage ældre, eksempelvis dem der er mindre mobile. Lovgivningen og praksis er fin nok, når det gælder de raske og rørige ældre, men hun så gerne, at man tog lidt mere hånd om de svage og lavede politik derefter.

Grith har aldrig været typen, der skrev læserbreve eller på anden måde var politisk offensiv, selvom hun godt kan pege på ting i samfundet, som trænger til at blive lavet om. Den form for politisk deltagelse har Grith aldrig lært og aldrig været tiltrukket af. Hun vil hellere yde samfundsengagement via sit omsorgsarbejde. Det er hun vant til og sikker på, at hun er god til. Efter Griths mening skal man hjælpe, som man bedst kan, og i hendes tilfælde er det ved at give en hånd: "Jeg vil næsten hellere give en praktisk håndsækning, fordi det er jeg jo vant til, ikke også. Jeg er jo ikke uddannet til at skulle sidde og skrive klagebreve (...) Det er lidt svært."

Griths samfundsengagement handler nu ikke kun om håndsækninger. Grith er bestemt ikke sofavælger, heller ikke selvom hun synes, at det kan være svært at følge med i de politiske diskussioner og i den offentlige debat. Hun prøver, fordi hun synes, det er vigtigt at stemme – hun ser det som en pligt. Sidst, da valget stod mellem ja eller nej til ØMU'en, var hun meget i tvivl om, hvorvidt hun skulle sætte kryds ud for ja eller nej. Hun refererer til Svend Aukens udtalelse om, at der er gemt en lille nej- og en lille ja-siger i os alle, da hun forklarer, hvor svært – meget svært – det var at bestemme sig. "Ja, det brugte jeg meget tid til at tænke over, det må jeg sige", gør hun opmærksom på.

Dagene fyldt med aktiviteter

Der er virkelig mange gode tilbud til aktive ældre, synes Grith. Næsten så mange, at det kan være svært at vælge. Hun har prøvet flere forskellige ting, for eksempel svømning og udflugt med fagforeningen, men Følge-Ud gruppen er det eneste, som hun deltager regelmæssigt i. Den er overskuelig, forudsigelig og man kommer hinanden ved.

Grith sætter pris på de mange fritidstilbud til ældre, og hun vil gerne prøve en masse af det, hun ellers ikke har haft tid til eller mulighed for. Men hun er opmærksom på, at det ikke må blive alt for meget på én gang. Hun sorterer altså kraftigt i ældretilbudene. Forklaringen er, at det, i overensstemmelse med husmorlivsformens ideologi, fremfor alt er det sociale element i aktiviteterne, der betyder noget for Grith – det være sig med hensyn til svømning eller seniorklubber i fagforeningen. At være sammen med jævnbyrdige og ligesindede er langt det vigtigste for hende, og hun mener ikke, at hun kan blive tilstrækkelig personligt involveret, hvis hun deltager i for mange ting på samme tid.

Alt taget i betragtning mener Grith ikke, at det har været svært at forlade arbejdsmarkedet. Hun havde ondt i ryggen, og i perioder var jobbet belastende. Fysisk belastende på grund af den dårlige ryg, psykisk belastende på grund af det hierarki, som hun har været en del af. Grith er meget bevidst om, hvor meget frihed hun har som pensionist. Den nyvundne frihed sætter på en måde hendes tidligere lønarbejde i et nyt lys. ”Måske har jeg...”, siger hun, ”...været tilbøjelig til at putte alle de svære ting ind under dét med ryggen”, og hermed antyder Grith, at hun måske har opfattet sin ryg som værende dårligere, end den rent fysiologisk behøvede at være. Ikke fordi hun ikke var syg, det var og er hun. I de seneste år var arbejdet bare ikke noget, der trak i positiv retning. Rent fysisk har hun det i hvert fald meget bedre som pensionist, og det sætter Grith stor pris på. Hun kunne dårligt forestille sig noget værre end at være ”lænket” til sin seng eller i sin lejlighed – altså en tilværelse som ældre, immobil og smerteplaget – ude af stand til at tage vare på sig selv og omgivet af fremmede mennesker. Således kan man sige, at andre meget gerne må være afhængige af hende, men hun vil nødtigt være afhængig af nogen. Hun vil hellere give end modtage omsorg, og det kan indimellem gøre hende lidt usynlig som ældre medborger og familiemedlem.

Forbrug: Hvor er den lille slagter?

Grith er et menneske, som sætter mere pris på genkendelig og personlig service end på stort udvalg. Hun vil meget hellere købe sit kød hos en lille slagter og sine æg hos en mindre købmand end vade rundt i et stort supermarked for at gøre sine få og små indkøb. Men hun føler sig tvunget til at handle i supermarkederne. Alle de små handlende i hendes lokalområde er enten blevet udkonkurreret af supermarkeder eller overtaget af halal-slagtere, fortæller hun. Ikke fordi der er noget galt med halal – ”det er udmærket kød”, bemærker hun – det er bare ikke noget for Grith, ”for der er jo ikke sådan noget med, at man kan gå ind og købe en pakke rullepølse eller sådan noget, vel”, forklarer hun. Det er ikke hendes slagter.

Det er således ikke nogen fornøjelse for Grith at købe ind. Hun fortæller ligefrem, at hun ”hader Føtex, det er alt for stort. For skal man have den her lille skive leverpostej, så vader man næsten to kilometer frem og tilbage.” Det er et tydeligt irritationsmoment for Grith, og hun tilføjer: ”og når man så ovenikøbet skal købe i så små portioner, så er det altså svært.”

I dag tager de fleste unge og midaldrene husmødre supermarkeder som en selvfølge. Det forekommer dem praktisk og økonomisk rationelt at handle der. Men for mange ældre i Griths generation af husmødre er det uoverskueligt og upraktisk, og det efterlader dem ude af stand til at bruge deres husmordyde, eksempelvis at bevare overblikket i forbindelse med indkøbet.

Et hus med en lille have og en mand med en campingvogn...

Hvis Grith ”frit fra leveren” skal tænke på noget, som kunne gøre hendes liv som ældre bedre, ville det være at komme til at bo i et hus med en lille have. Selvom hun har flere parker og grønne områder tæt på sin lejlighed, gruer hun for, hvordan det bliver i fremtiden. At bo i byen i en lejlighed betyder ikke så meget, når man kan bevæge sig rundt og selv gå en tur i det grønne. Men hvad vil der ske, når hun ikke længere kan bevæge sig uafhængigt af andre? Det vil være frygteligt bare at skulle sidde i en lejlighed, forudser hun.

Adspurgt hvad hun ellers kunne tænke sig for fremtiden, fortæller Grith, at hun også godt kunne tænke sig at møde en sød fyr med en campingvogn. En der kunne køre hende rundt og se ting og sager. Egentlig går hun ikke længere så meget op i det med at finde en kæreste. Det er noget, man gør, når man er yngre, siger hun. Med alderen betyder det ikke så meget – da vil man blot gerne have nogle gode venner. Nogen man kan være noget for.

Grith savner rigtig gode venner, nogen der virkelig kender hende og hendes livshistorie. De gode venner, hun havde, er gået bort, og det er svært at finde nye, synes Grith. Hun havde tidligere to meget gode veninder, men de er begge døde. En svigerinde, som hun var meget glad for, er også død.

Det med at finde nye, nære venner bliver sværere og sværere, jo ældre man bliver. Det er en vigtig erfaring, som hun har husket at give videre til sine piger, mens tid er: ”Hold endelig fast i vennerne... pas på jeres venner. Lad være med at blive for sure på dem”. Heri ligger et dobbelttydigt husmorligt råd om dels at huske på at give omsorg dels at blive bedre til at tage imod omsorg – lykkes det, kan det ikke gå helt galt, mener bærere af husmorlivsformen. Familien giver sig selv – i modsætning til vennerne. Familien har man jo altid, siger Grith. Så hun regner bestemt ikke med at blive ensom som de ældre, hun er besøgsven for.

Når det gælder familiestrukturen og strukturerne på arbejdsmarkedet, har den ældre generation af bærere af husmorlivsformen mistet visse mulighedsbetingelser, og de søger disse mulighedsbetingelser erstattet på andre måder. Det er imidlertid også en livsform, som har et stort potentiale i forhold til at udfylde vigtige roller i samfundet – eksempelvis i omsorgsfagene.

Med alderen kan bærere af husmorlivsformen i mange tilfælde få fornemmelsen af at blive overset og tilsidesat i takt med, at familie og børn etablerer sig i nye kerner. Informationsteknologien burde relativt let kunne støtte og styrke disse forhold.

5. Baglandslivsformen og alderdommen

Nøglebegreber for baglandslivsformen

- Målet er en praksis, som kan anvendes som middel i karrierelivsformen -
- Midlet er åbenhed og situationsbevidsthed -
- Baglandslivsformen producerer det repræsentative hjem, den repræsentative ægtefælle og varetager praktiske gøremål vedrørende børn, flytninger og sociale aktiviteter -
- Baglandslivsformens æstetiske, kulturelle og sociale konsumtion følger karrierelivsformen -
- Friheden består i den værdsættelse og anerkendelse, karrierelivsformen tildeler baglandslivsformen -

Esther om baglandslivsformen som pensionist

”Det er nu ni år siden, vi blev pensioneret”, fortæller Esther. Det er ikke noget tilfælde, at Esther betoner, at de begge er blevet pensioneret, selvom Esther ikke har været i lønnet arbejde, siden hun mødte sin mand Henrik. I årtier har de to udgjort et solidt team; han som karrieremand og hun som ”bagland”, og hun fortæller med glæde og passion, at det har været et fuldtidsjob at være gift med Henrik. Målet for Esthers praksis har altid været at støtte sin mands karriere. Man kan sige, at hun har været prikken over i’et i deres karriereliv. Hun har produceret de rette etiske og æstetiske værdier i og omkring hjemmet, idet hun har reproduceret normerne for den karrierekultur, der har været i forhold til karrierelivsformens virke.

Esther og Henrik er et ældre diplomatpar. Inden han gik på pension, nåede Henrik at være godt 40 år i Udenrigstjenesten, heraf 27 år som ambassadør forskellige steder i verden. Tilsvarende har Esther godt 40 års erfaring som ambassadørhustru, værtinde og society-dame. Esther og Henrik synes at have dannet et effektivt og professionelt ambassadørpar. Han har formået at udfylde sin veldefinerede hovedrolle, og hun har forstået at udfylde den birolle, som blandt andet værtindefunktionen tilskrev hende – en birolle som ikke desto mindre har været uundværlig i karriereverdenen. Esther har stået

for det repræsentative hjem, hun har været den repræsentative ægtefælle, og hun har varetaget alle de praktiske gøremål vedrørende børn, flytninger og sociale aktiviteter.

Gennem hele sit arbejdsliv var Esthers mand på farten, og hun havde således ikke så lidt at se til med hjemmets administration. Administration skal her forstås helt bogstaveligt. Det var et stort og krævende arbejde at koordinere Henriks aftaler, holde huset åbent og repræsentabelt for officielle gæster og holde sig informeret om de mange internationale gæsters særlige skikke og interesseområder. Arbejdet var hårdt og tidskrævende, men Esther beskriver det ikke som et surt pligtarbejde – tværtimod. Som hun selv udtrykker det, har hun ”altid været utroligt glad for sit arbejdsliv”. Det gode liv og midlerne hertil har fulgtes godt ad i Esthers tilfælde, fordi hun som bærer af baglandslivsformen har dannet par med en bærer af karrierelivsformen. Dette parløb har i Esthers tilfælde fungeret helt perfekt idet hun har leveret en æstetisk, kulturel og social konsumtion, der har fungeret som understøttelse for hendes mands karriere.

Esthers liv som diplomatfrue har selvsagt ikke været et otte-til-seksten job. Det var snarere at betragte som en livsstil med usynlige overgange mellem arbejde og fritid. Derfor har det været noget af en omvæltning at blive pensioneret. ”At blive pensionist har forandret mit liv mere, end jeg troede”, fortæller Esther. Overgangen fra hektisk diplomatliv til et liv som pensionist gav pludselig Esther betydelig flere timer til sig selv, og overgangen gav også Esther og Henrik flere vågne timer sammen. Det har de begge skullet vænne sig til, for i tjenesten fungerede de meget selvstændigt og ofte hver for sig i forhold til hver deres mere eller mindre åbenlyse pligt. Esther var for eksempel vant til at have hjemmet mere eller mindre for sig selv.

Pensioneringen har medført en gennemgribende forandring i Esthers og Henriks liv. De skulle flytte tilbage til Danmark, genoptage og udvide det sociale netværk, og de skulle vænne sig til ikke at skulle bestille noget. Det tog da også sin tid – halvandet år – før de havde vænnet sig til livet som pensionister og ”kom i gang igen”, som Esther siger. Esther kan imidlertid ikke se, at det kunne være anderledes, for set med hendes øjne er forholdet mellem arbejde og pensionering et spørgsmål om alt eller intet for en bærer af karrierelivsformen. Karrieremænd kan ikke have karriere på deltid, mener hun.

Set udefra har Esthers livsførelse nok ikke lignet arbejde. For de fleste mennesker er tjenestefolk og fine omgivelser ensbetydende med ferie. Men Esthers tilværelse har ikke været ren afslapning. Hun har på ingen måde kunnet vælge, om hun ville være værtinde eller ej. Det var en bestilling, som fulgte med ægtemanden og hans karrierejob. Esther har måttet gøre det, den diplomatiske etikette bød: Være den, der fik alt det repræsentative i forhold til mandens karriere til at klappe, uden at det virkede anstrengt, hvad enten der var tale om ti eller 500 gæster. Men Esthers fortælling om arbejdet viser, at hun er bærer af en livsform, som er tilpasset de krav, som mandens karriere stiller. Nok betragtede hun sine opgaver i Udenrigstjenesten som arbejde, men samtidig har det været indbegrebet af et godt liv for Esther: Udfordrende, afvekslende og præsentabelt. Det afgørende har været hendes samspil med sin mand og hendes evne til at supplere ham, så de tilsammen udgjorde det fuldkomne karriere-team. Det er derfor, hun hele tiden siger ”vi”, når hun taler om tiden før pensionen.

En svær overgang

Efter halvandet år, hvor de især brugte tid og kræfter på at få genoplivet deres sociale netværk – familie, venner og bekendte var blevet forsømt lidt i løbet af årene i udlandet – har Esther og Henrik fundet sig godt til rette. Mange af deres kolleger fra tiden i udlandet er efterhånden også tilbage i Danmark, og Esther og Henrik er begyndt at se dem oftere. Esther fortæller, at de i dag har stor glæde af socialt samvær med deres tidligere kolleger: ”...vi har et meget tæt sammenhold inden for gruppen af gamle kollegaer i Udenrigsministeriet.” Med disse mennesker kan de holde fast i den karriere- og baglandslivsform, som er udgangspunktet for deres version af det gode liv – uden at skulle forklare sig: ”Altså vi kan tale om så mange ting uden at blive misforstået. Det er den samme form for arbejde og den samme omgangsform... Så derfor har vi en del venner netop fra Udenrigstjenesten.”

Esther oplever, at samværet får en særlig fin kvalitet, fordi de deler erfaringshorisont og har fælles interesser. I dag ses de en gang om ugen eller en gang hver fjortende dag over en middag, til en god diskussion og et spil bridge. Energien og lysten til de anstrengende middagsarrangementer er dog kraftigt aftagende for Esthers vedkommende – og

blandt deres jævnaldrende venner og bekendte. Så derfor "...laver vi sådan små receptioner, for det andet er lidt uoverkommeligt, føler vi", forklarer hun. Man kan sige, at bæreren af baglandslivsformen nu reproducerer sin praksis i lidt mindre portioner, således at den æstetiske, kulturelle og sociale konsumtion vedligeholdes i overensstemmelse med livsformen til trods for, at man i princippet ikke "behøver" at leve op til fortidens roller.

Færre og mindre middagsselskaber

I takt med at Esther er gået på pension, er hendes middagsselskaber ikke alene blevet væsentlig færre og mindre, de er også blevet betydeligt mindre omstændelige. Nu giver Esther sig selv lov til "at lægge mindre vægt på, at alt er perfekt", som hun udtrykker det. I deres vennekreds er der opstået en stiltiende overenskomst om, at man gør alting i lidt mindre målestok i dag, fornemmer Esther. Det er på en måde en befrielse, at forventningerne til Esther og hendes mand ikke længere er så store – at de ikke længere bliver målt og vejret af omgivelserne og ikke mindst af sig selv. Men det er samtidig et tab, fordi kravene og præstationerne var strukturerende og meningskabende for tilværelsen.

Esther hælder dog mest til, at hun i dag nyder den nyvundne valgfrihed, der er forbundet med selv at kunne vælge, hvornår, hvordan, hvor mange og hvem der skal inviteres til deres sammenkomster. Hun slapper nok mere af under pensionisttilværelsens omstændigheder, hvor hun ikke "er på arbejde" ved sociale begivenheder. Men nu, hvor det ikke er "arbejde", er selskaberne imidlertid heller ikke så vigtige. Også i pensionisttilværelsen formår bæreren af baglandslivsformen imidlertid at bibeholde en snert af tidligere tiders professionalisme, nemlig i forbindelse med selskabelighed: Det er gamle kolleger, der inviteres, og fælles – altså professionelle – interesser, der diskuteres. Etiketten er også i store træk den samme, men måske ikke helt så stram. Nu laver Esther for eksempel selv sine invitationer på computeren, mens de før i tiden blev trykt hos en fagmand.

Forbrug: Lidt, men godt

For udenforstående kan det være lidt paradoksalt at høre Esther fortælle, at hun i dag ikke er så perfektionistisk som tidligere. Hendes nuværende hjem fremstår smagfuldt sammensat af de smukkeste og mest eksklusive danske møbler. Møblernes farvesammensætning og placering vidner om beboernes veludviklede fornemmelse for æstetik, og den store smukke herskabslejlighed er sirligt ren.

Det er stadig Esther, der står for hjemmets indretning. Hun fortæller, at det har været en spændende udfordring at indrette og få plads til alle møblerne, da den store lyse lejlighed er væsentligt mindre end de lejligheder og huse, som familien har beboet gennem årene i udlandet.

I dag står Esther selv for al rengøring, indkøb og madlavning. Hun fortæller, at de har valgt at holde deres hjem i et væsentligt mindre format end tidligere, fordi de ikke har de samme kræfter som før. At holde hjemmet pænt er blevet lettet af, ”at deres behov er blevet nedjusteret med alderen”. Ikke fordi deres rådighedsbeløb og dermed deres mulighed for nyanskaffelser er blevet mindre. Gennem et langt liv har de simpelthen samlet det sammen, som de skal bruge. Nu køber de derfor hverken møbler eller beklædningsgenstande i nævneværdig grad, og ommøblering forekommer heller ikke så hyppigt som tidligere.

Når Esther taler om, at deres behov er blevet nedjusteret med alderen, så taler hun om en kvantitativ nedjustering. Kvalitet er stadig vigtig i Esthers og Henriks liv og de køber deres dagligvarer i specialbutikker i nabolaget. Overordnet går de stadig efter butikker, hvor man kan få en god og kyndig betjening. Kvalitet er i det hele taget et nøgleord, som Esther selv anvender gentagne gange, når samtalen falder på forbrug. ”Man får, hvad man betaler for, derfor har vi altid gået efter kvalitet”, siger Esther.

Fortsat interesse for kunst og kultur – det samme på andre måder

Esther har altid været meget videbegærlig og interesseret i kunst og kultur. Det har omgivelserne også forventet af hende. Som repræsentant for Danmark – om end i en birolle – har almen viden og interesse i kunst og kultur været vigtige og respektfulde signaler at

sende til udenlandske gæster, føler Esther. At være helt fremme på de bonede gulve kræver en vis diplomatisk og æstetisk ballast, og som bærer af baglandslivsformen finder man hurtigt ud af, hvilke emner man trives med eller interesserer sig for. I Esthers tilfælde var det kunst og kultur.

Esther har taget disse interesser med sig ind i ældretilværelsen. Hun fortæller, at det, hun har sat allermest pris på ved hendes og Henriks virke, er alle de spændende, vidende og indflydelsesrige personer, som de har mødt gennem årene. Efter de er blevet pensioneret, er de ikke automatisk – og ikke i nær samme grad – i kontakt med personer af nævnte kaliber. Men Esther har formået at opsøge aktiviteter og steder, hvor hun fortsat kan dyrke sine interesser og møde personer med særlig indsigt i kunst og kultur – i betydelig mindre skala, naturligvis.

Da Esther kom hjem til Danmark for ni år siden, begyndte hun således at følge Folkeuniversitetets kurser i kunsthistorie. Hun ville gerne være begyndt med at læse kunsthistorie på universitetet, men det kunne ikke lade sig gøre, da hun allerede har en kandidatgrad i jura. Esther beklager sig ikke over dette, men synes derimod, at det er rimeligt og ganske forståeligt, at universiteterne er forbeholdt yngre mennesker. Folkeuniversitetet har vist sig at være et glimrende alternativ til at læse kunsthistorie på universitetet. Inden Esther startede på Folkeuniversitetet, forhørte hun sig hos sine bekendte og fik anbefalet en underviser, der var særlig dygtig, dedikeret og vidende inden for faget. Så var hun sikker på, at kvaliteten var i orden.

Esther har fulgt flere kurser gennem en lang periode, og det har hun haft stor glæde af. I dag følger hun ikke længere kurser på Folkeuniversitetet. Hun synes ikke, hun kan finde tid eller energi til det med alle sine andre gøremål. I dag er hun i stedet tilknyttet en studiekreds for personer med særlig interesse for kunsthistorie. Studiekredsen ledes af en kendt dansk kunsthistoriker. Han er guide på udvalgte kunstudstillinger ti gange om året, og herudover mødes studiekredsen to gange om måneden til diskussion af udvalgte perioder og kunstværker. Denne eksklusive form for uddannelse kombineret med social aktivitet tiltaler Esther og passer godt til hendes livssyn som bærer af baglandslivsformen.

Siden Esther og Henrik blev pensioneret, har hun rejst rundt til udstillinger i Europa med forskellige danske kunstkere og kulturpersonligheder. Men efter Henrik er blevet syg, rejser hun ikke mere. I dag tilbringer de to derimod meget tid sammen i deres sommerhus i Danmark. De seneste år har de tilbragt tre måneder om året i sommerhuset. Her får de også besøg af deres børn og børnebørn, der i sommerperioden ofte flytter ind i flere dage ad gangen. Esther og Henrik holder meget af disse besøg, som er en kærkommen lejlighed til at hygge sig med især den ene af døtrene og hendes store børn, der til daglig bor i Jylland. Esther fortæller, at de ellers ikke ses så ofte, men at de taler meget i telefon og er begyndt at e-maile sammen.

Udover at dyrke sine interesser for kunst og kultur går Esther til bridge. Hun spiller en gang om ugen sammen med Henrik og nogle af deres gamle venner, kolleger og deres ægtefæller. Esther har ikke spillet bridge siden sin barndom, og hun vil gerne have et godt greb om det igen, derfor går hun samtidig til bridgeundervisning to gange om måneden. Denne disciplinerede tilgang til spillet der, som vi skal se senere, også karakteriserer hendes tilgang til it, vidner om den perfektionisme, som er karakteristisk for bærere af baglandslivsformen. Esther har, som det er typisk for bærere af baglandslivsformen, gennem hele sit liv været vant til at skulle lære noget nyt om nye steder, skikke eller normer, og hun har som følge heraf en disciplineret og organiseret tilgang til at lære noget nyt – for eksempel bridge.

Når Esther og Henrik mødes med deres tidligere kolleger til et spil bridge, benytter de gerne lejligheden til at snakke om gamle dage og diskutere de nyeste udviklinger inden for kunst, kultur og økonomi. At kunne deltage i disse samtaler forudsætter, at man er velinformeret om samfundsudviklingen. Og Esther sætter en ære i fortsat at følge med. Hun læser gerne flere bøger om ugen – oftest (kunsthistorisk) faglitteratur – og hun læser aviser hver dag, for ”det er vigtigt at holde sig informeret om samfundsudviklingen”, som hun siger. Hun holder sig ikke ajour om samfundsudviklingen med det formål at deltage aktivt i den politiske debat, for en bærer af baglandslivsformen kunne ikke drømme om at udstille sine meninger på den måde. Hun holder sig derimod orienteret

for at kunne føre interessante samtaler med alle de interessante mennesker, de kommer sammen med privat.

Esther har overordnet bevaret en stor grad af kontinuitet mellem arbejdsliv og pensionisttilværelse, idet hun har videreført sine praksisser og interesser til den tredje alder. Adspurgt om hun føler sig gammel, svarer hun, at det gør hun ikke, men hun tilføjer, at hendes energi generelt er blevet mindre de senere år. Hun har også haft problemer med bevægeapparatet. Derfor er hun begyndt at gøre gymnastik hver morgen.

Esther er glad for pensionisttilværelsen og synes generelt, at der er utroligt gode muligheder for at skabe sig et spændende liv som pensionist i Danmark. Om sit liv siger hun: ”jeg har på alle måder, både før som nu, haft et meget privilegeret liv”.

Rikke om baglandslivsformen som pensionist

Rikke er 70 år og officielt pensionist. Men det er vanskeligt at sætte præcis dato på, hvornår Rikke egentlig blev pensioneret. Hun har aldrig arbejdet fuld tid, og selvom hun tidligere har haft et deltidsjob i en uddannelsesinstitution og dermed har haft traditionelt lønarbejde, har hun aldrig været økonomisk afhængig af sin egen indkomst. Hendes mand har tjent rigeligt for dem begge i kraft af sine mange topposter i dansk erhvervs- liv. Det primære mål for Rikkes praksis har altid været at hjælpe og støtte i forhold til hendes mands karriere. Man kan sige, at hans praksis er blevet perfektioneret af hendes evner til at repræsentere, præstere og organisere på hjemlige og sociale områder.

Midlerne – herunder de økonomiske midler – har Rikke aldrig været direkte ansvarlig for. For Rikke som bærer af baglandslivsformen var dette et ideelt arrangement. I de sidste ti år har Rikke derimod nydt at arbejde med forskellige små sekretæropgaver for en dansk eksklusiv klub mod symbolsk betaling. Rikke kalder selv aflønningen for ”nålepenge” – en gammel betegnelse for det pengebeløb, som en kvinde modtog af sin far eller mand til afholdelse af personlige udgifter.

Da klubben gik over til at bruge pc'ere, valgte Rikke at trække sig fra arbejdet, og i dag er hun blot menigt, men aktivt medlem af klubben. Hun mente, det ville være lidt for omstændeligt at skulle lære alt det nye.

Selvom Rikke kun har arbejdet på deltid, betyder det ikke, at hun har manglet arbejde. Hun har tværtimod påtaget sig en lang række opgaver, som i væsentlig grad har været defineret af hendes mands karriereforløb. Det gjaldt helt basale ting som at passe deres to børn, hente dem i daginstitutioner og tage sig af madlavningen og de daglige indkøb. Men hun tog sig også af opgaver af mere repræsentativ karakter såsom afholdelse af forretningsmiddage og planlægning af rejser og udflugter.

Bæreren af baglandslivsformen sørger for det repræsentative hjem, den repræsentative ægtefælle og varetager samtidig alle de praktiske gøremål vedrørende børn, flytninger og sociale aktiviteter – og det gør hun alt sammen med en veludviklet sans for takt og tone. De mange uformelle pligter har været udtryk for de uskrevne regler, der strukturerer livet for en bærer af baglandslivsformen. Frem for alt har hendes praksis været, at hun har været sin mands støtte og styrke – ikke bare som sparringspartner, men også som den uundværlige formgiver af ”scenografien” omkring ægtefællen og hans karriere.

Rikke har haft mulighed for at afpasse sit eget arbejdsliv i forhold til, hvor meget der var behov for hende i og omkring hjemmet. Derfor har hun ikke bemærket nogen væsentlig forandring ved at blive pensionist. Nok anvender hun i dag mindre tid på formelt arbejde, men hun er stadig engageret i et væld af sociale og kulturelle opgaver. Opgaver, der alle ligger i direkte forlængelse af, hvad hun tidligere har lavet.

Den største forandring kom ikke med hendes egen, men med hendes mands pensionering. Det har betydet, at der er færre forpligtigelser og mere tid til at nyde fælles interesser. Rikke har set frem til den tid, hvor hun og hendes mand så at sige kunne hvile på laurbærrerne. Det har der ikke været tid til tidligere, for en karriere kommer man sjældent sovende til – hverken som bærer af karriere- eller af baglandslivsform.

Om fleksibilitet og tilpasning

Tidligere rejste Rikkens mand meget, og han har også foretaget nogle jobskift undervejs i karrieren. Det betød, at børnene og Rikke måtte flytte med. Det krævede stor tilpasningsevne og socialt talent at flytte til en helt ny by og blive accepteret og integreret i lokalsamfundet. Rikke tog det som en udfordring, selvom det ofte var svært i starten. Ulempen ved flytningerne var primært, at det var vanskeligt at vedligeholde et stabilt forhold til venner og familie. En udfordring som også er aktuel i dag i forbindelse med de mange rejser, som Rikke og hendes mand foretager. Men Rikke synes også, at det er vigtigt at være lidt hjemme ind i mellem, så venner og bekendte ”også kan få deres”. Selvom bæreren af baglandslivsformen i princippet ikke har nogen tilknytning til arbejdsmarkedet, er det en meget disciplineret og organiseret livsform. Det har krævet overblik og sans for prioritering og organisering at fungere som sin mands fortrolige og samtidig få det praktiske derhjemme til at fungere perfekt, uden at det virkede anstrengt. Rikke beklager sig ikke, men det fremgår imidlertid, at det indimellem har været lidt hårdt og ensomt at være den derhjemme, som man altid kunne regne med.

Rikke synes, at det er svært at sige, hvor grænserne har gået mellem venner, kollegaer og bekendte. De mange sociale relationer, som fulgte med mandens karriere, beskriver Rikke ikke blot som kollegaer; flere af dem blev gode og personlige venner. Hendes eneste anke ved sit omskiftelige liv er, at venskaberne til tider kunne være flygtige, fordi folk skiftede stillinger eller flyttede. Egentlige forretningsforbindelser skulle man heller ikke blive for personlige med, for der kom jo altid en dag, hvor en afgørende forretning skulle afsluttes, og hvor det ikke var godt at have for mange følelser med i spillet. I dag har Rikke en forholdsvis stabil omgangskreds. Den inkluderer flere vennepar, der stammer helt tilbage fra ungdomsårene. Ud over at se folk privat møder Rikke og hendes mand mennesker i den eksklusive klub og på de mange kulturelle rejser. ”Vi har slet ikke den der ensomhedsfølelse”, fortæller Rikke, med henvisning til de mange historier om ensomme gamle mennesker.

Jobbet – et fælles anliggende

Rikke taler flere gange om mandens job som et fælles anliggende. Hun siger blandt andet, at der er ”vigtigt, at konen er interesseret i jobbet og interesseret i de mennesker,

man træffer.” På samme måde har det altid glædet hende, at hendes mand ofte har vendt professionelle problemstillinger med hende. Som hustru til en karrieremand har hun følt det som en vigtig opgave at kunne være en god ”sparringspartner”, som hun kalder det. ”Men det krævede selvfølgelig, man kunne tie stille. For man måtte ikke gå og fortælle, hvad man fik at vide”, tilføjer Rikke.

I alderdommen er dette mere eller mindre uformelle krav om (ud)dannelse stadig en del af mulighedsbetingelserne for bærere af baglandslivsformen. Rikke er således et glimrende eksempel på, at også en ældre bærer af baglandslivsformen kan være en fuldendt værtinde og en beleven gæst. Rikke har da også fortsat en meget æstetisk tilgang til livet. Selv om hun nu er pensionist går hun stadig meget op i at lave lækre middage, men nu til betydeligt færre mennesker end da hendes mand var karriereaktiv.

At skynde sig langsomt

Selvom Rikkens liv er fyldt af mennesker og aktiviteter, så betyder alderen trods alt, at tingene går lidt langsommere.

”Da jeg var ung, da kunne jeg faktisk sagtens komme hjem klokken to og skulle have otte til middag om aftenen og lave det hele selv fra bunden. Men det gider jeg ikke mere. Man går lidt langsomt. Jeg tror også, man er endnu mere omhyggelig med altså... nu elsker jeg at lave god mad. Jeg tror nok, at man lægger sin sjæl lidt mere i det.”

Baglandslivsformens æstetiske, kulturelle og sociale konsumtion følger ikke bare karrierelivsformen, men også karriereudviklingen hos den enkelte person. På den måde har indholdet i Rikkens praksis udviklet sig i takt med hendes mands karriereudvikling. Både Rikke og hendes mand er altså vokset med opgaven, efterhånden som hendes mand kravlede op ad karrierestigen. Hun er ikke bare fulgt med som det tynde øl. Nu hvor hun er blevet ældre, er hun således helt fortrolig med, hvad hun kan, bør og vil. Derfor har hun ikke så travlt længere, for nu kan hun koncentrere sig om detaljerne.

Alderen har også fået tag i Rikkens ellers så kære hobby: håndarbejde. Øjnene svigter en anelse, og det er svært at lave tingene så perfekt, som hun gerne vil. Nu nøjes hun med

at sidde i bestyrelsen for en håndarbejdsforening. Gennem foreningen kommer hun med til udstillinger med unge designere og kan på den måde følge med i faget fra sidelinien.

Endnu er den fysiske svækkelse, der normalt følger med alderen, meget begrænset. Rikke og hendes mand rejser stadig tre-fire gange om året, går tur og læser bøger til litteraturklubben. Alligevel har alderen medført, at de begge tager sig lidt bedre tid til tingene. ”Hvorfor skulle man piske afsted, når man kan tage det ”lungt””, som hun beskriver det. Derfor er Rikke også begyndt at sove lidt længere og læse avis i sengen.

Rikke er enig i sin mands opfattelse af pensionisttilværelsen som en velfortjent, forlænget ferie. Eller snarere en tid, der – som alle andre – har sine plusser og minusser. Arbejde og fritid har aldrig været adskilte størrelser i deres liv, men noget som overlappede og flød sammen. Som Rikke siger, så har de ”aldrig tænkt over, hvor det ene ophørte, og det andet begyndte.” Det at have færre forpligtigelser og mere tid til venner og hinanden oplever de begge som et privilegium.

Selvom det mest af alt er et plus, at manden – og dermed også bæreren af baglandslivsformen – er gået på pension, medfører pensioneringen også et lille tab for Rikke. Seriositeten og den strukturerede hverdag er blevet sværere at få øje på. Der er simpelthen ikke noget tvingende nødvendigt omkring én, som der var før. Der er ikke noget, man skal, og det er en mangel for bærere af en organiseret og struktureret livsform som baglandslivsformen. Rikke har fyldt dette tomrum med interessante rejser og store kulturelle oplevelser. Det er noget, hun planlægger omhyggeligt, ser frem til og senere tænker tilbage på. Deres økonomiske råderum tillader dette skift i praksis og bevirker, at Rikke er i stand til at vende tabet ved pensioneringen til noget positivt. Nu strukturerer og organiserer hun således sit liv ligesom før, når hun for eksempel arrangerer deres rejser. Dermed reetableres den balance, der er en nødvendig betingelse i hendes version af det gode liv.

Interesserne

Rikkens liv synes ikke at have forandret sig væsentligt ved overgangen til en tilværelse som pensionist. Hun føler stadig, at hun har masser at lave til trods for, at hun ikke har

arbejde. Rikke sørger for, at hun ikke ”spilder tiden”, og hun bruger de midler, som karrieremanden har tilvejebragt, til at give deres pensionisttilværelse et eksklusivt og dannet indhold i form af for eksempel rejser. Signalværdien i det, man bruger sine penge og tid på, er bestemt ikke ligegyldig for en bærer af baglandslivsformen, selvom man er pensionist.

6. Fra alderdom til it

I dette afsnit har vi fået nuanceret, hvorledes overgangen fra arbejdsmarkedsaktiv til pensionist opleves, når betragtningen foretages gennem livsformsbriller. Informanterne giver fortællinger, der i ganske vidt omfang er anderledes end den stereotype opfattelse af den ældre. Vi har set, hvor forskelligt de ældre livsformer oplever overgangen. Eksempelvis synes tabet af arbejdet og den identitet, der følger med, at være mærkbart større fra karrielivsformens perspektiv end fra lønarbejderens. Lønarbejderen skemalægger sin dag med spændende fritidsaktiviteter – måske fordi, der kun er fritid, hvis der også er pligtid. Fra karriereperspektivet er viften af tilbud til ældre mindre interessant. De kan ikke indgå i karriereperspektivets mål-middel-relation; karrierepersonens mål er opstigning og anseelse, og det er svært i praksis at opnå på et aftenskolekursus. På samme måde opleves tabet af sociale relationer ved overgangen til alderdommen meget stærkere fra husmorperspektivet end fra nogen af de andre livsformers perspektiv. Dette gælder, hvad enten hun har fået dækket sit omsorgsbehov på arbejdsmarkedet eller i familien. Til gengæld behøver hun, sat på spidsen, ikke arbejdsidentiteten for at opretholde sit gode liv i alderdommen. Og pensioneringen i sig selv har således ingen egentlig betydning for husmorlivsformen.

Den nyerhvervede forståelse af pensionistlivet er i sig selv værdifuld på en række områder. Målet med dette kapitel har imidlertid været at opnå en nuanceret forståelse af, hvad mennesker mister og vinder, når de gennemlever overgangen fra arbejdsmarkedet til pensionisttilværelsen set fra de fem livsformers perspektiv – for herefter at kunne indhente forståelse af, hvorledes informationsteknologien kan indgå som en aktiv medspiller i de ældres liv nu og i fremtiden.

I det følgende kapitel fokuserer analysen således på overordnede spørgsmål om, hvorledes it kan virke som en fremmede faktor for udlevelsen af det gode liv set fra livsførernes perspektiv.

Kapitel 3 – livsformerne og it i alderdommen

På baggrund af analysen i det forrige kapitel analyseres det i dette kapitel, hvorledes mennesker, der er trådt ind i pensioneringen, kan bruge informationsteknologien som støtte og styrke i deres hverdagspraksis.

De unge ældre blandt informanterne har haft en aktiv rolle i denne analyse. De interviews, som hovedsageligt danner baggrunden for analysen i forrige kapitel, har været omskrevet til små ”portrætter” af de ældre informanters pensionisttilværelse. De unge ældre repræsentanter for de fem livsformer har modtaget disse portrætter. Portrætterne er, ligesom interviewsene, koncentrerede om de områder, hvor informanterne oplever tab og gevinster ved at blive pensioneret.

Som det er beskrevet i afsnittet om metodiske overvejelser og valg, har tanken været at lade gruppen af unge ældre fungere som ”forskernes forlængede hjerner” – den enkelte unge ældre træder som bærer af en bestemt livsform ind i den ældre med samme livsforms univers og tager stilling til, hvorledes denne kunne fremme mulighedsbetingelserne for udlevelsen af sin livsform via brugen af IT. Antagelsen er således, at den intersubjektive overførbarhed mellem en yngre bærer af fx husmorlivsformen og en ældre bærer af samme livsform er større end den intersubjektive overførbarhed mellem den ældre bærer af husmorlivsformen og en forsker, som er bærer af en anden livsform. Målet har således været at mindske det klassiske hermeneutiske problem ved kravet om sammensmeltning mellem ”forskeren og det forskede”: Kan forskeren fortolke information fra en person, som er bærer af en anden livsform end forskeren selv?

De unge ældre er således blevet bedt om at forholde sig til, hvorledes ”deres ældre” kunne få et bedre liv med brugen af IT. Helt konkret er de blevet stillet følgende opgave:

Uddrag fra følgebrev til de unge ældre: Meningen er, at I skal læse disse sammenskrivninger og prøve at sætte jer i personens sted. Hvordan tror I, at vedkommende har det? Vi, der arbejder på projektet, kan naturligvis få meget ud af at interviewe de ældre deltagere om deres hverdagsliv som ældre mennesker – og vi kan også tænke os mange måder, hvorpå disse mennesker kan få et mere indholdsrigt liv ved hjælp af pc'en. Men I er sandsynligvis bedre til det – fordi I hver især "ligner en yngre udgave" af to af de ældre deltagere. Vores forventning er, at I kan fortælle os mere om de ældres nytte af pc'en, end vi selv kan konkludere.

Projektet "Ældre og IT" handler om, hvorledes brugen af IT kan give ældre et bedre liv – herunder, hvorledes forskellige livsformer bruger pc'en til forskellige ting. Derfor er opgaven til jer: **Forestil dig, at du er den ældre, som du læser om. Hvordan kan den ældre have glæde af at bruge internettet og e-mailen?**

Tænk på den ældre som en del af hele samfundet: Som en politisk deltager, en social person, en forbruger, evt. en tidligere deltager på arbejdsmarkedet og så videre.

I deres dagbog har de unge ældre i en periode på seks uger kommenteret på, hvorledes de ældre ville kunne få konstruktiv nytte af computeren som et interaktivt redskab. Herudover er der foretaget dybdeinterviews med hver enkelt yngre ældre informant om spørgsmålet. Igen er der lavet en sammenskrivning af interviewet, og denne er sendt til de ældre informanter, som er genstand for overvejelserne.¹⁸

De unge ældres tilgange og forslag har tjent to formål: For det første fungerer deres tilgang til de ældre informanter som en mulig fortolkning på linie med projektmedarbejdernes – og overvejelserne er således både inddraget i den samlede analyse af hver livs-

¹⁸ Både portrætterne af de ældre og sammenskrivningerne af interviewsene med de unge ældre er udarbejdet med de samme metodiske forskrifter som analysen i rapportens kapitel 2 og 3 – det vil sige med de livsformsspecifikke nøglebegreber som styrende for sortering og fortolkning af informanternes overvejelser.

form nedenfor samt refereret selvstændigt i en boks ved afslutningen af hvert afsnit.¹⁹ For det andet har de ældre informanter kunnet bruge de unge ældres overvejelser og konkrete forslag til at komme videre – både i brugen af og i overvejelserne om den interaktive brug af computeren. Dermed har de unge ældre også i selve processen fungeret som et lærings- og refleksionsværktøj for de ældre og dermed beredt vejen for interviewrækken om den livsformsspecifikke brug af IT.

Efter denne proces er der atter gennemført en række dybdeinterviews med informanterne om deres livsformsspecifikke brug af IT. Interviewene danner – sammen med dagbogen, kommentarer til de løste opgaver og de unge ældres refleksioner over de ældres tilværelse og IT – grundlaget for analysen i dette kapitel.

Ligesom det var tilfældet ved spørgsmålet om den livsformsspecifikke udtræden af arbejdsmarkedet, er disse interviews struktureret med henblik på at nå rundt om de fleste sfærer i samfundet. Og også her er der stor forskel på, hvorledes og i hvilken grad de forskellige livsformer forholder sig til og fortolker de forskellige sfærer – og forbrug, socialt liv og politisk deltagelse indgår derfor med forskellig vægt undervejs i analysen. Desuden er de forskellige dele af empirien inddraget i varierede omfang i analysen. Dette skyldes (som i kapitel 2), at informanternes udsagn har forskellig kvalitet i de forskellige dele af empirien.

¹⁹ Nogle steder kommer interviewpersonen med idéer til søgninger og interessante hjemmesider uden at have henvisninger til konkrete internetsider. Hvor det ikke eksplicit fremgår, at konkrete internethenvisning stammer fra interviewpersonen, er henvisningerne således tilføjet af rapportens forfattere som konkret uddybning af interviewpersonens idéer.

1. Lønarbejderlivsformen og it i alderdommen

Nøglebegreber for lønarbejderlivsformen

- Målet er selvudfoldelse i fritiden -
- Midlet er salg af arbejdstid -
- Arbejde og fritid er skarpt adskilte sfærer, som gensidigt betinger hinanden -
- Friheden er bevidstheden om det regelfaste forhold mellem arbejde og fritid -
- Familien og det sociale liv reproduceres ved hjælp af midlerne fra lønarbejdet -

Knud om lønarbejderen og IT i alderdommen

Selvom Knud er pensionist, har han en aktiv hverdag med en masse foreningsarbejde og andet frivilligt arbejde. Computeren er i den forbindelse en stor hjælp, fx til at udføre forskellige praktiske opgaver. Knud forklarer blandt andet, hvordan computerens tekstbehandlingsprogram har betydet, at det skrevne sprog er blevet mere tilgængeligt for ham, fordi man lettere kan overskue hele teksten, flytte rundt på passager og slette det, man ved nærmere eftersyn ikke synes lyder rigtigt. Knud fortæller, hvordan han har ladet sig inspirere af en af sine bekendte, som er sekretær og rigtig dygtig til at få referater til at se professionelle ud:

”Og der har jeg altså også set, hvordan han har stillet sit op. Så har jeg prøvet at efterleve det. (...) For at det skulle se mere professionelt ud. Det kan jeg gøre bedre med computeren. Altså fordi man kan jo formatere teksten, hvis noget af den skal være fed, og man kan lave punkter, man kan lave numre, stille dem op i nummerorden (...).”

”Arbejdet” er blevet lettere

Knud siger, at han før i tiden kunne sidde flere timer og kæmpe med at skrive et kort referat fra et møde i fagforeningens lokalbestyrelse. I dag – med computeren – synes Knud, at det er blevet helt sjovt at formulere sig skriftligt. Efter han har fået compute-

ren, påtager han sig derfor gladelig at lave referater og andre skriveopgaver for de forskellige foreninger, han er medlem af.

”(...) når jeg skriver noget, så skriver jeg bare, ikke. Det er sådan noget, jeg har lært inde på kurset [IT-kurset, red.]. Bare skriv. Og så formaterer jeg det bagefter. Dele det op i afsnit, og sådan. Det er den måde, jeg arbejder på.”

Bestyrelsesarbejdet og det frivillige arbejde tager meget af Knuds tid. I den forbindelse har han stor glæde af computerens elektroniske kalender, hvor han kan holde styr på sine møder. I de næste tre måneder er han stort set ”booket op” – ganske vist ikke hver dag, men der er mange dage, hvor han skal noget. Et enkelt punkt er endda inde i næste år, fortæller han.

Endvidere synes Knud, at der er en del andre praktiske gøremål, der er blevet væsentligt nemmere i kraft af computeren. Siden han har fået koblet sig til Netbank, behøver han for eksempel ikke længere at bruge tid på at gå i banken, og det ser han som en klar fordel:

”Jeg skal ikke rende i banken, og jeg kan hele tiden se, hvad jeg har på min konto (...). Jeg kan indbetale giro og sådan noget. Det er blevet nemmere. Det er det. (...) Stort set har jeg inden for det sidste halve år måske kun været i banken to gange.”

Med e-mailen er også antallet af posthusærinder blevet reduceret. Nu bruger Knud jævnligt e-mailen til at korrespondere med andre foreningsmedlemmer, mens deres korrespondance tidligere var baseret på brevpost. Der er for Knud at se flere fordele ved denne nye måde at kommunikere på:

”(...) selve referaterne fra bestyrelsesmødet, dem fik jeg tilsendt pr. post. Og så fik de svar, når vi var til bestyrelsesmøderne. Men nu var det jo så dejligt, at man kan sende svar tilbage, at man har læst, og man kan komme med en kommentar, og sådan. Det er nemt. Og det er billigt. Man snyder postvæsenet for nogen kroner, hver gang man sender en mail, ikke. Det kan jeg godt lide.”

Kontakt

Den sociale kontakt har også fået et løft, efter at Knud har fået internetadgang. Især nyder han korrespondancen med sine børnebørn. Knud sætter pris på muligheden for at sende e-mails til både familie og venner, for eksempel til højtider:

”Ja. Bl.a. mine julekort. Dem sendte jeg ud som e-post til dem, der havde en computer derhjemme og en e-mail adresse. Og det har mange mennesker efterhånden.”

For Knud har computeren ydermere vist sig at være velegnet til at skabe kontakt til andre mennesker gennem de forskellige chat-rooms, der findes på internettet. Da Knud først stiftede bekendtskab med de forskellige chat-rooms, var han temmelig skeptisk. Efter at have brugt et stykke tid på at finde frem til chat-rooms, der ikke kun handler om sex, har Knud nu fundet et sted, hvor han kan chatte med folk på sin egen alder, der ligesom ham selv er interesseret i at møde en ny partner:

”I starten skrev jeg i dagbogen, at det var ikke noget for mig, og der var ikke noget seriøst i det, men nu har jeg altså fundet et chat-program, der hedder Ofir, ikke. De har et program for seniorer.”

Knud viser sig som et godt eksempel på, hvordan lønarbejderlivsformens legende tilgang til IT og til sin pensionisttilværelse og fritid i det hele taget, udvider nettets anvendelsesmuligheder for ældre. Anvendelsesmulighederne bliver i hvert fald betragtelig større i forhold til det, man inden for ældrediskursen ”normalt” ville tro kunne fange ældre menneskers interesse. For bærere af lønarbejderlivsformen er informationsteknologiens underholdningsværdi mindst lige så vigtig som nytteværdien, og det bevirker, at nettet oftest overrasker positivt for en lønarbejder som Knud – for underholdning, sociale og hobbyrelaterede fora er der masser af på internettet.

Selvom Knud synes, han har fået et godt ældreliv, savner han sin kone. Nu har han dog efterhånden fået hendes død så meget på afstand, at han flirter lidt med tanken om at få en ny veninde. Derfor har Knud været på ”Kontaktforum” på internettet, og han har på

den måde været i kontakt med et par damer. Han har ikke mødt nogen af dem – de e-mailer kun. For den enes vedkommende har han dog, som han selv siger, været så fræk at tjekke hendes adresse i vejviseren på Kraks hjemmeside. Selvom han bruger Kontaktforum til at lede efter en veninde, gør han opmærksom på, at han ikke er interesseret i at bo sammen med nogen – det skal være ”til weekendbesøg og sådan, ikke.”

Knud chatter også for sjov, og han er på den måde blevet indlemmet i en slags ”chatlog”, hvor man kun kan blive medlem, hvis man er anbefalet af fem andre medlemmer. Idéen med logen er, at man en gang imellem mødes ”i virkeligheden” på et bestemt værtshus i byen. Denne kombination af virtuel og virkelig kontakt passer en ældre lønarbejder som Knud godt, da man på den måde kan have en jævnlig kontakt med vennerne – og få nye venner – uden at skulle anstrenge sig for meget rent fysisk. Selvom Knud er blevet glad for e-mailen og chatfunktionen, er det langt fra det eneste interaktive, som han bruger sin computer til. Som han selv siger:

”Det er jo ikke kun chat, det drejer sig om. Nej, altså, jeg bruger den virkelig meget til at søge på alle mulige emner. Noget som jeg synes, jeg ser i fjernsynet (...) det kan være fx jordskælvene i Indien og sådan.”

Gennem sin kontakt til andre ligesindede på nettet, har Knud samtidig fået mulighed for at gøre sine meninger gældende. Således kom Knud via et chat-room i kontakt med en jævnaldrende mand, der ligesom han selv var blevet snydt af et af de almindelige ”ikke-netbaserede” kontaktbureauer. De udvekslede erfaringer over nettet og blev sammen enige om at gå til medierne med sagen, hvilket resulterede i, at der blev lavet et fjernsynsprogram om deres problem. Via internettet har Knud på den måde brugt pc'en til at øve indflydelse på sine omgivelser hjemme fra sin dagligstue.

Selvom Knud synes, at det er spændende at have mulighed for at påvirke omverdenen, kender han også sine begrænsninger. Han var således ikke umiddelbart fristet af netportalen Jubiis tilbud om at indgå i netdialog med Poul Nyrup. Hvis man henvender sig til formelle beslutningstagere, skal man have et ærinde, der rækker udover almindelige menneskers dagligdags ærgelser, synes Knud. Samme tankegang gør han gældende i

forhold til at lave sin egen hjemmeside. Skal man lave en hjemmeside om sig selv, skal man, ifølge Knud, have et budskab, et formål. Det synes Knud ikke, at han har som privatperson. Derfor går han og pusler med ideen om at lave en hjemmeside til sin pensionistklub:

”Jeg kunne godt tænke mig at prøve på og få udarbejdet en hjemmeside. Men en hjemmeside skal jo også have et formål. Så at lave min personlige hjemmeside det tror jeg nok ikke, jeg ville. Men jeg ville nok prøve på at lave en til en pensionistklub, jeg er medlem af.”

Masser af information

Med computeren har Knud fået adgang til en masse information, som han tidligere ville have sværere ved at finde. For eksempel har han været inde på en hjemmeside, der informerer om Azberger Syndrom:

”Mit barnebarn (...) han har den sygdom. Og det er – hvordan skal jeg udtrykke mig – det er på den måde, at på nogen punkter er han flere år fremme, end på andre. Nu hans motorik fx, der er han – han er tolv år nu, ikke – men hans motorik er kun som en fem-årig (...) og så hans tale den... det er sort snak. Ikke for at sige det er ufornuftig, men hans udtale af ordene, ikke. Han går i almindelig folkeskole, fx, dansk retskrivning, matematik, musik. Der er han langt fremme. Også brugen af computeren. Der er han langt fremme. På andre punkter mht. sport og sådan noget, der er han langt, langt, langt tilbage.”

Selvom hans datter og svigersøn har fortalt Knud, hvad sygdommen indebærer, synes Knud, at det er rart at kunne gå ind og læse lidt om det selv. Når han ikke har andre ting, der skal laves, sætter han pris på at være sammen med sin familie, og hans øgede viden om barnebarnets sygdom gør, at han som bedsteforælder har fået bedre forudsætninger for at håndtere de vanskeligheder, der er forbundet med barnebarnets sygdom:

”(...) der er bl.a. skrevet en artikel om, hvordan at bedsteforældre har svært ved at tackle det der, for de tror børnebørnene er uopdragne. Deres temperament og sådan noget –

det er meget voldsomt. Og der var der en artikel om det der. Så på den måde synes jeg, det kunne være interessant og finde ud af det der.”

Knud har også lavet en konkret informationssøgning om højskoler. Han har netop solgt sit kolonihavehus for at få råd til at rejse og tage på højskole. Det var egentlig noget, som han og hans nu afdøde kone havde planlagt. Men da hun døde, og han blev alene med udgifterne, var der ikke længere plads til rejser i Knuds økonomi:

”Nu har jeg ingen udgifter på den [kolonihaven, red.]. Og jeg har fået en sum penge, så nu har jeg råd til og tage ud og rejse, bl.a. tage på højskole. Og så har jeg søgt på højskoler for at finde ud af, hvad der var af programmer der. Og det er jo alt muligt. Det er jo alt lige fra kulturelle emner og til computer og husflid og sådan noget, man kan komme på.”

Avislæsning på nettet er også blevet en fast rutine for Knud. På grund af internetadgangen læser han mere nyhedsstof, end han gjorde, før han fik computeren. Han fortæller, at han synes, det er en fordel, at han kan pille det ud fra alle aviserne, som han synes er interessant, i stedet for kun at se en bestemt avis hver dag. Desuden, tilføjer han, kan han sige til de sælgere, der ringer for at sælge et abonnement, at han allerede læser avisen – bare på nettet. På den måde kan Knud også holde sig orienteret, uden det går ud over den noget stramme økonomi.

Knud bruger jævnligt funktioner som www.rejseplanen.dk og www.krak.dk:

”Ja, det gør jeg, fordi min datter hun bor i Malmø, ikke. Og så skulle jeg over til Malmø i påsken, jamen, så fandt jeg ud af med Rejseplanen (...) hvad tider togene gik, og hvordan man kom derover på den nemmeste måde. Hvis jeg skal et eller andet sted hen, jamen, så finder jeg også ud af det... det kan være på Krak, man får en ruteplan ud, ikke. Der får man jo en hel beskrivelse, hvor man skal dreje til højre og venstre, og hvor mange meter og kilometer det er, man skal køre. Jamen, man kan få de informationer, man har brug for.”

For Knud har disse internetfunktioner lettet hverdagslivet gevaldigt. Han beskriver, hvordan han, før han fik mulighed for at hente rejseinformationer på nettet, skulle forberede en rejse flere dage i forvejen, og hvordan han måtte gå op på stationen og forhøre sig om togtider.

I det hele taget føler Knud, at han er blevet mere uafhængig og vidende ved at have fået adgang til internettet med det hav af informationer, der findes her. På Netdoktor har han fået råd om sit helbred. Og selvom han ikke har haft brug for juridisk bistand, ved han, at man kan gå ind på Netvokat, hvis det skulle blive aktuelt. I dag kan han altså klare mange ting selv, og samtidig med at det er tidsbesparende, giver det også en vis tilfredsstillelse at kunne finde oplysningerne selv, synes Knud.

Bare for sjov

Knuds brug af internettet er ikke kun funktionsorienteret. Han søger også på nettet ”bare for sjov” og uden noget egentligt formål. Ofte søger han informationer om et eller andet emne, han er faldet over i et radioprogram eller en tv-avis – alene for underholdningens skyld:

”Jamen, så ser jeg noget i fjernsynet en dag, ikke. Bl.a. var der det der med olieudslippet ved Galapagosøerne, ikke, jamen så tænkte jeg, jeg vil prøve og søge lidt på Galapagosøerne. Jeg syntes bare, det kunne være interessant, ikke.”

På den måde har Knud tilegnet sig en paratviden, han ellers ikke ville have fået. Om Galapagosøerne, jordskælv i Indien, have dyrkning og om lokalhistoriske begivenheder og fænomener som ”grevinden af Bagsværd”. Kort sagt om alt mellem himmel og jord.

Selvom Knud aldrig kunne finde på at udlevere detaljer om kreditkort over internettet og derfor heller ikke handler ad denne vej, har han brugt nettet til at søge produktinformationer og sammenligne priser på et digitalkamera, som han var interesseret i. På nettet får Knud også forbrugeroplysninger, der gør ham i stand til at være kritisk i forhold til de produkter og serviceydelser, han bruger. Knud nævner, at han har fundet en hjemmeside, der beskriver, hvor mange og hvilke giftstoffer cigaretter faktisk indehol-

der. Knud – som selv ryger – var godt klar over, at det måske ikke ligefrem er sundt at ryge, men det kom som noget af en overraskelse, at en pakke cigaretter skulle være tilsat så mange giftstoffer. Som han siger, er det jo ikke noget, tobaksselsskaberne ligefrem reklamerer med, og han vurderer derfor selv, at internettet højst sandsynlig er det eneste sted, hvor sådanne oplysninger er umiddelbart tilgængelige.

Superbruger

Knud er uden tvivl en rigtig succeshistorie, hvad angår IT-brug. Han er begejstret, han er indstillet på at lære, og han er lynhurtigt blevet fortrolig med de mange muligheder, som en computer med internetopkobling kan tilbyde.

For Knud er det vigtigt at gøre sig nyttig, og i den forbindelse har computeren vist sig at være et godt redskab, idet han har meldt sig som frivillig hjælpelærer på ældrecenterets pc-kurser, så han kan videregive sine erfaringer med computeren til andre ældre:

”Så er jeg jo så begyndt og gå på kursus henne i Pensionisternes Samvirke, og der kommer jeg inde på deres internet-café hver fredag. Dvs. der hjælper jeg til inde, fordi han [læreren, red.] synes, jeg har fået så meget ud af kurset, så jeg godt kan hjælpe lidt til og hjælpe de andre lidt med og finde ud af det der med at søge på nettet.”

Derudover synes Knud, at man opnår en samhørighed med den yngre, erhvervsaktive generation ved at have en computer og kende lidt til IT-jargonen. For de unge er IT en selvfølgelig del af hverdagen, og når man ved noget om IT, kan man snakke med, når der bliver brugt udtryk som internet, e-mail, søgemaskine og world wide web. Samtidig kan man i højere grad manifestere sig som en person, der stadigvæk deltager aktivt og engageret i samfundsudviklingen på trods af alderen. Før han fik computeren, følte Knud sig noget udenfor, når talen faldt på IT:

”Og de snakkede om RAM, og de snakkede om bytes, og hvad fanden det hedder alt sammen. Og man sidder der og tænker, hvad er det, de snakker om. Hvor kan du falde ind? Skal de ikke snart snakke om noget andet. Man sidder ligesom lidt ved siden af. Og

så... det gør man ikke mere. Det gør man ikke mere. Det synes jeg, det er rart. På den måde så er dagligdagen også blevet nemmere. For nu kan man snakke med, ikke.”

Knud nøjes ikke bare med informationssøgning, chat og e-mails, han er computerbruger på et relativt højt niveau. Han har ambitioner om at videreudvikle sig og har investeret i flere ting, der har kunnet udvide omfanget af hans internetbrug:

”Det var fordi jeg ikke havde en ordentlig tegning på sommerhuset. Så målte jeg sommerhuset op. Så fik jeg installeret et tegneprogram, CorelDraw, og begyndte og lære det lidt og kende. Og så tænkte jeg, det var sgu da smart det her. Og så kunne jeg tegne mit sommerhus.”

Et digitalkamera hører også til nyanskaffelserne. Han mener, der er mange fordele ved at tage billederne og selv kunne fremkalde dem digitalt:

”Jamen, så kan jeg tage nogen billeder, og jeg kan lave billederne med det samme og få dem ind på computeren. Så kan man samle alle sine billeder på en cd-rom.”

Når Knud har til hensigt at samle sine billeder på en cd-rom, frem for at printe dem ud og sætte dem i album, er det et tegn på, at han for alvor er fortrolig med det nye medie. Mange nye brugere ville vælge at få de fysiske kopier – dels fordi man så kan sætte dem i album, som man er vant til med papirbilleder, dels fordi man ikke helt stoler på, at billederne bliver på cd-rommen.

For Knud er computeren nærmest blevet en slags hobby på linje med eksempelvis akvarelmaling. Han synes, at det er sjovt at kende til computeren og at sætte sig ind i tekniken. Som bærer af lønarbejderlivsformen bruger Knud både computeren som en væsentlig del af sin pensionisttilværelse og sit fritidsliv, som en del af sit frie ”arbejdsliv” – til at skrive referater, kommunikere med de andre bestyrelsesmedlemmer, holde styr på sine aftaler – og til at udfolde sig selv, være kreativ, sende julekort, chatte og undersøge forskellige ting, der har vakt hans interesse. Og frem for alt bruger han den for sjov.

Karen om lønarbejderen og IT i alderdommen

Karen har stor glæde af sin computer. Først og fremmest synes hun, at den er underholdende. Det er sjovt at sende og modtage animerede postkort, og det er sjovt at kunne følge op på internetadresser, man støder på i fjernsyn og radio. Karen har ikke altid et bestemt mål med sine internetsøgninger. Ofte søger hun blot for at se, hvad der gemmer sig på en hjemmeside, som hun tilfældigvis har hørt omtalt. Alt i alt synes Karen, at computeren har beriget hendes tilværelse:

”Jeg får mere ud af indholdet i mit liv, end jeg ellers ville have fået, fordi... det var for besværligt at søge alle de oplysninger. Og der er jo oplysninger, jeg ikke ville kunne få, hvis jeg ikke havde den computer.”

Favorithjemmesiderne

Internetadresser kan man høre om alle mulige steder – og på alle tidspunkter af døgnet i radio, TV og andre steder. Karen har derfor en lille liste på et stykke papir, hvor hun noterer netadresser til senere afprøvning, når hun har tid til at sætte sig foran computeren i ro og mag. Listen bliver løbende revideret, i takt med at Karen får kigget på de forskellige hjemmesider. Hjemmesider, der ikke umiddelbart falder indenfor Karens interessefelt bliver slettet, mens andre opnår favoritstatus i kortere eller længere perioder. Den sidste måneds tid har Ordrupgaards hjemmeside været flittigt brugt, fortæller Karen. Hun er altid kommet jævnligt til udstillingerne på Ordrupgaard, og siden hun har fået computer og netadgang, har hun fundet på at besøge deres hjemmeside. Via hjemmesiden finder Karen yderligere informationer om de udstillinger, hun ser, og på den måde synes hun, at hendes oplevelse af udstillingerne får tilført en ny dimension.

”Ordrupgaard, det er et af mine yndlingssteder. Og hvis jeg klikker på Ordrupgaard, så får jeg billeder, så kommer en beskrivelse af billedet, og hvem der har malet det og så videre. Og mit yndlingsbillede, det er ikke altid fremme, når der er udstillinger, men ... det er det her [på nettet, red.]. Af Picasso. Og det forstørrede jeg og klikkede ud [printede ud, red.]. Og det står inde på min printer. Så når jeg sætter mig ned, så bliver jeg i godt humør af at kigge på det der.”

Karen har også været inde på Koldinghus og Kronborgs hjemmesider for at følge op på udstillinger, hun har besøgt der. Ganske vist har hun set mange af billederne før, men hun nyder at kunne gense dem, når hun har lyst. På Koldinghus' hjemmeside kan man se et lille billede af bygningen, hvilket Karen til at begynde med syntes var meget sjovt at se på, da hun jo selv havde været der. Efter at have været inde på hjemmesiderne regelmæssigt i en periode, havde de imidlertid ikke længere den store oplevelsesværdi for Karen, hvorfor hun slettede dem af listen igen.

Kunst har interesseret Karen i mange år. Det har været en væsentlig del af hendes fritidsinteresser og nu, hvor hun har fået adgang til internettet, kan hun dyrke denne interesse oftere og på en mere ukompliceret måde, fordi hun ikke behøver at køre hele vejen til museet for at se billederne. På den måde kan man sige, at IT kan virke understøttende i forhold til Karens fritidsaktiviteter. Ikke mindst på længere sigt når alderen gør, at hun ikke længere kan tage på museumsbesøg, når hun har lyst.

Det er visse hjemmesider, som ikke mister nyhedens interesse. For eksempel er aviserne hjemmesider gået hen og er blevet en integreret del af Karens hverdag. Hver gang hun tænder for computeren, går hun helt rutinemæssigt ind og kigger på dagens avisoverskrifter. Karen har fast abonnement på én avis, men for det første har hun kun et weekendabonnement, og for det andet er det jo kun synspunkterne fra en avis, man får på den måde. På internettet kan hun læse alle de danske avisers nyhedsdækning. Ved at følge med i nyhederne på internetaviserne kan Karen således sikre sig, at der ikke er noget spændende, der går hendes næse forbi. Samtidig føler hun sig bedre orienteret i forhold til de nyheder, der kommer i TV-avisen om aftenen:

”Og så engang imellem, så tænker jeg “gud ved, hvad de andre skriver”. Så prøver jeg Jyllands Posten og Ekstra Bladet og BT for lige at se overskrifterne, om der er noget interessant, noget spændende. I går var der branden i Ribe Domkirke, ikk’, jeg tænkte “himmel og hav”, ja og så kommer det i Aktuelt [tv-avisen, red.] om aftenen, så det var meget sjovt.”

Gennem mange år er Karen ofte rejst til England, fordi hun har en søster, der er engelsk gift. Via BBC World's hjemmeside vedligeholder hun sin viden om England. Det giver hende bedre mulighed for at tale med den engelske del af familien om, hvad der foregår i det engelske samfund:

”Det er nysgerrighed. At se, hvad de skriver. Og få lidt nyt fra England, ikk’. Altså, det er bare informationen.”

E-mailen – mere kontakt til familie og venner

E-mail funktionen er hurtigt blevet fast rutine i Karens liv. Hun er begejstret for de muligheder for kontakt til familie, venner og bekendte, der har åbnet sig, efter hun fik lavet sig en e-mail adresse:

”Den [computeren, red.] har givet mig mere kontakt med familie og venner, end jeg havde før. Der var vi ikke i så tæt kontakt.”

Især den yngre del af familien er på grund af e-mailen blevet mere nærværende i hendes liv. Et af Karens voksne børnebørn, Phillip, der er bosat i England, er pludselig begyndt at lade høre fra sig per e-mail, fortæller hun. Phillip har travlt med karrieren og har ikke haft for vane at lade høre fra sig. Før hun fik computeren, har hun derfor måttet nøjes med at følge med i hans liv fra sidelinjen via andenhånds fortællinger om hans gøren og laden:

”Jeg har aldrig hørt fra ham. Ikke engang til fødselsdag, ikke engang en gang imellem til julen, fordi han har travlt og så videre.”

Nu skriver Phillip jævnligt korte e-mails med små hverdagsfortællinger. På den måde er Phillip blevet langt mere nærværende i Karens liv.

Med e-mail er det altså pludselig blevet meget nemmere for Karen at holde kontakten med folk. Selvfølgelig har der altid været telefonen, men det er ligesom mere forpligtende og ”nærgående” at ringe folk op, synes Karen. Hun er ikke interesseret i at virke

påtrængende, men når man sender en e-mail, kan folk svare, når det passer dem, og derfor kan hun tillade sig at være meget mere "rundhåndet" med sine e-mails end med sine telefonopkald. Der er således ikke nogen tvivl om, at IT har haft en understøttende effekt i forhold til Karens sociale liv. I sin IT-dagbog skriver Karen den 26. marts 2001:

"Nå, så var der en mail fra min veninde, med et spørgsmål, som jeg svarede på med det samme, lidt efter kom der tak fra hende, det var næsten som en telefonsamtale."

Karen har som bærer af lønarbejderlivsformen altid været optaget af at få mest muligt ud af sin fritid. Hun har som konsekvens heraf været vant til at være udadvendt og fx holde kontakt til gamle venner. Der er to af Karens venskaber, der er blevet markant tættere, siden hun har fået mulighed for e-mail kontakt. Den ene er en gammel kollega, som Karen er begyndt at e-maile med næsten dagligt. Tidligere havde de kun kontakt tre-fire gange om året. E-mailen har betydet, at de to er begyndt at følge med i hinandens hverdag. Samtidig ses de langt oftere nu, og de kører sammen til diverse udstillinger rundt om i landet. Den anden er en gammel astrologiveninde, som hun også har intensiveret kontakten til:

"Og så skriver hun [veninden, red.] "jeg skal der og der og der, og i går var jeg der, og du kan tro, det skulle du prøve, om du kunne komme og se, for det er interessant osv." Vi kommunikerer på nettet, virkelig meget. Det er hende, jeg er mest glad for. Og så er der hende der på Amager. Vi ses måske en gang om måneden nu. Ellers var det meget, meget sjældent. Vi ringede sammen engang imellem, hvis der var noget, vi syntes, den anden var interesseret i."

Karen synes, det er oplivende at skrive og modtage e-mails om de små ting, som man har oplevet på udflugter eller i dagligdagen. Det er netop karakteristisk for bærere af lønarbejderlivsformen, at kvaliteten af det sociale liv er særlig væsentligt som en selvstændig del af tilværelsen. For Karen har computeren betydet, at denne kvalitet har fået et markant løft.

I socialt øjemed bruger Karen således hovedsagelig nettet og e-mailen til at vedligeholde og uddybe sit allerede eksisterende netværk af venner, bekendte og familie. Karen synes ikke, at hun har behov for at skabe nye venskaber, og hun er derfor ikke specielt interesseret i internettets forskellige chatrooms. Konceptet tiltaler hende ikke rigtig, for hun synes, hun har nok i de venner, hun allerede har. Dertil kommer, at hun ikke mener, at fællesskaberne på nettet har relevans for hende. Desuden er der en masse relevante fællesskaber, som hun (endnu) kan deltage i uden for internettet:

”Jeg kommer i min HK-Stats-Pensionsforening, ikke, og der har jeg et par damer, hvor vi sludrer, og der har jeg rigeligt nok. Jeg er ikke så meget tom, så jeg behøver at fylde op med noget af den slags, fra folk jeg ikke kender. Det var kun, hvis jeg sad her og bare kunne kigge ud af vinduet og ikke havde noget at lave, at jeg måske ville søge til den slags, ikke nu. Jeg har rigeligt at beskæftige mig med. Og jeg ville faktisk ønske, at jeg kunne bruge lidt mere tid på den computer.”

Selvom Karen ikke selv føler behov for at skabe nye kontakter via nettet, ser hun altså muligheder for mennesker, der måske ikke har et så velfungerende socialt netværk, som hun selv. Samtidig mener hun dog, at der er nogle problemer med chatrooms:

”Der er chat, men det er jeg ikke gået ind til, for jeg kan godt lide den personlige kontakt. Det der med, at man kan sige en kort sætning, for man kan jo ikke sidde og sige en hel masse... og så, hvem er det, der svarer? Er det en ung, gammel, mand, kvinde eller... og hvor meget indsigt har de og så videre... nej, det med chat, det er ikke noget for mig. Jeg vil godt vide, hvem jeg taler med, diskuterer med. At det ikke er en, der sidder og laver sjov eller tager gas på mig eller sådan noget. Det bryder jeg mig ikke om.”

Internettet – til information og underholdning

Karen synes, at computeren har gjort det muligt for hende at få yderligere inspiration og information om de ting, hun hører om og er beskæftiget med i sin hverdag – på en nem og ukompliceret måde. For eksempel går hun på internettet og læser beskrivelser af de film, der sendes i fjernsynet, så hun ved, hvad de handler om, og dermed på forhånd kan

bestemme sig for, hvilke af dem hun gider se. For sjov har Karen også været inde på Danmarks Radios hjemmeside i anledning af 75-året for at se klip fra gamle film og tv-programmer.

For Karen er computeren hovedsageligt et legetøj. Computerbrug skal helst være underholdende eller på en eller anden måde have relation til familien, venner og bekendte. Bedst er det selvfølgelig, hvis de to ting kan kombineres. Karen fortæller i den forbindelse, hvordan hun virkelig havde glæde af sin computer, da billederne fra hendes oldiebarns første jul blev lagt ud på internettet. Karen har ikke kontakt til den del af familien, hvor dette julearrangement fandt sted, og hun ville derfor ikke have fået billederne at se, hvis hun ikke havde fået dem tilsendt via internettet.

Karen har også andre eksempler på internetoplevelser, der kombinerer det underholdende med det nære. For eksempel har hendes vinduespudser en søn, der er fotomodel. På Uniques hjemmeside fandt Karen en række modelbilleder af ham, hvilket hun syntes var sjovt. Ligeledes er en af Karens bekendte med i en kunstklub på sin arbejdsplads, og eftersom denne kunstklub offentliggør sine udtrækninger på en hjemmeside, har Karen mulighed for at gå ind og se på trækingslisten, om hendes bekendte er en af de heldige, der har vundet et maleri. Her er computeren både nyttig og sjov. Indimellem benytter Karen også computeren til ren underholdning:

”...det eneste spil, jeg tager, det er syvkabalen. Du ved, når det [pc'en, red.] går helt surt og driller mig, så skal jeg lige have et par syvkabaler at slutte af med, ik'. Der er tre spil på min computer. Og der bruger jeg kun syvkabalen. Det skal ikke være for indviklet. Hvis der var en, der kunne spille Canasta... det er jeg helt vild med at spille. Men det tror jeg ikke... det ved jeg ikke, om man kan spille på computer.”

Selvom internet og computer efter Karens eget udsagn mest er for sjov, bruger hun det også i mere funktionsorienteret øjemed. Således har Karen for eksempel søgt faktisk information om den sociale pensionsfond på internettet, fordi hun havde brug for informationerne til lobbyarbejdet i den ældrelobbygruppe, hun er medlem af:

”Der var en virkelig god hjemmeside her om en social pensionsfond, som jeg har arbejdet en del med i en lille forening, der hedder Støttekædens Venner. Der var en virkelig god information der, lige fra hvordan det startede.”

Karen bruger også sin computer til at skrive breve for lobbygruppen. Før hun fik computer, brugte hun sin gamle skrivemaskine til formålet, men nu foretrækker hun computerens tekstbehandlingsprogram – efter at have fået lidt øvelse i at bruge det. Hun synes, at tekstbehandlingsprogrammet er nemmere at bruge, idet man kan slette og rykke rundt på teksten, som man vil, og samtidig får man brevene til at fremstå mere professionelle, synes Karen.

”Jeg har en elektrisk maskine. Skrivemaskine. Sådant en lille rejse-elektrisk, som jeg bruger engang imellem, men det er lettere på computeren, fordi det er lettere at strege og rette på computeren, end det er på den der. Der er slettebånd på, og det er lidt besværligt, men her, det er jo lækkert at skrive på den [computeren, red.]. Det er det altså. Trykker man forkert a og e, så læser man, for man sidder og skriver, og så ... årh for søren, der er en stavfejl, men så går man lige op og retter den, ik’, det er dejligt. Det kan jeg godt lide.”

Det er dog ikke på alle områder af det politiske arbejde i Støttekædens Venner, hvor IT er til nytte. For eksempel mener Karen ikke, man får noget ud af at skrive e-mails til politikerne. Man får mere ud af at gå direkte ind på Rådhuset, for politikerne får så mange mails, at det meste bliver ”lodret arkiveret”, fortæller Karen.

Karen har deltaget i flere debatter via Politikens hjemmeside. Den 29. august 2000 skriver hun i sin IT-dagbog: ”Der var debat i Politiken, som jeg blandede mig i, jeg skrev et par spørgsmål til borgmester Søren Pind, klikkede på send og skal nu huske at se resultatet af undersøgelsen.” Karen er ikke bleg for at sige sin mening – heller ikke på nettet, og der er det interaktive medie særdeles velegnet, idet det virker både åbent og engagerende for bærere af lønarbejderlivsformen.

Karen er desuden abonnent i Tivoli, og hun får allerede programmet for Tivolis Koncertsal. Men hun ved ikke, hvad der foregår i "Haven" fra dag til dag, og her kan Tivolis hjemmeside give hende supplerende oplysninger. Generelt er det aktiviteter, som Karen i forvejen deltog i, der nu bliver udbygget via IT. Hun begynder ikke på noget kvalitativt nyt, men hun får nogle informationer, som hun ellers ikke ville have fået. Det drejer sig både om aktiviteter, der har at gøre med Karens "arbejdsliv", altså hendes engagement i ældrelobbygruppen, og hendes "fritidsliv", som blandt andet består i kontakten til familie og venner, samt interessen for kunst. Ud over de nævnte hjemmesider har Karen blandt andet været inde på Tele Danmarks hjemmeside, TV2's hjemmeside, Copenhagen City, der kan bidrage med informationer om København, en astrologiside, samt en hjemmeside, hvor man kan se og få oplysninger om alle de danske slotte.

Der skal være en fysisk kopi

Selvom computeren har medvirket til, at Karen har ændret de arbejdsmetoder, hun har tilegnet sig gennem et langt arbejdsliv i kontorbranchen, er der også en masse gamle vaner, som Karen har bibeholdt på trods af computerens mere effektive metoder. I sit virke som kontorassistent før informationsteknologiens indtog, har Karen således været vant til at arkivere breve og andre dokumenter i mapper. Denne praksis har computeren ikke kunnet ændre på. Når Karen modtager e-mails eller støder på noget interessant på internettet, printer hun det således ud og sætter det i ringbind. Karen ved godt, at man kan gemme dokumenter i computerens filsystemer, men hun foretrækker at have en fysisk kopi, for det har hun været vant til. Selvom hun godt er klar over, at hun kunne fremkalde gamle e-mails på skærmen, synes hun, det er nemmere og mere overskueligt at sidde med de gamle e-mails på et papir foran sig, mens hun svarer:

"Ja, men det er besværligere. Så skal jeg klikke hen og se den, så skal jeg klikke to gange for at få det frem, og sådan noget. Det er lettere lige at kunne bladre. Det er jeg vant til fra mit arbejde med de ringbind og så lige kunne se, ikk'."

Mapperne med e-mails fra familie, venner og bekendte står og fylder op i reolen, men de har også en hukommelsesunderstøttende funktion. Karen forklarer, at når hun taler med sin datter i telefonen, er hun af og til kommet til at fortælle den samme historie to

gange. Det er anderledes med e-mail korrespondancen, for her kan hun tage de gamle e-mails ud af mappen og læse op på dem, inden hun sender en ny e-mail og på den måde sikre sig, at hun ikke fortæller historier, som hun egentlig allerede har fortalt.

Handel på nettet

Karen har prøvet at købe billetter til en koncert i Tivolis koncertsal via nettet, men det var ikke nogen succes. Hun har et bestemt sted, hvor hun gerne vil sidde – ud til midtergangen – og på hjemmesiden kunne hun ikke se, hvilke numre pladserne havde:

”Jeg prøvede med en lup, men det... jeg kunne tælle mig til rækken, men jeg kunne ikke huske, om det var ulige eller lige numre, så jeg [tænkte, red.] herregud, jeg har mit kort, og jeg kan lige gå ind, og så får jeg billetterne i hånden i stedet for, at de skal sendes og betales over nettet, og jeg ved ikke hvad.”

Det blev altså for besværligt at købe billetter gennem internettet, og desuden kan Karen bedre lide den direkte kontakt, fortæller hun.

Generelt har Karen ikke helt tiltro til internettet, når det drejer sig om handel – først og fremmest på grund af usikkerheden i forhold til hvad der kan ske, når man opgiver sit kontonummer på nettet:

”Jeg har prøvet den der ISO og de forskellige ting (...) det er da meget sjovt at se, underholdende, altså, hvad de byder og så videre, men så skal man også, og jeg vil ikke give mit dankort... det bruger jeg kun i banken. Jeg vil ikke give mit dankort, for jeg ved, det kan blive misbrugt, og det bryder jeg mig ikke om.”

Ganske vist tror Karen ikke, at et stort firma som ISO vil misbruge hendes kontonummer, men man kan aldrig vide med ”de her berømte hackere, der kan komme ind og... det bryder jeg mig ikke om.” Karen tvivler på, at hun ville købe ind fra et supermarked via internettet, selv hvis der ikke var nogen trussel fra hackere, for som hun siger: ”Jeg vil selv vælge mine varer.”

Ikke den rene leg

Selvom Karen har haft stor succes med at komme i gang med computeren, er det stadig ikke helt ukompliceret. Hun kan gå på nettet, spille spil og sende e-mails, men der er også en masse ting, hun føler sig usikker overfor:

”Og jeg er også lidt bagud der, for jeg kan kun bruge maskinen. De her cd-rommer og disketter, dem har jeg ikke rigtig ... jeg har ikke haft tid. Altså, jeg skal have tid til at sætte mig ind i det.”

I det hele taget betyder tid meget for Karen – hun skal have tid til at sætte sig ind i tingene. Hun siger, at hun gerne vil have mere tid til computeren, men taler også om computeren som et redskab til at spare tid.

Der er også små irritationsmomenter i forbindelse med de forskellige indstillinger i Word. I sin IT-dagbog skriver Karen den 5. februar 2001:

”Og så søger jeg, det er sjovt, men jeg vil ændre skrifttypen og størrelsen, det er svært, jeg læser i øvelsesbogen, men kan ikke finde ud af vejledningen (...), jeg er måske for træt, men ellers må jeg have fat i en, der kan hjælpe mig, for jeg er vist gået i stå.”

Den 17. marts har Karen endnu ikke fundet ud at få ændret skrifttypen: ”Jeg har stadigvæk problemer med at få den skrifttype frem, jeg gerne vil have, jeg må koncentrere mig en dag og gå grundigt til værks.”

Det er altså ikke helt ukompliceret for Karen at gå i gang med den nye teknologi. Men der er ingen tvivl om, at hun har fundet helt konkret anvendelse for computeren i sin dagligdag, og at det har beriget hende på en række områder. Der er en klar tendens til, at Karen bruger computeren som et redskab til underholdning og til at holde sig ajour. Hendes primære interesse er ikke oplysningerne i sig selv, men at udvide det felt hun kan have til fælles med andre – tale med vinduespudderen om modelsønnen, med barnebarnet, der ellers var ved at forsvinde ud af hendes liv, med veninderne om kunststillinger, med familien om billedet af barnebarnet.

Tanker fra den unge ældre

Nedenfor gengives sammenskrivningen af Annelises refleksioner over, hvorledes de to ældre kan have nytte af e-mail og internet set i lyset af lønarbejderlivsformens ideologi.

En forudsætning for at kunne leve et godt liv er, at man er engageret og involveret i noget, der interesserer en, mener Annelise. Så kan man få vendt fokus væk fra livets mere problematiske sider. Når man bliver pensioneret efter et langt arbejdsliv, bør man være god ved sig selv og beskæftige sig med mennesker og aktiviteter, der bidrager med positive ting i hverdagen.

Nettet og den gode, lange ferie

Annelise forestiller sig, at pensionisttilværelsen byder på rige muligheder for at dyrke sig selv og sine interesser. I den sammenhæng er internettet efter Annelises mening alle tiders redskab. Her kan man søge informationer om lige præcis de områder, man interesserer sig for, hvad enten det er kunst eller astrologi. En kunstsider kunne være <http://netgallery.dk/forum/default.asp> – et brugerforum, hvor man blandt andet kan diskutere og anmelde de udstillinger, man har set. En spændende side om astrologi findes på adressen <http://www.z-up.dk/wow/fortolk.htm>. På denne side kan man købe et computerprogram, der kan lægge horoskoper for én. En anden side om astrologi er <http://www.logon.dk/astro/>, som er en generel hjemmeside med informationer og artikler om astrologiske emner.

Alderdommen er en tid til refleksion og fordybelse, mener Annelise. En tid hvor man kan orientere sig mod nogle mere opløftende aktiviteter end dem, man har været nødt til at påtage sig i sit arbejdsliv. Hvorfor bruge tid på brok og negativitet, når man selv kan bestemme, hvad man vil fylde sin dag med? Her nævner Annelise, hvordan hun vil nyde at fordybe sig i sprog og kultur, når hun selv skal pensioneres og dermed får mulighed for at bruge sin tid, som hun lyster. Det er aldrig for sent at lære, mener Annelise, og på nettet kan man finde en række sprogkurser og højskoleophold – nogle tilbydes endda i udlandet. Et eksempel er Cambridge Institute, som har adressen <http://www.cambridgeinstitute.dk/>. Skolen tilbyder engelskundervisning på forskellige

niveauer. Der findes masser af andre sprogkurser på nettet. Det kan anbefales at bruge en søgemaskine – fx Jubii som har adressen <http://www.jubii.dk> – til at søge på ”sprogkurser”.

At holde fast i interesserne og i verden udenfor

Annelise bruger selv internettet på en meget legende måde. Hun har ikke altid et bestemt mål, når hun bruger internettet, i stedet lader hun sig inspirere til nye oplevelser og indsigter af det, hun støder ind i på nettet. Annelise nævner blandt andet rejsebeskrivelser som en mulig kilde til inspiration. Fx kan man gå ind på hjemmesiden <http://www.at-rejse-er-at-leve.dk> og læse rejsebeskrivelser fra alverdens lande – både i Europa, Asien og Afrika. Et tilsvarende sted er <http://www.home19.inet.tele.dk/rejser>. Disse steder er blot tilfældigt valgt blandt den lange række af virksomheder og privatpersoner, der stiller rejsebeskrivelser til rådighed på forskellige hjemmesider. Det kan anbefales at gå ind på søgemaskinen <http://www.jubii.dk> og søge på ”rejsebeskrivelser”. På den måde kan man få links til en lang række beretninger om rejser til alle tænkelige destinationer.

Rejser behøver ikke nødvendigvis at gå til fjerne lande for at være givende. En vandretur gennem Jylland ad Hærvejen kan være lige så oplevelsesrig som en tur til Fjernøsten, mener Annelise. Se fx Dansk Vandrelaugs hjemmeside <http://www.dvl.dk>.

Man kan også bruge internettet til at holde sig orienteret om, hvad der rører sig i samfundet lige nu og her. Hvis man ikke prøver at forstå de udviklinger, der finder sted i ens omverden, risikerer man, at der opstår en forståelseskløft imellem generationerne, mener Annelise. Hun foreslår, at Knud, der er aktiv i både fagbevægelsen og socialdemokratiet, bruger internettet til at sætte sig ind i de forandringstendenser, der gør sig gældende inden for disse områder. Hun synes, det er vigtigt, at ”gamle” socialdemokrater udvikler en tidssvarende socialdemokratisk identitet og følger med i, hvad der sker centralt i partiet – for eksempel via hjemmesiden <http://www.socialdemokratiet.dk>. Eller hvad med at finde informationer om, hvordan den socialdemokratiske tankegang har udviklet sig i andre lande? I den sammenhæng synes Annelise, at Tony Blairs Labour Party på mange områder er i front med nytænkningen og derfor værd at undersøge

nærmere. Partiets hjemmeside har adressen <http://www.labour.org.uk>. Desuden kan man finde masser af materiale om fagforeningsarbejde på LO's hjemmeside. Den har adressen <http://www.lo.dk>. På samme måde kunne det være interessant at søge på andre landes socialdemokratier og fagbevægelser.

Køb og salg

Også i forbrugsøjemed ser Annelise muligheder i internettet. Skal man anskaffe sig et eller andet – hvad enten det er dagligvarer eller større ting – er det værd at bruge internettet til at finde ud af, om der er penge at spare ved at handle herigennem. Et sted at begynde er <http://www.sho.dk>. Her kan man finde links til en række forskellige internetbutikker.

Annelise ser generelt meget positivt på den nye informationsteknologi. Især det kommunikative aspekt – e-mail og web-kamera – åbner helt nye muligheder for anderledes omgangsformer og øget kontakt med de nærmeste i hverdagen. Et web-kamera kan tilsluttes computeren, således at man kan se de mennesker, der sidder i den anden ende. Hvis man har familie i udlandet, er web-kameraet en god idé, synes hun, for på den måde har man mulighed for at se hinanden og de omgivelser, man befinder sig i samtidig med, at man kommunikerer.

Den nære familie og nye venner

Med e-mail har man mulighed for at holde regelmæssig kontakt med sin familie på en måde, der ikke kræver for meget tid og overskud. Især relationerne til yngre familiedlemmer – børn og børnebørn – kan styrkes med e-mailen, mener Annelise. Hun understreger i den forbindelse, hvor vigtigt hun synes, det er at opdyrke nye samværsformer med børn og børnebørn i takt med, at de vokser op og bliver selvstændige individer. Sørger man ikke for at finde omgangsformer, der er forenelige med det liv, som de unge lever, kan man som ældre familiemedlem ende med at føle sig tilovers. De unge har travlt og kan måske ikke få det passet ind i den travle hverdag at komme på besøg. Men en e-mail kan man skrive på alle tider af døgnet – når det lige passer ind.

Annelise mener desuden, at e-mail kommunikation fremmer den dybe personlige dia-

log, ligesom breve gør. Det er helt fint at gå på café eller ud at købe et par støvler med hinanden, men den slags samvær kan have tendens til at blive overfladisk. Her er e-mails et godt supplement, synes Annelise. For når man har ro omkring sig, kan man føre en mere dybdegående samtale, end man umiddelbart har mulighed for, når man er på strøgtur eller café. E-mails kan på den vis være med til at skabe den regelmæssige, personlige kontakt mellem familiemedlemmer, som man kan mangle, hvis man ikke bor tæt på hinanden eller ikke har tid til lige at komme forbi i hverdagen.

Internettet er også et godt redskab til at skabe kontakt til folk, man ikke kender i forvejen, mener Annelise. Især hvis man, som Karen, ikke rigtig orker at være opsøgende. Annelise oplever, at det er langt mere uforpligtende at kommunikere med folk, som man møder på nettet, end med folk, som man støder på i den fysiske verden. På nettet gælder andre normer for socialt samvær og kommunikation end de sociale spilleregler, der efterleves, når man mødes med folk ansigt til ansigt. På nettet bestemmer man selv, hvem man vil tale med, og hvis man af den ene eller den anden årsag ikke længere ønsker at kommunikere med vedkommende, kan man afbryde kontakten blot ved at trykke på en tast. I banko-centeret er man derimod tvunget til at tale med folk – også dem man måske ikke umiddelbart har noget til fælles med. På den vis mener Annelise, at man kan have glæde af at dyrke ”pennevenner” på internettet som alternativ til den mere krævende proces med at være opsøgende og aktiv i diverse ældreklubber. På nettet findes der adskillige chat-fora. Et eksempel er Have PR på adressen <http://www.have.dk>, som er et agentur for kunstnere. På hjemmesiden kan man finde danske kunstners hjemmesider, og i sidens debatforum kan man diskutere kulturelle emner med andre af sidens brugere. På adressen <http://www.chatrooms.dk/chat/oversigt> kan man få adgang til et hav af forskellige chat-grupper på nettet. På denne oversigt er chat-grupperne opdelt efter alder. På adressen <http://www.1ss.dk> kan man finde en lang række chat-grupper, som er opdelt efter interesseområde.

2. Karrierelivsformen og IT i alderdommen

Nøglebegreber for karrierelivsformen

- Målet er en stigende grad af dispositionsfrihed over processer og planlægning -
- Midlet er en fortsat optimering af kompetence og kvalifikationer -
- Arbejde og fritid smelter sammen og udgør et uadskilleligt hele -
- Friheden består i at føle sig kompetent og kvalificeret -
- Karrierelivsformen stræber mod succes og toppen af hierarkiet -
- Karrierelivsformen belønnes individuelt for kvalifikationer, loyalitet og engagement -
- Status og kvalifikationer opnås via både sociale og formelle aktiviteter -

Mogens om karrierelivsformen og IT i alderdommen

Mogens havde aldrig før siddet foran en computer, da han startede på projekt Ældre & IT. Og det er han lidt beklemmt ved at indrømme:

”Der er da en masse, jeg er gået glip af, ved at jeg har ladet det passere, uden at jeg har interesseret mig for det. Det er jeg da godt klar over.”

Samtidig er hans forestilling om computere og IT så vag, at den nye teknologi virker helt abstrakt og måske også lidt latterlig. Han siger:

”Det er utroligt, at mekanik kan udvikle sig sådan. Og altså også nu, at man kan komme på internettet. Det er jo utroligt. Til gengæld så synes jeg også, det må være mærkeligt. Når man ser på fjernsynet – den ene store sal efter den anden, hvor der sidder op mod 100 – 150 mennesker, som alle sammen sidder med sådan en skærm foran sig. Det må være mærkeligt at skulle leve sit liv foran sådan en skærm.”

Hidtil har Mogens ikke haft grund til at komme i gang med at anvende informationsteknologiske redskaber. De var ikke integreret i hans job og karriere. Men da han som led i

projektet fik adgang til en pc med internetopkobling, var han alligevel spændt på at se, hvad det eventuelt vil udvikle sig til, for han har jo hørt så meget om fænomenerne. Dog udtrykte han fra begyndelsen usikkerhed på, hvor meget han egentlig får brug for dette nye bekendtskab.

For Mogens – som for mange af projektets andre informanter – er indgangsvinklen til computeren i første omgang et spørgsmål om at overføre allerede eksisterende interesser til det nye medie. Mogens synes, det kunne være hyggeligt, hvis han kunne bruge den til at sidde og spille skak og løse kryds- og tværs'er. Med en instruktør ved sin side går det også fint. Men så snart han er ladet alene med computeren, giver Mogens op. Han glemmer, hvordan han skal gøre, og han har absolut ikke mod på selv at udfordre teknikken. Flere gange understreger Mogens betydningen af at have en kyndig instruktør.

I karrierelivsformens logik er det at være dygtig, kompetent og velbegavet en forudsætning for et godt liv. Og Mogens understreger da også flere gange vigtigheden af både sin egen, sine børns og her også IT-instruktørens begavelse.

Mogens har været vant til at være den bedste, og det irriterer ham grænseløst, at han i forhold til pc'en er "dum". Faktisk irriterer det ham så meget, at han fravælger pc'en. At han ikke skal lære at bruge den, dvs. at han ikke skal bruge den i forbindelse med job og karriere, gør dette fravalg let. Med undtagelse af når han skal interviewes i forbindelse med projekt Ældre og IT. Så bliver han flov over, at han ikke er dygtig, fordi han i disse situationer falder ind i en professionel kontekst, hvor der blandt andet fokuseres på hans kvalifikationer.

Det er vigtigt for Mogens at være og vide sig dygtig. Han forventer også, at folk omkring ham er kvalificerede, og han vil hellere overlade problemerne med pc'en til en ekspert end at føle sig inkompetent og uduelig i arbejdet med den nye teknologi. Mogens er endda villig til på egen hånd at betale instruktøren efter projektets ophør. Til gengæld ved han ikke helt, om han vil tilmelde sig egentlige kurser for at lære at betjene computeren.

Input fra den erhvervsaktive bærer af karrierelivsformen

Søren – den yngre, erhvervsaktive bærer af karrierelivsformen – forestiller sig også, at Mogens i første omgang kan benytte computeren til at understøtte allerede eksisterende interesser, men også mere generelt højne hans aktive samfundsdeltagelse. Det vil i Sørens øjne være oplagt for Mogens at søge informationer om opera og lytte til udvalgte værker via internettet eller at følge med i nyhederne via netaviserne og tilmelde sig forskellige internetbaserede services – som eksempelvis homebanking.

Set udefra ville det endvidere være oplagt, at mennesker, som har levet et intensivt karriereliv, ville ønske at føre deres faglige interesser med ind i alderdommen. I så fald har informationsteknologien et oplagt potentiale. I første omgang understreger Søren således muligheden for, at Mogens kunne følge med i sit faglige felt ved hjælp af computeren. Det kunne foregå ved at abonnere på nyhedsbreve, læse artikler på nettet, bestille fagtidsskrifter via biblioteker og måske indgå i en eller anden form for fagligt netværk. Et interaktivt perspektiv kunne opnås ved, at Mogens oprettede sin egen hjemmeside, hvorfra han kunne komme i dialog med fagfæller og stille sine faglige kompetencer til rådighed for andre.

Alligevel giver Sørens erfaringer fra sin egen omgangskreds ham grund til at være skeptisk i denne henseende. Han fortæller, hvordan de på hans arbejde har tradition for at invitere afgåede chefer til en årlig julekomsammen. En af dem var tidligere en dygtig, aktiv og kompetent kollega, med hvem Søren førte mange berigende samtaler.

”...jeg tror, der gik højst to år... det, han interesserer sig for nu, det er finere madlavning, og så var jeg lige ved at sige strapudemaj, det er det, han går voldsomt meget op i. Og så sin pensionisttilværelse. Jeg synes, det er forfærdeligt! Jeg synes, det er forfærdeligt, det der ... og fra den ene dag til den anden, han var kun 60, da han gik af. Det betyder rent faktisk, at (...) den samtale, som jeg har med ham, som jeg synes, før han gik på pension, var berigende, den er nu dødkedelig. Altså, nu vil jeg ikke rigtigt bruge tid på ham, jeg synes ikke rigtigt, det giver mig noget.”

Søren erkender også, at det må være vanskeligt at fratræde et succesfuldt karrierejob:

”man bliver ved, ligeså lang tid man kan overhovedet, og så går man af og bliver bitter, fordi man ikke må mere. Og så mister man ligesom kontakt og indlevelse i alt, hvad der er foregået i den tidligere verden, og så ... ender man op som en ensom, bitter person. Og det er jo det værste, man kan gøre, fordi ... den bitterhed, den går jo kun ud over en selv...”

Det billede af den pensionerede karriereperson, som Søren her beskriver, passer i nogen udstrækning på Mogens. Mogens understreger flere gange, at han ikke længere har noget socialt kontaktbehov, og han siger direkte, at ”det er begrænset, hvad jeg har af interesser efterhånden”. Forslag om deltagelse i chatgrupper eller andre former for virtuelle fællesskaber appellerer derfor på ingen måde til Mogens. ”Det vil ikke ændre noget”, siger han. Forstået sådan, at det ikke ville give ham karrierelivet tilbage.

Kan ikke, vil ikke!

Mogens fører dagbog over sine første oplevelser i selskab med den interaktive teknologi. Han gjorde følgende notater i perioden november 2000 til januar 2001:

- 21/11 Instruktøren starter internet, computer og mig fra 20:30 til 23:00. Han er dygtig, omhyggelig og flittig. Men hvad skal jeg bruge det til!
- 23/11 Mit barnebarn (14 år) instruerede i 2 timer. Jeg lagde kabale.
- 30/11 Min datter instruerede i 1½ time... jeg bliver ikke bedre.
- 3/12 Min søn prøvede at modtage e-mail, som han havde afsendt. Forgæves. E-mail kan sendes herfra og modtages hos mine børn.
- 25/12 Min søn brugte 3 timer på at indstille, så jeg kunne modtage 2 mails. Svært.
- 27/1 Min datter brugte 1½ time på at forklare, at e-mail er mail.

Mogens er opgivende over for computeren. Han tænder den ikke, med mindre han har en ved sin side, som kan instruere ham. Han ville godt bruge den til at spille skak og løse kryds- og tværs'er. Men derudover synes han ikke, han har noget at bruge den til. Og han synes, at computeren er vanskelig at håndtere rent teknisk:

”Man kommer hele tiden ud i noget, man ikke kan styre. Jeg har fået forskellige instruktioner, og så når de er gået, så kan jeg ikke huske, hvad det er for et hjørne, man skal stille ind på, trykke på. Der står ikke på den, hvad de er til. Og sådan noget kan jeg ikke huske.”

Karrierelivsformen og informationsteknologien

Som tidligere beskrevet er Mogens bærer af karrierelivsformen i snæver forstand. For Mogens har det felt, som har udgjort målet i hans liv, alene været begrænset til den formelle karriere. Karrierelivsformens logik fordrer, at mennesker, som udlever væsentlige træk af denne livsform, opnår og fastholder en succes i kraft af deres kvalifikationer og kompetencer. Som Mogens pointerer, handler det om at være på toppen. Set i det perspektiv efterlader mødet med informationsteknologien ingen muligheder for, at Mogens kan realisere livsformens ideologi.

Dels føler Mogens sig teknisk inkompetent og uduelig. Pointen er, at karrierelivsformens logik ikke rummer muligheden for at betragte teknologien som en udfordring eller et stykke legetøj, hvor man bruger sin fritid til at udforske den for sin fornøjelses skyld. Tværtimod betragter Mogens udelukkende teknologien som et redskab, som det kræver ekspertise og begavelse at beherske – hvad enten målet er at spille skak eller lytte til opera. På det felt er selv Mogens’ børnebørn ham overlegen. Frem for at angribe teknologien med kampgejst og nysgerrighed, resignerer Mogens øjeblikkeligt og overlader feltet til ”kvalificerede” folk – instruktøren, børnene og børnebørnene.

Dels er Mogens ikke længere på toppen inden for sit gamle fagfelt. At være på toppen kræver aktiv deltagelse på fuld tid. Efter femten år som pensionist har den faglige udvikling for længst overhalet Mogens, og hans tidligere bedrifter har nu kun faghistorisk interesse. Derfor eksisterer der ikke nogen mulighed i Mogens’ univers for aktivt at bidrage fagligt på nogen måde, ligesom det ikke er interessant blot at følge med fra sidelinien, når man engang har været den bedste. I karrierelivsformens logik er det et spørgsmål om enten eller. Enten er man på toppen, eller også står man af og overlader succesen og karrieren til en anden.

At understøtte allerede eksisterende interesser med informationsteknologi har derfor i Mogens' tilfælde kun meget begrænsede perspektiver. Havde Mogens udlevet karrierelivsformens ideologi på et bredere spektrum af livet, eksempelvis indenfor interessebetonede aktiviteter, foreningsliv og familie, havde der måske eksisteret et bredere fundament for at implementere informationsteknologien som et nyttigt redskab i pensionisttilværelsen. Vi kan konkludere, at realiseringen af en snæver udgave af karrierelivsformen begrænser potentialet for informationsteknologien som støtte og styrke i pensionisttilværelsen.

Bente om karrierelivsformen og IT i alderdommen

Bentes holdning til informationsteknologien spænder vidt – fra frustration over ligegyldighed til behersket begejstring. På den ene side er computeren et stykke irriterende kompliceret teknologi, der får Bente til at føle sig inkompetent og uduelig: ”Altså nu har jeg jo fundet ud af, hvad det er at dobbeltklikke, men det er bare... hvis man ikke lige ved det.” På den anden side indrømmer hun, at den i mange situationer kan være et både praktisk og nyttigt redskab.

Bente efterlyser først og fremmest professionel bistand, en uddannet instruktør som kan forklare hende teknologiens helt grundlæggende principper. Som Bente påpeger, kan det være vanskeligt selv at opsøge hjælp, når man på ingen måde ved, hvad det er, man skal have hjælp til. At prøve sig frem bliver et spørgsmål om tillid til teknologien, og den kan ofte ligge på et meget lille sted.

Grundlæggende har Bente svært ved at acceptere, at hun ikke fra starten var dygtig og professionel på computeren. De mange begynderfejl og tilfældigheder irriterer hende. Alligevel er det lykkedes Bente at komme godt i gang. Faktisk siger hun, at hun gennemsnitligt bruger en halv time om dagen foran computeren. Og lidt ekspertbistand har hun fået: ”Jeg havde ikke overlevet det her, tror jeg, hvis ikke jeg havde haft børn og børnebørn”.

Den yngre ældre om potentialet for Bente og hendes anvendelse af IT

Den erhvervsaktive informant, Søren, er generelt optimistisk, hvad angår potentialet for, at Bente kan få glæde af informationsteknologien. Ikke mindst fordi hun i sine erhvervsaktive dage har været bredt engageret, både fagligt og socialt. Informationsteknologien kan i Sørens øjne inddrages i og understøtte en lang række af de aktiviteter, som Bente har videreført i sin tilværelse som pensionist. Bente understreger selv, at ”decideret politisk arbejde det følger jeg ikke med i. Det gider jeg altså rent ud sagt heller ikke, altså. Det er ikke sådan, at jeg synes, man skal klamre sig til det, som man har haft som hele sit livsarbejde”.

Det ville være rimeligt at antage, at en person, der har haft en lang og succesfuld karriere, ville kunne anvende informationsteknologien til at videreføre aspekter fra arbejdslivet. Eksempelvis ved at følge med i faglige problemstillinger via internettet, indgå i virtuelle diskussionsfora og måske endda tilbyde sine kompetencer via egen hjemmeside. Men den forventning demteres af vores ældre informanter. Årsagen er, som Søren også pointerer, at udtrædelsen fra arbejdsmarkedet fra en toppost oftest er brat og definitiv. Som Bente siger: ”Man er yt, når man er yt i dette fag.” At blive pensioneret fra en toppost opleves ifølge Søren som et nederlag, der fordrer en menneskelig erkendelse af, at man ikke længere besidder den dispositionsfrihed og status, som fulgte med jobbet. Måske derfor afviser vores pensionerede informanter de ideer, der går i retning af at anvende informationsteknologien til at fastholde eller genoptage interesser relateret til deres tidligere jobs.

I stedet bliver det afgørende, hvor bredt eller snævert deres arbejdsliv har formet sig. Der er stor forskel på den smalle udgave af karrierelivsformen, hvor der arbejdes indenfor et meget afgrænset fagligt felt, og hvor vejen mod toppen er en ensom affære med få allierede og hård konkurrence, og så den mere alsidigt funderede karriere, der forudsætter et overordnet samfundsmæssigt engagement med bred interesse for både faglige og sociale problemstillinger. For førstnævnte udmøntning af karrierelivsformen efterlader tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet et tomrum, som kun vanskeligt lader sig udfylde af nye aktiviteter, mens det i sidstnævnte tilfælde er muligt at udfylde tomrummet med en række af de uformelle aktiviteter, som har været en integreret del af arbejdslivet. I

Bentes tilfælde eksempelvis rejser, frivilligt arbejde og sociale og kulturelle arrangementer. Alle områder hvor informationsteknologien kan få en styrkende og understøttende funktion.

Information

At holde sig ajour med samfundet er stadig en del af hverdagens praktiske gøremål for Bente. Før hun fik computer, orienterede hun sig kun i den ene avis, som hun abonnerer på, mens hun i dag tjekker overskrifterne på de fire-fem største dagblade på internettet. En artikel ansporede hende til at se, om hun kunne finde hjemmesiden for Det Hvide Hus:

”Og da det så lykkedes, så tænkte jeg, nej, nu er du alligevel verdens klogeste... At komme ind på Det Hvide Hus’ hjemmeside. Det troede jeg aldrig, at jeg ville være kommet.”

Megen af den information, som Bente finder på de forskellige hjemmesider, finder hun overfladisk og sjældent særlig udfordrende:

”Og det er jo ikke, fordi jeg sådan set er blevet spor lykkeligere eller gladere. Det var sådan nærmest, at jeg var i stand til at gøre det. Men altså derudover var jeg for den sags skyld hamrende ligeglad, for det var da ting, jeg vidste alt sammen.”

Den virkelige udfordring, mener Bente, er at finde anvendelse for computeren til det, man har brug for.

Sociale relationer

Et af de områder, hvor Bente har haft størst gavn af teknologien, er i forhold til at vedligeholde sine sociale relationer. Dette område prioriterer Bente i forvejen højt, men e-mailen har gjort det muligt at intensivere kontakten. Ikke mindst kontakten med dem som bor i udlandet. Det er blandt andet blevet muligt for hende at følge med i sit barns og barnebarns dagligdag i en afsidesliggende del af verden. En kusine i Spanien får nu, til Bentes egen store fornøjelse, tilsendt elektroniske kort med både billeder og lyd. Og

en god ven på den anden side af Atlanten skal ikke længere vente flere dage med at få svar, ”så en hel del mennesker har jeg fået mere kontakt med”.

Selvom Bente har oplevet en kvantitativ forandring i sin sociale kontakt, er hun meget skeptisk i forhold til det mere kvalitative udbytte af den nye teknologi. Hun understreger, at ”maskinen kan jo ikke opfylde et eller andet behov for, at man har mennesker, man kan tale med og sidde overfor og se på og føle på og spise med og den slags.” Hun lægger meget vægt på at en god dialog ikke kan finde sted via e-mail. Det kræver, at man sætter sig ned og har mulighed for at ”følge en øjenkontakt og se bevægelserne”. Når informationsteknologien er forbindelsesled, føler Bente, at hun sidder over for ”en død person”.

De praktiske gøremål

Ud over det sociale aspekt er Bentes arbejde med teknologien udelukkende styret af praktiske formål:

”...altså jeg har ladet mig lede af, hvad er det, der interesserer mig, og hvad er det, jeg eventuelt kan have brug for. Jeg er ikke bare gået fuldstændig abstrakt ind for at se... en hel bunke fjogede ting, det gider jeg ikke.”

Hun udforsker ikke teknologien for dens egen skyld, men er alligevel åben over for dens kvaliteter. Hun tillægger det ingen større betydning, at hun nu får nyhedsbrevene fra den lokale forening tilsendt via e-mail. For hende er det blot et spørgsmål om et andet medie. Det påvirker ikke informationsudvekslingen – hverken positivt eller negativt. I forbindelse med en rejse undersøgte Bente dels Lonely Planets hjemmeside og fandt forskellige konkrete oplysninger, der viste sig anvendelige i praksis, og dels bestilte hun billetter til en teaterforestilling. I sådanne tilfælde giver internettet nogle muligheder, som hun ikke tidligere ville have haft adgang til.

Begrænsningerne

Begrænsningerne er alligevel mange. Først og fremmest udtrykker Bente frustration over mangel på egne evner. Hendes kompetence og kvalifikationer slår ikke til. Til gengæld får hun mere og mere tillid til teknologien, jo mere hun lærer den at kende. Det er

gået op for hende, at computerbrug blot forudsætter den rette ekspertise. Den manglende tillid til egne evner gør imidlertid, at Bente ikke kan forestille sig at benytte en lang række eksisterende netbaserede services. Det gælder eksempelvis homebanking, som for Bente ikke blot er usikkert, men også upersonligt:

”Og i øvrigt så er jeg meget glad for at tale med min bankrådgiver, som jeg har et glimrende forhold til, og vi taler i telefon. Og så ved jeg også samtidig, at hun har brækket armen, og det er jo også godt at vide.”

Det er ligeledes manglende tillid til egne evner, som afholder Bente fra at udfylde selvangivelsen elektronisk eller foretage deciderede køb af varer over internettet. Ved bestillingen af teaterbilletterne i Prag, sendte hun for en sikkerheds skyld en fax.

Bente udtrykker generelt et ønske om større troværdighed på internettet, bedre forståelse for mulighederne i den nye teknologi og mere personlig feedback – aspekter som hendes vante former for kommunikation opfylder. En væsentlig pointe, som fremkommer gennem Bentes refleksioner, er det forhold, at kommunikation i et eller andet omfang er kvalitativt afhængig af mediet, hvorigennem den foregår. Den socialisering med informationsteknologien, som er gældende for nutidens yngre generationer, er derfor ikke blot et spørgsmål om anvendelse af ny teknologi, men tilmed et spørgsmål om en kvalitativt anderledes kommunikationsform. De ældre generationers kommunikationsformer baserer sig på traditionelle medier. Såfremt man ønsker, at ældre generationer skal begynde at anvende informationsteknologi, er det derfor ikke tilstrækkeligt, at mediet substituerer de traditionelle medier. Herved vil de blot fremstå som mangelfulde:

”Altså, man skal jo ikke helt glemme, at e-mail er jo ikke sådan, at det erstatter alt, hvad der i øvrigt eksisterer af kommunikation i tilværelsen. Der er altså immervæk både en telefon, og der er altså også en fax, som til tider kan være uhyre praktisk, hvis der er et par dokumenter, der lige skal af sted i en fuld fart, så kan du ikke sidde der og klappe dem ind.”

Interaktiv kommunikation er ikke blot et spørgsmål om at sende en e-mail i stedet for at ringe. Det handler om at opleve nødvendigheden ved netop at sende en e-mail frem for at ringe. Det kan ske, enten hvis man oplever, at teknologien bidrager med noget positivt eller i mangel på alternativer. Den kvalitative forandring af kommunikationen må opleves som en positiv tilskrivning i forhold til den traditionelle teknologi. Bente svarer kategorisk nej på spørgsmålet om, hvorvidt der er noget i livet, som er blevet lettere med computeren og internetadgangen. Kravet er, at IT ikke blot skal være et alternativt medie, men et bedre medie. Og ligefrem bedre – det er den nye teknologi ikke, mener Bente.

Tanker fra den unge ældre

Nedenfor gengives sammenskrivningen af Søren's refleksioner over, hvorledes de to ældre fra karrierelivsformens perspektiv kan have nytte af e-mail og internet.

Når Søren læser om Mogens og Bente, synes han, at han får bekræftet nogle af sine (fortrinsvis teoretiske) overvejelser om karrierelivets potentielle problemer. Han kan godt genkende sig selv i mange af de ting, Mogens og Bente giver udtryk for. Som Søren siger: "... det er jo også derfor, jeg tager det til mig, for det er jo klart, at når du kører i tempoet her... det, du beskæftiger dig mest med, det er job, og job og fritid på en eller anden måde ruller jo sammen... der er ikke meget adskillelse i det. Mange af de ting, du beskæftiger dig med om aftenen, i weekends osv. har jo også en eller anden relation til arbejdet..."

Søren er sikker på, at når man gennem et langt liv har levet og åndet for sin karriere, er det ekstra vigtigt at forberede sig godt på pensionen – både socialt og mentalt. Både fra sig selv og sine kolleger kender Søren godt, at man bliver ved lige så lang tid, man overhovedet kan – og når man så er gået af, bliver man bitter, fordi man ikke må arbejde mere.

At forblive i omdrejninger – på computeren

Søren synes godt, at overgangen til pensionisttilværelsen kunne være foregået på en bedre måde – især for den ene af de ældre informanter. "Altså, jeg ville nødig gå på

pension på den måde”, kommenterer Søren og tilføjer, at han er sikker på, at computeren ville kunne afhjælpe nogle af problemerne.

For eksempel er der masser af muligheder for at dyrke sine hobbies på nettet, fortæller Søren. Hvis de ældre for eksempel godt kan lide opera, så kan de gå ind på internettet og høre forskellige operaværker. Det er også muligt at se opera via internettet. Det har Søren i øvrigt selv prøvet. Han er sikker på, at der må være oceaner af operaer, hjemmesider og tekster, som de ældre kan gå ind og søge på, hvis det har deres interesse. Se for eksempel: <http://www.mic.dk/opera/>.

Derudover forestiller Søren sig, at det vil kunne forbedre pensionisttilværelsen for Mogens og Bente, hvis de sørger for at holde sig ajour. Her er nyheder naturligvis noget af det vigtigste, og i den forbindelse er internettet virkelig et godt redskab, synes Søren. Aviserne, Politiken på adressen <http://www.politiken.dk>, Berlingske Tidende på <http://www.berlingske.dk> og Børsen på adressen <http://www.boersen.dk>, kan være nyttige netadresser for Bente og Mogens, mener Søren.

Søren synes, at det er vigtigt at være engageret og at føle sig som en del af samfundet. Han foreslår, at de ældre informanter kan engagere sig ved at holde styr på deres egne finanser. Netbank er genialt til dette, siger Søren. I de fleste banker kan man få adgang til sine egne konti, lave overførsler, betale regninger og meget andet via bankens hjemmeside. På siden <http://www.mybanker.dk> kan man finde links til de forskellige banker. En udelukkende internetbaseret bank kan man finde på hjemmesiden <http://www.basisbank.dk>. Søren fortæller, at hvis han var gammel, ville han interessere sig for investeringer - ligesom han gør i dag.

At bevare sine netværk

Søren kan se, hvor svært det er for Bente og Mogens at bevare deres store netværk, efter de er blevet pensioneret. For Søren ser det ud som om, at både det faglige og det sociale netværk i høj grad mangler i de to ældre informanters liv. På baggrund af sin egen livsførelse kan han imidlertid sagtens forestille sig, at netværkene let smuldrer, når man forlader arbejdsmarkedet, og han er faktisk en smule bekymret for, om han selv kommer

i samme situation, når han engang skal pensioneres. Søren mener, at en løsning kunne være, at de ældre til en vis grad får mulighed for at bevare tilknytningen til arbejdsmarkedet. Som han siger: ”Der kunne man godt forestille sig, at deres faglighed kunne bruges på den måde, at de kunne stille sig selv til rådighed via en hjemmeside, måske?” Se for eksempel pensioneret professor, Ph.d. i musikvidenskab: <http://www.jpj.dk/>. Man kan få lavet sin egen hjemmeside på sider som <http://www.nikaweb.subnet.dk/>. Hvis man vil lave sin egen hjemmeside, er der hjælp at hente på adressen <http://home0.inet.tele.dk/fam.lindberg/>.

For Søren er der ingen tvivl om, at hvis man har haft ”et navn”, mens man var erhvervsaktiv, så har man det også, når man bliver pensioneret. Men han tilføjer, at pensioneringen ofte betyder, at der bliver længere mellem navn og gavn. Søren er godt klar over, at springet fra erhvervsaktiv til pensioneret er særdeles stort: ”...det er derfor, kontrasten virker så stærk. Fra det øjeblik, de har sagt farvel til den professionelle verden, til de er gået på pension, det er to forskellige verdener. Og jeg tænker så om computeren på en eller anden måde kunne få de verdener til at mødes eller den overgang til at blive mindre brat.”

Søren tror, at Bentes og Mogens’ pensionering kunne have haft et lykkeligere udfald, hvis de fortsat havde haft muligheder for personlig udvikling og for fortsat at kunne spille en betydningsfuld rolle inden for deres professionelle felt. Ifølge Søren har den gode pensionisttilværelse altså de samme nøgleord som det gode erhvervsaktive liv. Og for at få lov til at beholde sin rolle er man nødt til selv at gøre en indsats, påpeger han.

At ville være med

En del af Bentes og Mogens’ isolation og ensomhed må kunne forklares med, at de mister viljen til at være med, mener Søren. De kører så at sige af sporet. Søren tror, at informationsteknologien kan understøtte de ældre informanter i fortsat at følge deres karrierespor – også efter de er blevet pensioneret. For eksempel kan de få lavet en hjemmeside, der kan ”sælge” dem, så de kan eksponere deres interesser og kompetencer til interesserede.

Søren forestiller sig, at der er mange som Bente og Mogens, der har "ondt i livet" på grund af ensomhed og følelsen af, at der ikke er brug for dem. Disse ældre burde få gjort noget ved den negative situation, mener Søren. De kunne for eksempel benytte sig af Netdoktor på adressen <http://www.netdoktor.dk> – en hjemmeside, hvor man kan kommunikere med fag- og lægfolk om alverdens psykiske og fysiske lidelser. Måske kunne det være en god måde at få bearbejdet nogle af de problemer, man ellers ikke vil besvære andre med, men som alligevel trykker én i hverdagen.

Bente og Mogens ville have godt af at vide med sig selv, hvornår de har brug for andre og andres hjælp. Søren synes, at de burde lære, "at et nederlag er et nederlag", og så komme videre derfra. Dermed mener han, at de to ældre – og andre i deres situation – på en u hensigtsmæssig måde hænger fast i fortiden, i uløselige problematikker og selvmedlidenhed. Det forhindrer dem simpelthen i at bruge alderdommen og dem selv optimalt, ligesom det forhindrer dem i at bruge deres omgivelser positivt – for eksempel til at få nye interesser og nye venner.

Personligt tror Søren ikke, at der opstår særlig mange nye netværk for ældre over computeren. Men han tror meget på, at Bente og Mogens kan bruge den til at understøtte de netværk, de har. Dog mener Søren ikke, at man på forhånd skal opgive håbet om at finde nye interesser og ligesindede over nettet – heller ikke som ældre. Selv ville han dog ikke ane, hvad han skulle begynde at interessere sig for som pensionist, for lige nu har han ikke tid til ret mange fritidsinteresser.

Helt grundlæggende har Søren svært ved at forholde sig til den passivitet, som han kan se, at Bente og navnlig Mogens falder hen i, efter de er blevet pensioneret. For Søren at se er det et spørgsmål om, at de ikke har forstået at "sælge sig selv" ordentligt. "... sådan er det jo altid her i tilværelsen. Hvis vi ikke byder os selv til, så er der heller ingen andre, der byder dig til", fastslår Søren.

3. Den selvstændige livsform og IT i alderdommen

Nøglebegreber for den selvstændige livsform

- Målet er at kunne reproducere sin selvstændighed – at forblive uafhængig -
- Midlet hertil er konstant at kunne investere den nødvendige arbejdskraft -
- Tid, familie og privatøkonomi udgør produktionens manipulerbare ressourcer -
- Et samlet dagsværk erstatter arbejde og fritid – den selvstændige er selvstændig hele døgnet -
- Friheden består i selv at stå med ansvaret for virksomheden -
- Interessebetonede aktiviteter må ikke have konsekvenser for reproduktionen af selvstændigheden -

Ole om den selvstændige livsform og IT i alderdommen

”Jo, jeg synes, det er et fantastisk apparat. Man forstår ikke, at det kan lade sig gøre. Man trykker på en knap, så får man svaret med det samme”.

Selvom Ole generelt er imponeret over computeren og alt, hvad den kan, er e-mailen den væsentligste funktion for ham. Det er primært kontakten til familien, der holdes ved lige via e-mailen. Han har især glæde af den, fordi han kan e-maile og modtage e-mails fra et af sine børnebørn, der ofte er ude at rejse. Han e-mailer også med de andre børnebørn, sine to døtre og nogle af sine gamle venner. E-mail funktionen har sågar bidraget til, at Ole har fået genoplivet et gammelt venskab, som tidligere kun blev vedligeholdt via et årligt julebrev. I forhold til telefonen er fordelene ved e-mailen, at kommunikationen er meget nemmere, fordi man ikke er afhængig af, om folk er hjemme:

”Vi har et barnebarn, en pige, som er nogen og tyve år, og hun kommer og hjælper os med at gøre rent og sådan noget. Så tjener hun lidt til sine studier. Hende mailer vi en del med (...) ellers har jeg et par døtre, som jeg også mailer med. Det er noget nemme-

re, end man skal... ja, selvfølgelig, telefonen er der jo, men hvis de nu ikke er hjemme, så er det nemmere lige at sende en e-mail.”

Men det er ikke altid helt ukompliceret at betjene sig af e-mail, synes Ole. På et tidspunkt, da han skulle svare på en e-mail, gik der noget galt, så det hele forsvandt. Bortset fra de små problemer, som e-mail funktionen ind imellem volder, er det dog alt i alt en nemmere måde at kommunikere på, synes Ole. Det er ganske vist ikke hver dag, han åbner for computeren for at se, om der er nogen e-mails, men den bliver i hvert fald brugt hver anden dag, og hvis han venter noget bestemt, så åbner han den dagligt.

Andre aktiviteter på nettet

Udover e-mails læser Ole BT, Ekstra Bladet og andre aviser på internettet. Gennem sin almindelige avislæsning får han samtidig input til, hvad man kan bruge computeren til, samt en masse adresser til forskellige hjemmesider. Forleden fik han for eksempel en web-guide sammen med Berlingske Tidende. Selvom Ole og hans hustru holder BT i weekenden, er det fint at have adgang til aviser på nettet, for det er noget andet, der står i de øvrige aviser. Han har også fundet ud af, at man kan klikke på billederne og få en større udgave.

Samtidig synes Ole godt om Kraks hjemmeside. Der har han været inde nogle gange, og han synes, det er ret fantastisk, at man bare lige kan få et kort frem, hvis man skal et fremmed sted hen. Derudover bruger Ole ikke computeren i så mange andre sammenhænge. Årsagen er, at der nogle gange er ”bøvl med den” og ”så gider man ikke, fordi man kører måske ind i en blindgyde pludselig”. Når man ikke kan finde ud af det, ”kører man ligesom død i det, for så tænker man bare, at det gider man ikke, så får den lov at stå”, fortæller Ole. I de situationer ville det være rart, hvis der stod nogen ved siden af og sagde: du skal bare trykke der og der. ”Så...”, slutter Ole, ”man er blevet for gammel til sådan noget”.

Ole lader sig som sagt inspirere af de hjemmesideadresser, han ser i avisen og andre steder, men han synes, der mangler en bog, hvor man kan slå alle eksisterende adresser op. For det bliver let noget rod at finde og huske alle de forskellige e-mail adresser:

”Man mangler en hel bog med alle de adresser, hvor man kan slå det op. Det der, det bliver jo... så klipper man lidt ud her og lidt der, og så... hvor har man nu det henne?”

Hvis bare jeg havde haft den, da jeg stadig arbejdede

En gang imellem bruger Ole en søgemaskine til at finde forskellige oplysninger eller hjemmesider, men det sker ikke så ofte, for han har jo også meget andet at lave. Ole mener, at alderen i høj grad har noget at sige i forhold til, hvorvidt man har behov for en computer. Han er slet ikke i tvivl om, at han ville have brugt den meget mere, hvis han havde fået den, da han var lidt yngre. Ole mener således, at det havde været mere relevant, hvis han fx stadig var aktiv i foreningslivet, for her ville der altid være noget konkret, han kunne bruge computeren til. Herunder at indkalde til møder samt at skrive breve og referater, for Ole synes, at det er meget nemmere at skrive på computeren end på en skrivemaskine. Også virksomhedens regnskaber ville have været nemmere at føre, hvis han havde gjort det på computeren. I virksomheden ville han helt sikkert have brugt den som et redskab:

”Så var den gået ind i forretningen, i stedet for en masse papirer, og hvad det nu er, det drejer sig om. Så ville vi jo sådan set være forskånet for alt det der. Vi er jo først kommet ind i det nu her.”

Denne indstilling til computeren – at den ville have været til mere nytte, hvis den havde været en del af hans erhvervsaktive liv – er typisk for bærere af den selvstændige livsform. Når hverdagen forstås som et integreret hele, er det ikke oplagt at se computeren som et legetøj eller et underholdningsredskab. Den skal derimod indgå i løsningen af de arbejdsopgaver, der er en del af den daglige praksis.

Ole synes ikke, det er relevant at bruge computeren til at holde sig ajour med, hvad der foregår inden for han felt. For ham er det ”forbi med det der”, for det er næsten tyve år siden, han gik på pension. Desuden er det en svigersøn, der har overtaget Oles forretning, så hvis der er noget, Ole vil vide, spørger han bare ham. Det er nemmere at kontakte svigersønnen end at finde oplysningerne via computeren, for hos svigersønnen får

man svaret direkte. Det sociale element mangler på computeren, synes Ole. Hvis det var en vildt fremmed, der havde overtaget virksomheden, havde han måske nok brugt computeren til at bevare kontakten til det faglige område. Men når det er familie, er det nemmere at klare det gennem personlig kontakt. Ole er stadig medlem af lauget, selvom han er gået på pension, men han holder ikke kontakten til de gamle kollegaer ved lige via e-mail, for de andre har ikke nogen computer.

Ole spiller ikke spil på computeren – det gider han ikke. Han får tiden til at gå på andre måder. Han ser fjernsyn, der skal ryddes op her og der, og der er noget, der skal males. Når der skal laves noget, tager det også sin tid – mindst dobbelt så lang tid som da han var yngre. Ole mener ikke, han kan bruge computeren som redskab i det daglige arbejde, for som han siger, kan den jo hverken male eller rydde op.

Det kan også blive for meget

Ole er godt klar over, at man kan bruge computeren til meget mere, end han selv gør. Han har en svigersøn, der bruger den til alt muligt forskelligt og som ligefrem ”lever sit liv med computer”. Når svigersønnen bare kan få lov til at sidde foran computeren, interesserer han sig slet ikke for fjernsyn og den slags. Han har blandt andet lavet flotte indbydelser, og han har sin egen hjemmeside med billeder i et virtuelt fotoalbum. Ole kan ikke forstå, at svigersønnen gider bruge så meget tid på at rode med sådan noget, og han synes også, det er mærkeligt, at han vil lægge et fotoalbum ud på nettet. ”Det er jo tilgængeligt for hele verden, og hvem kan have interesse i at se på andre menneskers billeder?” spørger han. Det er ikke noget at blande andre mennesker ind i, mener Ole.

Svigersønnen sender ofte billeder fra familiefester og den slags til Ole og hans hustru. De har så printet billederne ud og sat dem ind i en mappe. Ole synes, det er sjovt at modtage billeder på denne måde, og fordelene er, at det er nemt og billigt. Ole bruger altså computeren til at modtage billeder, men i stedet for at gemme dem elektronisk, bliver de printet ud og brugt på samme måde som almindelige fotografier. Således ser vi, at Ole ikke bruger mediet inden for dets egne rammer, men kun bruger det som en enklere og billigere måde at videreføre sin oprindelige praksis på.

Hustruen viser en sangskjuler frem, som svigersønnen har lavet med materiale fra computeren. Ole fortæller, at det er noget som svigersønnen ligefrem leger med. Ole leger ikke med computeren. For det første kan han ikke finde ud af det, og for det andet har han ikke behov for at lege. Desuden kræver det, at man har en scanner, siger han. Hvis de skal have lavet invitationer eller andet på computeren, beder de som regel svigersønnen om det, for han elsker at få sådan en opfordring. Hvis Ole selv skulle lave billeder og spændende invitationer, skulle han lære det først – og det gider han ikke.

Det er nemmere at gøre det selv

Ole og hans hustru udnytter ikke mulighederne for at benytte en internetbank. Det er altid Oles hustru, der har ordnet bankforretningerne, og banken ligger tæt på, hvor de bor, så det er nemt lige at smutte forbi, når man alligevel skal handle. Hun fortæller, at de prøvede at undersøge bankens internetmuligheder, men det var for kompliceret. Desuden kan man ordne en del via telefonen, hvor man har en pinkode og trykker nogle tal for at få forskellige oplysninger, fortæller Ole. Den mulighed bruger de nu heller ikke så meget, fordi de kommer forbi banken så ofte, at de lige så godt kan gå ind og tale med dem. Andre praktiske ting som for eksempel selvangivelsen har de en revisor til at ordne, så der bruger de heller ikke nettet. De har altid haft en revisor til at ordne deres regnskaber, for de synes, det er for indviklet med alle de regler, der hele tiden ændrer sig.

De køber heller ikke dagligvarer på internettet – ikke endnu, som Ole siger. Og de kender heller ingen andre, der gør det. Årsagen er, at både Ole og hans kone gerne selv vil afsted og se på varerne. ”Og lade os friste af et eller andet”, som hustruen siger. Desuden, supplerer Ole, skal de jo også ud og have lidt frisk luft en gang imellem – det hører jo med til livet. De har ikke brugt computeren til at købe eller sælge andre ting, og de tjekker heller ikke priser via internettet. Men deres svigersøn har købt flere ting, så de ved, at det kan lade sig gøre. Ved nærmere eftertanke viser det sig dog, at de faktisk har tjekket priser i Den Blå Avis på nettet. Det var dengang, da de skulle anskaffe sig en motionscykel. Det viste sig imidlertid at være lidt kompliceret, for de fandt én billigt i Ålborg, men der var en masse ting, de var i tvivl om, så de købte den ikke.

”...der kiggede jeg godt nok i Den Blå Avis. Så kan man købe sådan en [motionscykel, red.] billigt oppe i Aalborg. Men hvordan ser den ud, og hvad er den værd (...) det er for kompliceret. Og det kan jo blive meget dyrere på den måde. Når man skal have den hjem deroppefra, og er den så ikke, som den skal være, når man får den, så... Jeg synes, man skal vide, hvad man køber. Ser du, det er jo brugte ting, der er til salg på den måde. Det må man da formode.”

Ole søger ikke nye bekendtskaber på nettet, for det synes han, at han er blevet for gammel til. Politiske debatter er heller ikke noget, Ole giver sig af med på nettet. Han og hans hustru holder deres politiske holdninger for sig selv. Det er for indviklet at debattere på nettet, for den ene dag er der nogle meninger, den næste nogle helt andre. Desuden har de aldrig diskuteret deres mening offentligt via læserbreve og den slags: ”Vi har haft nok i vores arbejde” siger Ole. Desuden, tilføjer hustruen, har der været hus og have at holde.

Jo mindre Ole og hans kone har behøvet at have med det offentlige at gøre, jo bedre. Og sådan har han det også med computeren. Ole mener ikke, at internettet har en klar afgrænsning mellem den private og den offentlige sfære, og det frastøder ham. Ifølge den selvstændige livsforms ideologi er privatsfærens afgrænsning og autonomi af afgørende betydning, og ud fra denne logik vil det være både utænkeligt og unødvendigt at stille sine holdninger til offentligt skue på internettet. Korrespondancen via e-mailen virker derimod helt privat og afskærmet fra omverdenen – måske oven i købet mere privat end postvæsnet – så den kan Ole godt lide.

Som tidligere nævnt er målet for alle livsformer at opretholde mulighedsbetingelserne for at kunne vedblive med at udleve sin specifikke livsform. For bærere af den selvstændige livsform gælder det således, at produktionsenheden – i dette tilfælde Oles håndværkerfirma – skal kunne opretholdes. Det er dér al energien lægges. Derfor er det ofte sådan, at bærere af den selvstændige livsform ikke blander sig i offentlige debatter, medmindre debatten direkte berører de nødvendige mulighedsbetingelser.

Netdoktor bruger de heller ikke – de taler med lægen i stedet. Ole siger, at dertil er de ikke helt kommet endnu, men at det skulle de måske prøve. Mens han er helt afvisende over for de andre forslag, lader det til, at Netdoktor kunne være interessant. Han siger selv, at han godt kunne forestille sig at prøve at spørge om noget på denne hjemmeside. Grunden til, at netop Netdoktor er interessant for Ole, er sandsynligvis, at han selv har helbredsmæssige problemer. Ved selv at kunne søge oplysninger, der giver ham afklaring på sin sygdom, kan han opretholde følelsen af at være selvstændig og selv tage ansvaret for sit eget liv.

Ole synes ikke, at tingene er blevet nemmere, efter at de har fået en computer – faktisk er det blevet meget sværere, synes han. Det svære består i, at den ikke altid fungerer, som han vil have den, og ”så kører man død i det”, siger Ole.

Råd fra den yngre bærer af den selvstændige livsform

Niels, den yngre bærer af den selvstændige livsform, har foreslået Ole, at han – som gammel håndværker – kunne lave en database over sin viden om sit håndværk, så denne viden ikke går tabt. Men Ole mener, at man i så fald må være sikker på, at nogen gider at læse det, for ”ellers er det jo spildt arbejde”. Desuden mener han, at det allerede er gjort, og at der ikke er nogen, der gider læse det mere. De er også dygtigere ude i verden, end de er i Danmark, siger han.

Niels har også foreslået en hjemmeside-rundtur i Brønshøj kirke – det har Ole ikke prøvet. Det er ikke umiddelbart et forslag, der tiltaler Ole, og desuden har han en bog om kirken, hvor han kan læse, hvad han vil vide. Der ligger et museum i omegnen, som laver nogle interessante udstillinger, synes Ole. Information om disse udstillinger får han ikke via nettet, men via den lokale avis. Han synes ikke, det er nødvendigt at søge den slags oplysninger på nettet, når de alligevel følger med i lokalavisen.

Der findes masser af rejsebeskrivelser på internettet. Niels foreslog Ole at kigge på dem, fordi Niels vidste, at Ole havde rejst en del tidligere i sit liv, men ikke rejser mere. Det synes Ole imidlertid ikke virker særlig spændende. Han synes, de har nok i at mindes deres egne oplevelser, som hans hustru har systematiseret ved at sætte billeder med til-

hørende tekst i forskellige mapper. Desuden har de også stor glæde af her-og-nu-oplevelser. De nyder at sidde og se på naturen, der skifter i takt med årstiderne – at betragte en flok hejrer der kommer flyvende, gæssene der er ved at få unger, svalen der er gået på reden.

Generelt er der en tendens til, at Ole er afvisende overfor de forslag, som Niels kommer med. Årsagen kan være, at Niels ganske vist kan sætte sig ind i den ideologi, som kendetegner Oles tankegang, men at han ikke kan sætte sig ind i Oles alder. Derudover er de ting, som Ole synes er spændende, allerede tilgængelige i form af bøger, aviser, udstillinger, og Ole er ikke indstillet på at bruge computeren i andre sammenhænge end der, hvor den kan give ham noget kvalitativt nyt. Heri ligger Netdoktors og Kraks hjemmesides særlige status, idet disse hjemmesider repræsenterer brugbare alternativer samtidig med, at de understøtter den autonomi, der er så væsentlig inden for den selvstændige livsforms logik.

Tanker fra den unge ældre

Nedenfor gengives sammenskrivningen af Niels refleksioner over, hvorledes de to ældre bærere af den selvstændige livsform kan have nytte af e-mail og internet.

Niels mener, at computeren er et stykke legetøj mere end noget andet. Med legetøj mener han ikke noget, der er sjovt og udfordrende – snarere at computeren ikke kan noget vigtigt. Faktisk er han temmelig bange for, at computeren vil få folk til at være endnu mere dovne, end de er i forvejen.

Hans søn har lige startet eget firma, og han lånte Niels' computer, indtil han fik sat sin egen op. Niels kan godt se, at sønnen kan bruge computeren til en masse praktiske ting – men alligevel bider det ikke rigtigt på ham. Niels' egen butik er ikke større, end han sagtens kan overkomme at drive den uden computer. Som han siger, behøver han slet ikke at have noget kørt ind på edb.

Markedets bedste pris

Ved nærmere eftertanke kommer Niels alligevel i tanker om en ting, som han gerne vil

anbefale til de ældre brugere, nemlig bilbørser og auktioner. På et tidspunkt skulle Niels sælge en gammel bil, og da syntes han, at det var smart, at han kunne gå ind på bilbørsen for at se, om det kunne betale sig at sælge den – eller om man bare skulle stille den hen på et gadehjørne. Et af disse steder er Bilbørsen Danmark, som har adressen <http://www.bbd.dk>. En lignende internetside er Autodatabasen <http://www.autodatabasen.dk>. Hvis man søger ved hjælp af en af søgemaskinerne, fx Jubii på adressen <http://www.jubii.dk>, kan man finde masser af andre steder, hvor brugte biler købes og sælges.

Niels har også været inde på et auktionssted. Det var ret skægt, synes han. Når nogle af hans venner eller bekendte siger, at de kun kan få en bestemt pris for det og det, så undersøger Niels, hvad varen i virkeligheden står til på internettet. I den forbindelse har Niels først og fremmest benyttet to internetsider med netauktioner. Dels en side, der hedder 123-solgt, og som har adressen <http://www.123-solgt.dk>. Dels siden Auktion 2000 med adressen <http://www.auktion2000.dk>. På begge steder kan man sælge og byde på alt mellem himmel og jord. De mere traditionelle aviser for brugte varer er også gået på nettet. Fx kan man købe og sælge på auktion gennem både Gul & Gratis og Den Blå Avis. De har adresserne <http://www.gulgratis.dk> og <http://www.dba.dk>.

Computeren er ikke social

Niels har bemærket, at en af de ældre – Ole – taler meget om sit foreningsarbejde. Og Niels har især lagt mærke til, at det er det sociale mere end det faglige, der får Ole til at engagere sig. Dér opstår en problemstilling, som Ole meget gerne vil diskutere. Mennesker keder sig nu om stunder, siger Niels. Før i tiden var der meget mere socialt arbejde, foreningsarbejde og sådan noget, end der er i dag. Niels mener, at computeren kan gøre dette tab endnu værre. Han bryder sig ikke om, at man holder op med at gå til faglige møder – og så i stedet sender en e-mail til formanden med en besked til alle medlemmer.

De ældre har allerede i dag svært ved at lette sig fra deres hjem, mener Niels. Det har været sådan i de sidste femten til tyve år, siger han, en glidebane, langsomt nedad. Der er ikke længere det samme netværk, fagforeningen, arbejdsgiverforeningen. Det er ble-

vet sådan, at folk lever mere i hver deres lille kasse, hvor man passer sig selv.

Faglighed på nettet

Niels er ikke vild med tanken om, at de ældre kan få faglig inspiration på internettet. For hvis Ole bare kan spørge computeren, hvordan man murer en bestemt mur op eller noget andet, så behøver han jo ikke at møde nogen mennesker for at finde ud af det. Dertil kommer, at computeren kan få folk til at kaste sig ud i endnu mere gør-det-selv arbejde. Nu kan alle og enhver læse på computeren, hvordan man selv kan lave forskellige ting. Og dét er den sikre død for murermesteren.

Som Niels arbejder sig igennem tanken om faglige informationer på nettet, kommer han alligevel i tanker om noget, der kunne være smart: En database, der gemmer på specifik viden om bestemte håndværk. Gammelt, solidt håndværk – godt håndværk. Niels henviser til dengang, hvor Christiansborg Slotskirke brændte ned. Kirken er blevet genopbygget nøjagtigt, som den stod, før den brændte. I sådanne tilfælde kan Niels godt se, at man ville have haft glæde af computeren. Computeren kunne således gemme på oplysninger om, hvordan kirken var lavet. I stedet for at tømmermesteren skal ind og kigge på nogle gamle tegninger, kunne han på den måde nemt få fat i de oplysninger, han havde brug for. Der kunne man have læst, at kuplen på Frederiksborg Slotskirke var tømret sammen uden et eneste søm. Det ville spare både tid og penge.

Computeren kunne også bruges til andre situationer, som eksempelvis da kronprinsen tog til Grønland med Sirius-ekspeditionen. Der fik kronprinsen og de andre ekspeditionsdeltagere også at vide, at alle de nymodens ting – sko, beklædning, støvler og slæde – kunne de godt skrotte. Det er den gamle viden om de forskellige materialer, der skal til i sådan et ekstremt klima. Der kunne man jo være gået ind i computeren og læst, hvilke materialer der ville være mest velegnede. Niels mener, det kunne være smart, hvis man kunne gå ind og læse Sirius-ekspeditionens – eller et fangersamfunds – gode råd til en overlevelsestur i Grønland.

Idéen minder ham lidt om Lejre Forsøgscenter, hvor man kan komme op og lave mad, bo, sejle og meget mere, som man gjorde i jernalderen eller i vikingetiden. Idéen er den

samme. Man vedligeholder et håndværk og lader viden og metoder gå videre til andre. Lejre Forsøgscenter har adressen <http://www.lejre-center.dk>.

Selvom Niels efterhånden bliver mere og mere varm på sin idé, er han alligevel bange for, at alt for mange lettilgængelige faglige informationer på internettet vil afholde de ældre fra at gå ud og møde mennesker i virkeligheden. Men hvis man er blevet for gammel i kroppen, kan computeren måske være en måde at få viden om sit fag.

Raadvad-Centeret er et af de steder, hvor man faktisk samler viden om traditionelle bygningshåndværk. Man kan få viden via deres hjemmeside – og man kan læse om den viden, man kan få hos centeret. Raadvad-Centeret udarbejder en række detaljerede tekniske og praktiske anvisningsblade med arbejdsbeskrivelser, standarder for inspektion og vurdering, udførelse, materialer og udfaldskrav og lignende. Disse tekniske anvisninger lægges dels i Raadvadmapperne for Håndværk og Bygningsbevaring og dels på Raadvad-Centerets Database på internettet. Anvisningerne kan også købes i løssalg. Centeret har forskellige kurser, og de udbyder et nyhedsbrev, som man kan abonnere på via deres hjemmeside. Deres hjemmeside har adressen <http://www.raadvad.dk>.

Indbydelser på e-mailen til rigtigt samvær

Niels anbefaler Ole at tilmelde sig nogle aktiviteter, hvor en organisation indkalder til kurser eller møder via e-mailen. Det kunne være en avis, en sportsgren, muremsterlauget eller et andet sted, som sender en e-mail, når der foregår et eller andet interessant. Det ville hjælpe Ole til at komme ud lidt oftere – i stedet for at få ham til at blive mere hjemme, sådan som Niels frygter. Fordelen ved e-mail er jo, mener Niels, at man bare kan skrotte de ting, man ikke gider at være med til. Nyhedsbreve og andre informationer via e-mailen er smart, fordi man kan blive holdt ajour med, hvad der sker. Men man kan også hurtigt smide det ud igen, hvis man ikke er interesseret. Niels får selv et nyhedsbrev fra Almindelig Brand Bank hver anden uge.

Niels mener faktisk, at kommunen burde udsende e-mails til ældre om de aktiviteter, der findes. AOF's katalog skulle man også læse via internettet – så kunne man også spare skatteyderne for det dyre katalog! AOF's hjemmeside har adressen <http://www.aof->

danmark.dk. Her kan man læse om AOF's kurser og meget andet – herunder forskellige nyhedsbreve.

Fra hjemmesiden Alt Om København kan man endvidere modtage et ugentligt nyhedsbrev om alverdens aktiviteter, restauranter, film, teater, musik, udstillinger og meget mere i København. Hjemmesiden om København har adressen <http://www.aok.dk>. Fra denne side kan man selv gå ind og tilmelde sig nyhedsbrevet.

På rejse på nettet

Ole har været glad for at rejse tidligere i sit liv – men det bliver ikke længere til så meget. Niels mener ikke, at man kan få rejseoplevelser på internettet. Fjernsynets levende billeder er dog gode erstatninger, og hvis man kunne kombinere fjernsynets levende billede med computerens muligheder for selv at påvirke handlingen, kan man nok få en god oplevelse ud af det, mener Niels. Han kender ikke nogen steder på internettet, hvor man så at sige kan tage på sin egen rejse. Der findes dog en del steder, hvor man kan læse beskrivelser og se billeder fra andres rejser. For eksempel kan man gå ind på hjemmesiden <http://www.at-rejse-er-at-leve-dk> og søge på rejsebeskrivelser fra alverdens lande. Et tilsvarende sted er <http://www.home19.inet.tele.dk/rejser>. Disse steder blot tilfældigt valgt mellem den lange række af virksomheder og privatpersoner, der stiller rejsebeskrivelser til rådighed på hjemmesider. Det kan anbefales at gå ind på søgemaskinen <http://www.jubii.dk> og søge på ”rejsebeskrivelser”, så vil man få links til en lang række rejsesider.

Niels mener også, at det er praktisk at kunne gøre brug af internettet, når man skal planlægge det praktiske i forbindelse med rejsen. At man kan sige, at man skal fra A til B, planlægge rejsen og købe billetten. Eksempler på dette er DSB's hjemmeside på adressen <http://www.dsb.dk> eller hos SAS på <http://www.sas.dk>. Via søgemaskinen Jubii kan man finde en række forskellige rejsebureauer og sammenligne priser og kvaliteter. Jubii's rejseindeks har adressen <http://rejser.jubii.dk>. Her kan man i øvrigt læse om alverdens praktiske ting i forbindelse med rejsen – fx forsikringer og vaccinationer. For ældre mennesker, der måske ikke længere har det bedste helbred, kan det i øvrigt være en idé at konsultere internetlægen, Netdoktor. Her kan man få gode råd om vaccinationer

og andre helbredsmæssige ting, der kan være relevante, når man rejser. Netdoktor har adressen <http://www.netdoktor.dk>.

Niels er ikke umiddelbart begejstret for computeren. Men ved nærmere eftertanke mener han måske nok, at den kan spare én for tid og penge, og at den kan være et redskab til at komme lidt lettere i gang med livet, når man er kommet lidt op i årene. – Så længe internettet får de ældre til at komme mere ud i stedet for det modsatte. Og så længe man selv kan vælge, hvad man har lyst til at engagere sig i.

4. Husmorlivsformen og IT i alderdommen

Nøglebegreber for husmorlivsformen

- Målet er omsorg for familien og varetagelse af hjemmet -
- Midlet er omsorg og pleje af sociale relationer -
- Husmorlivsformens arbejdsbegreb eksisterer inden for familien -
- Friheden er at kunne nyde frugten af sit arbejde: familiens velbefindende -

Ellen om husmorlivsformen og IT i alderdommen

Ellen er blevet rigtig glad for sin computer. Ja, hun er faktisk helt bidt af den. Samtidig er hun også blevet virkelig god til at bruge den og ikke mindst nogenlunde fortrolig med teknikken og softwaren. Hun har eksempelvis fundet ud af at skifte mellem word-programmet og internettet eller postprogrammet, hvis hun skal skrive længere e-mails, så hun kan skrive sin besked i ro og mag uden at spille dyrebar internettid.

Ellen, som var meget bekymret over sin teknisk problemfyldte begyndelse på computertilværelsen, tror stadig, at alle de andre ældre i projektet er meget dygtigere end hende. Men indimellem synes hun nu også, at hun selv er ret god til at betjene den nye teknik. Når hun prøver noget nyt på computeren, og det lykkes for hende, er hun ved at falde om af ren og skær begejstring og benovelse, fortæller hun.

Teknisk kunnen er ikke en dyd for bærere af husmorlivsformen, og personligt tillægger Ellen heller ikke teknikken nogen selvstændig værdi. Tekniske færdigheder er kun indirekte en dyd, når de er omsorgsskabende og uegennyttige. Netop derfor er Ellen så usikker på de tekniske kompetencer, som hun rent faktisk har opbygget i arbejdet med computeren.

Den positive opfattelse af computeren er således størst, når Ellen ”glemmer”, at det, hun laver, har noget med teknik at gøre. De tekniske funktioner skal helst ligge på rygmarven, som Ellen udtrykker det. Der ligger de næsten nu, og derfor er computeren ikke længere primært en teknik for Ellen. Nu er den et kommunikations- og formidlingsredskab, og derfor er den ikke på samme måde vanskelig og fremmedartet at have med at gøre.

E-mailen har gjort verden større

Ellen er egentlig en meget udadvendt person, men hun er i stigende omfang belastet af en sygdom, som gør tilværelsen besværlig for hende. Computeren og især e-mailen har mindsket dette problem betragteligt, idet den har sat hende i stand til at kommunikere med folk uden at skulle ud af huset. For eksempel med hendes voksne børn: ”Men det er jo dejligt ... vi sender e-mails til hinanden, når der er lidt at fortælle, ikk’. Og nogle gange ringer han omgående tilbage og siger ”tak for e-mailen”. Man får en god kontakt på den måde”.

Ellen har lige skullet vænne sig til den nye kommunikationsform. Det er således først for nylig gået op for hende, at e-mails kan ligge på computeren, så længe det skal være, også selvom de ikke er blevet læst. Hendes søn mindede hende på et tidspunkt om, at der ikke er tilknyttet nogen svargaranti, når man sender en e-mail. Det er noget, som Ellen har lidt svært ved at affinde sig med, og den manglende svargaranti betyder da også, at Ellen stadig hellere vil telefonere end e-maile, hvis det drejer sig om noget vigtigt.

Ellen e-mailer med sin søster i Canada, nogle af de turister, hun haft som logerende, samt sine børn og børnebørn. Specielt kontakten med sine gamle logerende er spændende for Ellen. Hun fortæller, hvordan der en dag "...kom et langt brev fra Australien, hvor de fortalte, at de havde haft en kæmpe familiefest, hvor de havde fejret guldbryllop, og der var vedhæft på, med billeder fra guldbryllupsfesten". At man nemt kan sende billeder over internettet imponerer Ellen og giver hende en fornemmelse af at være en del af livet "udenfor alderdommen": "Når man får sådan en mail, er det næsten som at have været der selv, kan man fornemme", forklarer Ellen.

Nyheder er godt

Men det er ikke kun e-mail funktionen, der har udvidet Ellens "terræn". Ellen benytter sig også af mulighederne for nyheds- og informationssøgning på nettet. Ellen er tilmeldt adskillige netbaserede nyhedsbreve: Et der informerer hende om kirkekoncerter (www.folkekirken.dk), et angående Tivoliarrangementer (www.tivoli.dk), et om museumsudstillinger (www.natmus.min.dk) og endelig en regulær nyhedstjeneste (www.politiken.dk). Desuden er hun skrap til at bruge søgefunktionerne på internettet – så skrap at hun nu også kan hjælpe venner og bekendte med at finde oplysninger om både det ene og det andet.

"Det er da dejligt at være orienteret", siger Ellen om alle de ting, som internettet kan. Ellen orker nu ikke at deltage i alle de arrangementer, som hun tilbydes gennem nyhedstjenesterne. Men hun får da i hvert fald muligheden, idet hun holder sig informeret om, hvad der foregår rundt omkring. Kontakten til omverden er under alle omstændigheder øget i kraft af den nye informationsteknologi.

Idet Ellen nu er bedre orienteret og nemmere at orientere, kan hun bedre tale med, og hun undgår dermed at føle sig udenfor – fx ved selskabelige lejligheder. Samtidig giver nyhederne – både de offentlige og de private – kontinuitet og dynamik i hverdagen, synes Ellen:

”Ja, det er rart, at man ikke bare skal snakke med hinanden til jul og fødselsdage. [...] Og man kan snakke sammen om mere almindelige ting, så man ikke behøver sådan at skulle starte forfra med Adam og Eva hver gang”.

Et praktisk redskab

Ellen er en meget skrivende person. Hun skriver både digte, memoirer og historier, og her er computeren helt fantastisk praktisk, som Ellen siger. Når Ellen tænker på, hvordan hun før i tiden har haft besvær med at få noget duplikeret og skrevet og mangfoldiggjort, så er det betydelig lettere, når hun nu kan bruge computeren til at skrive og redigere og printerens til at mangfoldiggøre sine arbejder.

Til trods for den besværlige begyndelse har Ellen udviklet et meget afslappet forhold til computeren. Hendes motto er, at den ikke må blive styrende i hendes liv. Hun mener dermed, at hun inddrager computeren i sin tilværelse i sit eget tempo. For eksempel fortæller Ellen, at der kan være ting og sager, man godt vil klippe ud af avisen og gemme, og hun fortsætter:

”Det kunne jeg selvfølgelig også gøre på nettet, og det glider det måske også over til, men jeg vil nu gerne have, at det sker sådan ... hvad skal man sige ... sker sådan på en naturlig måde. Det skal komme naturligt, at der er et behov for det.”

Ellen fremhæver også, at det er meget vigtigt, at computeren ikke tager for meget tid, for så forsømmer hun nemlig bare noget andet, mener hun. Ifølge husmorlivsformens logik går det ikke an at negligere hverdagens almindelige gøremål. Ellen stiller derfor et æggeur på en time, når hun sætter sig ved computeren. Ikke fordi hun ikke ”må” bruge mere end den ene time, men fordi hun på den måde bevarer kontrollen over sin tid.

Fællesskaber på nettet

I Ellens tilfælde er angsten for, at computeren skulle nedsætte den personlige kontakt, blevet gjort til skamme i praksis. Efter hun har fået computer, ser hun faktisk mere til det barnebarn, som hun i forvejen så mest til. Nu kommer han ikke bare på kort visit. Nej, siden computeren er kommet ind i billedet, bliver han og spiser, og han overnatter

sågar. Derudover sidder de også af og til sammen ved skærmen, og så deler de den oplevelse med hinanden, som Ellen beskriver det.

Efter hun har fået computer, er Ellen først og fremmest mere i kontakt med dem, hun i forvejen kender – familie og venner. Det dér med at chatte er ikke umiddelbart noget for hende. Men hun er ikke afvisende over for at prøve det, for gennem sin profil-side på hjemmesiden www.digte.dk har hun stiftet bekendtskab med en anden digt-interesseret person, og dette virtuelle møde med en ukendt – men ligesindet – er hun meget fascineret af. Ellen er helt overbevist om, at hun via hjemmesiden "...får nogle kontakter, man ikke ellers har haft".

Kontrollen er vigtig

Ellen ser plusser og minusser ved alt – også ved computere og internet. Det største plus er absolut det praktiske. Man fristes til at sige, at Ellen ind imellem bruger computeren som en dametaske. Hun har blandt andet oprettet en mappe, som hedder "min mappe". Denne mappe fyldes lidt efter lidt med alt muligt personligt, som Ellen på et tidspunkt har fundet interessant – ting der typisk falder i tråd med husmorlivsformens logik. Der er madopskrifter, og der er små tegninger, som hun har lavet på tegneprogrammet, til at sætte ind i sine breve. For at gøre det lidt personligt, som hun siger. Alt muligt finder vej ind i mappen. I fremtiden kommer mappen måske også til at indeholde de læserbreve, som Ellen agter at begynde at sende ind til aviserne på e-mail – for det er jo så nemt at sende breve på den måde, som Ellen siger.

Minusset ved computeren er, at den nemt "stjæler tiden". Men eftersom Ellen har taget sine forholdsregler ved hjælp af æggeuret, er hun ikke så bekymret for sin egen tid. Det er mere en generel bekymring for computerbrugere i almindelighed og informations-samfundet som sådan. Ellen siger gang på gang, at den personlige kontakt aldrig må – og ikke kan – erstattes af den interaktive computer. Computeren bør kun være et supplement til det personlige engagement. Denne besked er særlig vigtig i forhold til ældre og IT, mener Ellen, for hun kan godt være bange for, at fremtidens samfund vil "spise ældre af" med den interaktive teknologi på bekostning af den personlige kontakt.

For Ellen er minusset ved computeren kun en teoretisk problemstilling. Personligt har computeren givet hende et ekstra vindue ud til verden, og den har givet hendes tilværelse et synligt kvalitetsløft. ”Livet er blevet sjovere med computeren”, siger Ellen, og fortsætter: ”Hvis du spørger mig, om jeg kunne undvære computeren, så vil jeg svare: Meget nødigt”.

Husmorlivsformen: En potentiel ”IT-livsform”

I løbet af projektets forløb er Ellen gået fra at være meget skeptisk over for computere til at være en af de ivrigste – og måske også dygtigste – brugere. I sin tid var det børnenes fortællinger om mulighederne for at dele små hverdagsoplevelser med hinanden via e-mail, der fik hende til at forsøge sig på et computerkursus for pensionister. Siden da er begejstringen vokset i takt med benyttelsen. Trods en svær start med tekniske vanskeligheder er Ellen blevet god til at udnytte computerens anvendelsesmuligheder, og den er blevet en fast bestanddel af hendes hverdag. Ellen fortæller om sit computerbrug:

”Jeg afsætter meget tid [hver dag, red.], eller noget tid i hvert fald, til at arbejde med computer, ikke. Og så går jeg jo en gang om ugen på en datastue i det, der hedder Pensionisternes Samvirke. Ja, så prioriteringen er nu: Computeren og så maleriet.”

Computeren har projektfasen fået sin faste plads i Ellens liv, og hun har således helt ændret holdning til computeren, og betragter den nu som en naturlig del af tilværelsen. Før svor hun til papir og blyant, nu undrer hun sig over dem, der ikke har computer:

”Ja, nu er der det, at min søster har faktisk ikke computer. Mærkeligt nok. Men hun har en søn, der har det. Så... så må vi bruge ham.”

Ellen er faktisk selv forundret over, hvor glad hun er for det nye medie. Inden hun blev involveret i projekt Ældre og IT, havde hun i et år haft en gammel, kasseret computer, som hun havde brugt til at skrive sine erindringer. Men det interaktive element havde hun aldrig stiftet bekendtskab med. Den interaktive side af computeren giver den imidlertid en helt anden dimension, idet den skaber kontakt mellem mennesker, og det havde Ellen ikke troet muligt:

”Jeg har haft den holdning, at en computer var en død ting, som var med til at splitte mennesker ad, og man sidder der begravet i skærmen, ikke”.

Ellen betragter ikke længere computeren som hverken en ”udvidet kuglepen”, eller som noget der adskiller folk – vel at mærke hvis tidsforbruget ved skærmen kontrolleres eller systematiseres. Hun er således kommet til den erkendelse, ”at en computer kan også give god kontakt mellem mennesker”.

Computeren har givet Ellen mulighed for at bryde med den følelse af isolation og ensomhed, som er opstået i takt med følelsen af, at der ikke længere er brug for hende. Hun er trådt ud af arbejdsmarkedet og har dermed mistet de sociale kontakter, som arbejdslivet giver, og hun har ikke længere en rolle som naturligt omdrejningspunkt for familien. Men ved hjælp af computeren har Ellen fået nye muligheder for social interaktion, og hendes hverdag har fået et synligt løft. E-mail funktionen har givet hende nye muligheder for kontakt til familie og venner, og diskussions- og udvekslingsfora på nettet har gjort det muligt for hende at kommunikere med mennesker uden for familien – mennesker som hun har personlige interesser tilfælles med. Det lader til, at computeren i kraft af sin interaktivitet er med til at udfylde et tomrum. Den udfylder ikke bare noget overflødig tid, men også nogle følelsesmæssige huller i dagligdagen.. Familien kan besvare e-mails, når de har tid, og computeren kan bruges, når kræfterne er til det. Computeren giver på den måde mulighed for ekstra kommunikation uden følelsesmæssige omkostninger. Som projektets yngre bærer af husmorlivsformen, Jette, siger:

”Med e-mail forstyrres man aldrig på et dårligt tidspunkt, og man undgår således at blive ked af det, når den, som man har ringet op, er stresset og tydeligvis ikke har tid til at tale med én”.

Siden Ellen er ”kommet på nettet”, er hun også i højere grad blevet en del af det etablerede samfund. Sådan oplever hun det i hvert fald selv. Kontakten til og overblikket over verden udenfor er blevet nemmere i kraft af nettet. E-mail funktionen gør læserbreve nemmere at få af sted, og på nettet kan alle interesserede se de digte, hun skriver. Og det

er selvfølgelig sjovt for en socialt orienteret person som Ellen. Men den nye mulighed for kontakt giver også Ellen en følelse af, at man ser hende og sætter pris på hende – den vigtige følelse som bæreren af husmorlivsformen ellers nemt mister, når hun bliver gammel.

Siden Ellen har fået computer og er kommet på internettet, er hun blevet en endnu mere udadvendt og selvstændig ældre dame, og hendes muligheder for at forblive sådan endnu længere ind i alderdommen er bedre end nogensinde.

Set i forhold til projekt Ældre og IT's fokus har det været meget interessant at følge udviklingen i Ellens tilgang til computeren – fra mistro over opgivelse til irritation og endelig til succes. Derudover har det været positivt at konstatere hendes egen oplevelse af fænomenet, blandt andet via Ellens dagbogsoptegnelser over sit pc-brug:

Dagbog: 24. Marts 2001

”Når jeg taler med mine venner og bekendte mærker jeg to forskellige holdninger:

1) Nogen der bruger pc'en til forskellige formål, og 2) nogen der totalt afviser at bruge pc. Jeg skal vogte mig for ikke at virke frelst. Jeg har jo også engang nægtet at benytte det værktøj: ...ikke så længe der findes kuglepenne!...

Nu er jeg alligevel glad for, at jeg har omvendt mig. Mine begreber om verden bliver udvidet. Arbejdet består i hele tiden at være bevidst om, hvad jeg vil bruge min tid ved pc'en til.”

Dagbog: 20. April 2001

”Der har været en længere pause i mine dagbogsblade, men ikke i arbejdet med min computer. Jeg bruger den dagligt i mindst 1 time, nogle gange flere. Først og fremmest til brevskrivning, som jeg forskønner med overføring af forskellige baggrundsbilleder. Så er der e-mailfunktionen, som jeg har glæde af – fra/til familien og venner fra nær og fjern.

Så er der arbejdet med at være med på www.digte.dk. Jeg har indsendt 21 digte, oprettet en profil, været i e-mail kontakt med en anden skriver og fået respons fra andre brugere.

Søgefunktionen på nettet har ikke rigtig fanget min interesse, men jeg indser nytten af at kende de forskellige mekanismer.”

Ellens små daglige bekymringer og problemer er naturligvis ikke forsvundet, blot fordi computeren er kommet ind i hendes liv, men hun har fået en ekstra streng at spille på, og den kulturelle stigmatisering som ”gammel kone” bliver i nogen grad gjort til skamme som følge af den nye dimension i Ellens udfoldelsesmuligheder.

Pc'en passer godt ind i husmorlivsformens mulighedsbetingelser, idet den både støtter og styrker hendes muligheder for at leve det gode liv. Således understøtter teknologien den kommunikation med det nære, som er så afgørende for husmorlivsformen, og den styrker kontakten til samfundet som helhed.

Bærere af husmorlivsformen, eksemplificeret ved Ellen, viser sig at have stor glæde af computeren. Først og fremmest på grund af interaktiviteten på internettet, men også på grund af den samfundsintegrerende effekt, som pc-brug har i dagens samfund. Kendskab til computerens mysterier giver mulighed for at være med, når talen falder på teknologiens fagre nye verden. Hun bliver inkluderet i familiens univers, og det giver en stor tilfredsstillelse. De mange fordomme, som bærere af husmorlivsformen måtte have i forhold til computerens fremmedgørende og afstandsskabende effekter, er i praksis blevet gjort til skamme - tværtimod har computeren vist sig at kunne bidrage positivt i husmorens meningsunivers, bl.a. ved at til at skabe mere nærhed mellem mennesker.

Grith om husmorlivsformen og IT i alderdommen

Grith har fået et rigere liv, efter hun har fået sin computer installeret. Computeren og ikke mindst internetforbindelsen og muligheden for at sende e-mail gør, at hun føler sig mindre isoleret. Selvom computeren kan være en tidsrøver, åbner den samtidig et væld af nye muligheder – nye perspektiver, oplevelser og samtaleemner. Grith formulerer det selv således:

”Altså, det [IT, red.] har åbnet nye muligheder – og hvad skal man sige – man føler sig ikke sådan udenfor, vel. Altså, man ved, hvad folk snakker om”.

Når Grith går på internettet, sker det ofte, fordi hun har set en henvisning til en hjemmeside i avisen eller hørt om en i fjernsynet. Så skal hun lige ind og se, hvad det er for noget – sådan af nysgerrighed. I begyndelsen var det opgaverne, som hun fik som deltager i projektet, der guidede hende ud på internettet. Nu er det hendes egen nysgerrighed – og muligheden for at forlænge en god oplevelse.

For eksempel har hun været inde på Det virtuelle Kunstmuseum. Det er Statens Museum for Kunst, der har lavet den hjemmeside og Grith synes, at der er nogle rigtig flotte billeder på siden. Hun læste om den i avisen, og hun synes, det er spændende at se de billeder, der blev skrevet om.

Grith har også været på kunstudstilling på internettet. Hun havde været i Kongens Have sidste efterår, hvor der var en flot udstilling – unge kunstnere, som havde udstillet deres skulpturer rundt om i haven. Der stod ikke noget om, hvad de forskellige ting forestillede, og Grith havde stor glæde af at gå hjem og finde en beskrivelse af udstillingen på internettet. Her kunne hun læse, hvad de enkelte kunstværker forestillede, og hvad kunstnerne havde valgt at kalde dem. Hun holder meget af at gå ud og få en oplevelse og så gå hjem til computeren og følge op på det, hun har oplevet.

Grith besøger også jævnligt en hjemmeside med et litterært e-magasin, hvor man kan klikke sig ind på de ældre litterære klassikere. Man kan læse uddrag af bøger og biografier om den enkelte forfatter. Også www.forfatternet.dk er en god side, synes Grith. Hun kommer der ikke så tit, men hun synes, det er rart at vide, at den er der.

Derudover bruger Grith internettet til at søge oplysninger, når hun kommer hjem fra sit kursus i antropologi. Det er ikke så let at finde stof om de ting, hun lærer på kurset, for det handler blandt andet om nogle helt specifikke mindretalskulturer, og dem findes der ikke så meget om på nettet. Hun har dog ledt grundigt og har også fundet en del om indianere. De oplysninger fandt hun ved hjælp af en søgemaskine.

Grith har også fulgt to unge mænds rejse til Sydpolen via internettet. Det var rigtig sjovt, synes hun. Man kunne logge sig på, og så e-mailede de, hvordan de havde det, og hvordan turen gik. Man kunne også stille spørgsmål. Men det benyttede Grith sig ikke af, for det var mest for skoleelever.

Big Brother er én af Griths favoritter. Det er frygteligt, siger hun, hun er helt bidt af det. Hun ”kom til” at se det første program i fjernsynet – og hun syntes, at de unge mennesker var så søde. Og når hun nu alligevel havde installeret programmet Real Player på sin computer – så hun kunne modtage lyd og levende billeder – var Big Brother en god mulighed for at prøve det af. Ved et fødselsdagsselskab kom hun faktisk til at sidde ved siden af en professor i medievidenskab, som også var interesseret i Big Brother. Han havde lavet nogle oplæg om programmet til universitetet – og dem har han sendt til Grith. Hun har printet dem ud og svaret ham, og på den måde er de kommet mere i kontakt med hinanden. Han er også inde på, fortæller Grith, at de kunne lave en chat-gruppe om Big Brother. Det kunne godt være interessant, siger hun.

Blandt computerens funktioner foretrækker Grith e-mailen. Selvom hun brugte den mest i starten, da den var ny og spændende, så er den stadig en god kontakt til omverdenen. Hun bruger den som supplement til telefonen – til små beskeder som man ellers ikke vil ringe og forstyrre med. Jette – den yngre bærer af husmorlivsformen – mener, at man ikke risikerer at trænge sig på med e-mail, sådan som man gør med et telefonopkald. Både Grith og Ellen – den anden ældre bærer af husmorlivsformen – er enige om, at e-mailen hermed har en fordel frem for telefonen.

Styr på logistikken – tid til det vigtige

Biblioteksbasen over Københavns kommunes biblioteker (www.kkb.bib.dk) er også et godt sted, synes Grith. Hun læser meget, og så samler hun boganmeldelser. Før i tiden rendte hun rundt for at finde de nye bøger på bibliotekerne. Nu kan hun bruge internettet til at undersøge, hvornår bøgerne er hjemme på de forskellige biblioteker. Man får endda en e-mail, når bøgerne kommer hjem. Det er smart, synes Grith.

På samme måde er det praktisk, at hun kan gå ind på HT's hjemmeside (www.ht.dk) og se, hvornår busserne kører. Så behøver hun ikke at rende efter dem. Hun bruger også netbank. Egentlig fulgte netbanken bare med, da en bankrådgiver overtalte hende til at få Visa Dankort, engang hun skulle til Rom. Grith troede, at det var meget nemmere med bankbogen, for den gav mulighed for at holde øje med, hvor meget der stod på kontoen. Men det kan hun også med netbank, har hun fundet ud af. Og hertil kommer, at hun med netbank kan betale sine girokort billigere og lettere end på posthuset.

Grith har aldrig lavet noget så vigtigt som sin selvangivelse på internettet. Det skyldes nu først og fremmest, at der ikke var nogen problemer i den seneste, men det betyder imidlertid ikke at hun er afvisende over for det.

Grith gik på efterløn kort før, projekt Ældre og IT gik i gang. I begyndelsen kunne hun ikke rigtig vænne sig til at være pensionist, og hun følte, at hun ikke rigtigt havde nok at lave. Derfor kiggede hun på en hjemmeside, hvor man kunne få vikararbejde som handicaphjælper. Ordningen betød, at man kunne tjene 2.000 kroner. Hun fandt det helt naturligt at bruge internettet til at lede efter oplysninger, når hun nu havde netadgang. Grith syntes imidlertid, at hjælperordningen var irriterende, fordi man skulle svare på så mange spørgsmål, og hun valgte i stedet den "Følge-Ud" gruppe, som hun nu er med i. Her tjener man ingen penge på arbejdet, men det gør ikke noget, så længe arbejdet er meningsfyldt.

Grith skulle til Rom på ferie og brugte i den forbindelse internettet til at finde oplysninger om byen. Hun fandt et kort over Rom, så hun kunne få et overblik over, hvor hotellet lå. Hun læste også om forskellige seværdigheder i Rom – dog mest de generelt kendte som Skt. Peters Kirken og Colosseum. Hun fandt mange billeder, men teksten var ofte på engelsk, og det gad hun ikke at sidde og have besvær med. Når det gælder rejseoplysninger, foretrækker Grith alligevel internettet frem for biblioteker. Internettet kan byde på mange flere gode billeder, end bøgerne kan, og så er teksterne typisk ikke så omfattende. Hun bryder sig ikke om at skulle læse side op og side ned i en bog.

Slægtsforskning er et emne, der interesserer Griths datter meget, og for at hjælpe har Grith ledt efter steder på internettet, hvor man kunne få konkrete oplysninger, eller hvor man kunne finde henvisninger til opslagsværker. Hun har fundet nogle interessante hjemmesider til sin datter, men selv synes hun, at slægtsforskning er en stor opgave, som man ikke bare sådan lige kaster sig over. Det er imidlertid skønt at kunne hjælpe sine børn ved at benytte sin adgang til internettet.

Ligesom projektets anden bærer af husmorlivsformen, Ellen, bruger Grith faktisk internettet til at finde mange praktiske oplysninger. Og ligesom Ellen er Grith faktisk overrasket over, hvor anvendeligt internettet er. Grith surfer ikke rundt på må og få. Hun leder efter det, hun skal bruge, og inspireres først og fremmest til sine internetsøgninger udenfor nettet – i aviser, på tv og ved at tale med sin familie. På den måde er Grith i højere grad blevet en del af verden udenfor, for nu kan hun opnå samme generelle informationsniveau som alle andre. Herved kan hun bedre deltage i den almindelige samtale med familie og bekendte, og det er jo rart, synes Grith.

Chat og e-mail

Selvom Grith helt sikkert nyder, at man nemmere kan komme i kontakt med andre mennesker, når man har en computer, er hun ikke umiddelbart vild med tanken om at chatte på internettet. Hun synes, at det er noget pjat, ”og er det ikke mest for de unge?”, spørger hun retorisk. Hendes modvilje skyldes først og fremmest, at hun synes, det er noget sludder, som folk chatter om. Det bliver let overfladisk, når man ikke ved noget om de mennesker, man taler med.

Alligevel siger Grith, at chat-siderne kunne være mere interessante for hende, hvis hun havde brug for at skabe sociale kontakter i sin hverdag. Så ville chat-grupperne være en mulighed. De kunne også være en mulighed, hvis der var tale om ”seriøs” chat – om Big Brother for eksempel. Når talen falder på net-kontakter og net-kommunikation, er det dog generelt sådan, at Grith synes, at hun kender mennesker nok uden for nettet. Hun kan i bund og grund ikke lide tanken om chattens anonyme kommunikation, men som det omsorgsmenneske hun er, vil hun ikke afvise, at andre mennesker vil kunne få noget godt ud af det.

I det hele taget synes hun bedst om at bruge computeren som et redskab til at holde kontakt til mennesker, som hun kender i forvejen. Eksempelvis familien. Hvis hun lige har været på ferie med nogle af dem, og de ligesom er inde i hinandens hverdagsrytmer, som hun siger, kan det være meget rart at sende hinanden længere e-mails. Men efterhånden glider det ud. E-mailen er mest til praktiske oplysninger, mener Grith. Hun får ret ofte vittigheder fra sine børnebørn – og selvom hun selvfølgelig er glad for tanken, så gør det hende næsten træt at skulle læse dem. Grith må konkludere, at hun synes, at e-mailen kun er det næstbedste, for kontakten er alligevel mere tæt i telefonen.

Den yngre bærer af husmorlivsformen, Jette, har foreslået Grith, at hun kunne bruge computeren til at holde kontakt med de andre besøgsvenner sin i Følge-Ud gruppe. Det er imidlertid ikke muligt, fastslår Grith, for de andre har ikke adgang til internettet. Grith kender i det hele taget ikke nogen på hendes egen alder, der bruger nettet. Hun kender nogle, der har en gammel computer og går på kursus, men det er ofte for at lære at bruge tekstbehandlingsprogrammer som for eksempel Word. Grith tror, at det har noget at gøre med økonomien. Hun er dog ikke afvisende over for tanken om at holde gang i netværket via e-mail – det kan bare ikke rigtigt lade sig gøre i virkeligheden, og det skinner tydeligt igennem, at elektronisk kontakt aldrig kunne erstatte den fysiske kontakt i Griths univers.

Den anonyme debat

Grith er ikke typen, der blander sig aktivt i den offentlige debat. Hun har skrevet et læserbrev til Information et par gange, men brevene er aldrig blevet trykt, så det gider hun ikke rigtig mere.

En dag hørte hun i TV-Avisen, at man kunne chatte med Marianne Jelved om forskellige politiske emner. På hjemmesiden kunne hun desværre kun finde en lang række spørgsmål og ingen svar. Grith ville gerne have deltaget i debatten eller i hvert fald have fulgt med i borgernes spørgsmål og Marianne Jelveds svar, men hun tænker, at der har været så mange spørgsmål, at Marianne Jelved ikke har kunnet overkomme at svare på dem alle sammen.

Internettet kan give Grith nye muligheder for at komme til orde i den offentlige debat. Hun er slet ikke en, der bryder sig om at stille sig op og tale i store forsamlinger. Blandt andet derfor deltager hun ikke sådan offentligt i samfundsmæssige spørgsmål. Det er ikke fordi, Grith ikke har sine meninger – for det har hun. Hun bryder sig bare ikke om at give dem til kende. I det område, hvor Grith bor, skal der være en del byfornyelse, og i den anledning har man oprettet et brugerpanel via internettet. Grith har meldt sig til panelet, og det er hun lidt stolt af. Hun kan meget godt lide tanken om, at hun kan sidde derhjemme og tænke sig om, før hun kommer med gode forslag. Når man sidder stille og roligt foran sin computer, kan man nå at tænke sig om, før man siger noget. Initiativtagerne til panelet var meget glade for, at Grith meldte sig. De har endnu ikke spurgt hende om noget, men det glæder hun sig til, at de gør.

Indkøbsture på nettet

Grith bemærker, at Jette foreslår hende at købe sine dagligvarer over internettet. Hun har egentlig ikke noget imod at købe ind på nettet, men hun synes, at det er for dyrt. Hvis man sad derhjemme og ikke kunne komme ud, var vareudbringning og bestilling via internettet helt sikkert en mulighed, men som det ser ud nu, mener Grith ikke, at fordelene kan opveje de høje priser. Måske havde det været noget andet, hvis hun havde haft en stor familie at købe ind til? Det overvejer hun, men forkaster med det samme ideen. Det er for dyrt – især at få varerne bragt!

Til gengæld kan nettet godt bruges til at søge information om, hvad man kunne købe. Grith har været inde på en hjemmeside for at bestille et katalog til en bestemt forretning. Nu venter hun på, at det kommer med posten. Det er både smart og lidt sjovt. Forbrugs-siden af internettet er imidlertid ikke så interessant for Grith, for man køber jo ikke så meget i hendes alder, som hun siger.

Husmorlivsformen: IT som vindue til verden

Grith bruger tid på computeren hver dag, som det også fremgår af hendes tidsskemaer:

Tidsskema for Grith

En onsdag i år 2000	En lørdag i år 2000
07.30: Står op	07.30: Står op
07.45: Spiser morgenmad, hører radio	07.45: Spiser morgenmad, hører radio
08.30: Går i bad, rydder op	09.00: Går i svømmehal
10.00: Arbejder med computeren	10.30: Rydder op
11.00: Laver varm mad	11.30: Kigger efter e-mail og diverse
11.45: Spiser, læser avis	12.00: Spiser frokost, læser avis
13.00: Tager til byen med bus	13.00: Middagslur
13.30: På Hovedbiblioteket	14.00: Syr tøj til mit oldebarn
14.15: Folkeuniversitetet med veninde	15.30: Drikker kaffe, læser
16.30: Tager bussen hjem	17.30: Spiser smørrebrød og læser
17.30: Tager til byen med bus	18.00: Mødes med datter og barnebarn
17.00: Køber ind	18.15: Vi spiser ude
19.00: Ser fjernsyn	20.00: Går i teater
21.00: Surfer lidt på internettet	23.00: Hjemme igen
21.30: Drikker kaffe, syr og hører lydbånd, læser	23.15: Drikker kaffe og læser
01.00: Går i seng	

Nogle gange bruger hun computeren mere, end det fremgår af tidsskemaerne. I hvert fald fortæller hun, at hun bruger ”i hvert fald i gennemsnit tre timer om dagen”, men denne udtalelse kan naturligvis have haft til formål at imponere interviewerens.

Som bærer af husmorlivsformen er Grith til daglig meget praktisk og metodisk, og som det fremgår af tidsskemaer og interviews med hende, er hun gået organiseret og disciplineret til computeren for at finde ud af, hvad den kunne bruges til i dagligdagen. Det gælder eksempelvis bibliotekets e-låner funktion: ”...så fandt jeg selvfølgelig ud af, hvordan jeg kunne se, hvilke bøger der var hjemme på bibliotekerne og forny mine bøger – jeg har fået en pin-kode og sådan noget”, men også den elektroniske Kraks Vejviser: ”Den fortalte mig, det tog tre minutter og gå hen til bussen derhenne, og hvornår bussen den kørte, og sådan noget. Det er ret skægt.”

Husmorlivsformens logik definerer det gode liv som aktiv deltagelse i familielivet og mulighed for at organisere og yde omsorg, så alle i familien har det godt. En bærer af husmorlivsformen føler sig fri, når hun kan nyde frugten af familiens velbefindende, fx i

kraft af deres gengældte udtryk for anerkendelse. Grith udtrykker således, at det er noget af det bedste, hun ved, når hendes nære familie gider at tage med hende i sommerhus. Som ældre forsvinder følelsen af aktiv deltagelse delvist, idet børnene bliver voksne og får travlt med deres eget, mens børnebørnene ikke kommer på besøg så tit, eller når ens erfaringer ikke længere er så brugbare på grund af aldersforskellen. Bærere af husmorslivsformen oplever dette som et tab og som en ond cirkel, hvor man føler sig mere og mere udenfor og derfor bliver mere og mere uinformeret og uinteressant. I den forbindelse siger Grith, at når hun ikke føler sig særligt isoleret, hænger det nok sammen med, at hun fik en computer kort tid efter, at hun gik på pension. Grith beskriver, hvordan hun ved hjælp af internettet undgår isolationsfølelsen:

”Hvis man keder sig og ikke rigtig gider noget, ja så går man lige ind og chatter lidt rundt derinde [på nettet, red]”.

Med hensyn til tabet af det sociale netværk, herunder den mindskede kontakt til familien, kan computeren virke positivt. Den kan give følelsen af deltagelse i familielivet tilbage – og måske også noget af den omsorgsgivende og organiserende funktion, som hun havde, mens børnene var små – uden at det bliver forstyrrende for Grith eller for resten af familien. Den daglige e-mail kontakt kan foregå på belejlige tidspunkter, og selv beretninger om små hændelser, som man normalt ikke ville ringe og fortælle om, kan lige sendes af sted med e-mail. Grith beskriver selv den positive udvikling således:

Dagbog, 6. februar 2001:

”Jeg tror, at jo mere man ser til hinanden, jo mere skriver og ringer man også, fordi man så er mere orienteret om, hvad de andre er optaget af i øjeblikket”.

Ud over den øgede kontakt til familien har internettet også givet Grith en ekstra informationskanal, som hun kan have tilfælles med resten af samfundet – noget hun ikke var helt bevidst om, at hun savnede. Hun beskriver det bedst selv:

Dagbog, 21. februar 2001:

”Det bedste ved computeren er faktisk, at jeg ikke længere føler mig dum og udenfor, når andre slynger om sig med web – sites og deslige, fx i fjernsynet. Nu ved jeg da, hvad det betyder og kan gå ind og prøve, hvis det er noget, der interesserer mig. Jo, det har nok styrket selvtilliden en smule. Og så giver det skam også lidt status, når mine jævnaldrende siger: ”Gud, har du internet, kan du virkelig finde ud af det”? Nogle har nok computer, men ikke internet. Men så kan jeg jo fortælle dem, at nettet faktisk er meget sjovere og lettere end det word, de selv sidder og døjer med.”

Grith konkluderer stille og roligt: ”Jeg synes, livet er blevet lidt mere spændende. Lidt rigere... altså fordi man nu også har den mulighed [internet, red.]”

Tanker fra den unge ældre

Nedenfor gengives sammenskrivningen af Jettes refleksioner over, hvorledes de to ældre fra husmorlivsformens perspektiv kan have nytte af e-mail og internet.

Ensomhed kan være et stort problem for ældre mennesker, mener Jette. For eksempel synes hun, at Ellen giver udtryk for en vis isolation i hverdagen. Jette tror derfor, at Ellen ville kunne få glæde af computerens netværksskabende potentialer. Hun mener dog samtidig, at der er en fare for, at ensomme mennesker bliver endnu mere ensomme, hvis computeren bruges som substitut for almindeligt socialt samvær. Kontakt over internettet er et udmærket supplement til almindeligt socialt samvær, men ifølge Jette burde computeren hovedsageligt bruges som et redskab til at komme ud blandt ”rigtige, levende mennesker”.

Jette synes, at det er tydeligt at se, at den traditionelle kernefamilie er i opløsning. Ifølge Jette er det derfor i stigende grad nødvendigt, at man lærer at orientere sig mindre mod familien og mere mod sig selv som et selvstændigt, uafhængigt individ. Det kræver, ifølge Jette, at man bliver i stand til at ”*se ind i sig selv*” for derved at finde ud af, hvem man er, hvad man står for, og hvilke interesser man har.

At tale ordentligt sammen

Jette mener, at kommunikation og dialog er vigtige værn mod ensomhed. Det er ved at

kommunikere med hinanden, at vi opnår følelsen af fællesskab og samhørighed. Her nævner Jette e-mail som et alletiders medie. Sammenlignet med telefonen er e-mail en langt mere nuanceret og menneskelig form for kommunikation, synes Jette. Med e-mail forstyrres man aldrig på et dårligt tidspunkt, og man undgår således at blive såret, når den, som man har ringet op, ikke har lyst til at tale med én. Jette forklarer, hvordan hun selv tit er blevet skuffet over den afvisende, stressede tone, når hun ringer til sin datter, der har et travlt liv med mand, små børn og arbejde. Hun synes derfor, at e-mail er en meget bedre måde at holde løbende kontakt med familien på. Med e-mailen giver man modparten mulighed for selv at vælge, hvornår de vil svare, og de svar, man får, er derfor også meget mere reflekterende og ”dybe”.

Med e-mail eller brev kan man bedre udtrykke sine følelser over for hinanden end i en telefonsamtale, mener Jette. Hun betragter derfor e-mailen som en ideel form for kommunikation mellem mennesker, som står hinanden nær – for eksempel familiemedlemmer. Da Grith giver udtryk for, at hendes børn og børnebørn har meget travlt, og derfor ikke har tid til at mødes så ofte, som hun kunne ønske det, mener Jette, at e-mailen er en oplagt mulighed for at komme hinanden regelmæssigt ved på en nærværende måde, selv når hverdagen er travl.

Egen hjemmeside og nye venner

Jette foreslår, at Ellen bruger pc'en til at skabe kontakt med andre mennesker – eksempelvis gennem chat-grupper. På adressen <http://www.chatrooms.dk/chat/oversigt> kan man få adgang til et hav af forskellige chat-grupper på nettet. På denne oversigt er chat-grupperne opdelt efter alder. På adressen <http://www.1ss.dk> kan man finde en lang række chat-grupper, som er opdelt efter interesseområde.

At lave sin egen hjemmeside kunne være yderligere en måde at opnå øget kontakt til andre mennesker. Jette synes, at Ellen fremstår som en person, der søger indflydelse på de samfundsforhold, som hun ikke er tilfreds med. Dette kommer blandt andet til udtryk ved den energi, som Ellen har lagt i at få omstødt politikernes beslutning om at nedlægge familiegravstedet. På den baggrund mener Jette, at det ville være en idé for Ellen at lave sin egen hjemmeside som ”*et vindue til verden*”. Via hjemmesiden ville Ellen kun-

ne give sin mening tilkende for alle, som måtte være interesserede, og måske også ad den vej udvide sin kontaktflade.

Egen hjemmeside er også en god idé for Grith, synes Jette. På hjemmesiden ville Grith kunne gøre opmærksom på, hvem hun er som person, hvad hun er god til etc. Jette synes, at det at have sin egen hjemmeside virker som en god måde at komme i kontakt med andre mennesker på, og hun påpeger yderligere, at man med e-mail jo selv kan bestemme, hvilke henvendelser man vil svare på.

På internetadressen <http://www.nikaweb.subnet.dk> kan man få lavet sin egen hjemmeside for 200 kroner. Og på hjemmesiden <http://home0.inet.tele.dk/fam.lindberg/> kan man finde vejledning til for første gang at lave sin egen hjemmeside. Siden hedder ”Hjemmesidens ABC”.

Jette har lagt mærke til, at det at sætte sig ned, tænde computeren og skrive en mail, ofte sætter skub i skrivelysten. Da Ellen skriver digte og noveller som hobby, mener Jette, at Ellen ved at bruge e-mail funktionen regelmæssigt måske ville kunne blive inspireret til at gøre mere ved skriveriet.

I det hele taget synes Jette, at Ellens engagement i malergrupper og lignende tyder på, at hun trives i interessebaserede fællesskaber med andre mennesker. Jette foreslår derfor, at Ellen bruger internettets søgemaskiner, for eksempel Jubii (<http://www.jubii.dk>), til at finde foreninger og klubber, hvor hun kan mødes med folk, der deler hendes interesser. [Http://www.herika.akvarel.dk](http://www.herika.akvarel.dk) er eksempelvis en hjemmeside, som en malergruppe med et kristent livssyn har lavet for sig selv.

Man kan sagtens forestille sig, at computeren kan bruges til for eksempel at finde frem til klubber, foreninger og andet, hvor man kan dyrke sine interesser sammen med andre ligesindede. Eftersom Grith er interesseret i kunst og kultur, mener Jette, at det ville være oplagt for Grith at bruge nettet til at komme i kontakt med andre mennesker, der interesserer sig for det samme. En mulighed er <http://www.have.dk/kultur/index.shtml>. Her kan man chatte med kulturpersonligheder.

Med udgangspunkt i at Grith føler, at det er svært at skabe nye venskaber, når man er kommet op i alderen og ikke har så megen energi, foreslår Jette, at Grith bruger sine interesser som indgang til, via nettet, at komme i kontakt med nye mennesker. Jette forestiller sig, at Grith ved at bruge internettets søgemaskiner ville kunne finde frem til hjemmesider og e-mailadresser på kunstklubber, eller hvad det nu måtte være, at Grith interesserer sig for. Måske kan man endda også finde links til helt almindelige menneskers hjemmesider. Et godt sted at begynde søgningen er på adressen <http://www.jubii.dk/Hjemmesider/>, hvor man finder en alfabetisk oversigt over hjemmesider.

En hilsen på nettet – er alt vel?

Jette foreslår yderligere, at Ellen bruger sine evner til medfølelse, indlevelse og omsorg for andre til at danne en slags ”social netgruppe” – lidt ligesom en telefonkæde. Gruppen kunne fungere som en slags ”mail-ring”, hvor man sørgede for dagligt at sende e-mails til hinanden, sådan at de involverede fik en fornemmelse af ikke at være helt alene i verden. Egentlig ville det ikke kræve mere end en lille besked i retning af ”God morgen – alt vel her?” Det giver tryghed at vide, at der er nogen, der bekymrer sig om én, mener Jette.

Også Grith er kendetegnet af evnen til at give omsorg samt viljen til og glæden ved at kunne hjælpe andre. Ud over sin omsorgsorienterede personlighed har Grith en fortid i et omsorgsjob – to ting, der tilsammen gør hende næsten selvskrævet til den rolle som besøgsven for svage ældre, som hun har påtaget sig, efter hun blev pensioneret.

Besøgsordningen fylder meget i Griths liv. Udover selve besøgene hos de ældre mennesker mødes Grith således også med de andre besøgsvenner til små sammenkomster og uforpligtende socialt samvær. På baggrund af Griths udprægede sans for omsorg, foreslår Jette, at også Grith kunne sætte en såkaldt mail-ring i gang. I Griths tilfælde forestiller Jette sig, at mailringen kan indgå som et supplement til besøgsvenstjenesten. Ved hjælp af en mailring vil Grith kunne udvide sin besøgsvensfunktion til at gælde på alle tider af døgnet i den forstand, at de ældre ensomme mennesker til hver en tid ville kun-

ne holde kontakt til netværket ved at skrive en e-mail. Jette forestiller sig, at Grith ved at e-maile regelmæssigt til de ældre, som hun besøger, vil kunne hjælpe med til at give disse mennesker følelsen af at være en del af et nærværende socialt netværk.

Mailring-konceptet kunne også bruges i forhold til Griths egne sociale kontakter. Via en mailingliste og regelmæssig e-mail kontakt ville man måske kunne bibeholde kontakten til eksempelvis sit svømmehold – også selvom helbredet eller motivationen til fysisk udfoldelse svigter.

Små personlige butikker – på nettet

Med henvisning til Griths frustration over de små specialbutikkers forsvinden til fordel for store, upersonlige og uoverskuelige supermarkeder, foreslår Jette, at Grith prøver at gøre nogle af sine indkøb på internettet. Jette har aldrig selv prøvet at købe noget på nettet, men hun har en idé om, at der findes en række muligheder på den front.

Jette har også hørt, at man – mod et mindre gebyr – ligefrem kan få bragt varerne ud til sin bopæl. En rigtig god ide, synes Jette – især for folk, som er syge eller dårligt gående. Et af disse steder er <http://www.iso.dk>, som er supermarkeds kæden ISOs hjemmeside. En anden mulighed er ”Det økologiske e-supermarked”, hvor man kan bestille fødevarer og få dem bragt til døren. Det har adressen <http://www.aarstiderne.com/>. Ved at købe varer på nettet, ville Grith i ro og mag kunne finde frem til de produkter, som hun ønsker, uden at blive stresset. Der findes genveje til en række butikker på denne adresse <http://www.sho.dk>.

5. Baglandslivsformen og IT i alderdommen

Nøglebegreber for baglandslivsformen

- Målet er en praksis, som kan anvendes som middel i karrierelivsformen -
- Midlet er åbenhed og situationsbevidsthed -
- Baglandslivsformen producerer det repræsentative hjem, den repræsentative ægtefælle og varetager praktiske gøremål vedrørende børn, flytninger og sociale aktiviteter -
- Baglandslivsformens æstetiske, kulturelle og sociale konsumtion følger karrierelivsformen -
- Friheden består i den værdsættelse og anerkendelse, karrierelivsformen tildeler baglandslivsformen -

Esther om baglandslivsformen og IT i alderdommen

Selvom Esther har så mange gode minder, at hun nærmest kan leve på minderne alene, har hun også lidt tab i alderdommen, idet hendes mulighedsbetingelser har forandret sig. Selvfølgelig har det været rart at vende hjem til Danmark og familien og vennerne her, synes Esther, men hun savner alligevel fornemmelsen af at være lige midt i begivenhedernes centrum.

Det pulserende liv på den internationale scene er skiftet ud med en pensionistdagligdag i Danmark. Især savner Esther følelsen af at have fingeren på pulsen – at kende til nye politikker, udstillinger eller andre kulturelle eller kunstneriske tiltag. På disse områder står udbuddet i lille Danmark heller ikke rigtig mål med de store amerikanske byers brede vifte af gallerier, udstillinger og foredrag. Dette afsavn oplever Esther imidlertid som værende meget mindre, siden computeren er kommet ind i billedet. Computeren har på et øjeblik åbnet den internationale verden, som Esther ellers havde troet, hun måtte opgive at være i dialog med som pensionist. ”... det er det vidunderlige ved computeren, at den har kunnet begejstre mig”, siger hun.

Esthers computer med internetforbindelse har afbødet en del af den isolationsfølelse, som afskeden med udenrigslivet og verdens metropoler havde affødt. Da Esther kom i gang med at bruge internettet, fandt hun således ud af, at det kunne bruges som redskab til at holde sig orienteret om de ting, hun før – så at sige – fik præsenteret på sin dørtærskel i kraft af de interessante mennesker og centrale politiske nøglefigurer, der gæstede ambassadørboligen, dengang hendes mand stadig var erhvervsaktiv.

I sin lovprisning af internettet nævner Esther især det sidste amerikanske præsidentvalg, hvor hun via nyhedsbreve og andre internetkilder oplevede, at hun og hendes mand faktisk kunne holde sig orienteret om begivenhedernes udvikling stort set fra time til time. For Esther var det fantastisk medrivende at følge med i præsidentvalget på denne måde. Selvom hun selvfølgelig også kunne have fulgt med via TV, synes Esther, at de nyhedsbreve med politiske analyser, som hun modtog fra New York Times i valgperioden, gav hende en meget mere dybdegående og opdateret indsigt end de øvrige massemedier. Som Esther selv udtrykker det, var det næsten som igen at være tilbage i det politiske miljø i USA:

”... man får en fornemmelse af, hvad der foregår i Kongressen her og nu, og hvad meningen med det er – man lever jo på en måde med. Det kan de danske aviser jo ikke rigtigt klare. De kan tage uddrag af noget, men det er jo ikke det samme. Vi følte virkelig, at vi var en del af Washington”.

Også på kultur- og litteraturfronten har internettet været en stor hjælp for Esther, der jo har været vant til at have hele verden som referenceramme. Efter hjemkomsten til Danmark har hun savnet en måde, hvorpå hun kunne holde sig orienteret om den internationale litteratur- og kunstscene. Nu læser Esther i stedet anmeldelser af de store internationale udstillinger på internettet, hvorigennem hun også bestiller kunstkataloger og lignende. Esther nyder desuden mange af billederne fra fx The National Gallery i London, som kan beskues direkte på nettet. Selvom Esther påpeger, at det selvfølgelig aldrig kan blive det samme som at se billederne i virkeligheden, synes hun alligevel, at billedkvaliteten på nettet er forbavsende god – i hvert fald god nok til, at man kan se så mange af detaljerne, at det er muligt at lave en analyse af billedet. Esther har således opdaget, at

pc'en faktisk kan virke dannende, og den understøtter således ikke alene hendes praksis, men også hendes værdier.

Esther er generelt imponeret over, hvor meget materiale om kunst, kultur og politik – på et højt niveau – man kan finde på nettet. Via internettet holder hun sig blandt andet orienteret om de nyeste teorier inden for emnerne kunst og kultur. For nylig printede Esther således en hel liste ud, der beskriver, hvilke forfattere der gennem årene har vundet bestemte litteraturpriser. Det er rart at vide, synes Esther. Ikke fordi hun som sådan skal bruge de informationer til noget, for ”når man er ældre, er det jo ikke forventet, at man skal specialisere sig...”, men fordi hun synes, det er vigtigt at være oplyst.

Det er et godt eksempel på Esthers forventninger til sig selv, at hun hentyder til, at man (herunder hende selv) ikke forventer, at hun specialiserer sig, fordi hun er ældre. I overensstemmelse med baglandslivsformens logik har det været vigtigt for Esther, at hun havde indsigt i de væsentlige problemstillinger inden for sin mands karriereområde, så hun kunne støtte ham, dels ved at være hans fortrolige bagland og sparringspartner, dels ved at være hans repræsentative fortrop og usynlige karrierefremmer. At være kultiveret på et bredt felt er så absolut et mål for bærere af baglandslivsformen, men dannelsen er tillige en praksis, der anvendes som middel for karrierelivsformen. Esther har aldrig specialiseret sig i videnskabelig forstand – heller ikke før hun blev ældre. I sin tid tog hun først og fremmest sin uddannelse for at glæde sine forældre. Derimod har Esther lært og opøvet en anden evne til fuldkommenhed, nemlig evnen til at være kosmopolit, tilpasse sig situationer, aflæse behov, komme andre i møde og løse problemer.

Overordnet er det tydeligt, at det fortsat er vigtigt for Esther at præstere – at være god til de ting, som hun gør. Og det er vigtigt for hende at tage sine interesser fra ”arbejdslivet” med ind i pensionisttilværelsen. Hun er da også gået til computeren med et stort engagement, og hun fortæller om computeren, at det har været dejligt for hende at opleve, at hun fortsat kan sætte sig ind i nye ting. Som hun siger, ”bliver computeren i højere og højere grad en forudsætning for at følge med” – og følge med, det vil hun.

Koblet på verden igen

Internettet giver mulighed for mere effektiv informationssøgning og analyse end de trykte medier, mener Esther. Hun forklarer, hvordan man på The New York Times' hjemmeside blot kan klikke sig ind på de emner, som man er interesseret i, og på den måde straks få adgang til en mængde materiale herom. Med den "rigtige" papiravis er man derimod nødsaget til at bladre sig igennem hele avisen med alskens reklamer og ligegyldige artikler, inden man når frem til det, man er interesseret i at læse om.

Ligesom Esther ikke er typen, der sidder og slapper af med at bladre i avisen på må og få, er hun heller ikke særlig interesseret i at gå på opdagelse – surfe – på internettet. Esther bruger derfor først og fremmest computeren til at søge på specifikke områder. Da hendes barnebarn skulle skrive en opgave om Karen Blixen, gik Esther for eksempel gladeligt i gang med at finde relevant materiale på nettet. I den forbindelse blev hun positivt overrasket over, hvor hurtigt og nemt det er at søge på nettet i forhold til at skulle gå på biblioteket. Først og fremmest kan man jo gøre det fra sin egen stue og på alle tidspunkter af døgnet. Esther syntes også, det var dejligt straks at kunne sende materialet per e-mail til sit barnebarn. Ligeledes kan barnebarnet, der bor i Jylland, også bruge e-mailen til at sende sin tyske stil til gennemlæsning hos bedstemor, der efter endt gennemretning prompte kan sende stilen tilbage igen. Også Esthers mindste barnebarn på omkring fem år, som hun passer med jævne mellemrum, har mærket til, at hans bedstemor har fået computer. Esther har fundet ud af, at der eksisterer en masse horisontudvidende spil for små børn – spil, der både er underholdende og lærerige, og som man kan låne på biblioteket.

Computeren fungerer således som et meget konkret element i Esthers omgang med familien. Hun synes samtidig, at den er god til mange af hverdagens praktiske gøremål, såsom at bestille billetter til hotel, få informationer om frokostrestauranter og kulturarrangementer samt ikke mindst at finde oplysninger om folk i Den Blå Bog. Især det sidste har været en stor hjælp for Esther, som lægger vægt på at kende sine gæsters baggrund og titulere dem korrekt.

Mens Esther nyder at supplere sin ellers udmærkede kontakt til familie og bekendte med e-mails, er hun derimod direkte afskrækket ved tanken om at skabe nye kontakter på internettet. Esther forklarer, hvordan hun får hjertebanken bare ved tanken om at gå ind i et chat-room og ”tale” med identitetsløse fremmede. Esther har ikke spor imod at møde fremmede mennesker ansigt til ansigt. Tværtimod. Hendes rolle som ambassadørhustru har fordret en høj grad af udadvendthed og selskabelighed, hvilket hun har håndteret glimrende. Men at begå sig i cyberspace er noget helt andet end at falde i snak med fremmede til et middagsselskab, som hun siger.

Visse ting kan kun foregå ansigt til ansigt i den virkelige verden, mener Esther. Bridge for eksempel. Esther spiller meget bridge og går tit ind på internettets bridgesider for at læse om spillet, men hun ville efter eget udsagn ikke bryde sig om at spille bridge med fremmede mennesker på nettet. Esther er heller ikke meget for at indgå i nogen form for diskussions- eller debatfora på nettet – selvom hun både har stor viden og meninger om mange emner. Som diplomatfrue og bærer af baglandslivsformen har Esther været vant til at skulle være neutral og holde lav profil. Sine meninger holdt hun for sig selv eller delte med sine allernærmeste, og den vane hverken kan eller vil hun lægge fra sig. Ideen om at bruge nettet som kontaktforum og talerør virker derfor ikke særlig tiltrækkende på Esther.

Udover at være et nyttigt informations- og kommunikationsredskab er computeren og dens funktioner også blevet et projekt i sig selv. Esther har meldt sig til et pc-kursus for på den måde at lære alle de ting, som hun ved kan lade sig gøre ved hjælp af computeren, men ikke mestrer. Esther vil kunne teknikken ordentligt, for hun er ikke tilfreds med at kunne tingene halvt – det er for ustruktureret og useriøst. Som målrettet pc-bruger har Esther blandt andet fået øjnene op for, at computeren kan bruges til at printe professionelt udseende invitationer og takkekort ud. Før i tiden fik hun dem lavet i en specialforretning, men ved hjælp af computeren kan hun nu selv fabrikere dem.

Selvom Esther synes, at det er dejligt at bruge computeren, vokser træerne ikke ind i himlen. Normen foreskriver således, at en håndskrevet invitation bør besvares med en håndskrevet tilbagemelding. Esther er klar over, at hendes nye hobby med at skrive ek-

sempelvis takkebreve på computeren kan opfattes som uhøflig i nogle forbindelser. Hidtil har hun dog formået at omgå dette problem ved at gøre sin bekendtskabskreds opmærksom på, at hun ikke ønsker at støde nogen, men blot af æstetiske og praktiske årsager synes bedre om at skrive på computeren end i hånden.

Ingen vej tilbage

Esther er grebet. For hende er der ingen vej tilbage. Computeren er en del af hendes liv og dagligdag og vil fortsat være det. Esther mener, at med computeren og især internettet, er mange vanskelige ting blevet mere tilgængelige. Nyhedslæsningen for eksempel: ”Der er det meget mere overskueligt”, siger Esther. Samtidig er kontakten til familien, gamle venner og bekendte nemmere at holde ved lige med e-mailen. Esther fortæller selv om sit ”nye liv” foran skærmen:

”Jeg bruger det for at være orienteret ...men selvfølgelig det er noget begrænset, hvad jeg er optaget af. Ja, der er visse ting, som der bare ikke lige fænger! Men det er fordi, at det så heller ikke fænger i den virkelige verden”.

På mange måder er informations- og kommunikationsteknologien således brugbar og meningsfuld i forhold til baglandslivsformens ideologi. Men i tråd med livsformens logik anvendes computeren selektivt og kvalitetsbevidst – og der er visse elementer af den fagre nye verden, der opfattes som useriøse eller ligegyldige, og som absolut ikke appellerer til bærere af baglandslivsformen.

Rikke om baglandslivsformen og IT i alderdommen

”Min mand og jeg har ofte sagt, at vi er lige på den aldersgrænse, hvor vi ikke har brugt computeren erhvervsmæssigt. Min mand har jo haft så mange hjælpere, og jeg er gået af i tide, om man så må sige. Men altså jeg kan da godt se, at når det bliver rigtig gennemført brugt på alle fronter, så kan vi godt blive skippet lidt af ved ikke at kunne [bruge computeren, red.]”

Indretning af hjemmet, pasning og opdragelse af børnene, at holde sig orienteret om samfundet, at kende til klassisk stil og mode og være velbevandret i kulturlivet – alle er

det fungerer eller aktiviteter, som man ud fra et lønarbejderperspektiv ville henregne til "fritiden". For Rikke, hvis mand har haft en position i den absolutte top af dansk erhvervsliv, har disse funktioner været hendes arbejde. Og ikke nok med at det har været hendes arbejde, det har tilmed været en nødvendig og integreret del af hans arbejde. Hun har gennem disse aktiviteter været en vidende og engageret rejseledsager, en perfekt værtinde til forretningsmiddage, og hun har sørget for den nødvendige organisering af arrangementer, opdragelse af børnene og indretning af hjemmet – alt sammen i fuldendt overensstemmelse med de normer, som har været gældende for deres professionelle og private omgangskreds.

Som pensionist, med al den "fritid" man kan ønske sig, kunne man forestille sig, at Rikke ville se sin nye computer som et stykke fornøjeligt legetøj – en ny teknologi der blot kunne være sjov at lære lidt bedre at kende. Men hvad Rikke angår, er det kun den halve sandhed. Rikke er nemlig i høj grad gået til computeren med den indstilling, at det burde hun lære. For at motivere sig selv har hun hurtigt fundet nogle gode grunde til at sætte sig ind i den nye teknologi: Hun kan eksempelvis anvende computeren til at renskrive mandens breve, "og navnlig ting til myndigheder og sådan noget, som vi gerne vil have en kopi af", og hun kan holde sig orienteret om sin fødeegn via en lokalavis på nettet. Rikke synes, at det er "surt, hvis der er en verden, der er lukket." Når Rikke ser fornuft i at lære noget nyt, lader hun sig heller ikke standse af, at det selvfølgelig er lidt vanskeligt i begyndelsen. Al ny læring er svær, men Rikkens ræsonnement synes at være, at så må man jo opsøge den nødvendige ekspertise. Rikke var derfor meget hurtig til at tilmelde sig to IT-kurser for nybegyndere hos FOF og hun har også tilmeldt sig de kommende opfølgingskurser. "Så tror jeg, jeg kommer mere på omgangshøjde, sådan så jeg får virkelig glæde af det."

I overensstemmelse med baglandslivsformens logik er Rikke vant til at tage affære, få organiseret og sat tingene i værk. Og hun har forstået "beskeden" fra det normgivende samfund om, at det kræver indsigt i IT at "være med".

Pragmatikeren

For øjeblikket har Rikkes tilgang til computeren derfor karakter af nødvendigt hjemmearbejde koblet med personlige interesser og et lille gran af afslapning. Sidstnævnte foregår ved at lægge en syvskabale i ny og næ – noget som endelig ikke må tage overhånd, for som Rikke siger, ”så kan det godt være, der ikke bliver tørret støv af.” Så er det bedre at benytte tiden til at læse nyheder eller til at finde oplysninger om relevante rejsemål. Godt nok abonnerer Rikke og hendes mand i forvejen på tre danske og to udenlandske aviser, så behovet for at være orienteret er generelt dækket. Men det lokale stof mangler, og derfor er Rikke glad for at kunne følge nyhederne fra sin fødeegn på internettet. Derudover pointerer Rikke, at ”det viser sig jo også, folk har været kolossalt velorienteret, før computeren blev opfundet. De kunne faktisk godt skaffe sig viden uden den” – forstået således, at så er computerens betydning heller ikke større!

Rikke går pragmatisk til værks. Hun mener ikke, det nytter at lede efter noget på internettet, som hun alligevel ikke er i stand til at finde. Og hun finder det frustrerende, når hun pludselig ”sidder fast” eller ”går i stå”. Hun må lære teknikken først, men så er hun til gengæld sikker på, at der med tiden åbner sig et væld af muligheder.

Input fra den yngre ældre

Rikke er derfor også meget imødekommende over for den yngre informants, Pernilles, mange forslag til, hvordan Rikke kan anvende internettet. Forslagene tager udgangspunkt i de interesser og evner, som Rikke har. Pernille foreslår blandt andet hjemmesider, hvor man kan lade sig inspirere af professionelle kokke og få opskrifter og gode tips direkte af kokkene selv. Rikke kunne også hente inspiration til sin egen bogklub hos bogklubberne på internettet. Pernille kender en god hjemmeside for romantisk litteratur, hvor der er mulighed for at kommunikere via chat eller e-mail med andre, som deler ens interesser. Hun er sikker på, at der findes hjemmesider om lige den genre, man måtte være interesseret i. Pernille synes også, at Rikkes interesse for design og klassiske møbler egner sig til en udforskning af internettet. Den kvalitetsbevidste internetforretning Gubi.com er måske en mulighed, ligesom auktionshusene også har deres egne hjemmesider. Selvom Pernille ikke selv har været på nogle gode rejsehjemmesider, er hun sikker på, at de også findes, og at Rikke kunne få stor glæde af dem.

Som sagt er Rikke åben over for computerens mange muligheder, men i første omgang er det vigtigere for hende at koncentrere sig om de konkrete opgaver, hun bliver stillet på kurset. For Rikke er det lidt som at lære at spille et instrument. Man skal kunne de grundlæggende greb, før man kan gøre det personligt og improviserende og Rikke besidder den nødvendige selvdisciplin i fuldt mål:

”Man skal altså gå hjem og øve sig på det. Og det gør jeg altså også.”

Gammel vane

Rikkens accept af Pernilles mange forslag, påpeger med al tydelighed, at Rikke lever et aktivt pensionistliv og tilmed et liv, hvor Rikkens mange gøremål – hendes “arbejde” – har nogenlunde samme indhold og mening som førhen. Som bærer af en baglandslivsform har hun ikke – som eksempelvis sin mand – oplevet pludselig at skulle sige farvel til det formelle arbejdsmarked med tilhørende daglige opgaver og sociale relationer. Rikkens arbejde har naturligvis ikke helt samme nødvendighed i dag, hvor hendes mand også er hjemme, men alligevel spiller Rikkens mange gøremål stadig en væsentlig rolle i fortællingen om, hvem de er, og hvad de har været. Tilknytningen til eksklusivklubben, de mange kulturelle rejser, interessen for kunst og litteratur samt værdsættelsen af hjemmet og det sociale samvær er ikke blot et udtryk for “gammel vane”. Det er også med til at fastholde et positivt billede både indadtil i forhold til dem selv og udadtil i forhold til omverden.

For Rikke adskiller pensionisttilværelsen sig primært fra tidligere ved, at livet og ikke mindst omgangskredsen er blevet mere stabil, og at hun har fået væsentlig mere tid sammen med sin mand. Dermed er der stadig god mening i mange af Rikkens gøremål – en mening som hun kan overføre til sin anvendelse af computeren. For Rikke bliver den andet og mere end bare legetøj. Og i kraft af sin pragmatiske tilgang og sit ønske om at beherske teknikken rummer computeren og den interaktive teknologi et stort potentiale for fastholdelsen af Rikkens levevis.

Med udgangspunkt i baglandslivsformens ideologi kan nettet og fremtidens teknologi således bruges til at indhente meningsfulde oplysninger og til at komme ”ud af huset” –

som en dør til verden. Set gennem denne livsforms optik er det en stor fordel, at internettet kan tilvejebringe nye muligheder for at holde sig orienteret om den internationale arenas centrale emner – herunder politik, kultur og gastronomi. Det forbedrede udsyn til omverdenen gør bæreren af baglandslivsformen mere uafhængig af sin mand og mere uberørt af hans pensionering. Karrierelivsformens logik er vanskelig at forene med tilbagebetrækningen til pensionisttilværelsen, og bærere af karrierelivsformen kan være besværlige at have gående derhjemme. Som Rikke siger:

”Det er svært for karrieremænd at lade være med at lege ledere derhjemme, selv efter de er gået på pension.”

Derimod kan bærere af baglandslivsformen blive ved med at have fingeren på pulsen, og på den måde kan de fortsat udleve træk fra baglandslivsformens ideologi. Rikke beskriver, hvor vigtigt det er for hende at følge med: ”Man trænger til personlig inspiration i mødet med fremmede mennesker – uden for hjemmet.” Og den inspiration kan hun få i kraft af internettet – også efter ægtemanden har lagt karrieren bag sig.

Tanker fra den unge ældre

Nedenfor gengives sammenskrivningen af Pernilles refleksioner over, hvorledes de to ældre fra baglandslivsformens perspektiv kan have nytte af e-mail og internet.

De to ældre kvinder, Esther og Rikke, har spillet en central rolle i forhold til deres mænds arbejde, og her tager Pernille hurtigt fat. Hun er sikker på, at den ene af de ældre kvinder har deltaget i middagene med sin mands arbejdsforbindelser, fordi det interesse-rede hende. Hun mener, at diskussionerne over middagen lige så godt kunne have fundet sted på et kontor.

Esther og Rikke har levet i det, Pernille kalder en ”specifik lille niche”. De har været stødpude for mænd, som har været ”helt oppe” på den sociale rangstige. Derfor mener hun, at mange mennesker kunne havde glæde af at høre Esthers og Rikkens refleksioner over deres tilværelse. De to ældre kvinder har haft et spændende liv med rejser og møder med betydningsfulde mennesker. Computeren giver inspiration til at øse af sine er-

faringer. De ældre kunne således lægge deres betragtninger og erindringer om deres særlige rolle i arbejdslivet ud på internettet.

Med det liv, som Esther og Rikke har levet, forestiller Pernille sig også, at de kunne have glæde af den viden, man kan få hos Statens Information. Der kan man læse alt om grundloven, tronfølgerloven og kongehusets medlemmer og deres slægtsrelationer, de kongelige ridderordner, medaljer og hæderstegn. Desuden kan man finde oplysninger om alle ministerierne, udenlandske ambassader i Danmark og danske ambassader i udlandet. Pernille mener, at Statens Information er et meget fint sted at søge ny viden, et godt sted at opnå paratviden. Statens Information har adressen <http://www.si.dk>.

Virtuelle kontakter fra nær og fjern

Pernille ved, at specielt den ene af de to ældre kvinder, Esther, tidligere har fundet stor glæde ved at rejse. Det bliver ikke til så meget længere, blandt andet fordi Esthers mand er syg. Men Pernille kender ikke nogen steder, hvor man kan "rejse" på nettet. Hun tror ikke, at oplevelser via internettet helt kan erstatte rigtige rejseoplevelser. Alligevel synes hun, at de ældre skulle kigge på nogle af de mange rejsebeskrivelser, der ligger på nettet. Én mulighed er <http://www.at-rejse-er-at-leve.dk>. Derudover er der naturligvis muligheden for at bestille både færdige rejser og flybilletter ved hjælp af internettet. Jubii's rejseindeks har adressen <http://www.rejser.jubii.dk>.

Pernille er ikke helt sikker på, at Rikke og Esther vil få så meget ud af at skabe social kontakt på internettet. Pernilles egen søn har imidlertid installeret et program på hendes computer, hvor de kan skrive sammen uden de afbrydelser, man får med e-mailen. ICQ hedder det. Hun kan altid se, om han er online. Det er utroligt hyggeligt, synes hun.

Ved nærmere eftertanke mener Pernille alligevel, at et program som ICQ kan skabe nye venner. Mens man sidder og holder gang i netværket, kan det nemlig ske, at der kommer andre ind og vil være med. Fra Italien for eksempel. De skriver deres navn, og så kan man selv vælge, om man vil inddrage dem i korrespondancen. På den måde kan man skabe det, hun kalder "interne venner". Det er smart, synes Pernille.

Esther og Rikke har altid haft meget kontakt til mennesker fra andre lande, så Pernille mener bestemt, at et program som ICQ kan bruges til at vedligeholde forbindelsen til netværket i udlandet – og til at skabe nye forbindelser til mennesker fra andre lande. Programmet kan hentes ned fra adressen <http://www.icq.dk>.

Fysisk aktivitet er vigtig for alle mennesker – også ældre – synes Pernille, og selvom hun mener, at det må have førsteprioritet for ældre mennesker at komme ud at røre sig, så henviser hun alligevel til en hjemmeside, som er lavet af nogle fysioterapeuter under titlen ”Krop og Fysik”. Siden har adressen <http://www.krop-fysik.dk>, og her kan man få inspiration til, hvordan man får motion, når man er kommet lidt op i årene.

Pernille vender gentagne gange tilbage til, at hun spiller bridge på nettet. Når man kommer ind på siden, vælger man et bord, hvor der er ledigt. Modspilleren kan være fra alle steder i hele verden. Der er én, der er host – og det kræver, at man er rimeligt god. Hvis man hele tiden sidder og melder sine kort op bare for at få spillet, så kan man blive afbrudt, fortæller Pernille. Så der er ikke noget pjat – man er nødt til at spille ordentligt. Det er meget spændende at spille bridge på den måde, og det er en stor udfordring, som Pernille mener, at Esther og Rikke også kunne få meget glæde af. Hun forestiller sig også, at man kunne aftale med sine gamle bridgevenner at mødes på siden og spille ved det samme bord. En aften hvor man alligevel bare er hjemme. Pernille fortæller, at nogle faktisk har været så heldige, at de har fundet en makker. Én som de kunne snakke og skrive med – og som fx synes, det var sjovt lære fra sig. Det er utroligt, hvad man få ud af det, siger Pernille. Sociale kontakter i Australien, Italien, resten af Europa, eller måske i Amerika. Pernille kommer ind til spillesiden gennem firmaet Microsofts hjemmeside på adressen <http://www.msn.dk/zone/>, og her er masser af spil, som man kan spille med andre mennesker.

Kulturen på nettet

Pernille er overbevist om, at internettets kultursider vil have interesse for de to ældre kvinder. Pernille har ikke umiddelbart et bud på nogle gode adresser, men hun er sikker på, at de findes. Hun ved, at den ene af de ældre informanter allerede abonnerer på aviserne, fx Time Magazine, som har adressen <http://www.time.com/time>. De danske mor-

genaviser, som Politiken på adressen <http://www.politiken.dk> og Berlingske Tidende på <http://www.berlingske.dk>, er også tilgængelige på internettet. Her finder man sikkert også nogle sider, der omhandler de kulturelle nyheder. En mulighed kunne også være at gå ind på Gyldendals Bogklub. Den har adressen <http://www.gyldendal.dk>. Der kan man søge på forskellige spændende bøger.

Hvis man er interesseret i litteratur, kender Pernille et godt sted <http://www.romancedanmark.dk>. Her kan man søge på bøger, forlag, serier, forfattere og udveksle erfaringer med andre. Specielt den ene af de ældre, Rikke, er vild med litteratur. Romance Danmark handler mest om kærlighedsromaner, men Pernille er sikker på, at der må findes steder på nettet, hvor man på samme måde kan fordybe sig i andre former for litteratur – fx kunslitteratur. Pernille forstiller sig, at der må være litteraturklubber, hvor man kan udveksle erfaringer og analyser med hinanden.

Selvom Pernille ved, at begge de ældre kvinder er kulturelt interesserede, har hun lidt svært ved at komme i tanker om nogle rigtigt gode måder, hvorpå man kan få stillet sin kulturelle sult ved hjælp af internettet. Hun kender nogle, der bruger Politikens Hvem Hvad Hvor, men hun har ikke selv brugt den. Den har adressen <http://www.polinfo.dk>. Hun mener også, at man må kunne finde mange spændende kurser på nettet. Hvor man vel at mærke kan deltage hjemmefra – fra computerskærmen. Pernille mener, at dette må være en mulighed for de ældre, der ikke længere orker at gå på så mange kurser. Hun anbefaler, at de ældre selv søger efter interessante kurser ved hjælp af en af søgemaskinerne. Herfra kan man søge på bestemte ord ved at skrive fx ”fjernundervisning” i den boks, der hedder ”søg”. Herfra kommer man videre til en masse kurser, som afholdes via internettet.

Pernille har selv meget glæde af at modtage Københavns Nyhedsbrev – ”Alt om København”. Der er alt om restauranter, teater, shopping. Man kan bestille nyhedsbrevet på siden <http://www.aok.dk>.

Personlighed og shopping

Pernille har lige fået adressen til en madlavningsside på internettet. Det lader til at være

en sjov side, hvis man er interesseret i kogekunst – og det er de fleste kvinder jo, siger Pernille. Der er masser af madopskrifter på hjemmesiden. Fra siden er det let at omregne mængderne til det antal personer, man skal servere for. Herefter skriver man blot en indkøbsseddel ud. Til de mere komplicerede opskrifter er der illustrative videoer, så man kan se, hvordan det hele gøres rigtigt. Det er også muligt at komme i direkte kontakt med kokken. Siden har adressen <http://www.kokkeleg.dk>. Pernille indskyder, at man måske på samme måde kunne komme i direkte kontakt med kulturpersonligheder. En mulighed er <http://www.have.dk/kultur/index.shtml>.

Pernille er også ivrig efter at anbefale de ældre <http://www.styleguide.com>. Fra denne side kan man finde ud af, hvordan ens stil i grunden er – og hvordan den i øvrigt passer sammen med tidens mode. Hvis ens stil er lidt forældet, kan man få hjælp fra styleguiden. Man klikker sig igennem en række spørgsmål, hvor man vælger tøj og andet, som efter ens egen mening passer til ens stil. Ved afslutningen får man style-guidens svar. Det er sjovt og værd at anbefale, mener Pernille.

Lidt i samme boldgade fortæller Pernille begejstret om, at der findes en side, hvor man kan teste sin personlighed. Man kan så at sige finde ud af, hvem man er. Ligesom på style-guiden svarer man på en række spørgsmål. Pernille er lidt i tvivl om, hvorvidt det også er sjovt, når man er ældre – for mon ikke de ældre allerede kender sig selv? Hun ender dog med at konkludere, at det handler om, hvor frisk man er. Om man er parat til at finde ud af noget nyt. I så fald kan Pernille anbefale en sjov side, nemlig <http://test3.thespark.com/person/person.cgi>. De fleste har brug for at lege – også de ældre. Og når man er pensioneret, har man jo tid nok. Pernille synes, at disse sider på computeren er morsomme. Hun har selv haft meget glæde af dem – og det mener hun også, at de ældre kan få.

Pernille mener nok, at de ældre ved, at de kan klikke sig ind på aviserne. Hun vil også gerne anbefale magasinerne. Hun har selv været inde på Vogues hjemmeside – fordi hun er interesseret i mode. Her kan hun se de sidste nye tendenser. Adressen er <http://www.vogue.co.uk>. Men det behøver jo ikke lige at være Vogue og mode, man er interesseret i – man kan også klikke sig ind på alverdens andre magasiner.

Esther og Rikke kan begge godt lide at shoppe, og de går eksempelvis op i æstetisk boligindretning. Pernille henviser til Gubis hjemmeside <http://www.gubi.com>. Man kan endda bestille møbler, lamper og lignende over nettet, men Pernille synes, at det er for store bestillinger. Også selvom man kan sende varerne tilbage igen. Der findes også et sted, der hedder ”shop guide – info marked”, som har adressen <http://www.shopguide.infomarked.dk>. Man kan finde links til masser af andre internetbutikker på <http://www.sho.dk>. Herfra kan man klikke sig ind på en masse forskellige forretnings hjemmesider og se, hvilke varer de har.

Pernille ved ikke, om der findes shoppingsider, hvor man kan få personlig vejledning til fx boligindretning. Men det forestiller hun sig, at der gør. Hvis det er tilfældet, er hun sikker på, at Esther og Rikke kunne fatte interesse for sådanne sider.

Kapitel 4 – Ældre, it og fremtiden

Med henblik på at skabe et overblik over henholdsvis tilgangen til og udbyttet af it indenfor rammerne af de enkelte livsformer opsummeres i dette kapitels første afsnit analyserne i de foregående kapitler. Begrundelsen herfor er at sandsynliggøre sammenhængen mellem på den ene side de forskellige læringsprocesser i tilgangen til it og på den anden side det meningsgivende udbytte af teknologien vi lokaliserer i de enkelte livsformer. Hver livsform er behandlet for sig og under overskrifterne ”tilgangen til it” og ”udbyttet af it”.

Herefter sætter vi fokus på begrænsningerne ved den i projektet anvendte teknologi, og præsenterer læseren for en lang række af mulige fremtidige teknologier – teknologier som mere eller mindre er på trapperne og hvoraf nogle vil realiseres og andre ikke. Som afslutning på den empiriske proces blev denne liste præsenteret for informanterne. De blev bedt om at betragte teknologierne som mulige byggeklodser, og dernæst mundtligt ”forme fremtiden” ved at udvælge og fravælge forskellige teknologier i forhold til de ønsker, de hver især måtte have til fremtidens samfund. På baggrund af materialet fra disse gruppeinterviews tegner vi et analytisk billede af, hvor og hvordan den teknologiske udvikling vil kunne bidrage til fastholdelsen af den enkelte livsforms mulighedsbetingelser i alderdommen. I denne del af projektet blev det endvidere diskuteret med alle grupper, hvorvidt teknologien vil kunne bidrage til et længere arbejdsliv. Dette set i lyset af den aktuelle debat om fastholdelse af ældre på arbejdsmarkedet.

I kapitels sidste afsnit diskuteres, hvorledes rapportens konklusioner kan bidrage til udviklingen af ældrepolitiske it-strategier, som virker samfundsintegrerende. Det diskuteres hvordan projektet har givet anledning til en ny forståelse af forholdet mellem ældre og it. En forståelse, som nuancerer både det generelle ældrebillede og dele af ældreforskningen.

Ældre og it – tilgange og udbytte

I det følgende opsummeres konklusionerne fra analyserne i kapitel 2 og 3. Hermed ønsker vi at kvalificere grundlaget for en nuanceret it-strategi på ældreområdet.

Tilgang til it – lønarbejderlivsformen

I lønarbejderlivsformen muliggør arbejdet fritiden, og omvendt er fritiden det, som gør arbejdet meningsfuldt. Også for den pensionerede bærer af lønarbejderlivsformen er det væsentligt at opretholde denne struktur i dagligdagen. Lidt frivilligt arbejde eller et aktivt engagement i den lokale forening kan skrives ind i kalenderen og udgøre det nødvendige modstykke til fritiden.

I princippet kan tilgangen til it derfor være både arbejds- og fritidsrelateret. I arbejdet kan it vise sig at være et brugbart redskab, som kan lette arbejdsgangen betragteligt. Men for den nuværende generation af pensionerede bærere af lønarbejderlivsformen har det ofte været netop indførelsen af it på arbejdspladsen, som har været en af de primære årsager til udtrædelsen fra arbejdsmarkedet. Pludselig var det ikke længere nok, at man kom til tiden og passede sit job, nu skulle man i en fremskreden alder til at gå på kurser og lære en ny teknologi at kende.

Men hvor bærere af lønarbejderlivsformen oplevede it på arbejdspladsen som en påtvunget pestilens, ser det helt anderledes ud i fritiden. Her oplever de ikke teknologien som et krav, men som et sjovt og nyttigt stykke legetøj. De bestemmer selv tempoet og indretter anvendelsen efter deres eksisterende interesser.

I overensstemmelse med lønarbejderlivsformens ideologi opdeles dagen i gøremål, der enten er fritids- eller arbejdsrelaterede. Arbejdet ved computeren betragtes som et sådant gøremål, der skal kategoriseres på samme måde. Hvor bærere af baglandslivsformen øver sig disciplineret og anvender computeren meget målrettet til specifikke opgaver, opfatter bærere af lønarbejderlivsformen oftest computeren som en del af deres fritidsaktiviteter, og tilgangen er derfor langt mere legende og udforskende.

Teknologien opleves på ingen måde som et nødvendigt redskab. I stedet anvender bærere af lønarbejderlivsformen fritiden til at udforske computerens muligheder, og de finder løbende nye kvaliteter ved teknologien, som supplerer de former for information og kommunikation, som allerede har en plads i deres hverdag. Set fra lønarbejderlivsfor-

mens perspektiv er computeren således først og fremmest en ting i sig selv – et mål som med tiden viser sig at være et nyttigt redskab – et middel.

Udbyttet af it - lønarbejderlivsformen

Ifølge lønarbejderlivsformens ideologi er den begrænsende faktor ikke, hvad mediet rent faktisk kan bruges til. Begrænsningen ligger snarere i, hvor hurtigt brugeren opdager nye aspekter og anvendelsesmuligheder for teknologien samt i brugerens evne til at indpasse de nye muligheder i dagligdagens andre gøremål. Derfor er bærere af lønarbejderlivsformen åbne over for de fleste af teknologiens aspekter, hvad enten de er kommunikative, systematiserende, underholdende eller oplysende.

Set ud fra lønarbejderlivsformens perspektiv er arbejdets sociale relationer vigtigere end det faglige aspekt og muligheden for advancement. Og også i fritiden er de sociale relationer i fokus. E-mail funktionen udgør derfor et godt redskab til at understøtte kontakten med gamle kollegaer, familie, venner og slægtninge, og samtidig kan en udskrift af e-mails hjælpe hukommelsen, så man bedre kan holde styr på, hvad der er sagt og aftalt. Chat og dating-sider kan være en sjov måde at udvide bekendtskabskredsen. Og jo mere man behersker teknikken, jo flere muligheder er der for at supplere tekst med personlige billeder, digte, tegninger eller lignende. Der er dermed også mulighed for at dele ens personlige hobby med andre.

I fritiden har man også lov til blot at lade sig underholde. Hvis den præinstallerede syv-kabale bliver for kedelig, kan internettet anvendes til at finde makkere og modstandere til andre virtuelle spil. Og skal man ud at rejse, er der ingen grund til at gå på biblioteket for at låne Turen går til, når man i stedet kan sidde derhjemme og surfe sig frem til en masse nyttige oplysninger på internettet.

Tilgang til it – karrierelivsformen

Det er nærliggende at antage, at bærere af karrierelivsformen hurtigt og let ville tilegne sig den interaktive teknologi. De er både veluddannede og vant til nye udfordringer. Men som analysen har vist, forholder det sig nærmest modsat: Med arbejdet forsvinder også den kontekst, som gav alle andre handlinger i livet mening. Den pensionerede bæ-

rer af karrierelivsformen spørger derfor: it – hvad skal jeg bruge det til?

Som erhvervsaktiv kunne enhver handling eller enhver social relation ses som et middel til at understøtte eller ekspandere den succesfulde karriere. I den sammenhæng kunne it indgå som et både nyttigt og tidsbesparende redskab. I pensionisttilværelsen derimod skal de lede længe efter et fornuftigt formål. Som et middel rummer teknologien altså kun et begrænset potentiale for den pensionerede bærer af karrierelivsformen.

Som mål i sig selv, det vil sige som et stykke legetøj, som man udforsker og afprøver for egen fornøjelses skyld, har teknologien heller ikke nogen interesse. Bærere af karrierelivsformen er vant til at være eksperter i det, de beskæftiger sig med. Og de forventer at modtage en lignende ekspertviden på de områder, hvor de ikke selv er de mest kompetente. Med mindre der er et karrieretrin på spil, indkalder man hellere eksperter udefra end sætter sig ned og lærer noget nyt og kompliceret fra bunden.

Bærere af karrierelivsformen respekterer eksperterne for deres kunnen, hvad enten det er børnebørnene eller de professionelle supportere, men de har vanskeligt ved at acceptere, at de ikke selv er dygtige til at håndtere den nye teknologi. De opfatter tilgangen til computeren som et spørgsmål om personlig succes eller fiasko. At blive konfronteret med it som pensionist er i høj grad en potentiel fiasko. Heri ligger en del af forklaringen på, hvorfor vi netop blandt de informanter, der er bærere af karrierelivsformen, finder projektets eneste deltager, som direkte erklærer, at han hverken kan eller vil bruge mere tid på den nye computer.

Som for den selvstændige livsform gælder det også i karrierelivsformens perspektiv, at manglen på et fornuftigt formål med teknologien mindsker motivationen til at sætte sig ned og udforske teknologien på egen hånd. Det bremser indlæringsprocessen. Brugeren opnår derfor heller ikke at blive bekendt med teknologiens særegne kvaliteter, og den forbliver derfor en underlig påtvunget tingest. Den er mest af alt en utilstrækkelig og kompliceret erstatning for allerede eksisterende og velfungerende kommunikations- og informationsformer.

Udbyttet af it – karrierelivsformen

Med ovennævnte tilgang til teknologien er det potentielle udbytte også begrænset. Det afgørende er, at for at der i karrierelivsformens logik er tale om et positivt udbytte af computeren, forudsætter det, at computeren fremmer individets følelse af at være kompetent og velbegavet. Dette vil sjældent være tilfældet for ældre bærere af karrierelivsformen.

Som mål i sig selv kan computeren derfor næppe spille en positiv rolle for bærere af karrierelivsformen. Heller ikke mulighederne for at kommunikere og informere vedrørende det tidligere fagområde vækker interesse. Den faglige del af karrieren er definitivt slut. Som et middel til at opnå succes på karrierens ikke-faglige områder, har teknologien derimod et beskedent potentiale. Et potentiale, der ifølge analysen afhænger af, hvor snævert eller bredt karrierelivsformen har været realiseret. I den snævre udgave – ”fag-idioten” – rummer teknologien næppe mange potentialer. Her er blot minderne om tidligere tiders storhed tilbage. Til at løse kryds og tværs og kigge ud af vinduet behøver man ikke informationsteknologi.

I den brede udgave, hvor succesen har været afhængig af ikke blot en faglig ekspertise, men også et bredt socialt og samfundsmæssigt engagement – ”politikeren” – er der et større potentiale for at integrere it i pensionisttilværelsen. At være succesfuld på det sociale område forudsætter, at man holder kontakten ved lige, organiserer sammenkomster og følger med i andre menneskers gøren og laden. Her kan e-mailfunktionen være et nyttigt supplement til eksisterende kommunikationsformer. Ikke mindst når det gælder tidligere kollegaer og venner i udlandet. Rejserne og de kulturelle interesser, som tidligere var en naturlig og nødvendig del af arbejdslivet, fortsættes også i nogen grad i pensionisttilværelsen. Her kan it blive en nyttig informationskilde og en praktisk måde at få bestilt teaterbilletter og reservere hotelværelser.

Hvor bærere af lønarbejder- og husmorlivsformen ønsker at kontrollere den tid, der anvendes foran computeren, er det ifølge karrierelivsformens logik langt vigtigere at have kontrol med udbyttet. Der skal komme noget konkret og brugbart ud af at anvende den nye teknologi. Det er et kriterium, som mindsker bærernes tendens til blot at lege med

teknologien og dermed også muligheden for et overraskende udfald. Bærere af karriere-livsformen vil ofte søge målrettet efter oplysninger, som man i forvejen ved findes i andre medier. Denne tilgang gør computeren til et temmelig kompliceret alternativ til telefon, fax, bøger, breve og personlig kontakt – og den opleves derfor kun sjældent som et positivt supplement.

Det er manglen på et oplagt formål med teknologien og livsformens succes-fiasko tankegang, som forårsager en forholdsvis langsom indlæring og dermed en generel kritisk holdning til it. Nok har man tillid til den, men hvad skal man bruge den til? At man kun langsomt oplever at beherske teknologien, gør det ikke nemmere at se kvaliteterne ved den.

Tilgangen til it – den selvstændige livsform

Bæreren af den selvstændige livsform kan godt se, at it rummer et stort potentiale. Vel at mærke som redskab i dagsværket – altså som et middel ikke et mål i sig selv. Men eftersom omdrejningspunktet for dagsværket er forsvundet med pensioneringen, er også det mest nærliggende formål med at bruge it forsvundet. Bæreren af den selvstændige livsform vil derfor se positivt på, at efterfølgeren i virksomheden indfører it – det er smart, og det kan spare tid – men mangler selv et konkret sigte med at bruge it i sin egen tilværelse som pensionist.

Den pensionerede bærer af den selvstændige livsform erstatter arbejdet med andre systemer. Ofte i form af hobbyer, gør-det-selv arbejde og andre aktiviteter omkring hus og have. I den kontekst kan det være svært at se nødvendigheden eller blot gavnligheden af it. Som én siger, ”den kan jo ikke male”. Når computeren ikke umiddelbart lader sig integrere i dagsværket, forbliver den noget, som kommer udefra, noget fremmed. Konsekvensen er, at begejstringen og engagementet hurtigt forsvinder, og ofte går indlæringen af it-færdigheder om ikke i stå, så i hvert fald meget trægt.

Derfor går det også langsomt med at få kontrol over teknologien og dens basale funktioner, hvilket yderligere forstærker mistilliden både til mediet og til egne evner. Fra den selvstændiges perspektiv er tilliden til – eller herredømmet over – teknologien afgørende

de for, hvorvidt den kan få en plads i dagsværket. Svigtende tillid til den nye teknologi bevirker, at bærere af den selvstændige livsform er afvisende over for at anvende it i funktioner, som medfører udveksling af personlige informationer – eksempelvis ved on-line registrering af selvangivelse, e-handel, hjemlån fra biblioteker med videre.

Udbyttet af it – den selvstændige livsform

It rummer det største potentiale for den selvstændige livsform på de områder, hvor teknologien kan understøtte det ønske om at være selvhjulpen, der er et grundlæggende element for livsformen. At kunne klare sig selv og være uafhængig af andre er kernen i det at drive selvstændig virksomhed. I hårde tider er det familien, der udgør den nødvendige buffer – både økonomisk, mentalt og arbejdskraftmæssigt – ikke det offentlige. Teknologiens kommunikative aspekter kan således understøtte den sociale kontakt, som er en nødvendig forudsætning for den selvstændige livsform. Men derudover finder vi for alvor livsformens it-potentiale i idealet om at være selvhjulpen. Det handler om at klare sig selv uden det offentliges hjælp eller indblanding.

Vore informanter er eksempelvis positivt stemt over for hjemmesiden www.netdoktor.dk, der gør det muligt at få oplysninger, som normalt kræver en personlig konsultation hos en læge. Der ligger uden tvivl et potentiale i lignende virtuelle serviceydelser, hvor det er muligt at konsultere internettet frem for at belejre offentlige instanser eller personer med sine problemer. Dermed er sygdom, medicin og kommunikation med det offentlige oplagte områder, hvor den selvstændiges ønske om at være selvhjulpen kan understøttes ved hjælp af it.

Endelig har de selvstændige været vant til at drive forretning. Og selvom den primære produktionsenhed er overdraget til børnene eller solgt fra, så er der stadig en husholdning og en eventuel formue at forvalte. Under forudsætning af, at den selvstændige bliver fortrolig med teknologien, kan e-handel, auktioner og aktiespil på længere sigt bruges som redskaber til at udleve livsformens forretningsideologi på pensionistniveau.

Tilgangen til it - husmorlivsformen

Husmorlivsformen adskiller sig væsentligt fra andre livsformer derved, at selvom livsformen henter sine nødvendige midler i lønarbejderlivsformen, så eksisterer selve husmorlivsformens arbejdsbegreb uafhængigt af det formelle arbejdsmarked. Den daglige praksis opleves stadig som meningsfuld i pensionisttilværelsen. Tilgangen til it er i høj grad præget af denne forudsætning. Tilgangen til it bliver således et spørgsmål om at afsøge teknologiens forskellige muligheder og erfare, hvor og hvordan den kan indgå som et positivt bidrag i en i forvejen meningsfuld dagligdag.

Indlæringen af it-færdigheder har i husmorlivsformen vist sig i høj grad at tage form som en løbende proces, hvor teknologien udforskes og begejstrer i det omfang, den findes brugbar. Hvor eksempelvis bærere af baglandslivsformen på forhånd kræver at beherske teknikken og have et specifikt formål med at anvende den, er bærere af husmorlivsformen langt mere tilbøjelige til at prøve sig frem og ad den vej opdage teknologiens muligheder.

Bærere af husmorlivsformen forholder sig til en vis grad skeptisk til, hvorvidt teknologien vil underminere det ægte, fysiske nærvær. Hvis teknologien er et supplement til hverdagens besøg og sociale aktiviteter opfattes den som værende et positivt bidrag i hverdagen. Hvis den teknologiske udvikling omvendt fører til mindre fysisk samvær, modarbejder teknologien denne livsforms ideologi. Bærere af husmorlivsformen mener dog generelt, at alle bør have adgang til at bruge den nye teknologi, og en af vore informanter giver direkte udtryk for, at hun føler sig forpligtet til at lære fra sig eller i hvert fald tale i et sprog, der ikke får de, der ikke er på bølgelængde med den nye teknologi, til at føle sig udenfor.

Udbyttet af it - husmorlivsformen

Husmorlivsformens nøglebegreb er kommunikation. Kommunikation med de nærmeste er essentielt for bærere af husmorlivsformen. Det er ofte denne kontakt, hun mangler i sit ældreliv, og det er disse personlige relationer, hun søger at fremme ved hjælp af it. Og den computeren med internetforbindelse og e-mailfunktion viser sig at være et fremragende kommunikationsredskab. E-mailfunktionens særlige karakter udfylder et tom-

rum mellem de mere sjældne familiesammenkomster på den ene side og de lidt påtrængende daglige telefonopkald fra *mor* på den anden side. E-mails kan sagtens ligge, indtil modtageren har tid og lyst til at besvare dem. Dermed bliver det muligt at få indblik og følge med i familiens dagligdag på en måde, som også er på familiemedlemmernes præmisser. At det så tilmed er muligt at sende og modtage fotografier samt bruge webcam, gør kun oplevelsen af at følge med i familielivet endnu stærkere. Det gælder i sær i forhold til familie i udlandet, hvor kontakten normalt er begrænset.

Muligheden for at følge med er afgørende i husmorlivsformens ideologi. Immobilitet som følge af sygdom eller fysisk svækkelse kan fra husmorlivsformens perspektiv opleves som en hindring for at deltage i nære og omsorgsskabende aktiviteter. Her kan teknologien kompensere og gøre det muligt fortsat at være i tæt kontakt med omverden. Med kommunikation i billede, lyd og lugt kan bærere af husmorlivsformen i højere grad fastholde følelsen af at være den akse, hvormod familien drejer sig.

I husmorlivsformens ideologi er der ikke de samme fordomme og navnlig ikke de samme forventninger til teknologien som i andre livsformer, og det er tydeligt, at brugerne er langt mere tilbøjelige til at opdage teknologiens særlige kvaliteter. Det gælder e-mail, som kan bruges som en mindre påtrængende kommunikationsform, og det gælder oplevelsen af internettets særlige formidlingsform, der kendetegnes af forholdsvis korte og komprimerede tekster med mange billeder og mulighed for at søge oplysninger på kryds og tværs. En form som ofte gør det mere interessant at finde oplysninger om eksempelvis rejsemål og udstillinger på internettet frem for at låne en bog om emnet på biblioteket.

Eneste indvending mod teknologien finder man i husmorlivsformens prioritering af fysisk omsorg og nærvær. I den henseende kan computeren virke både kold og distance-rende. Den kan ikke erstatte fysisk kontakt, højst være et middel til at opnå den.

Tilgangen til it - baglandslivsformen

Baglandslivsformens logik adskiller sig fra de logikker, der gør sig gældende for lønarbejderlivsformen, den selvstændige livsform og karrierelivsformen, ved at livsformens

meningsgivende grundlag – arbejdet – ikke på samme måde forsvinder med pensioneringen. Så på trods af, at den karriereorienterede ægtefælle bliver pensioneret, fortsætter bærerne af baglandslivsformen med at udfylde deres meningsfulde funktion som sparingspartner, administrator koordinator af hjemmet – om end i lidt mindre målestok. Det betyder også, at denne livsform rummer et helt andet solidt fundament for implementeringen af it i dagliglivet.

Tilgangen til teknologien er præget af to faktorer. Dels har livet for bæreren af baglandslivsformen været præget af en løbende tilegnelse af en lang række færdigheder i overensstemmelse med forandringerne i ægtefællens karriereforløb. Det gælder tilegnelsen af specifikke sprog, viden om samfundsforhold, sæder og skikke samt almene færdigheder i overensstemmelse med karrierelivsformens kulturelle konsumtion inden for mode, indretning, mad, kunst og litteratur. Denne meget pragmatiske tilgang til nye færdigheder præger også informanternes tilgang til teknologien. It-anvendelse er en ny færdighed, der skal læres. Man tilmelder sig et kursus og øver sig pligtskyldigt.

Derudover er baglandslivsformen ofte ensbetydende med et aktivt, omskifteligt liv på farten i et internationalt og dynamisk miljø. Pensioneringen medfører en stabiliseringsproces, forstået som etablering i mere permanent bolig og en indsnævring af den sociale omgangskreds. Her rummer teknologiens kommunikative og informative aspekter store muligheder for at fastholde følelsen af at følge med i det pulserende liv i den store verden.

Udbyttet af it - baglandslivsformen

Bortset fra at bærere af baglandslivsformen kan have svært ved at finde et passende sted i det smukke og stilfulde hjem til et grimt, ildelugtende og larmende skrummel af en computer, er de generelt meget begejstrede for teknologien. Udenlandske aviser og nyhedstjenester, internationale kunstmuseer og internettets globale horisont gør det muligt at holde sig informeret om den store verden – og måske tidligere opholdssteder. Det bliver væsentlig lettere at være opdateret og vidende om aktuelle samfundsrelaterede emner, og man kan derfor fortsat være en interessant samtalepartner ved bridgebordet eller ved selskabelige sammenkomster.

Ved hjælp af søgemulighederne på internettet er det muligt at dyrke sine særinteresser, hvad enten det er mode, kunst eller litteratur. Hvis helbredet eller fysikken svigter, og man derfor ikke selv orker at besøge en bestemt udstilling, kan museets hjemmeside være et glimrende substitut. Det er også muligt at få udbytte af teknologiens æstetiske kvaliteter. Ægtefællens breve eller egne invitationer kan pludselig layouts efter nærmest professionelle standarder, hvilket nok kan give anerkendelse i omgangskredsen.

Pointen er, at så længe informanterne oplever, at deres dagligliv er sammenhængende og meningsfuld, og dermed at livsformens mål-middel-relation i alt væsentligt er mulig at opretholde, så længe rummer teknologien også det klart største potentiale. It rummer således et stort potentiale for at virke støttende og styrkende for ældre bærere af baglandslivsformen.

Ældre og it i fremtiden

Analyserne i de foregående kapitler har været baseret på udbuddet af eksisterende teknologi. Selvom det ikke er muligt at forudsige fremtidens teknologi, er vi alligevel bekendte med, at en lang række teknologier er på trapperne, hvoraf nogle vil realiseres og andre ikke. Neden præsenteres en række mulige fremtidige teknologier.

Fremtidens teknologi

Herunder præsenteres en lang række teknologier og teknologiske anvendelsesområder, hvoraf nogle allerede er mere eller mindre udbredte, mens andre er under udvikling og andre igen ganske hypotetiske. Listen er underinddelt i forhold til arbejdsmarkedet, politisk deltagelse, forbrug og socialt liv.

Arbejdsmarkedet

Hjemmearbejdsplads. Folk vil i højere grad kunne arbejde noget af tiden hjemme samtidig med, at de er koblet på virksomhedens netværk.

Mobile terminaler til folk, der arbejder mobilt. Folk der arbejder mobilt, så som hjemmehjælpere, parkeringsvagter, håndværkere, politibetjente etc. kan udstyres med mobile terminaler.

Bilen som et rullende kontor. Biler, varevogne og lastbiler kan få endnu mere karakter af kontor eller arbejdsplads på grund af trådløse internetforbindelser.

Videokonference kan blive meget mere udbredt, fordi det vil kunne ske fra en almindelig Pc. "One click Voice (og video) via IP (internettet)" vil formodentlig blive ret almindeligt.

Internetbaserede arbejdsgrupper kan blive mere udbredte. VPN (Virtual Private Networks) vil formå at binde virksomheder, der er geografisk spredt, tættere sammen.

E-learning og videreuddannelse på arbejdspladsen og hjemme.

Fleksibelt arbejdssted. Folk vil ikke kun kunne arbejde hjemmefra, men for eksempel også fra sommerhuset eller hotelværelset.

Udveksling af forskellige former for dokumentation så som lyd, billeder og film.

Digitale produktionsnetværk, hvor det digitale produkt cirkulerer rundt mellem flere forskellige medarbejdere, som måske ikke arbejder det samme sted. En af fordelene er blandt andet, at der kan arbejdes på et produkt 24 timer i døgnet, hvis det flyttes rundt mellem forskellige tidszoner.

Langt mere udbredt EDI²⁰, især mellem maskiner og apparater, der gør brug af trådløse internetforbindelser. Fordi maskiner nemt vil kunne kommunikere trådløst med hinanden, vil vi kunne opleve, at maskiner i langt højere grad vil kunne udveksle data med hinanden, kunne opdatere hinanden og reagere intelligent i forhold til hinanden.

Business to Business internethandel, bestilling af varer, søgning efter produkter, etc.

Administrativt arbejde kan gøres ude i marken eller hos kunden. Via en trådløs internetforbindelse er konsulenten eller sælgeren i forbindelse med sin virksomheds netværk.

Flere typer for tilkaldevagt eller "stand by arbejde" vil være muligt på grund af det mobile Internet. Der vil kunne komme flere typer jobs, hvor man "virtuelt" er til rådighed i sin fritid. Man har egentlig fri, men er alligevel tilgængelig for sine arbejdskolleger eller kunder.

²⁰ Electronic Data Interchange.

Løsarbejdere og frie agenter. Det bliver nemmere at oprette sin egen lille én-mandsvirksomhed i hjemmet og påtage sig opgaver fra forskellige virksomheder.

Fjernstyring vil kunne blive mere udbredt. På grund af forskellige former for overvågning via internettet vil der være et mindre behov for at i fysisk nærhed af det, der skal overvåges. De former for arbejde, der i dag sker i form af en "patrolje", vil i fremtiden kunne ske i form af en "vagtstue".

"Sæt et ansigt på den, der taler". Det vil måske blive opfattet som uhøfligt, hvis man ringer til en virksomhed eller et offentligt kontor og ikke har mulighed for at se den, man taler med.

Generel større visuel gennemsigtighed. Det vil måske være tillidsvækkende, at virksomheder gør det muligt at kigge ind hos dem via internettet.

Politisk deltagelse

Meningsmålinger. I stedet for regulære valg og afstemninger, vil internettet i stadig større grad kunne blive brugt til meningsmålinger og undersøgelser. På lokalt plan kan meningsmålingerne måske nærme sig noget der ligner folkeafstemninger.

Organisering af interessegrupper og netværk, lokalt og globalt. Dét politiske område, hvor bredbåndsiinternettet vil få størst indflydelse, er i relation til organisering af interessegrupper og netværk. Folk med særinteresser, der tidligere var spredte og få, kan via internettet samle sig og tale med én stemme og handle, som var de én samlet gruppe.

E-forvaltning og selvbetjening vil være et af de områder, hvor internettet vil kunne skabe de største forandringer i forhold til vores daglige liv. "Det offentlige" vil kunne komme på internettet, og når først den digitale signatur er almindelig udbredt, vil det meste af kontakten med det offentlige ske via internettet. Selvbetjening vil blive udbredt.

Offentlig debat og høringer internettet. Internettet er velegnet til debat af specifikke enkeltsager, hvor dokumentation og diverse former for materialer er vigtige. Det kan for eksempel være en høring om et nyt byggeprojekt.

Underskriftsindsamlinger. I stedet for at gå på gaden, vil man kunne bruge internettet til at samle underskrifter eller støtteerklæringer til en politisk sag.

Adgang til materialer, lokalplaner. etc. Via bredbåndsinternettet vil man som borger kunne se animationer og computermodeller af fremtidige anlæg, ligesom tal og statistik vil kunne være tilgængelige for borgerne.

Hurtig og fleksibel organisering af demonstrationer og aktioner. I de sidste par år har vi oplevet, hvordan det trådløse og mobile internet gør det nemmere for folk at arrangere og koordinere demonstrationer og aktioner. Ikke bare i enkelte byer, men også over større geografiske områder.

Abonnement på information fra det offentlige (styret og sorteret af en digital agent). En service, som vi måske vil se offentlige instanser tilbyde, er forskellige typer af abonnementer på information. Da offentlige instanser producerer store mængder information, vil man kunne sætte digitale agenter til at sortere informationerne efter geografisk relevans eller fagområde, fx landbrug i Sønderjylland.

Direkte kontakt til relevante personer og instanser. Via internettet er det nemmere at komme i direkte kontakt via e-mail med personer, som er placeret "back-office" i offentlige organisationer, i modsætning til tidligere, hvor telefonen skulle stilles om et par gange, før man fik fat i den rette person.

Hjælp til at analysere sine holdninger. Hvem repræsenterer mig bedst? Ved hjælp af avancerede digitale agenter vil man kunne få svar på, hvem man bør stemme på, eller hvordan man bør forholde sig til en sag eller et forslag.

Dokumentation af uretfærdigheder. De mange mobile terminaler med indbygget kamera vil kunne skabe øget dokumentation af uretfærdigheder. Meget mere vil blive dokumenteret - også uretmæssigt.

Videokonferencer, virtuel deltagelse i offentlige møder, byråd, etc. vil kunne blive almindeligt. Vi ser det i dag, og om få år er det måske standard, at man kan følge med i møderne hjemmefra eller se dem på internettet på et senere tidspunkt.

Direkte kontakt til politikere - i et begrænset omfang. I et vist omfang vil det være nemmere at komme i kontakt i politikerne. Man kan i dag sende e-mails direkte til politikerne, men det store antal e-mails, de modtager betyder, at de har folk til at sortere i dem.

Spredning af politiske budskaber og enkeltsager. Vi har allerede set, hvorledes internettet kan bruges til at sprede simple budskaber eller enkeltsager, som er oppe i tiden.

Det kan ske via e-mails, der videresendes, eller internetsider, der leverer overbevisende dokumentation eller argumenter.

Kollektiv hetz og pres på personer og organisationer. Endelig vil internettet også blive brugt til at lægge pres på personer og organisationer. Det kan ske ved at oversvømme dem med e-mails, ved at sprede dårlig omtale af dem rundt på internettet eller oprette protest, "anti" eller "had" internetsider.

Forbrug

Digitale services. Digitale services kan blive et meget stort marked. Det inkluderer alt lige fra levering af nyheder, fjernreparation af bilen²¹, overvågning af hjemmet og viderestilling af telefonopkald, e-mails etc. Alle mulige former for digitale services vil være det særlige og unikke karakteristika for bredbåndsinternettet, som forbrugsmarked.

Abonnementer i stedet for produkter. Allerede i dag ser vi en tendens til, at produkter i stigende grad bliver leveret som services. Outsourcing af en virksomheds it-udstyr er et eksempel på dette. Bredbåndsinternettet vil forstærke denne udvikling. I princippet kan alle digitale produkter leveres som en service, for eksempel ved, at man kun betaler for størrelsen af sit brug, og ved, at det digitale produkt via et abonnement løbende opgraderes og udvikles. Det kan være alt lige fra softwareprogrammer, til underholdning, TV og musik, bilen og hårde hvidevarer.

Digitalisering af fysiske produkter. Som tommelfingerregel kan man antage, at alt det der kan digitaliseres vil blive digitaliseret. Det vil sige al tekst, lyd, film og billeder, og på længere sigt også dufte og følesansen. Alle fysiske produkter, der er baseret på ovenstående vil i fremtiden kunne distribueres og forbruges via internettet. Det er dog ikke givet, at alle former for digitale produkter vil være en succes. Man kan bare se på, hvor sejlivede bøger af papir er. En forklaring kunne være, at produkter der forbruges hurtigt, såsom film, musik, nyheder og spil, vil være åbne for digitalisering, mens produkter der forbruges over lidt længere tid, såsom bøger og blade, er sværere at sælge som digitale produkter.

²¹ Det at bilværkstedet via det mobile internet kan logge sig på bilen og foretage de digitale reparationer, som måtte være nødvendige.

Stedbestemte produkter. En nyskabelse i forbindelse med det mobile internet og brugen af lokaliseringsteknologier. Via sin mobilterminal kan man købe digitale produkter, der er tilpassede eller afhængige af sit opholdssted. Det kan være landkort, vejrudsigter, information om nærmeste et eller andet (for eksempel ledig parkeringsplads) eller oplysning om, hvilke af ens venner der opholder sig i nærheden.

Situationsbestemt forbrug. Digitale produkter leveret via det mobile Internet, og som er tilpasset forskellige typiske situationer. Det kan være produkter tilpasset transporttid i bus eller tog, produkter der kan forbruges, mens man venter på noget eller kører bil.

Brug af internet i supermarkeder og forretninger. Når man taler om internet og forbrug, så tænker man oftest på, at det er forbruget, der flytter over på internettet, men det modsatte vil også ske, nemlig at internettet flytter ud i de fysiske forretninger. Ved hjælp af bredbåndsinternettet vil man kunne modtage udvidet information om produkterne, se tilbud, menusammensætninger og så videre. Måske vil det også være muligt at komme til at tale med en kostvejleder, kok, modevejleder eller en gør-det-selv ekspert on-line i butikken.

Digitale agenter. En del af vores forbrug på internettet vil i fremtiden kunne blive varetaget af digitale agenter. Det vil sige computerprogrammer, der handler for os. Vi ser det i dag ved internetauktionerne, hvor man sætter en agent til at byde for sig. Digitale agenter vil også kunne bruges til at finde helt specielle produkter eller finde et produkt til den billigste pris, sammensætte en rejse og foretage konkrete indkøb - hvis den er autoriseret til det.

Personliggjorte tilbud og varepakker. I fremtiden vil det uden større tekniske problemer være muligt, at alle ens indkøb registreres på internettet, hvis man ønsker det. Ud fra dataene vil forretninger kunne sammensætte særlige tilbud eller bundter af varer, som passer præcist til ens indkøbsvaner. Fordelen er, at man kun modtager tilbud som faktisk passer til ens forbrugsmønster. Enkelte forretningskæder kunne også oprette sådanne services, så deres tilbud og produktanbefalinger løbende bliver bedre og bedre, jo mere man handler hos den, som vi i dag ser det hos Amazon.com. Det er en måde at skabe kundeloyalitet.

Klik-køb. De digitale medier gør det muligt at tilføje en masse nye funktioner til film, reklamer, spil og musik. En af de nye funktioner, som allerede er ved at udvikle sig i dag, er muligheden for at købe noget, man ser eller hører, blot ved at klikke på det.

Microbetalinger. Mikrobetalinger opfattes af mange som internettets forretningsmodel. Det vil sige mange små anskaffelser og køb i stedet for få og store. Et eksempel kunne være, at man betaler 10 øre for at læse en nyhed hos Jyllands-Posten eller 50 øre for en søgning hos Netdoktor.

Bestilling på internettet, levering ved døren. En af de ting, man allerede i nogen tid har arbejdet med, er bestilling af varer på internettet. De bliver så senere leveret ved døren eller kan hentes et bestemt sted. Denne type service vil formodentlig blive kombineret med hjælp til udvælgelse af produkter. For eksempel kunne man i stedet for at bestille en række produkter, bestille en menu og så få alle ingredienserne leveret.

Det sociale liv

Videochat eller billedtelefon. Det at kunne se den, man taler i telefon med, enten via mobiltelefon eller fastnettelefon – når man ringer til en virksomhed, organisation, offentlig institution eller nære venner og familie.

Groupware på internettet. At kunne arbejde sammen om noget (digitalt) på internettet synkront. Når bredbåndsiinternettet bliver almindelig udbredt, vil gruppearbejde via internettet kunne opleve en opblomstring. Grunden er, at man ikke længere må nøjes med at skrive til hinanden, men nu også kan kommunikere via lyd og billede.

Forskellige former for "person to person" programmer. Programmer, hvor to personer og eventuelt også deres computere interagerer direkte med hinanden via internettet, måske uden at de involverede personer har et nærmere kendskab til hinanden.

Communities og fællesskaber. Allerede i dag findes der mange former for fællesskaber på internettet. Netop dets evne til at samle folk, der lever langt fra hinanden, men har en eller anden fælles interesse, er meget karakteristisk for internettet. Bredbåndsiinternettet vil kunne forstærke dette, fordi man vil have mulighed for at kommunikere på flere forskellige måder.

GPS-services. "Vennefinder". I lokalområder og byer kan man forestille sig, at kombinationen af det mobile internet og lokaliseringsteknologier vil betyde en opkomst af nye services der faciliterer, at folk mødes i den fysiske verden. Man får at vide, når en ven er i nærheden. Hvis services er en del af et netdating program, kan man få at vide, at der er en potentiel kæreste i nærheden.

Multi-bruger spil. Grafisk og lydmæssigt avancerede spil, hvor deltagerne sidder det samme sted. Med bredbåndsinternettet bliver det for alvor muligt at spille datatunge computerspil via internettet. Man kan spille sammen med venner eller folk, man ikke kender. Spillet kan kombineres med chat-telefoni, så man kan tale sammen. Det attraktive ved dette er, at spillet er en service, man lejlighedsvis gør brug af, i stedet for et produkt, man køber.

"Send et billede". Det kan være billeder af sig selv eller noget, man har set i byen. "Send et billede" kunne blive en del af en slags "sladre-service".

Familie- eller hjemmeportaler. Det virtuelle hjem på internettet, hvor man har adgang til mange af de medie- og underholdningstilbud, som man også har adgang til hjemme fra. Og det sted, hvor familien kan være virtuelt sammen, når den er spredt. Og måske har man også adgang til sin hjemmecomputer, eller hele hjemmets netværk via denne portal.

Samsyn. Det vil sige, at man sidder hver for sig, men ser det samme TV-program eller den samme internetside, og kan snakke sammen om det, man ser.

Teknologier, der lukker af for uvæsentlig kommunikation og giver ro. Et socialt behov er også behovet for ro og fred. Der vil derfor være et behov for internetteknologier eller produkter, som sikre denne ro og fred. Det skal være muligt at isolere sig uden at koble sig helt af, hvilket er nemmere sagt end gjort.

Den personlige mobilterminal. Det er givet, at mobiltelefonen vil udvikle sig de næste 5 år og at den vil få flere funktioner. Vores forhold til mobilterminalen bliver sikkert meget lig vores forhold til tegnebogen, vi går ingen steder uden den. Det er ikke fordi, vi nødvendigvis vil være on-line hele tiden, men fordi mobilterminalen vil komme til at fungere som en slags "socialt anker" til venner og bekendte.

Person til person kommunikationsprogrammer. I dag findes der programmer som ICQ, hvor man kan kommunikere direkte (synkront) eller tidsforskudt (asynkront) med en anden person. Det er derfor tænkeligt, at der på hjemme-pc'er i fremtiden vil findes programmer, der integrerer de mange forskellige måder man kan kommunikere med en anden person på. Det være sig telefon, e-mail, chat og videotelefoni, enten synkront, så man taler sammen, eller asynkront, så man lægger beskeder hos hinanden.

Livsformerne og fremtidens teknologi

Ovenstående liste er præsenteret for projektets informanter og behandlet i en række daglange gruppeinterviews. På baggrund heraf har vi i det følgende analyseret hvorledes fremtidens teknologier kan understøtte udfoldelsen af det gode liv inden for rammerne af de enkelte livsformer. Herunder behandles også problematikken om fastholdelse af de ældre på arbejdsmarkedet.

Fremtidens teknologi - lønarbejderlivsformen

Bærere af lønarbejderlivsformen har vist sig at være meget ivrige og succesfulde brugere af it. Det er denne gruppe, der bruger it med størst begejstring og på den mest varierede måde. På baggrund af analysen i det foregående kan man slutte, at for den pensionerede bærer af lønarbejderlivsformen er nøgleordene i forhold til it-anvendelse kommunikation og oplevelser. Følgelig er det primært på disse områder, at den nye teknologi kan appellere til fremtidens ældre bærere af lønarbejderlivsformen.

Kommunikation og social kontakt

Generelt har bærere af lønarbejderlivsformen et problemfrit forhold til at gå på pension. Hvis der opleves tab, er det typisk i forbindelse med det sociale liv – altså i forbindelse med tab af sociale relationer til tidligere kollegaer. Her er it oplagt som medie til at bevare gamle kollegiale kontakter. For eksempel kan man forestille sig, at virksomheder opretter særlige sites for tidligere medarbejdere, hvor man kan finde hinanden, mødes og snakke sammen.

Efterhånden som videochat og billedtelefoner bliver mere almindeligt udbredt, vil det sandsynligvis gøre it-kommunikation endnu mere attraktiv fra lønarbejderens perspektiv. Fra lønarbejderlivsformens perspektiv er mennesket defineret ved de aktiviteter, som de udfolder i fritiden, og teknologiens potentiale i forhold til at opdyrke fællesskaber er derfor central. Allerede i dag er it-baserede interessefællesskaber og de udvidede muligheder for at møde nye mennesker en gevinst for bærere af lønarbejderlivsformen. Derfor er det også oplagt, at for eksempel en service, der kan lokalisere venner og bekendte og give besked, når man er geografisk tæt på hinanden, vil blive varmt modtaget af bærere af lønarbejderlivsformen.

Overordnet fremhæver de ældre informanter, der er bærere af lønarbejderlivsformen, at de bedre kan deltage i hverdagens samtaler, fordi de har fået computer. Den lettere adgang til informationer og viden om it giver med andre ord fælles referencepunkter med yngre generationer. Som en af vore informanter udtrykker det. ”Man er ikke længere udenfor”.

Der er derfor store potentialer i samspillet mellem den nye teknologi og lønarbejderlogikken. De nye kommunikationsmidler er sjove, og de kan være med til at skabe nye interessebaserede fællesskaber, hvad enten de giver anledning til at mødes i virkelighedens verden, eller man blot interagerer via teknologien.

It – formidler af det sjove

Med pensioneringen bliver der, qua mere fritid, også mulighed for mere tid til underholdende og sociale aktiviteter. For bærere af lønarbejderlivsformen fungerer computeren i høj grad som formidler af disse sjove aktiviteter. De informanter, som er bærere af lønarbejderlivsformen, beskriver generelt it som adgangsbilletten til flere oplevelser. Pensionisttilværelsen forstås netop af bærere af lønarbejderlivsformen som en fase, hvor man kan lave alle de ting, man altid har drømt om, men ikke havde tid til i sit erhvervsaktive liv.

Spil, leg, oplevelser og eventuelt forskellige former for ”edu-tainment”²² via nettet passer således perfekt sammen med lønarbejderlivsformens ideologi. ”Byg din egen storby”, ”Flyt rundt på statsfinanserne”, ”se, lugt, og føl en landsby i Tanzania”. På samme måde er der et enormt potentiale i at involvere bærere af lønarbejderlivsformen i forskellige lokale projekter via nettet – fodboldklubben, udsmykningen af torvet. Blot er det afgørende, at interessefællesskabet og samværet forbliver det centrale element. Oplevelsen af det rare og lystbetonede er væsentlig set fra lønarbejderlivsformens perspektiv. Og kan de it-baserede initiativer formidle fællesskab og leg, vil tiltagene – ud fra lønarbejderlivsformens synsvinkel – bidrage til en spændende pensionisttilværelse.

²² Edutainment dækker over en sammenføjning af begreberne education og entertainment og dermed over en form for ”sjov læring”.

It på arbejdet

Lønarbejderlivsformens kerneproblematik drejer sig om forholdet mellem arbejde og fritid, og set i dette perspektiv vil teknologi, der kan hjælpe til at reducere pligtstunden og dermed forøge mængden af lysttid, opleves som særdeles meningsfuld. I arbejdstiden vil teknologi typisk opfattes som positivt, hvis den kan lette selve arbejdsprocessen, gøre arbejdet mindre fysisk eller psykisk krævende. Hvis ny informationsteknologi på arbejdspladsen derimod er ensbetydende med en mere stresset arbejdsdag med flere opgaver, eller – næsten endnu værre – hvis det medfører færre kollegaer, fordi teknologien overtager arbejdsopgaver, så vil teknologien blive anskuet som en klar forringelse af arbejdslivets kvalitet.

It-udviklingen muliggør i stigende omfang hjemmearbejdspladser. Via internettet vil man hjemmefra kunne koble sig på virksomhedens netværk og på den måde slippe for rent fysisk at tage på arbejde. Fra hjemmet vil man også i stigende grad kunne lave forskellige typer af overvågningsarbejde via monitor²³. Denne forandring i fremtidens arbejdsmarked er bestemt ikke noget, der tiltaler vores bærere af lønarbejderlivsformen. De giver samstemmende udtryk for, at det ikke er ønskværdigt at arbejde hjemmefra. Det hænger primært sammen med det forhold, at det sociale element i arbejdstiden, som er så vigtigt, så vil forsvinde, idet man vil miste den personlige kontakt til kollegaerne. Som en af vores informanter siger. ”Jeg gider ikke sidde hjemme og overvåge en maskine via en skærm, det gør jeg ikke”. Derudover bryder de sig ikke om idéen om hjemmearbejdspladser, fordi ”så er man alligevel lidt bundet”. Når arbejdspladsen trænger ind i hjemmet, opblødes den skarpe grænse mellem arbejdstid og fritid, som bærere af lønarbejderlivsformen har brug for, og så føler man ikke, at man har rigtigt fri, når man er hjemme. Forskellige former for delvis tilknytning til arbejdspladsen er til nød en tanke værd, ”...hvis man kan planlægge det på forhånd, således at man ved, hvornår man skal på arbejde. Ellers kan det bryde med ens andre aftaler.” For bærere af lønarbejderlivsformen er muligheden for hjemmearbejde altså ikke umiddelbart et incitament

²³ Randers Reb gennemfører et projekt, hvor man trækker på den ekspertise og erfaring som ældre medarbejdere har. Hvis der kommer problemer på fabrikken kan de yngre ringe hjem til de ældre, der har vagt, og som via en monitor kan vejlede kollegaen til, hvordan situationen kan løses.

til at forlænge arbejdslivet.

Ud fra lønarbejderlivsformens perspektiv er det ikke indlysende, at den teknologiske udvikling vil gøre det attraktivt at vente med at trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet. Bæreren af lønarbejderlivsformen sælger sin tid på arbejdsmarkedet for at få mulighed for et fritidsliv – og derfor er det naturligt at forlade arbejdsmarkedet, så snart de sociale systemer og privatøkonomien tillader det. Set fra lønarbejderlivsformens perspektiv er pensioneringen en ubestridelig rettighed og en belønning efter et langt og opslidende arbejdsliv. Der skal klækkelig økonomisk kompensation og nedsat arbejdstid på bordet, hvis bærere af denne livsform skal finde det tiltrækkende at blive længere på arbejdsmarkedet. En af vore informanter foreslår, at ”man kunne trappe ned gradvist fra man var 60 eller 62, så kunne man få en dag mindre om året. Sådan at man efter fem år kun havde en dag om ugen. Året efter kunne man så stoppe. Men man skulle selvfølgelig have fuld løn hele tiden, det har man fortjent”.

Ifølge projektets repræsentanter for lønarbejderlivsformen vil intelligente biler, robotsygeplejersker, rengøringsrobotter eller robothjemmehjælpere være smarte som hjælp til de arbejdsprægede opgaver i fritiden. Teknologien vil nemlig kunne overtage alle de sure gøremål i hverdagen, så der bliver mere tid til at beskæftige sig med ting, man synes er sjovt. Robotterne kan frigøre tid til: ”at læse, at se mere til mennesker, man holder af, gå en tur...” Bærerne af lønarbejderlivsformen opfatter denne type af assisterende teknologi som værende langt bedre end dårlig menneskelig hjælp. ”Robotter er neutrale, de er nemmere at have tillid til”, som en af vore informanter siger.

Inden for lønarbejderlivsformens ideologi er der således også stor optimisme at spore i forhold til, hvad teknologien vil kunne bringe med sig af hjælperedskaber, som kan gøre livet sjovere og lettere. På arbejdspladsen er teknologiens indtog mere kompliceret. Derhjemme, hvor tiden er ens egen, er teknologien et velkomment redskab.

Fremtidens teknologi - karrierelivsformen

Det er vigtigt for bærere af karrierelivsformen at være gode til det, de gør, og det kræver, at man bliver sat grundigt ind i det. Øget brugervenlighed eller undervisning i it-

brug vil uden tvivl være en hjælp. Projektets informanter siger da også, at de sagtens kan se, hvad computeren kan bruges til, hvis det ellers var til at finde ud af – for eksempel at finde togtider, bestille billetter, undersøge hvilke seværdigheder, der er på et givet rejsemål samt læse om stedets historie. Agenter og intelligente robotter på nettet vil således også kunne bidrage positivt til karrierelivsformens pensionistliv.

It og fastholdelse på arbejdsmarkedet

I relation til tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet mener informanterne, at der er visse perspektiver i it teknologien. Dog er perspektiverne i hovedsagen negative.

Med karrierelivsformens fokus på konkurrence og karrieremæssig advancement, er de ikke ligefrem forgabte i ideen om de såkaldte seniorjobs eller skånejobs, hvor ældre medarbejdere får lov at gå ned i tid og arbejde hjemme noget af tiden, med pc'ens internetopkobling som primær kontaktkilde. En sådan jobudvikling ville for karrierelivsformen være at opfatte som en degradering. Når man som karrierelivsformen måler sin succes i forhold til ens placering på karrierestigen, er der ikke rigtig nogen gylden midelvej: enten bliver man i sin position, til man ikke kan mere, eller også trækker man sig endeligt tilbage og finder på noget helt andet at bruge sit liv til.

Belært af tidligere generationer af karrierefolk, der blev i deres arbejde til den bitre ende med svigtende evner og dalende autoritet til følge, udtrykker projektets bærere af karrierelivsformen således forsigtig interesse for måske at gå på pension, inden alderssvækkelsen for alvor sætter ind. Men selverkendelse og svækkelse er langt fra de primære årsager til tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. Snarere er den væsentligste årsag, at man bliver presset ud – der er en generel holdning om, at man ikke kan varetage sin stilling tilfredsstillende, når man har nået en bestemt alder. Som en af vore informanter siger, at man bliver ”smidt ud af arbejdsmarkedet”.

Karriereinformanterne åbner dog for muligheden af, at it måske kunne fungere understøttende for en gradvis tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet. For eksempel kunne hjemmearbejdspladser være en god måde at fase ud på. Det kan imidlertid under ingen omstændigheder blive i forbindelse med den virksomhed, som de tidligere har haft en

toppost i. At indtage en mindre indflydelsesrig stilling på deres arbejdsplads, vil uundgåeligt føles som et nederlag, fordi det ifølge den karrierebundne livsforms ideologi kun kan tolkes som et tilbageskridt i forhold til karrieren. Der skal altså være tale om en helt ny stilling, i en helt anden virksomhed.

Karriereperspektivet tillader, at man træder ud ved siden af hierarkiet, men aldrig ned. Derfor er der ikke store udfasningsperspektiver i denne livsform. Til gengæld er der et relativt stort uudnyttet potentiale i diverse "business-angel" eller mentorroller. Om end hovedet måske bliver langsommere og ledelsesstilen forældet, så sidder karrierelivsformen tilbage med en uudnyttet lyst til at lade samfundet benytte sig af den årelange erfaring. Der er således gode perspektiver i skabelsen af – måske internationale – netværk af mennesker, hvis særlige egenskab er den lange erfaring. Det er afgørende for karrierelivsformen, at der stadig er et mål at stræbe efter, noget at blive bedst til. I skabelsen af mentorfunktionerne er det således meget væsentligt at fokusere på de pensionerede karrierepersoners særlige kvaliteter frem for det tabte. Målet skal på én gang være opnåeligt – og værd at nå.

I det omfang, karrierepersoner presses ud af arbejdsmarkedet, før de egentlig behøver, ligger der et potentiale i teknologien som fastholdelselement. Hvis teknologien kan bøde af for den fysiske svækkelse og dermed forlænge den periode, hvor bæreren af karrierelivsformen kan stræbe opad, vil det i høj grad forbedre tilværelsen set fra denne livsforms perspektiv.

Respektabilitet er, som tidligere nævnt, noget, der betyder meget for bærere af karrierelivsformen. Ofte er det baglandskvinden, der tager sig af denne, men i det omfang, der ikke er nogen baglandskvinde, vil karrierepersonen måske kunne finde anvendelse for personliggjorte tilbud og varepakker, som aktivt via en digital agent gør opmærksom på spændende tilbud – både hvad angår madvarer, møbler, litteratur osv.

Fremtidens teknologi - den selvstændige livsform

Vores yngre ældre informant fortæller, at han "kommer til at hyle den dag, jeg går fra forretningen for sidste gang". For ham er det absolut ikke sjovt at skulle træffe beslut-

ningen om at holde op. Som han siger ”Hver eneste morgen er jeg stået op til det samme [...] Min kone kender kunderne, min datter sang for kunderne, da hun var lille, og hvis man en dag ikke har vist sig i døren, kommer de andre og spørger: hvor er Hansen?”

At gå på folkepension er altså ensbetydende med at kappe mange af de bånd, som bæreren af den selvstændige livsform har knyttet gennem et langt arbejdsliv. Men bærere af den selvstændige livsform kan ofte selv vælge, hvornår de vil trække sig tilbage, og begge vore ældre informanter er således blevet i arbejde længere end nødvendigt. De påpeger begge, at det ville være ønskværdigt, at det blev belønnet, når man valgte at vente med at gå på pension. I tråd med den selvstændige livsforms ideologi mente de, at det ville være godt, hvis seniorer selv bestemte, hvornår de ville træde ud af arbejdsmarkedet, for ”så ville ældre mere føle, at de var deres egen herre”. Som en anden informant, som også er bærer af den selvstændige livsform, sagde. ”Der kunne godt være en gulerod – det ville drive meget, hvis man for eksempel fik lidt ekstra for at blive længere på arbejdsmarkedet, eller hvis man satte skatteprocenten lidt ned, når man har nået en vis alder – for eksempel med 1.5 pct. om året.”

Den praktiske (og pålidelige) robot

Tidlig tilbagetrækning anses altså ikke som noget attraktivt tilbud. Idealet er derimod at beholde forretningen så længe, som det overhovedet kan lade sig gøre. Det er vurderingen, at teknologiske hjælpeforanstaltninger i de selvstændiges forretninger vil kunne spille en endog meget stor rolle i fastholdelsen af disse ældre på arbejdsmarkedet. Projektets bærere af den selvstændige livsform nævner, at det er problemer med hukommelsen, trætte ben og dårlig ryg, der vil kunne tvinge dem til at sælge eller lukke forretningen eller holde lukket om lørdagen. Disse problemer ville imidlertid i vidt omfang kunne afhjælpes med den teknologi, som allerede er på trapperne. En af vore informanter fremhæver da også, at det kunne være rart, hvis han havde en robot til at bære de tunge kasser ind i forretningen og til at lægge varerne på plads.

Det er dog afgørende, at teknologien formidles til de ældre bærere af den selvstændige livsform på en tillidsvækkende måde. Fra den selvstændige livsforms perspektiv er det væsentligt, at ingen fører kontrol med den enkeltes aktiviteter. Teknologien må heller

ikke udløse en følelse af afhængighed, og derfor er et teknologisk hjælpemiddel mere velkomment, hvis det købes med skattefordel, end hvis det kan afhentes på kommunen. Muligheden for at kunne bevare dagsværket i længere tid kan generere en følelse af fortsat uafhængighed og få teknologien til at fremstå som en attraktiv nyskabelse i forhold til den selvstændige livsforms perspektiv.

Mulighedsbetingelserne for at drive en mindre, selvstændig virksomhed kan forbedres i takt med den teknologiske udvikling. Det vil for eksempel være langt nemmere at konkurrere med de større virksomheder ved hjælp af nettets muligheder for synlighed, end gennem dyre reklamespots i tv og blade. Flere og flere vil sandsynligvis arbejde fra hjemmekontorer samt fra mobile arbejdspladser, der i realiteten består af en bil indeholdende kontorfaciliteter med trådløs internetopkobling. Den nye teknologi tilvejebringer gode muligheder for at udleve den selvstændige ideologi, men hvis teknologien for alvor skal medvirke til at fastholde de ældre på arbejdsmarkedet, bør nyskabelserne tilpasses den ældre generation og den type af forretning, de typisk driver.

Sociale kontakter

For den selvstændige livsform indebærer arbejdsophøret et tab af en række af de sociale fællesskaber, der tidligere var en del af dagsværket – kunderelationer, underleverandører, brancheorganisationer med videre. Disse relationer vil i højere grad kunne holdes ved lige via de sociale muligheder, der ligger i e-mail, sms, emnespecifikke chat-fora og lignende. Som vi har set ovenfor er der dog en tendens til, at fællesskabet udvandes noget, når det faglige indhold er væk.

Det frigørende perspektiv i teknologien vækker begejstring hos projektets bærere af den selvstændige livsform. Især den intelligente bil (for eksempel ruf'en) tiltaler vores informanter: "Det vil blive mere selvstændigt for den ældre, for der er jo en del ældre, der gerne vil kunne klare sig selv." Det giver større frihed, hvis det ikke er et problem at komme ud og hjem, og hvis bilen selv kan finde ud af at manøvrere til trods for frost og tæt trafik. "Måske kunne den oven i købet selv ringe til ens bestemmelsessted og meddele det, hvis man kom for sent", foreslår en af vore informanter. Den intelligente bil rummer muligheden for at forblive selvhjulpne, at opretholde selvejerskab (bilen er ikke

en offentlig bus) og dermed at fastholdelse den personlige autonomi. Det tab af familiens andel i livsværket, som bærere af den selvstændige livsform oplever, når børnene flytter langt væk, og det tab af autonomi, der følger med den fysiske ældning, kan i nogen grad kompenseres af intelligent transport.

Den teknologiske hjemmepleje

Ud fra den selvstændige livsforms perspektiv er det et tab af livskvalitet at være nødsaget til at bede det offentlige om hjælp. Hertil kommer, at ønsket om at kunne vælge selv er centralt. I erkendelsen af, at det kan være svært at komme ud at handle, og at man måske må have hjælp til at klare de daglige indkøb, foreslog en af vore informanter, at man kunne installere mobile kameraer i supermarkederne. En sådan anordning kunne gøre det muligt for den ældre at sidde derhjemme ved en monitor og guide en eventuel hjemmehjælp, så der blev indkøbt netop de varer, man gerne ville have. Eller måske kunne man ligefrem selv bestille varen via nettet på denne måde. Det ville betyde, at den ældre selv kunne kontrollere det konkrete indkøb. Princippet i dette forslag udspringer af ønsket om selv at kunne vælge sin vare – eller ligefrem at kunne fortsætte med selv at købe ind. Ingen af vore selvstændige informanter er særlig begejstrede for nethandel, fordi man ikke kan røre ved og dufte til varerne, før man køber dem. Fremtidens teknologi vil imidlertid kunne løse dette problem ved at anbringe biosensorer blandt madvarerne, så forbrugeren løbende kan få oplysninger om, hvor stort bakterieindholdet er, hvor tæt en given vare er på fordærvelse, hvor stor sprødheden er i et æble, etc.

Den teknologiske udvikling afføder endvidere en tendens til, at borgerne i stadig videre udstrækning kan interagere med det offentlige via internettet. Når først den digitale signatur er almindeligt udbredt, vil det meste af kontakten med det offentlige kunne foregå via nettet. Det betyder, at man vil kunne blive fri for meget bureaukrati, omstillinger og venten i telefonkøer, når man skal i kontakt med de offentlige myndigheder. Endvidere vil man selv kunne foretage beregninger vedrørende skat, fradrag osv. via nogle simple modeller, der i stigende omfang er til rådighed på de offentlige myndigheders hjemmesider. Alt dette betyder en forenkling af forholdet mellem staten og den enkelte borger,

og hvilket i allerhøjeste grad vil blive bærere af den selvstændige livsform vel.

Fremtidens teknologi - husmorlivsformen

Som tommelfingerregel kan man sige, at husmorlivsformens holdning til it er, at teknologien skal være et supplement frem for en erstatning. Teknologien må gerne spare penge og kræfter, men ikke betyde mindre tid til omsorg – så vil man hellere undvære teknologien og leve med det ekstra besvær.

Fra husmorlivsformens perspektiv er det således skræmmende, hvis den personlige hjemmehjælp erstattes af maskiner, og hvis indkøbene skal gøres over nettet. Husmorlivsformens kernekompetencer findes inden for personlig omsorg og huslige dyder som madlavning, rengøring og indkøb, og hvis teknologien ligefrem overtager de huslige funktioner, vil bæreren af husmorlivsformen føle sig overset og overflødiggjort.

Den teknologiske udvikling, der har fundet sted i forbindelse med udvikling af pc'en og internettet, understøtter i høj grad teknologiens anvendelighed for bærere af husmorlivsformen. E-mails, web-cameras og digitale fotos har alt sammen understøttet mulighederne for kommunikation mellem mennesker – ikke mindst den private kommunikation som er så væsentlig for bærere af husmorlivsformen.

Set i et husmorperspektiv er det virkelig en teknologisk landvinding, der kan bruges til noget, når internettet giver mulighed for at kommunikere via både billede og lyd. I forhold til telefonen bidrager den nye teknologi hermed positivt til følelsen af nærvær i kontakten til de nærmeste. Hvis man har det nødvendige udstyr, er det allerede nu muligt at se en livagtig gengivelse af sin søster, mens man sludrer med hende via videofonen eller web-cam over nettet. Højtudviklet virtuel kommunikation kan således hjælpe bærere af husmorlivsformen til at vedligeholde den nære og meningsgivende personlige kontakt til familie og venner. Følelsen af personligt nærvær er afgørende, understreger vores informanter, og den nye teknologi bevirker, at modsætningen mellem det virtuelle og det personlige bliver stadig mindre.

Om end udbredelsen er begrænset i dag, er mange af de teknologier, som understøtter bærere af husmorlivsformens behov for mere kommunikation i dagligdagen, allerede opfundet. I fremtiden, når kommunikationen bliver multisensorisk, og dermed endnu mere livagtig, vil it blive en uundværlig del af de mulighedsbetingelser, der danner grundlaget for husmorlivsformens udgave af det gode liv. Bæreren af husmorlivsformen vil da i højere grad kunne undslippe de negative følgevirkninger af, at for eksempel børnene flytter langt hjemmefra. I princippet vil hun i hvert fald kunne bibeholde en dagligdags indsigt i familiemedlemmernes gøren og laden via nettet, uanset hvor på kloden de vælger at opholde sig.

På fremtidens arbejdsmarked vil det være oplagt at udnytte den vilje til omsorg, som præger husmorlivsformen. I den forbindelse vil internettet kunne anvendes som logistisk redskab til fordeling af den omsorgsressource, som bærere af husmorlivsformen besidder – som reservebedstemor, vikar i vuggestuen, servering, familiefestarrangør etc. Eller hun kunne blive *virtuel* besøgsven, hvis kræfterne ikke strækker til at være *virkelig* besøgsven. I det hele taget ville udveksling af meninger, ideer, trøst, ting, gode råd og lignende på nettet sandsynligvis kunne bidrage positivt til opretholdelse af en meningsfuld tilværelse for bærere af husmorlivsformen.

Idéen om en fremtid, der er kendetegnet ved, at serviceydelser bliver automatiseret og digitaliseret, og at stadig flere ting indeholder computerchips eller bliver kunstigt intelligente, står på visse punkter i kontrast til husmorlivsformens ideologi. Bærere af husmorlivsformen kan blive bekymrer for, hvad man skal få tiden til at gå med, og hvad man skal samles om, hvis det praktiske arbejde i hus og have forsvinder. Først og fremmest vil det blive opfattet som et tab, hvis it bliver brugt som *erstatning* for rigtigt, fysisk samvær. For intet kan gøre det ud for den personlige kontakt mellem mennesker.

Fremtidens teknologi - baglandslivsformen

Baglandslivsformen består af en søgen mod det bedste. Den bedste uddannelse, den bedste middag, den bedste uddannelse. Det er blandt andet ved at honorere dette mål, at bærere af baglandslivsformen opnår smagen af det gode liv og følelsen af at slå til. Denne livsideologi harmonerer ikke umiddelbart med den logik, som præger megen

teknologisk udvikling, nemlig ”mere for en mindre indsats”. Når tingene ikke kræver en indsats, bliver de mindre interessante for bærere af baglandslivsformen. Blandt andet derfor har projektets bærere af denne livsform mest skuldertræk tilovers for perspektiverne om, at man i fremtiden vil kunne overføre hele sit forbrug til handel på nettet – styret af digitale agenter. Det er okay, hvad angår mælken – men bærere af baglandslivsformen ønsker ikke at miste jagten på det sublime. ”Der ligger en form for dovenskab indbygget i den nye, overfladiske kultur. Man skal ikke selv gøre en indsats, for det er ikke nødvendigt. Der bliver tænkt for én.” I forlængelse heraf kommer, at bærere af baglandslivsformen bestræber på at gøre en forskel, som kan aflæses af karrieresystemet. Derfor skal man også kunne finde for eksempel business-class domæner eller Rolls-Royce internetfora, hvis teknologien skal virke endnu mere tiltrækkende på baglandslivsformen.

For bærere af baglandslivsformen er oplevelser forbundet med forbruget en væsentlig del af opretholdelsen af det gode liv. ”*Det værste ville være, hvis netbutikkerne i fremtiden udkonkurrerede de rigtige butikker*” ...”*jeg vil helst kunne gå i de fysiske specialbutikker. Der er en oplevelse forbundet med at handle i specialbutikker*”, vurderer en af informanterne. Det almindelige kedelige forbrug, for eksempel mælk, vil man ikke have noget imod at købe over nettet, men ikke oplevelses-produkterne, for ”*man vil nødig miste den nydelse, som det er personligt at gå i specialbutikker og for eksempel selv få skåret kødet ud, som man vil have det. Man ville miste oplevelsen, hvis man handler via it.*”

I overensstemmelse med baglandslivsformens ideologi er der således store perspektiver i teknologiske foranstaltninger, der giver nye muligheder – dog uden at gøre tingene let tilgængelige for alle og enhver på et øjeblik. Den særlige salat fra Kina er kun interessant så længe, den er forbeholdt de få. Baglandslivsformen finder værdi i at skille sig ud, og ”ensretning og tab af forskellighed vil være frygtelig”, fortæller de informanter, som er bærere af denne livsform.

Diskretion og sociale markører

Det er en del af baglandslivsformens logik at beskytte sin families ry og rygte. Derfor udtrykker projektets repræsentanter for baglandslivsformen en vis frygt for, at teknologien trænger ind i privatlivet. Tanken om overvågning er meget frastødende – og digitale agenter og registrering af køb robotter bliver således ikke umiddelbart budt velkommen af bærere af baglandslivsformen.

Præsentationen af fremtidens teknologiske muligheder for kommunikation i lyd, lugt og billeder medfører blandende følelser hos informanterne. De bryder sig ikke om, at kommunikation via eksempelvis webcam er så afslørende, at den ikke giver mulighed for at afvise samvær uden at fornærme nogen, sådan som man kan via brev og telefon. Samtidig afviser baglandslogikken netop den nuværende teknologisk kommunikation, fordi den er mangelfuld. Bærere af baglandslivsformen vil gerne kunne aflæse de mennesker, som de kommunikerer med – og dertil er skriftsprog ikke tilstrækkeligt. Derfor er der store potentialer for baglandskvinden i kommunikation med billede, lugt og lyd – blot man selv kan vælge, hvornår man vil benytte disse muligheder. Den teknologisk frembragte fornemmelse af virkeligt samvær vil kunne gøre det interessant for bærere af baglandslivsformen at fastholde sociale kontakter på trods af geografisk afstand.

Ældre og it – et liv med form i fremtiden

Nærværende forskningsprojekt har i sin helhed kredset om den problematik, at samfundet i stigende grad digitaliseres samtidigt med, at en del af den ældre befolkning ikke anvender den teknologiske udvikling.

Vi har påpeget, at problematikken forstærkes af en almen opfattelse af de ældre som tilhørende en særlig social gruppe, der ikke deltager aktivt i samfundet. De ældre lever i en ældrespecifik verden, som kun i meget ringe grad inkluderer informationsteknologi. Langt de fleste ældre er ikke blevet introduceret for teknologien på arbejdsmarkedet, og nu føler de sig ikke i stand til at være med på noderne længere. I overensstemmelse med det generelle ældrebillede læner de sig tilbage og overlader dét med deltagelse, udvikling og nye teknologier til de yngre generationer – fremtidens generationer.

Fremtidens stigende digitalisering koblet med et øget antal ældre er ensbetydende med en risiko for at ekskludere en del af samfundets ældre og derved miste en væsentlig samfundsmæssig ressource. Udfordringen består derfor i at nedbryde de lidt konstruktive tankesæt, som ældrebilledet genererer og reproducerer om ældre og it, og i stedet formulere en samfundsvision, hvor it tænkes ind som et konstruktivt og positivt bidrag i livet som ældre. Fra at it i dag ofte har en ekskluderende effekt, skal it for fremtiden udgøre en ressource i alderdommen.

Her afslutningsvis vender vi først tilbage og rekapitulerer kort ældrebilledet for dernæst overordnet at påpege, hvorledes projektets resultater kan supplere den eksisterende ældreforskning og bidrage til en nytænkning på ældre- og it-området.

Ældrebillederne – eller myterne om ”de gamle”

Ældrebilledet er ensbetydende med en opfattelse af, at de ældre lever lidt i deres egen verden. En verden af stokroser og krydsogtværser ofte præget af ensomhed, fysisk svækkelse og retten til at være stået af ræset. Der er, som vist, tale om et samspil mellem en generel italesættelse af de ældre og nogle konkrete forandringer i blandt andet de ældres politiske deltagelse, forbrug og sociale liv. Konsekvensen er en form for udgrænsning af de ældre som en særlig social kategori og en erkendelse af, at de ældre tilhører en anden og mere alderspræget virkelighed end resten af samfundet. Vi påpeger derfor eksistensen af en samfundsmæssig rammebetingelse, som alle ældre uanset deres indbyrdes forskelligheder må forholde sig til. En rammebetingelse i form af et samfund, der på overfladen bifalder ungdom, effektivitet og fleksibilitet, og hvor de ældre associeres med uproduktivitet og passivitet. Idealet bliver at holde sig ungdommelig så længe som muligt med bevidstheden om, at før eller siden så bliver man uundgåeligt affældig og rammes af den endelige dom – alderdommen.

Ofte er der tale om en selvforstærkende proces, fordi netop udgrænsningen giver mulighed for, at de ældre opnår ældrespecifikke vilkår eller særlige rettigheder gennem det offentlige system. De samfundsmæssige strukturer, selvfølgelig ikke mindst folkepensionen og ydelser koblet til social- og sundhedssektoren, er således med til, at de ældre

har en interesse i at definere sig selv som ældre med særlige behov, jævnfør eksempelvis eksistensen af ældrespecifikke græsrodsbevægelser som Ældre Sagen eller Ældremobilisering.

Med kategoriseringen opstår en række sociale normer for det at være ældre. Normer som bliver handlingsmotiverende i den forstand, at normerne er med til at definere grænserne mellem normal og unormal adfærd inden for kategorien. Når ældre er aktive og engagerede, er de det således ofte ”på trods af deres høje alder”. Underforstået at det alment accepterede er en svækket fysisk og mental formåen blandt ældre. Dette handlingsmotiverende aspekt ved ældrebilledet kan måske illustreres ved det paradoksale i, at hele 76 pct. af de 70-74-årige, som i dag ikke har adgang til en computer, heller ikke kunne tænke sig at få det, samtidigt med at 62 pct. af samme gruppe er enig i, at informationsteknologien kan give nye muligheder og gøre hverdagen lettere (Ældre Sagens Fremtidsstudie, 2001). De ældre medgiver således, at teknologien er nyttig og praktisk, men mener samtidigt, at det nok alligevel ikke rigtigt er noget for dem.

Konsekvenserne af ældrebilledet

De mulige konsekvenser af ældrebilledets negative effekt på mødet mellem ældre og it vil først og fremmest bestå i en øget isolation og usynliggørelse af de ældre i samfundet. I et samfundsperspektiv vil de ældre i stigende grad mangle de kompetencer, der i fremtiden vil være nødvendige for at deltage i politiske afstemninger, kommunikere med det offentlige, forbruge varer og services eller gøre sig gældende i den offentlige debat.

Samtidigt udgør de ældre en bred samfundsmæssig ressource, hvor nok ikke alle har ”guld”, men hvor langt de fleste har tid. Og derudover har de ældre gennem et langt liv opsamlet erfaring, viden og erkendelse, som kan komme både dem selv og andre til gode og bidrage til nogle meningsfulde og indholdsrige år som ældre.

Det er derfor væsentligt at overveje, hvorvidt udtrædelsen fra arbejdsmarkedet også i fremtiden skal føre til en indtrædelse i ældrebilledets virkelighed og dermed til en social kategorisering præget af negative overskrifter som ensomhed, byrde og passivitet. Vi forudsætter og argumenterer for, at dette ikke behøver at være virkeligheden. Langt de

fleste ældre besidder evnen og viljen til fortsat at realisere deres forståelser af et godt liv. It kan og bør blive et nødvendigt og nyttigt redskab hertil.

Ældre Sagen og myten

Ældre Sagen har gennemført en række større forskningsprojekter om nuværende og kommende ældre i samfundet. En del af deres undersøgelser fra 1997 (Ældre Sagens Fremtidsstudie 2001) beskæftiger sig med de ældre i it-samfundet:

”Når en udvikling går så stærkt, må der uvægerligt være nogen, der falder fra i farten. Og i så fald, er det så de ældre? Nej ikke nødvendigvis! Der findes ellers næsten myteagtige forestillinger om ældres teknologiangst i modsætning til de unges behændighed med computere. Men det er myter, der ikke har rod i virkeligheden” (Ældre Sagen 2001: 55).

De myteagtige forestillinger, som Ældre Sagen peger på, er tydeligvis en konsekvens af tænkningen i ældrebilledet. De værdier og normer, som tilskrives henholdsvis ældre og it, virker som to magneter, der frastøder hinanden – de ældre er stået af ræset, og teknologi er kun for de unge. Ældre Sagens studie gør delvis op med denne myte om de ældres teknologiangst ved at vise, at ældre og yngre *computerbrugere* anvender teknologien til stort set det samme, og at de har samme oplevelser af teknologiens positive og negative kvaliteter. Men én ting er, at brugerne har samme tilgang til teknologien. Noget andet er naturligvis, hvor mange ældre der reelt er computerbrugere. Her viser Ældre Sagens tal, at kun 13 pct. af de 70-74-årige anvender en computer, mens denne andel udgør 44 pct. af de 60-64-årige, 68 pct. af de 50-54-årige og hele 78 pct. af de 40-44-årige. Ældre Sagen må derfor konkludere, at nok stiger antallet af ældre, der bruger pc, ifølge Danmarks Statistik (2001): *”Men tendensen er klar. Der findes i dag et teknologisk A- og et B-hold blandt ældre mennesker. De, der har taget teknologien til sig, og de, der aldrig kommer til at gøre det”* (Ældre Sagen 2001: 56).

Forskellige metoder, forskellige resultater

Forskningens resultater er som bekendt altid afhængige af det anlagte perspektiv og de anvendte metoder. Ældre Sagens forskningsprojekt strukturerer samfundet i alderskate-

gorier. Undersøgelsesfeltet udgør i deres analyse fire aldersgrupper, henholdsvis de 40-44-årige, 50-54-årige, 60-64-årige og de 70-74-årige. Dernæst spørges til, i hvilket omfang og med hvilket formål hver enkelt aldersgruppe anvender it. Analysen kommer derfor til at vise, hvordan forskellige aldersgrupper er forskellige i forhold til anvendelsen af teknologien, og det diskuteres derfor, om aldersgruppernes forudsætninger er forskellige. Derfor bekymrer analysen sig særligt om ”de generationer, som hverken er vokset op med den moderne teknologi, og som heller ikke fik tilbuddet om it-efteruddannelse gennem deres arbejde” (ibid.: 55).

Ældre Sagen kan konkludere, at ”den ældste gruppe har i større udstrækning hverken del i eller lyst til at have del i computersamfundet. De synes overvejende, at it og computere er for de unge, og at de selv er blevet for gamle til at sætte sig ind i den fagre nye verden” (ibid.: 56).

Man kan på baggrund heraf hævde, at det kun i meget begrænset omfang lykkes for Ældre Sagens studie at gøre op med det generelle billede, som præger samfundet på ældre- og it-området. Spørgsmålet, som forbliver ubesvaret, og som det ifølge Ældre Sagen ”er svært at spå om”, er følgende: ”Om den it-passive gruppe kan gøres interesseret og aktiv eller vil forblive teknologiske tabere” (ibid.).

Ældre Sagen konstaterer, at de primære barrierer for en øget it-anvendelse blandt de ældre skal findes i en ”mangel på lyst til at sætte sig ind noget helt nyt [og dernæst i] angsten for det ukendte” (ibid.: 57). Herefter kan man med rette spørge, om Ældre Sagens Fremtidsstudie er med til at underbygge en anden af ældrebilledets næsten myteagtige forestillinger – nemlig den, at samfundets ældste generelt er dem, som er mindst motiverede for at tage del i den nyeste udvikling.

I nærværende projekt har målet været at opnå en forståelse af forholdet mellem ældre og it, som så vidt muligt gør op med ældrebilledets forestillinger om, at ældre og it er båret af modsatrettede kræfter. Derfor har vi som bekendt valgt ikke at strukturere efter alder, men efter livsformer. Det indebærer en undersøgelse af, hvordan mennesker som bærere af forskellige livsformer forholder sig til det at blive gamle og samtidig blive konfrontere-

ret med informationsteknologi. Derfor kan vi ikke svare på, om ældre mennesker i dag anvender teknologi. I stedet kan vi svare på hvordan forskellige ældre mennesker har forskellige muligheder for at integrere informationsteknologien i deres dagligliv. Eller mere præcist, hvordan teknologien kan være en støtte og styrke i udlevelsen af den livsform, man som menneske bærer med sig – også ind i alderdommen. Dermed mener vi os i stand til at kvalificere og nuancere Ældre Sagens A- og B-hold.

I det følgende vil vi kort følge op på analysernes konklusioner og påpege en række væsentlige pointer i forhold til mulige fremtidige strategier på ældre- og it-området.

Nye perspektiver på ældre og it

Vi kan konkludere, at livsformerne er udtryk for fem forskellige kulturelle logikker, som præger nutidens ældre. Logikkerne er væsensforskellige, hvilket er ensbetydende med, at vi ikke kan tale om et statistisk A-hold og B-hold. Til gengæld viser analysen, at nogle livsformer har lettere end andre, ved at integrere nutidens teknologi i det daglige liv som pensionist.

Langt de fleste er nok tilbøjelige til at antage, at mennesker med en lang uddannelse og en krævende karriere fuld af udfordringer bag sig vil have forholdsvis let ved at tage teknologien til sig. Vores analyse har vist, at det langt fra forholder sig således. Med udtrædelsen fra arbejdsmarkedet mister bærere af karrierelivsformen det altoverskyggende mål i tilværelsen – det mål, som gav alle andre handlinger i livet mening. Der eksisterer derfor intet formål med at anvende teknologien for den ældre i denne logik. Den kritiske faktor er dermed manglen på et mål. At de tilmed langt fra vil være eksperter på it-området og ofte vil opleve fiasko frem for succes, gør kun teknologien endnu mindre attraktiv.

Omvendt finder vi den mest umiddelbare og uforbeholdne tilgang til teknologien i husmorlivsformen. Her er livsformens mål-middel-relation intakt i alderdommen. Forbeholdene over for teknologien er få, og den kritiske faktor er kort sagt, at teknologien ikke må være fremmedgørende og mindske mellemmenneskelig kontakt. Vores husmorinformanter fik hurtigt vendt den kritiske faktor til en fordel og fandt ud af, hvordan den

interaktive computerteknologi kunne anvendes som det næsten ultimative redskab i etableringen af en social kommandocentral. At teknologien i stedet for at være fremmedgørende rummer muligheder som et andet panoptikon for at kommunikere, følge med og tage del i familie og venners ve og vel uanset tid og sted.

B-holdet redefineret²⁴

Når Ældre Sagen undersøger, hvem der i dag har og anvender computerteknologi, så konkluderer de: ”Det teknologiske B-hold består af en overvægt af 70-74-årige med kort skolegang og lav husstandsindkomst, heriblandt mange kvinder” (Ældre Sagens Fremtidsstudie 2001: 56).

Når vi i nærværende projekt i stedet har set på, hvordan de ældre rent faktisk integrerer teknologien i hverdagen, fremkommer altså en nærmest modsat konklusion. Skåret ud i pap er vores teknologiske “B-hold” dem med de længste uddannelser, de højst betalte jobs og – sandsynligvis – overvejende mænd.

Når Ældre Sagen konkluderer, at hele 46 pct. af de 70-74-årige, som faktisk har adgang til en computer, alligevel ikke bruger den, må det vel betyde, at it bare ikke er noget for de gamle – eller hvad? Man kunne også forestille sig, at en del af dem, som har computer i den alder, ikke nødvendigvis er mennesker, der er mest disponerede for at anvende den. Med andre ord: Hvis det er nogle økonomiske, uddannelsesmæssige eller jobmæssige forklaringer, som ligger til grund for, *hvem* der har computer, så kan det sagtens være, at der er tale om mennesker, som samtidigt ikke oplever at have noget at *bruge* den til i tilværelsen som pensionist. Deraf kan man tentativt aflede, at hvis en langt større andel af de 70-74-årige fik en computer i hjemmet, så er der en reel sandsynlighed for, at andelen af aktive brugere ville stige markant. Vores resultater tyder i hvert fald på, at nok eksisterer der en form for teknologisk B-hold, men det B-hold, som Ældre Sagens studie peger på, rummer i vore øjne et stort potentiale for at blive en del af A-holdet.

Teknologi er ikke svært!

Det er en almen opfattelse, at udbredelsen af teknologien hæmmes af både tekniske og sproglige barrierer. Det antages, at alene ord som *programmer*, *www*, *mus* og *vindue* kan være volapyk og fremmedgørende for den uvante bruger, og der ses med spænding på udviklingen af nye interfaces og brugergrænseflader. Vores analyser har dog vist, at det i langt mindre grad end antaget er *forståelsen* af teknologien, som udgør en barriere. Derimod er måden, hvorpå man tager imod teknologien – selve læringsprocessen – væsentlig.

I karrierelivsformens logik tilkalder man hurtigt en ekstern ekspert, det være sig børnebørn eller en professionel konsulent. Man er ikke så tilbøjelig til selv at prøve sig frem, fordi det er ensbetydende med nederlag, frustrationer og fiasko. Man opnår derfor kun langsomt egne erfaringer, og det bliver svært at huske og vænne sig til arbejdsgangene og opbygningen i teknologien. Også i baglandslivsformen, hvor informanterne stiller store krav til udbyttet og derfor insisterer på at lære teknikken, før de anvender den, opleves teknikken og terminologien som et problem. Til gengæld har det vist sig, at både lønarbejderlivsformen og husmorlivsformen er ensbetydende med en langt mere forudsætningsfri og legende tilgang til teknologien. Her opnår man løbende kompetencer ved at prøve sig frem, og denne erfaringsbaserede indlæring gør det tilsyneladende langt lettere at overkomme de tekniske og sproglige barrierer.

Barriererne

Når Ældre Sagen forsøger at svare på, *hvorfor* de ældre ikke anvender informationsteknologi i samme grad som yngre generationer, så svarer de ældre selv, at det som tidligere nævnt primært skyldes frygten for det ukendte og manglende lyst til at blande sig i samfundet. Et svar, som er fuldstændig i overensstemmelse med det generelle ældrebillede. Det er i den sammenhæng interessant at bemærke, at de yngre aldersgrupper i

²⁴ Nærværende forskningsprojekt og Ældre Sagens Fremtidsstudie er så forskellige i udgangspunktet, at resultaterne ikke er direkte sammenlignelige. Alligevel har vi fundet det relevant at inddrage enkelte konklusioner, da det illustrerer væsentlige forskelle i de videre perspektiver på ældre- og it-området.

endnu højere grad end de ældre mener, at netop disse barrierer gør sig gældende. De yngre og teknologivante aldersgrupper er dermed i høj grad med til at reproducere forestillingerne om de ældre og it som uforenelige størrelser.

Når vi i nærværende projekt i stedet ser på, hvordan livsformerne i praksis forholder sig til teknologien viser det sig, at den overordnede barriere eller problematik består i, hvorvidt teknologien er i stand til at styrke og underbygge meningsfuldheden i det daglige liv.

Udfordringen er derfor ikke nødvendigvis at tage de ældres svar bogstaveligt og dermed forsøge at overbevise dem om det unødvendige i frygten for det ukendte, eller tvinge dem til at blande sig mere i samfundet. I så fald ville man blot forsøge at tvinge de ældre ind i barriererne i det eksisterende ældrebillede - og her er teknologi og alderdom, som påpeget flere gange, nærmest uforenelige størrelser. Hvis vi fastholder livsformsperspektivet, så består udfordringen tværtimod i at imødekomme de ældre inden for rammerne af deres egne livsformer og dermed anerkende, at der grundlæggende eksisterer forskellige ældre med forskellige opfattelser af det gode liv. Projektets resultater tyder på, at en sådan strategi ville medføre, at langt flere ældre end i dag ville opleve teknologien som et positivt bidrag til deres dagligdag.

E-handel

Den eksplosive vækst i e-handelen i sidste halvdel af 1990'erne er i de seneste år blevet afløst af en afmatning og konsolidering af markedet. Alligevel er e-handel interessant i et ældreperspektiv. Udsigten til stadig flere ældre - og stadig flere økonomisk stærke ældre - i samfundet, gør gruppen interessant som forbrugere. Og det vil naturligvis gavnede både udbydere og forbrugere, at budskaberne i de digitale medier er målrettede. At kun meget få udbydere i dag henvender sig specifikt til ældre via mobil- og internettet, kan måske i nogen grad skyldes det generelle ældrebillede. På baggrund af analyserne mener vi, at der ligger et stort potentiale i en differentieret e-handelsstrategi over for gruppen af ældre i samfundet.

Som forbruger er den selvstændige livsform interessant, fordi livsformen rummer en lang erfaring med at få forretningen til at køre. Særligt customer-to-customer salg i alle

variationer (brugte biler, auktionshuse og Den Blå Avis på nettet) giver en rar fornemmelse af, at gøre en god handel lidt uden om det etablerede system. Vejen til øget e-handel går for den selvstændige livsforms vedkommende gennem en eliminering af en udbredt mistro mod systemer – fungerer skidt?, spørger man – og det gælder alle former for digitale bestillings-, leverings- og betalingssystemer.

I baglandslivsformen kræves diskretion. Det må være tydeligt hvilke oplysninger der kræves for at handle, og hvem som kan læse dem. Samtidigt må udbuddet bestemt ikke være for almindeligt og folkeligt. I baglandslivsformen stilles der krav om eksklusivitet, og endnu bedre bliver det, hvis der tilmed kan knyttes en særlig historie til produkterne og måden, hvorpå de anskaffes. I så fald har bæreren af baglandslivsformen gjort sit arbejde godt – det har været muligt at finde noget særligt og udsøgt, og man har tilmed kunne underholde om det på interessant vis under middagen.

Lønarbejderen har til gengæld ingen større betænkeligheder ved e-handel. Det skal bare være sjovt eller praktisk. I lønarbejderlivsformen kan man således godt se fordelene i, at tunge dagligvarer bliver bragt direkte til køleskabet, og kunne man selv styre en indkøbsrobot rundt i supermarkedet via webcam og joystick, kunne det være helt underholdende at handle over nettet. Tidsbesparelse er ikke en væsentlig faktor, så længe teknologien rummer fritidsrelaterede elementer af konkurrence, spil og oplevelser.

Husmorlivsformen og karrierelivsformen er mindre interessante i e-handel sammenhæng. Førstnævnte er lidt vægelsindet, fordi indkøb primært opfattes som en social aktivitet. Men hvis teknologien på den anden side kan spare noget tid, der kunne bruges mere nyttigt i andre sammenhænge – eksempelvis tid sammen med børn eller børnebørn – er e-handel ikke en utænkelig løsning. I husmorlivsformen stoler man også på, at “no-gen” sørger for, at det er forholdsvis sikkert og funktionelt.

E-services

E-services er et samlet begreb for de serviceydelser, som banker, forsikringsselskaber og offentlige institutioner udbyder via den interaktive teknologi. Et område som højst sandsynlig vil overhale e-handelen indenom i løbet af få år – ikke mindst når sikre digi-

tale underskrifter bliver en realitet. Her gælder mange af de samme faktorer som gælder for e-handelen. Men det er værd igen at nævne den selvstændige livsform, som generelt vil se meget positivt på e-services, der muliggør en større autonomi. Bestilling af medicin og endda diagnosticering via nettet er oplagte muligheder, ligesom det i den selvstændige logik vil blive hilst velkomment, hvis man i højere grad kan følge med i og påvirke de oplysninger, som udveksles med det offentlige af både økonomisk og personlig karakter. Systemerne skal blot være troværdige og ikke inkludere elementer af overvågning. I husmorlivsformen vil mange e-services opleves som praktiske efterhånden som de integreres i dagligdagen, mens der i lønarbejderlivsformen kræves et element af leg, og i baglandslivsformen kræves diskretion og personlighed.

Ældre, it og arbejdsmarkedet

Arbejdsmarkedet og it knyttes ofte sammen, fordi det ses som det mest oplagte sted at blive introduceret for teknologien. Jævnfør eksempelvis Ældre Sagens bekymring for de generationer, som er trådt ud af arbejdsmarkedet, inden teknologien holdt sit indtog. Vi mener dog at kunne påpege en række pointer, der kan kaste nyt lys over forholdet mellem ældre, it og arbejdsmarkedet.

Først og fremmest er det væsentligt at hæfte sig ved, at en lang række reelle lønarbejdere i den ældre generation, netop har forladt arbejdsmarkedet i forbindelse med indførelsen af computerbaseret teknologi. Det hænger nøje sammen med, at det i et lønarbejderperspektiv ikke er væsentligt at opdyrke nye kompetencer eller omstille sig til nye arbejdsprocesser, med mindre det fører til mere fritid, mere løn eller mere socialt samvær med kollegaer. Det gør indførelsen af ny teknologi sjældent. Til gengæld har analysen vist, at såfremt man i lønarbejderlivsformen introduceres for teknologien i fritids- eller hobbysammenhænge, da bliver teknologien overvejende opfattet positivt - som et middel, der kan anvendes i overensstemmelse med livsformens mål om socialt samvær, spil, leg og konkurrence. Fraværet af "pligt" er den centrale faktor for en vellykket introduktion af teknologien i en lønarbejderlivsform. Men det betyder ikke, at man i lønarbejderlivsformen kun vil anvende teknologien i fritidslivet. Så snart man er blevet bedre bekendt med mulighederne i teknologien, kan den sagtens integreres i mere pligt- eller arbejdsrelaterede sammenhænge - i frivilligt arbejde, i foreningsøjemed eller på et

computerkursus. Konklusionen er klar: ønsker man fra politisk hold eller fra arbejdsmarkedets side at gøre bærere af lønarbejderlivsformen bekendt med teknologien, så stil den til rådighed for dem i deres fritid.

Det er mindre overraskende, at både den selvstændige livsform og karrierelivsformen er logikker, hvis mål er knyttet til det formelle arbejdsmarked. Det betyder også, at teknologien som et middel må introduceres som et redskab i arbejdslivet.

Mere nuanceret er der tale om, at teknologiens potentiale i den selvstændige livsform overvejende ligger i muligheden for, på trods af en øget fysisk svækkelse, at forlænge den ældres tilknytning til livsværket. Online B2B services giver mulighed for at bestille varer til forretningen uden at skulle rejse på messe, et webcam i butikken gør det muligt at følge slagets gang hjemmefra, og homebanking mindsker behovet for at bevæge sig ned i den fysiske bank for at ordne økonomien. Men det forudsætter, som tidligere nævnt, at mistroen og frygten for registrering og unødigt overvågning overkommes.

For karrierelivsformen gælder, at arbejdet er den absolut altdominerende ramme for livsformens mål-middel-relation. Det er derfor nødvendigt, at bærere af denne livsform introduceres for teknologien inden udtrædelsen fra arbejdsmarkedet. Det er kun her, der eksisterer et synligt mål med at anvende den. Det være sig i form af øget kompetence, lettere arbejdsgange og bedre overblik. At blive så længe som muligt på arbejdsmarkedet er også et udtalt ønske i karrierelivsformens logik. Men fleksible udfasningsordninger er kun interessante, så længe de ikke er ensbetydende med en tilbagegang i position og status. De ønsker ikke at "træde ned", "få mindre ansvar", eller "lettere opgaver", men gerne at "træde lidt ud til siden". Her kan teknologien tænkes ind som en ressource, der i form af eksempelvis netværksteknologi, videokonferencer og hjemmearbejdsplads kan gøre det lettere for den højtplacerede karriereperson at fastholde sin position, uden nødvendigvis at være lænket til et skrivebord 70 timer om ugen.

Endelig har en del af analyserne blotlagt et interessant potentiale i forhold til arbejdsmarkedet i husmorlivsformens logik. Et potentiale, som viste sig første gang, da projektets husmor-informanter, efter hurtigt at have tillært sig betydelige tekniske kompeten-

cer, ytrede bekymring for deres ligesindede, som ikke var så privilegerede, at være blevet introduceret for teknologien. De mente, at de nu havde en forpligtigelse til at bruge deres nye viden til at hjælpe andre ældre – ”hvis der altså var brug for det”. Eksempelvis som undervisningsassistenter på it-kurser for ældre. Vi vendte sekundært tilbage til problemstillingen i et fokusgruppeinterview omkring arbejdsmarkedet. Her var udmeldingen entydig. Det omsorgsarbejde, der gennem årene var lagt i familien, var med tiden ebbet ud. Det samme gjaldt naturligvis samværet med kollegaer gennem det lønarbejde, de eventuelt havde haft. De har oplevelsen af at befinde sig i et tomrum og efterspørger nogen, som har brug for dem. Derfor kan de sagtens forestille sig ”at give en hjælpende hånd” på arbejdsmarkedet igen. Men forudsætningen er en redefinition af arbejdsbegrebet. De finder at ”arbejde” i dag kun eksisterer i form af lønnet arbejde, som tilmed er belastet af stridigheder mellem faggrænser og faste rammer for timeantal. Alt sammen ”irriterende hindringer” for at tage frivilligt arbejde som pensionist på eksempelvis et plejehjem. De ser sig selv som en ressource samfundet undlader at udnytte – faktisk i en sådan grad, at de på nærmest paradoksal vis giver udtryk for at føle ”dårlig samvittighed”. De kan se, at der rundt om i samfundet er mennesker, der godt kunne bruge deres ekstra hænder. De pointerer, at begge parter – både dem selv og samfundet – skal have noget ud af pensionistarbejdet. For dem selv handler det om meningsfuldheden i at drage omsorg og hjælpe andre koblet med muligheden for mere kontakt med andre mennesker. Hvad gælder samfundet, er det næsten unødvendigt at påpege dimensionerne af det tomrum, som dette arbejdskraftpotentiale kunne udfylde i dagens social- og sundhedsvæsen - på hjemmepleje-, sygepleje- og børnepasningsområdet. Det er i hvert fald en overvejelse værd, hvorvidt samfundet kan sidde dette potentiale overhørigt, blot fordi arbejdsmarkedets værdier er knyttet til faglighed, lønsatser og overenskomster, og kun i alt for ringe grad anerkender og værdsætter omsorgsfuldhed, socialt ansvar og frivillighed. I husmorlivsformens logik handler det blot om at få at vide, at der er brug for én – og det er der vel...?

Samfundspotentialet i en differentieret tilgang til ældre og it

Såfremt man anerkender den centrisme, der præger forholdet mellem livsformer og dermed det umulige for én livsform i at begribe den livsanskuelse, som gør sig gældende i en anden livsform, så er det interessant at overveje, hvilke livsformer, som præger

beslutningstagerne på ældre- og it-området. Det latente spørgsmål er, i hvilket omfang samfundsmæssige problemer – her i forhold til ældre og it - forsøges løst uden hensyntagen til, at både problemet og løsningsmodellerne ofte formuleres inden for rammerne af en eller få livsformer. Man kan i hvert fald overveje, hvorvidt der her findes en mulig forklaring på, at fokus ofte er rettet mod at implementere teknologien i uddannelsessektoren og på arbejdsmarkedet og kun i langt mindre omfang på andre områder som eksempelvis det sociale område og i fritidslivet? Måske er der – sat lidt på spidsen - ikke kun én vej til at gøre Danmark til verdens førende it-nation. På ældreområdet har vi i hvert fald fundet fem.²⁵

Konklusionen er, at politiske initiativer baseret på at ramme så bredt som muligt ikke er holdbare i et livsformsperspektiv. Initiativer på samfundsniveau vil højst fremme den logik og det værdisæt, som knytter sig til den livsform initiativet er tænkt i. Det som virker logisk og evident for denne livsform vil virke mindre selvfølgelig og forståeligt set fra de andre livsformers perspektiv.

En strategi kunne være at konfrontere de ældre med teknologien i overensstemmelse med flere af livsformerne, og dermed producere meningsfulde udsagn for så bredt et spekter af den ældre befolkning som muligt. Et øget kendskab til teknologien i overensstemmelse med de forskellige livsformer, vil i et samfundsperspektiv sikre udbredelsen af tekniske kompetencer, der måske nok er forskellige, men som til gengæld vil være meningsfulde for den enkelte. Set i et bredt perspektiv udgør det en mulighed for at mindske frykten for teknologien og det ukendte blandt ældre.

²⁵ Vi er naturligvis bekendte med, at samfundet forandrer sig, og at dette også gælder for de kommende generationer af ældre. De fem livsformer, vi her har valgt at behandle, er relevante i forhold til de generationer, som er vokset op i industrisamfundet. Det ligger uden for rammerne af dette projekt at påpege eventuelle empiriske forandringer og deraf nødvendigheden af nye teoretisk udledte livsformsbegreber. Men én ting er i hvert fald sikkert, kommende generationer af ældre vil rumme livsformer, der er lige så væsensforskellige, som de her anvendte.

Nok harmonerer kategorierne ældre og teknologi ikke inden for rammerne af nutidens ældrebillede, men projektet har vist, at mennesker sagtens kan blive gamle i en digitaliseret verden, så længe teknologien introduceres på en meningsgivende måde.

Litteratur

- Arber, S. (1993) *Secondary Analysis of Survey Data. I Researching Social Life.* (Gilbert, N. ed.), Sage Publications, London.
- Bhaskar, R. (1978) *A Realist Theory of Science.* Harvester, London.
- Blaakilde, Anne Leonora (1999) *Den store fortælling om alderdommen.* Munksgaard, København.
- Bourdieu, Pierre (1996) *Distinction: a social critique of the judgement of taste.* Routledge, London.
- Bradley, H. (1996) *Fractured identities: changing patterns of inequality.* Polity Press, Cambridge.
- Busck, Steen (1984) Begrebet "livsform" – Bemærkninger til Thomas Højrup: Det glemte folk, København 1983. Fortid og Nutid 1984, bd. 31.
- Christensen, Lone Rahbæk (1997) *Hver vore veje.* Museum Tusulanums Forlag, København.
- EU Kommissionen (1997) *Building the European Information Society for Us All.* Final Policy Report of the High Level Group of Experts.
- Featherstone, Mike & M. Hepworth (1995) *Images of Positive Aging: Choice Magazin, a Case Study of Retirement.* I *Images of Aging.* (Featherstone, M. & Wernick, A., eds.), Routledge, London.
- Glaser, B. & A. Strauss (1967) *Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research.* Aldine, New York.
- Hammersley, M. & P. Atkinson (1995) *Ethnography: Principles in Practice.* Routledge, London.
- Hansen, Erik Jørgen (1998) *Generationer og livsforløb i Danmark – 4000 danskere født mellem 1906 og 1956 interviewet både i 1976 og 1986.* Hans Reitzels Forlag, København.
- Hareven, Tamara K (1982) *The Life Course and Aging in Historical Perspective.* I *Ageing and Lifecourse Transitions: An Interdisciplinary Perspective* (Hareven, Tamara K. & Kathlee J. Adams, eds.), The Guilford Press, New York.
- Hazan, Haim (1994) *Old age: constructions and deconstructions.* Cambridge University Press, Cambridge.

- Højrup, Thomas (1989) *Det glemte folk*. Statens Byggeforskningsinstitut, København.
- Højrup, Thomas (1994) Begrebet livsform. En formspecificerende analysemetode anvendt på nutidige vesteuropæiske samfund. *Fortid og nutid* 1994, nr. 2.
- Højrup, Thomas (1996) *Omkring livsformsanalysens udvikling*. Museum Tusulanums Forlag, København.
- Jensen, Jens F. (1998) Interaktivitet og interaktive medier. I *Multimedier Hypermedier Interaktive Medier*. (Jens F. Jensen, red.), Aalborg Universitetsforlag, Aalborg.
- Kirk, Henning (1998) Aldringsskurven som svækkelsesbillede. I *Aldring og Ældre billeder* (Blaakilde, A.L & C.E. Swane, red.) Munksgaard, København.
- Kvale, S. (1994) *Interview - En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Leeson, George W. (1999): *Nye Tider – Nye Ældre*. Tema: Politik og Samfundsforhold. Nyhedsbrev Fra Ældre Sagens Fremtidsstudie, Nr. 8, 2000. Seniorforlaget, København.
- Linde-Lauersen, Anders (1989) Produktionsmåde – LIVSFORM – Praksis. Nogle refleksioner. *Nord Nytt* 37, 1989.
- Minkler, M. & C.L. Estes, eds. (1984) *Readings in the Political Economy of Ageing*. Baywood, New York.
- Nielsen, Eva Bonde og Claus Holst (1998) *Ældre og IT*. Statens Information, København.
- Otto, Lene (1998): *Livstrappen: fra kristen allegori til videnskabelig taxonomi*. Folk og kultur, Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab 1998, særtryk.
- Outwaite, W. (1987) *New Philosophy of Social Science: Realism, Hermeneutics and Critical Theory*. Macmillan, Basingstoke Hampshire.
- Pedersen, Ina Kjøge (2000) Den franske dame. I *Weekendavisen* 11-17. februar 2000, s. 5.
- Phillipson, C. (1982) *Capitalism and the Construction of Old Age*. Macmillan, Basingstoke Hampshire.
- Ramhøj, Pia (1995) *Livsform og alderdom – hvordan ældre mestrer et midlertidigt sygdomsforløb*. Akademisk Forlag, København.
- Rørbye, B. (1998) Ældre billeder – mellem mennesker og medier. I *Aldring og Ældre billeder* (Blaakilde A.L & C.E Swane, red.), Munksgaard, København.

Stahlschmidt et. al. (1991) *At blive gammel – det kommer med alderen*. Senior Forlaget, København.

Thomsen, J.P.F (1991) Realisme, diskursanalyse og magtperspektiver. Grus nr. 33, 1991.

Townsend, P. (1981) The Structured Dependency of the Elderly: The Creation of Social Policy in the Twentieth Century. *Ageing and Society*, vol. 1, no. 1.

Townsend, P. (1986) Ageism and Social Policy. I *Ageing and Social Policy*. (Phillipson, C. & A. Walker eds.), Gower Publishing Company, Hampshire.

Walker, A (1981) Towards a Political Economy of Old Age. *Ageing and Society* vol. 1, no. 1.

Ældre Sagen (2001) *Nye Tider – Nye Ældre*. Ældre Sagens Fremtidsstudie, forkortet udgave. Ældre Sagen, København.